

Bonden og landskapet

Historier om natursyn, praksis og moral
i det jørske landskapet

Gunhild Setten

Dr.polit.-avhandling 2002

Geografisk institutt

Fakultet for samfunnsvitenskap og teknologiledelse

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU

Trondheim

ISBN 82-471-5137-5

Forord

Norges Forskningsråd (NFR) har finansiert prosjektet som denne avhandlingen er et resultat av. Arbeidet med prosjektet startet i februar 1998, og avsluttes i mai 2002.

Det er mange som skal takkes for å ha fulgt meg både faglig og sosialt i de fire årene jeg har arbeidet med å forstå et utvalg jærbønders produksjon av landskap og natur. Jeg har hatt det privilegium å ha to veiledere, Kenneth Olwig og Michael Jones. I all sin forskjellighet deler de flere grunnleggende forutsetninger for å kunne skape et godt miljø for læring og refleksjon; deres omfattende kunnskaper, deres tilstedeværende og levende faglige engasjement, og deres høye faglige krav til kolleger og studenter. Det skal dere ha en stor takk for! Dette har bl.a. betydd at også jeg har kunnet ha en 'kravstor' holdning gjennom de fire stipendiatårene. Dere takkes derfor også for den romslighet dere har vist meg.

NFR bevilget et utenlandsstipend i 2000, og jeg kunne tilbringe tre måneder ved School of Geography ved Universitetet i Nottingham. Susanne Seymour takkes for all praktisk og faglig tilrettelegging i de tre månedene. Oppholdet ga utvilsomt inspirasjon til fornyet syn på prosjektet, men også den nødvendige roen til lese- og skrivearbeid.

'Mine' bønder på Jæren har selvfølgelig spilt en vesentlig rolle i dette avhandlingsarbeidet – en stor takk går til alle de som ga av sine kunnskaper og erfaringer. Også takk til intervjupersonene i forvaltningen. Jærmuseet, og særlig konservator ved museet, Målfrid Grimstvedt, skal takkes for å ha gitt meg arbeidsplass under feltarbeidet, og muligheter for faglige diskusjoner og innspill. Takk også for hjelp til å skaffe til veie noe av avhandlingens billedmateriale.

Geografisk institutt har vært et holdepunkt gjennom flere år, både faglig og sosialt. Alle kolleger takkes for erkjennelsen av at trivselsfaktoren fortjener en så stor plass ved instituttet. Det er imidlertid fire personer som skal takkes spesielt, mine medstipendiater Nina Birkeland, Cathrine Brun, Linda Bye og Anne Sofie Lægran. Takk for at dere har vært så enestående faglig og sosialt til stede!

Gunhild Setten

Trondheim, mai 2002

Innhold

Forord		i
Innhold		iii
Figurer		vii
1	Introduksjon	1
1.1	Mot en grønnere landbrukspolitikk	1
1.2	Tretti jærbonder mellom natur og kultur	2
1.3	Natur, landskap, praksis og moral – et vitenskapsteoretisk perspektiv	5
1.4	Natur, landskap, praksis og moral – en mentalitetshistorie?	9
1.5	Menneskets forhold til naturen – er det mer å si?	11
1.6	Behovet for forskning	13
1.7	Avhandlingens problemstillinger	14
1.8	Struktur i avhandlingen	15
2	‘Setting the scene’: ‘Ny’ landbrukspolitikk – ‘gamle’ problemstillinger?	17
2.1	Et spørsmål om perspektiv	17
2.1.1	Noen basisprinsipper for å forstå utviklingen i landbruket	18
2.2	Landbrukspolitikken 1945-1975	19
2.3	Landbrukspolitikken 1975-1985	22
2.4	Den ‘nye’ landbrukspolitikken	23
2.5	Retoriske grep hos aktører i landbrukssektoren	28
2.5.1	Juridiske og økonomiske virkemidler som retorikk	28
2.6	Jordbrukets kulturlandskap – ny retorikk om gamle problemstillinger?	32
DEL 1		43
3	Historier om jærbonden, jordbruket, landskapet og naturen	45
3.1	Igjen et spørsmål om perspektiv	45
3.2	‘En natur for viderekommende’	47

3.3	Industrien, teknologien og jordbruket – den jærské symbiosen?	53
3.4	Jæren 1830 – et tidsskille	60
3.4.1	Sosial, økonomisk og juridisk utskiftning	62
3.5	Nye omveltninger mot slutten av et århundre	64
3.6	Jærjordbruket fra 1900 og fram til 2. verdenskrig	66
3.7	Etterkrigstidens jærjordbruk	67
3.7.1	Miljøproblemene	69
3.8	Den jærské mentaliteten	73
3.8.1	“Beltespenna i Bibel-beltet”	74
3.8.2	“Jærbonden, sjølve lokomotivet i norsk landbruk”	76
4	Tretti jærbønder om natur, landskap, praksis og moral	81
4.1	Den dagen jeg slo hull på myten om jærbonden?	81
4.2	Bøndene begrepsliggjør problemfeltet	83
4.2.1	Landskap	84
4.2.2	Natur	84
4.2.3	Miljø	86
4.2.4	Biologisk mangfold	87
4.2.5	Økologi	88
4.2.6	Estetikk	89
4.3	Dagens jærlandskap	91
4.4	Bøndene, teknologien og eiendomsforholdene	95
4.4.1	Teknologien	96
4.4.2	Eiendomsforholdene	97
4.5	Stabilitet gjennom fleksibilitet	100
4.6	Bøndene, hverdagslivet, naturen og landskapet	102
4.6.1	Hverdagslivets retorikk	103
DEL 2		107
5	Natur og natursyn – et vitenskapsteoretisk perspektiv	109
5.1	Natur og kultur – innenfor eller utenfor?	109
5.2	Glimt fra en antikk kulturhistorie om en prosessuell og organisk natur	112

5.3	Naturen og det ‘moderne’	117
5.3.1	Mekanikk og romantikk	121
5.4	“The age of ecology”?	124
5.4.1	“The politics of loss”	130
5.5	Oppsummering	133
6	Landskapet: Morfologi, sceneri og territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap	135
6.1	Geografi og visualitet	135
6.2	Carl Sauer og det morfologiske landskapet	138
6.2.1	Den ‘kulturelle dreiningen’	141
6.3	Det sceniske landskapsbegrepet	143
6.4	Landskapet som territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap	153
6.4.1	Landskapet som praktisert habitus	157
6.5	Oppsummering	161
7	Landskapet og naturen som moralske handlingsrom	163
7.1	Moral mellom relativisme og universalisme	163
7.2	En kort historisk geografi om moral og etikk	167
7.3	Våre kunnskaper om naturen og landskapet avgjør vår moralske praksis	169
7.3.1	Den (tilsynelatende) objektive og distanserte forvaltningskunnskapen	170
7.3.2	Den tause, kroppsliggjorte kunnskapen	175
7.4	Landskapet og naturen som moralske redskaper	179
7.4.1	Landskapet som estetisert moral	180
7.4.2	Landskapet som kroppsliggjort moral	184
7.5	Oppsummering	188
8	Naturen som tid – tiden som natur	189
8.1	Hva er tid?	189
8.1.1	Den ‘førmoderne’ tiden	190
8.1.2	Den ‘moderne’ tiden	193
8.1.3	Den ‘økologiske’ tiden	195

8.2	Plikten til en fortid	197
8.3	Hvordan kan vi kjenne fortiden?	200
8.4	Å kjenne fortidens landskap og natur	204
8.4.1	Historisk rekonstruksjon – eller å huske gjennom objekter	205
8.4.2	Det sosiale minnet – eller å huske med kroppen	208
8.5	Fortiden som proteksjonisme – den ‘moralske’ tiden	210
DEL 3		213
9	Bonden, naturen og landskapet	215
9.1	Historier om natursyn, praksis og moral i det jærskke landskapet	215
9.1.1	Hvordan produserer bøndene oppfatninger av landskap og natur?	216
9.1.2	Hvordan produserer aktører i den sentrale landbruksforvaltningen oppfatninger av landskap og natur?	218
9.1.3	Landskapet og naturen – fortiden og historien	219
9.2	Forvaltning av natur, kultur, praksis og moral	222
VEDLEGG		227
10	Å forske på og forstå landskapet innenfra	229
10.1	Historisk geografi og metodisk refleksjon	229
10.2	Landskapet innenfra	234
10.2.1	Avhandlingens datamateriale	235
10.3	Posisjonering, situert kunnskap og refleksivitet	241
10.3.1	Hvor kommer mine historier fra?	244
10.4	Bøndene posisjonerer seg	245
10.5	Å studere hverdagslivet	247
10.5.1	Hva er hverdagslivet?	247
10.5.2	Hverdagsliv som territorielt befestet praksis mellom natur og kultur	250
Litteraturliste		253
English summary		277

Figurer

Figur 1.1	Kart over studieområdet	3
Figur 2.1	‘Steingjerdens estetikk’	37
Figur 2.2	Det norske jordbrukslandskapet?	40
Figur 2.3	Det multifunksjonelle landbruket?	41
Figur 3.1	Knudaheio	52
Figur 3.2	Det steinete Jæren	55
Figur 3.3	Hå kommunes kommunevåpen	55
Figur 3.4	Steinbukken i bruk	56
Figur 3.5	Brøyt X	59
Figur 3.6a	Registrerte kulturminner fordelt på kommuner	71
Figur 3.6b	Innkomne nydyrkingssaker fordelt på kommuner	71
Figur 4.1	“Slår hull på myten om jærbonden”	82
Figur 4.2	<i>Torvmyr</i>	91
Figur 4.3	Utsikt fra Tinghaug i Klepp	92
Figur 6.1	Skjematisk illustrasjon av hovedkriterier for regioninndeling	140
Figur 6.2	Det lineære perspektiv	145
Figur 6.3	Landskaps- og friluftsverdier i Figgjovassdraget	148
Figur 6.4	<i>Mr and Mrs Andrews</i>	150
Figur 6.5	<i>Haymaking</i>	156
Figur 8.1	‘Tradisjonell’ gård på Jæren	204

1 Introduksjon

Tiltagende miljøproblemer som resultat av et stadig mer intensivt drevet jordbruk går som en rød tråd gjennom den norske agrare etterkrigshistorien. Identifiseringen av miljøproblemene har ledet fram til grunnleggende endringer i norsk landbrukspolitikk.¹ Særlig har det i løpet av de siste 25 årene tvunget seg fram et økende fokus på natur-, landskaps- og bredere miljøverdier knyttet til landbruksnæringen. Denne ideologiske dreiningen har hatt konsekvenser for bønders gårdsdrift. En sentral utfordring i denne avhandlingen er å kaste lys over hvordan politisk-ideologiske endringer påvirker, ikke bare bønders praksis i gårdsdriften, men også deres oppfatninger av natur og landskap som grunnlag for praksis. Empirisk retter denne avhandlingen seg mot hvordan et utvalg bønder i tre kommuner på Jæren i Rogaland tenker om, produserer og tar stilling til den natur og det landskap som de forvalter innenfor rammene av endrede landbruks- og miljøpolitiske føringer.

På et mer overordnet teoretisk nivå er avhandlingen å betrakte som et innspill til et grunnleggende filosofisk spørsmål: Hvordan kan vi ta stilling til det ekstremt komplekse forholdet mellom natur og kultur? Gitt denne avhandlingens empiriske grunnlag er det med basis i jordbrukets og bøndenes rolle i skjæringspunktet mellom natur og kultur jeg forsøker å belyse dette. I dette innledende kapitlet vil jeg trekke opp rammene for disse empiriske og teoretiske nivåene, og antyde på hvilke måter de kan henge sammen.

1.1 Mot en grønnere landbrukspolitikk

Midt på 1970-tallet ble det innenfor norsk landbrukspolitikk formulert en målsetting om økt miljø- og ressursvern (Stortingsmelding nr. 14, 1976-77). Rent konkret innebar dette at forurensningen fra næringen skulle reduseres, jordvernet håndheves strengere, og det ble et mål å ta hensyn til kulturlandskap, naturmiljø og rekreasjonsinteresser. Dette var de første statlige formuleringene som vitnet om at den norske landbrukspolitikken måtte utvide og endre motivasjonen for næringen, bl.a. fordi de stadig tiltagende miljøproblemene krevde praktisk håndtering før de ble for omfattende. Samtidig var målsettingen om økte miljø- og ressursvern i landbruket et tegn på at næringen ikke

---

¹ I norsk språkbruk benyttes landbruk og jordbruk ofte om hverandre. I begrepet landbruk inngår imidlertid også skogbruk som landbasert aktivitet. Det er jordbruk som er mitt hovedanliggende i denne avhandlingen. Når det snakkes om sentral forvaltning bruker jeg imidlertid landbruksforvaltning fordi dette er den etablerte termen i det sentrale norske forvaltningsapparatet.

forvaltet ressursene kun på vegne av seg selv. Næringen måtte tvert imot betraktes som en av mange samfunnsaktører som skulle, og måtte påta seg et sterkere ansvar for den kollektivt eide natur-, kultur- og miljøarven som bl.a. landbruket som næring disponerer, og bøndene ofte har den private eiendomsretten til. Landbruket måtte altså betraktes som en sentral aktør i en bredere miljødebatt.

Det skulle ta omtrent 15 år før en kunne identifisere en aktiv og offensiv jordbrukspolitikk basert på målsettingen om miljø- og ressursvernet, og de konsekvenser en slik politikk nødvendigvis måtte føre med seg – mot slutten av 1980-tallet innføres det statlige virkemidler for bevaring og utvikling av jordbrukets kulturlandskap. I 1992 reformeres den norske landbrukspolitikken, og jordbrukslandskapet har siden den gang fremstått som ett av de viktigste felter for operasjonalisering av miljø- og ressursvernet. Med andre ord, det norske kulturlandskapet (dvs. jordbrukslandskapet) etableres som et sentralt politisk, økonomisk og ikke minst mentalt miljøpolitisk virksomhetsfelt, og dette er den politiske rammen om denne avhandlingen.

Med politiske mål følger altså mål om endret praksis. Det sterke fokuset på mer miljøvennlige produksjonsmetoder tvinger – ideelt sett – på ulike måter fram en (høynet) bevissthet om hvordan naturen påvirkes og endres. Min hovedhensikt med denne avhandlingen er å avdekke hvordan et utvalg jærboender innenfor slike endrede landbruks- og miljøpolitiske rammer, ideelt sett endrer praksis i en mer miljøvennlig retning. Med andre ord hvordan de tilpasser seg i sin daglige virksomhet som bønder. Slike tilpasninger er mentale produkter. Denne avhandlingen er derfor i stor grad en studie av vilkårene for endringer og opprettholdelse av mentaliteter overfor landskap og natur. Slike mentaliteter er imidlertid ikke et resultat av nasjonale landbrukspolitiske føringer alene – de er i utstrakt grad komplekse, lokalt befestede historiske produkter. Det er derfor av avgjørende betydning å få et grep om den lokale kontekst som den sentrale landbrukspolitikken slår ned i, og det er dette jeg i det følgende skal vie innledende oppmerksomhet.

1.2 Tretti jærboender mellom natur og kultur

Min jakt på mentaliteter brakte meg altså til regionen Jæren, og nærmere bestemt til de tre kommunene Hå, Klepp og Time.² Disse kommunene kan betraktes som det geografiske 'kjerneområdet' i regionen. Jæren er rent fysisk lavlandssletta (Låg-Jæren)

---

² Jeg vil i liten grad benytte kommunenavnene. Med mindre noe annet er presisert, er det allikevel disse kommunene jeg henviser til når jeg bruker Jæren.

sør og sør-øst for Stavanger i Rogaland fylke. Jæren består også av Høg-Jæren, en mindre del som ligger mellom 200-350 m.o.h. (se fig. 1.1).

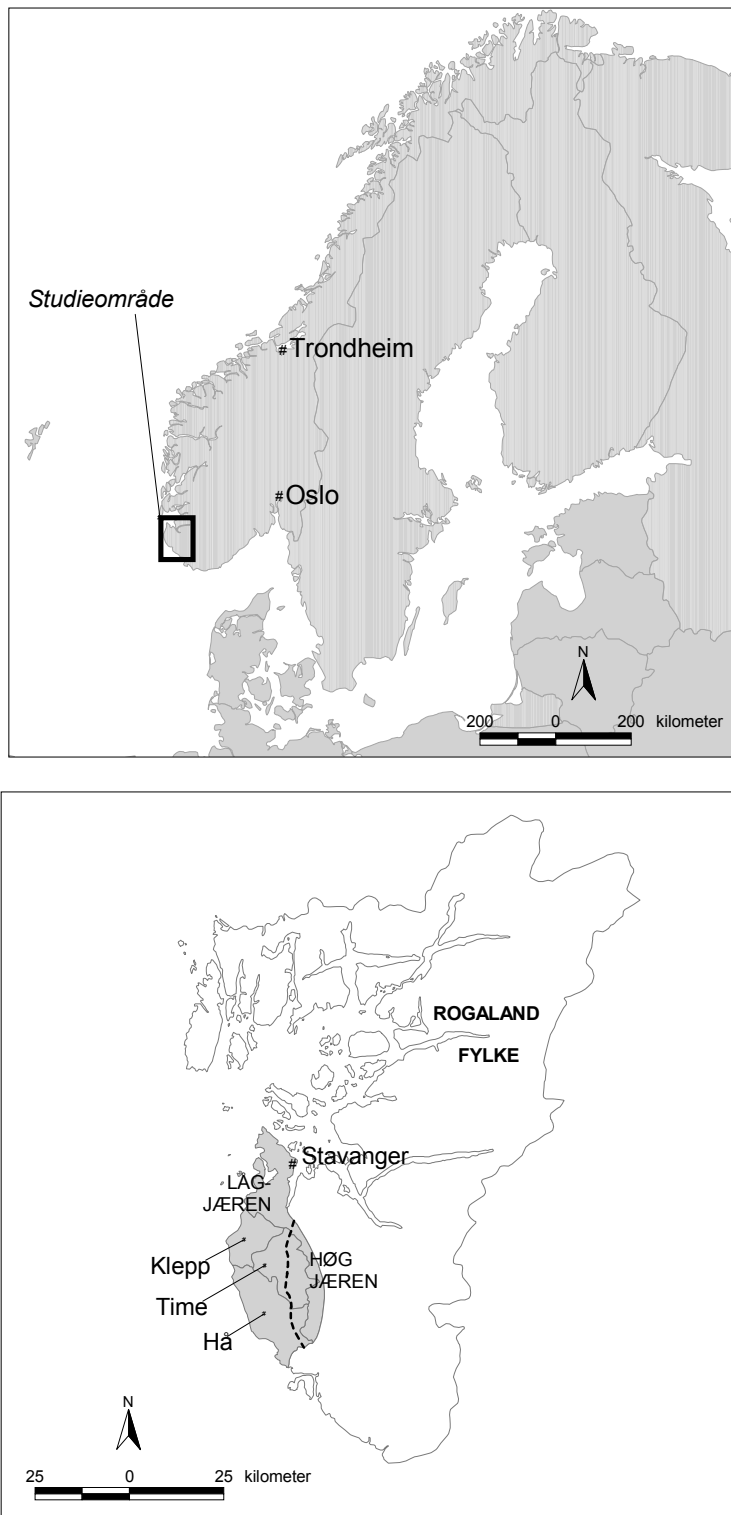

Fig. 1.1 Kart over studieområdet.³

³ Takk til Frank Robert Haugan som har laget kartene.

Som andre bønder i Norge har jærbøndene særlig i etterkrigstiden, vært underlagt en sterkt styrende landbrukspolitikk. Det har fra sentralt statlig hold blitt betraktet som viktig å 'beskytte' den norske bonden, både som produsent av mat, som naturforvalter og som nasjonalt symbol. Bonden som matprodusent har naturlig nok alltid stått sterkt – matproduksjonen er en innlysende oppgave for en bonde, og mat er et basisgode for oss alle. Bonden har også alltid vært naturforvalter, men det eksplisitte fokuset på denne funksjonen er av relativ ny dato. Dette er altså resultat av endringer innenfor næringen de siste 25 årene, og de politiske rammene som til enhver til legges i takt med slike endringer. Fokuset på bondens rolle som naturforvalter er imidlertid også et utslag av mer grunnleggende endringer i synet på menneskets forhold til naturen. Begge disse forholdene må vi knytte til bondens symbolverdi. Den symbolske verdien som knyttes til næringen og utøverne av næringen har vært viktig sett i et historisk perspektiv. Da Norge som nasjon skulle reises var det behov for samlende nasjonale symboler med tradisjoner langt tilbake i tid, og da var en 'ekte' og 'naturlig' bondestand god å ha. For som Williams (1967:630) skriver: "Country life has been an image and even commonplace of natural virtue and order". Bøndene representerte mao. verdier som kunne fungere godt i et nasjonalt prosjekt der det var behov for symboler på det naturlige, det ekte og det historiske – de knyttet naturen og kulturen sammen på en *god* måte.⁴

I dag vil mange hevde at forholdet mellom matproduksjonen, naturforvaltningen og det symbolske er i utakt. På et overordnet nivå betraktes slik sett forholdet naturkultur som ute av balanse. En slik verdivurdering har slått kraftig ned bl.a. i landbruksnæringen. Den konvensjonelle bonden er derfor ikke lenger personliggjøringen av et balansert forhold mellom natur og kultur, og mange gir uttrykk for et langt mer skeptisk og kritisk syn på jordbruket som sådan pga. av bl.a. miljøproblemer og overproduksjon (se for eksempel Rønningen 1999).⁵ Det er altså i kjølvannet av en slik skepsis og kritikk at fokuset på næringens rolle i landskaps- og naturforvaltningen er oppstått.

Den ofte kritiske innstillingen store deler av det norske landbruket møter, berører også bøndene på Jæren. Dette har utfordret jærbøndene på grunnleggende måter fordi Jærens agrarhistorie kan betraktes som en vellykket historie, særlig gjennom de siste 170 årene. Fra hovedsakelig å være et korndistrikt på 1800-tallet, har Jæren i løpet

---

⁴ Sagt på en annen måte, det var behov for desentraliserte subjekter – mennesker som kunne identifiseres med det abstrakte, romlige nasjonale landskapet (Olwig 2001).

⁵ Se for eksempel også de årlige undersøkelsene fra Landbrukssamvirkets Felleskontor (2001) om nordmenns syn på norsk jordbruk (<http://www.landbruk.no/statistikk/>).

av 1900-tallet blitt det ledende området for husdyrhold i Norge. Produksjonen og effektiviteten er høy og arbeidsinnsatsen stor. Mange bønder er da også stolte over hva de har fått til på Jæren. Historien om det jærsk jordbruket er derfor en *god* historie som former mange av dagens bønders mentaliteter overfor egen praksis. Tretti jærbønder skal i denne avhandlingen således få fortelle sine komplekse historier om forholdet mellom jordbruket, naturen og landskapet slik det kommer til uttrykk gjennom deres praksis. Gjennom disse historiene får vi vite noe om hvorfor de i det store og hele betrakter utviklingen og samspillet mellom bøndene og jorda som en naturlig og positiv utvikling. Grunnlaget for dette er at de i stor grad har stilt spørsmål ved den offisielle miljøpolitiske dagsorden, og de føringer som fra sentralt hold legger begrensninger på deres lokalt befestede praksis.

1.3 Natur, landskap, praksis og moral – et vitenskapsteoretisk perspektiv

Som vitenskapsteoretisk prosjekt er denne avhandlingen i vid forstand et innspill i debatten om forholdet natur-kultur. Avhandlingen vil mer spesifikt kretse rundt begrepene **natur**, **landskap**, **praksis** og **moral**. Semantisk (eller betydningsmessig) er begrepene nært knyttet sammen, og de har en dybde som bringer fram grunnleggende prosesser ved vår forståelse av vårt forhold til naturen. Disse utgjør derfor det analytiske rammeverket som dette avhandlingsarbeidet bygger på. Jeg skal i det følgende knytte noen innledende kommentarer til begrepenes innhold, og hvordan de sammen kan bidra til at denne avhandlingen om mulig kan tilføre natur-kultur-debatten nye perspektiver.⁶

Begrepet **natur** har til ulike tider blitt gitt ulikt innhold. Fra antikken og fram til den europeiske renessansen (ca. 1500) kan natur i stor grad forbindes med *prosess* – et prinsipp for utvikling og endring. Natur som prosess lå til grunn for sosiale verdier, verdier som bl.a. kan knyttes til sosialt samspill mellom mennesker, og mellom mennesker, samfunn og miljø. Med framveksten av renessansen brytes den prosessuelle oppfatningen av natur. Naturen tingliggjøres med det formål å skape et skarpt skille mellom mennesket og naturen. Oppfatningen av naturen som ting har blitt betraktet som den dominerende tankegang, i hvert fall i den vestlige verden, helt siden renessansen. Mot slutten av det 20. århundre kan man imidlertid spore en oppfatning av natur som tar opp i seg elementer av det prosessuelle naturbegrepet (Setten 1999).

---

⁶ Dette sentrale begrepsapparatet er naturligvis også resultat av det feltarbeidet som ligger til grunn for avhandlingen.

Natur som begrep ser imidlertid ut til å være byttet ut med tilsynelatende nøytrale termer som miljø, biologisk mangfold og økologi.

Hvorvidt naturen oppfattes som prosess, ting eller miljø, er basert på ulike **naturesyn**. I forlengelsen av begrepet natur er det derfor nødvendig å diskutere den måten vi direkte og bevisst begriper og forstår naturen ut fra en rekke *verdimessige og ideologiske forutsetninger* som vi imidlertid er oss sjelden direkte bevisst (Hansen 1987). Naturesyn er med andre ord bl.a. uttrykk for generelle egenskaper hos naturen, dens rolle, hensikt, vesen, essens og betydning for mennesket (Sörlin 1991). Naturesynet kan også gjelde forestillinger om naturens opphav, om vilkårene for naturens endring, dens moralske kvaliteter, dens historie og framtid – forhold som betraktes som såkalt metafysiske. Et naturesyn har derfor normative og moralske dimensjoner – hva er det lov å gjøre med naturen (ibid.)? Med andre ord er vårt naturesyn bestemt av vårt kulturmessige arvegods, og naturesyn endres fordi menneskets forhold til naturen endres.

Med framveksten av renessansens tingliggjorte natur oppstår det som betraktes som det moderne **landskapsbegrepet**.⁷ Dette landskapsbegrepet kan karakteriseres som et scenisk, pittoresk og perspektivistisk fenomen (se for eksempel Olwig 1996a, Setten 1999, 2001b), og har sitt geografiske utgangspunkt i det nordlige Italia. Det sceniske landskapsbegrepet ble bl.a. materialisert som landskapsmalerier. Det 'begrensede rom' som disse maleriene representerte, brakte med seg en ny forståelse av autoritet og kontroll, makt og individualisert syn på eiendom. Ifølge Cosgrove (1997:331-332) var det den perspektivistiske teknikk "... which allowed this control to be achieved", og dette la grunnlaget for en ny måte å betrakte verden på, og således kontrollere naturen. Landskapsmaleriet er en illusorisk virkelighet, men "... the illusion of order and control offered through the composition of space according to the certainties of geometry 'complemented an often very real power and control over fields and farms on the part of patrons and owners of landscape paintings'" (Setten forthcoming). Illusjonen virket derfor som en bekreftelse på noe som ble betraktet som 'naturlig' – noe som allerede var til stede 'der ute'. Renaissance representerer mao. en avgjørende fase for forholdet natur-kultur, og for den moderne forståelsen av landskap.

---

⁷ Jeg velger å bruke landskap som samlebegrep. Natur- og kulturlandskaper er ikke arealkategorier slik jeg forstår dem, fordi alle landskaper er mer eller mindre påvirket av mennesker og har ulik betydning for mennesker. Det kan argumenteres for at landskapsbegrepet har en større historisk dybde enn både kultur- og naturlandskapsbegrepene (se f.eks. Olwig 1996a). Landskapsbegrepet er således mer vitenskapelig og idemessig produktivt. Flere kulturlandskapsforskere har derfor i den senere tid funnet det hensiktsmessig å snakke om sitt studieområde som landskap, og om for eksempel landskaphistorie (Widgren 1997. Se også Christensen 2002). I studier av mer politisk og forvaltningsmessig eksplisitt karakter, kan det imidlertid være mer hensiktsmessig å benytte natur- og kulturlandskapsbegrepene.

Det eksisterer imidlertid en konkurrerende oppfatning av landskap som kan spores lenger tilbake i tid enn den sceniske renessanse-diskursen. For denne diskursen synes landskapets ikke-sceniske dimensjoner også sentrale. Dette er en diskurs som retter hovedfokus mot menneskers **praksis** i landskapet, og hvordan denne praksisen er territorielt befestet. Dette er et landskap som må forstås innenfra. Praksis må betraktes som menneskers utøving av kroppsliggjort kunnskap, og dreier seg således om handling, virksomhet og bruk. Praksis knyttes ofte til ikke-kognitive dimensjoner ved det kroppsliggjorte, og kan derfor betraktes som taus kunnskap i handling.⁸ Den kroppsliggjorte og ubevisste kunnskap som utgjør en så vesentlig del av alles liv har imidlertid forskningsmessig levd et liv i skyggen av det kognitive. Studier av kroppsliggjort kunnskap som praksis er ikke fraværende, men måtene forskere har betraktet betydningen av praksis på har antatt ulik vektlegging og perspektiv. Min inngang til praksis går gjennom sosiologen Pierre Bourdieus *habitus*-begrep (1977).⁹ Habitus-begrepet fanger den sentrale 'værende' dimensjonen ved kroppsliggjort kunnskap – det kognitive og ikke-kognitive kan med andre ord ikke betraktes som adskilt. Habitus er således "a figure of the between" (Casey 2001:409), først og fremst mellom natur og kultur. Forholdet kognitivt/ikke-kognitivt (selv om dette altså er et for rigid skille) reiser interessante og grunnleggende spørsmål om *hvordan* og *hvilken* kunnskap som skapes. Kanskje enda mer interessant er det å reflektere over implikasjonene kunnskapsproduksjon kan ha – hvordan kommer kunnskapen til uttrykk, og hvordan virker den? For dette prosjektet er det særlig bøndernes, men også landbruksforvaltningens kunnskapsproduksjon om landskap og natur som skal løftes fram. Bøndernes landskap, i denne avhandlingen i stor grad sett i et ikke-kognitivt perspektiv, oppfattes således som den materielle manifestasjon av menneskers til enhver tid tilstedeværende og naturliggjorte praksis, og mentalitetene som ligger til grunn for praksisen (som blir kognitiv i det øyeblikk de konseptualiseres). Natur-kultur-dikotomien bringes med andre ord sammen gjennom sosialt og kulturelt betinget praksis, både som resultat av, men også utgangspunkt for naturen oppfattet både som materielt og immaterielt fenomen. Den tilstedeværende praksis – basert på sedvanlige

---

⁸ Thrift (2000b:36) hevder at "... probably 95 percent of embodied thought is non-cognitive, [yet probably 95 percent of academic thought has concentrated on the cognitive dimension of the conscious 'I']". Dette betyr ikke at akademisk arbeid er unyttig eller upraktisk! En kan dessuten stille seg kritisk til Thrifts bruk av forskeres 'prosentvise fokus' på ubevissthet kontra bevissthet i kulturell og sosial praksis. Allikevel har Thrift et poeng når han peker på forskningens relativt marginale interesse for betydningen av det naturlige, ubevisste og uartikulerte for nettopp det bevisste og artikulerede.

⁹ Jeg har foretatt en svært selektiv lesning av Bourdieu i forbindelse med dette avhandlingsarbeidet. Det er derfor kun habitus-begrepet (og de beslektede begrepene *doxa* og *opinion*) som benyttes i dette arbeidet. Det kan argumenteres for at habitus-begrepet ikke kan isoleres fra Bourdieus øvrige teoretiske betraktninger. Jeg mener imidlertid at i dette avhandlingsarbeidet kan dette forsvares.

prinsipper for praksis – er derfor sentral. Sedvaner er den alltid tilstedeværende, men ofte uartikulerte dimensjonen ved praksis – “a living, negotiated issue of practices which are continually being adapted to new ecological circumstances” (Scott 1998:34).¹⁰ Sedvaner vil således være del av landskapet (Thompson 1993) fordi de befestes territorielt. De sedvanlige regler for praksis skaper altså kulturelle, sosiale og territoriale identiteter i landskapet, og det er disse jeg søker å identifisere og forstå ‘innenfra’.

Det fjerde, og siste nøkkelbegrepet, er **moral**. Smith (1997:583) hevder at geografi og etikk representerer “a new disciplinary interface”. Smith mener å kunne hevde at fokuset på moral og etikk innenfor geografi ble stadig mer forsterket ut over på 1990-tallet. Det ville imidlertid være historieløst å hevde at dette er et nytt forskningsfelt for geografer. Geografer har i lang tid, og på ulike måter beskjeftiget seg med normative problemstillinger. Ifølge Smith (ibid.) er den ‘nye’ moralske debatten langt mer moralfilosofisk anlagt. Jeg finner denne debatten svært nyttig og interessant fordi begrepene moral og sedvane er beslektet.¹¹ Den praksis som sedvaner produserer vil alltid være gjenstand for verdivurderinger. Som enkeltindivider og grupper vil vi sette bestemt praksis opp mot annen praksis. Med andre ord, vi stiller spørsmål ved det ikke-kognitive eller det ‘naturlige’. I en slik vurdering ligger det altså sterke moralske føringer – hvilke menneskers praksis er riktig eller gal, bedre eller verre, god eller dårlig, naturlig eller unaturlig? Et svært sentralt poeng er derfor at vi i stor grad vurderes på bakgrunn av det vi *ikke* gjør, men *burde* gjort, og dette er særlig relevant i en miljøpolitisk sammenheng. Normativ makt vil således være en sentral del av all vurdering av praksis, og også dette temaet søkes drøftet videre.

Vitenskapsteoretisk betraktet er natur, landskap, praksis og moral en slags ‘naturlig’ enhet. Begrepene er imidlertid ikke bare betegnelser på abstrakte fenomener, de har i tillegg utpregede anvendte dimensjoner. Sett nettopp i et anvendt perspektiv er det fra et forskerståsted nødvendig med et mer kritisk blikk på begrepenes ‘naturlighet’. Det kan godt være at i bøndenes natur- og landskapssyn ligger det sterke elementer av ‘naturlighet’. Det er i så fall et sentralt mål å kunne peke på hvorfor, og på hvilke måter disse fenomenene eventuelt skulle henge ‘naturlig’ sammen, hvilken praksis dette avføder og dermed hvilke landskaper som produseres.

---

¹⁰ Sedvanebegrepet vil i denne avhandlingen sidetilles med ‘custom’. Sedvane refererer til på den ene siden en bevisst, reflektert og systematisk samling av ideer, og på den andre siden ureflekterte, ubevisste og verdiladete ideer som mer eller mindre tas for gitt som naturlige (Olwig 1996a). Sedvane må forstås som et praksisbegrep, slik Scott (1998) gjør, men praksisbegrepet gir ikke mening uten at nettopp de bevisste og ubevisste ideer som ligger til grunn for praksis også søkes identifisert.

¹¹ Også her er det viktig å understreke at datamaterialet ‘slår inn’.

1.4 Natur, landskap, praksis og moral – en mentalitetshistorie?

De fire nøkkelbegrepene slik jeg innledningsvis har plassert dem både vitenskapsteoretisk og anvendt, berører dypest sett våre holdninger eller mentaliteter. Om begrepet mentalitet heter det at det beskriver en 'sjelelig innstilling' eller et 'sinnspreg' (Damms Lommeordbøker 1987b). Mentalitet beskriver altså en kvalitativ, sosialt fundert innstilling overfor et fenomen. Begrepet mentalitet er imidlertid ofte blitt betraktet som for vagt og upresist til at det egner seg som analytisk redskap (Löfgren 1986; Hastrup 1990) – mentaliteter er vanskelig å definere, og derfor vanskelig å dokumentere. Andre har oppfattet mentalitet som et kodeord for kultur, uten at det er blitt knyttet til en sofistikert kulturteori (Thorsen 1993). Atter andre har drevet mentalitetshistorisk forskning under andre navn, for eksempel 'de store fortellingene' (Connerton 1989; Thu 1996), eller som myter (Claval 2001), for å unngå et vagt stempel. Det er imidlertid nettopp på grunn av mentalitetenes vage karakter og 'mellomposisjon', at denne type historie blir interessant (se for eksempel Le Goff 1978). For at mentalitet derimot *skal* kunne fungere som analytisk term, må det gis et relativt definatorisk innhold. Blom (1986:15) sier således at et mål for mentalitetshistorien har vært

å utforske uartikulerte kollektive forestillinger og holdninger, alminnelige menneskers tanker og mentale reaksjoner, og forhold som påvirker mental aktivitet, særlig sosiale forhold, sentrert om dype strukturer i menneskenes forestillingsverden, tanker om liv og død, frykt og glede etc.

Mentalitetshistorien dreier seg i stor grad om de folkelige, kollektive forestillinger i motsetning til de mer profesjonelle og individuelle konstruksjoner av ideer og ideologier.¹² Å skrive mentalitetshistorie er også og studere kulturers dypstrukturer, og handler således om 'visjoner om verden' og om historiens langsomhet (Le Goff 1978). Visjonene om verden vektlegger folks oppfatninger, mens historiens langsomhet vektlegger disse oppfatningenes utholdenhet (Hastrup 1990). Begge er nødvendige, og de er gjensidig avhengig av hverandre.

I sentrum for en mentalitetshistorie er altså forholdet mellom det bevisste og det ubevisste (det kognitive og det ikke-kognitive) i kulturen. Hastrup (1988:224) beskriver dette forholdet på følgende måte:

---

¹² Mentalitetshistoriens skille mellom ideologi og mentalitet kan også knyttes til skillet mellom bevissthet og betydning. Mentaliteten er knyttet til sosial praksis og overføres ubevisst. Den endrer seg langsomt og omfatter både 'vanlige' folk og 'eksperter'. "Ideologier produseres først og fremst av de lærde og endres hurtigere" (Gullestad 1986:26).

Det ubevidste ... er ikke bare et rum for fortrængninger af bevidsthedsmæssigt affald. Det er også stedet for de store og kontinuerte sanheder, det kulturelt givne. I modsætning hertil er det bevidste stedet, hvor kategorier hele tiden modificeres, og hvor der er et konstant beredskap overfor forandring. Forskellige typer af viden kan anbringes forskellige steder. Vi kan tillade os at nedsænke den viden som bliver ved med at være 'sand' uafhængig af ydre forandringer i det ubevidste. Derimod må vi have den viden, som hele tiden skal kunne ændres, tilgængelig for bevidst behandling. Ellers bliver handling umulig.

Hastrup skisserer her to nivåer som forutsetter hverandre: Vi har behov for en beredskap overfor forandring – det bevisste. Det nærmest konstante, lite foranderlige og ubevisste kan vi derimot tillate oss å la synke inn. Hastrup mener imidlertid at det er umulig å dra en klar grense mellom disse nivåene. Det betyr at selv om konkrete hendelser bryter med gamle forestillinger, fortsetter forestillingene å strukturere våre tanker og handlinger.

Det er en tett kobling mellom mentalitetshistorien, det hverdagslige, det sedvanlige og min habitus-forståelse av landskap. Alle retter seg inn mot å avdekke det ubevisste i kulturen, og ikke minst det kollektive; "en historisk individs mentalitet, om det så är en berömd mans, är just det han har gemensamt med andra män av sin tid" (Le Goff 1978:245). Akkurat som sedvaner og skikker, overføres mentaliteter ureflektert og tilsynelatende ubevisst da de ofte knyttes til en hverdagslig praksis som samfunnsmedlemmene anser som riktig og tilsynelatende 'naturlig' (Thorsen 1993). Mentaliteter *kan* imidlertid betraktes som statiske i og med at vi her har å gjøre med dype og lite foranderlige strukturer. En streng strukturell tilnærming gir da også slik forskning en statisk karakter der det blir vanskelig å fange og forklare kulturell og sosial endring. Mennesket er imidlertid aktivt skapende. Gjennom levde liv og arbeidsbasert erfaring kan vi derfor åpne for en dynamisk forståelse av kulturelle og sosiale prosesser, fordi mentaliteten befinner seg i "skäringspunkten mellan det individuella och det kollektiva, det långsiktiga och det dagsnära, det omedvetna och det medvetna, det strukturella och det konjunkturrella, det marginella och det generella" (Le Goff 1978:247). Det er derfor en målsetting i denne avhandlingen å kunne vise at landskapet og naturen konstitueres gjennom den noe selvmotsigende termen 'konstante forandringer'.¹³

---

¹³ Se for eksempel Hastrup 1990. I en studie av Island i perioden 1400-1800, viser hun hvordan samspillet mellom befolkningens sedvaner, skikker og mentaliteter utspiller seg som konstanter og forandringer over en flere hundre år lang periode. Se også Ingold & Kurttila (2000).

I denne korte gjennomgangen kan det synes som om mentaliteter kun er forbeholdt 'vanlige' individer, eller grupper av mennesker. Betyr det at en ikke kan identifisere mentaliteter innenfor forvaltningssektorer, organisasjoner eller byråkratier? Krogh (1999) og Aasetre (2000) har demonstrert betydningen av det de benevner forvaltningskulturer – holdninger og kultur innenfor offentlig forvaltning.¹⁴ Det er helt åpenbart at forvaltningens 'karakter' også er avhengig av de mennesker som arbeider i denne forvaltningen. Bak de endringer som har funnet sted innenfor norsk landbruksforvaltning i etterkrigstiden ligger det derfor mentalitetsendringer. Poenget her er imidlertid å vise noen av disse *holdningskulturene* slik de kommer til uttrykk i en *planleggingsdiskurs*, og disse kulturenes konsekvenser for bøndenes hverdagsliv og praksis.¹⁵

1.5 Menneskets forhold til naturen – er det mer å si?

Denne avhandlingen er dypest sett et forsøk på å si noe om hvordan mennesket tar stilling til naturen, og dermed også kulturen. Den føyer seg således inn i et nærmest ubegripelig stort og variert litteraturtilfang om forholdet natur-kultur. Derfor kan en saktens spørre om det er mer å si – er det mulig å tilføre forholdet natur-kultur nye perspektiver? Jeg mener at svaret er ja, og mitt utgangspunkt for dette er at forholdet mellom kultur eller samfunn på den ene siden, og den fysiske natur på den andre, kan betraktes på to ulike nivåer. For det første, det finnes en fysisk virkelighet eller natur, men våre kunnskaper om denne naturen er kulturelt skapt og sosialt konstruert. For det andre, ulike mennesker, eller grupper av mennesker, begrepsliggjør og konstruerer sin kunnskap om denne naturen på ulike måter (Setten 2001b, forthcoming). Individuell eller gruppebasert kunnskap om naturen er i stor grad skapt gjennom dialoger med andre individer og grupper. Den kunnskap om natur som hver av oss innehar er ofte gjenstand for skepsis, tvil og konkurranse gjennom slike dialoger. Innebygd i enhver kritikk eller negering av den kunnskap som produseres ligger sterke moralske vurderinger om hvem som tar feil, hvem som har rett, hvem som vet best, hvem som framstår som 'naturlig' eller 'unaturlig'. Disse dialogene handler derfor om å sannsynliggjøre, eller gjøre overbevisende troverdig, gehalten i egne perspektiver.¹⁶

---

¹⁴ Her trer forholdet mellom mentalitet og holdning fram. En forvaltning har ingen mentalitetskulturer, men kan altså ha holdningskulturer. Til grunn for holdninger vil det imidlertid ligge mer omfattende innstillinger eller mentaliteter hos *forvalterne*. En holdning ligger således nærmere det ideologiske, den kan anta en institusjonell form, og er dessuten ofte saksrettet, (for eksempel rettet mot miljøvern). Jfr. fotnote 12 i dette kapitlet.

¹⁵ Mitt anliggende er altså ikke den individuelle planlegger eller forvalter.

¹⁶ Se kap. 10 for en diskusjon om hvordan dette berører formingen av ulike diskurser og diskursive felt.

Dette utgangspunktet er i og for seg ikke særlig unikt. Ifølge Michael Williams (1998:29), er den sosiale konstruksjonen av natur og miljø nå en akseptert term "... that needs little elaboration, though it still fascinates". Den enorme mengden litteratur om dette temaet er jo et faktisk bevis på den stadige fascinasjonen. Imidlertid, "... elaboration is in" (Eden 2001:79). Jeg føler meg da også overbevist om at vi alltid vil komme til å fundere over hvordan vi som mennesker *passer* inn, eller *bryter* inn i det som av mange oppfattes som et perfekt, naturlig system, men som i dag altså ofte betraktes som ute av balanse. Dermed vil vi uvegerlig også være en del av diskusjonen rundt den sosiale konstruksjonen av natur. På den annen side kan Williams muligens ha rett i sin påstand, men hans utsagn må nyanseres. Hvorvidt man evner å tilføre debatten *nye* perspektiver er avhengig av flere forhold. For det første har jeg en profesjonell identitet som samfunnsgeograf. Gir dette meg noe særskilt å bidra med? Forholdet natur-kultur blir av mange betraktet som ett av geografifagets sentrale forskningsfelt. Temaet er således ikke nytt. Lenge før geografi ble en selvstendig vitenskapelig disiplin har temaet opptatt forskere som i etterkant er blitt betraktet som geografer. Da institusjonaliseringen av faget var et faktum ble tradisjonen videreført med uforminsket styrke. Natur-kultur-problematikk har imidlertid særlig gjennom hele 1900-tallet hatt varierende popularitet blant geografer, og man har tilnærmet seg forskningsfeltet på ulike måter avhengig av trender innenfor forskningen som sådan og samfunnsutviklingen for øvrig. Denne avhandlingen er et resultat av forskning utført i en tid da faget slik som til alle tider, også er underlagt visse trender eller strømninger. Dette er trender som er spesielle for geografifaget, men også strømninger utenfor disiplinen som påvirker all samfunnsvitenskapelig forskning. Avhandlingen er derfor resultat av så vel 'indre' som 'ytre' vitenskapelige rammer, men også (noe vagt uttrykt) strømninger i samfunnet generelt.

Det overveldende tilfanget av forskning på dette feltet kan saktens 'slå ut' en forsker, og det er ikke mulig å forholde seg til 'alt' som er sagt og skrevet. Det er derfor nødvendig å være selektiv, men samtidig være villig til å hente inspirasjon og ideer fra flere hold, og det er dette jeg har søkt å gjøre i arbeidet med denne avhandlingen. Dette bringer meg inn på det andre forholdet som om mulig kan utvide perspektivene våre på forholdet natur-kultur. Hvilke teoretiske perspektiver og vitenskapsfilosofiske betraktninger som legges til grunn for en studie vil altså påvirke hvorvidt vi kommer oss 'videre'. Dagens forskning preges i stor grad av tverrvitenskap og teoretisk mangfold.¹⁷ Dette betyr at som samfunnsgeograf er man 'eksponert' for andre fagdisipliners

---

¹⁷ Ambisjonene peker i hvert fall dit hen.

tilnærminger, noe som tvinger fram endret praksis innenfor egen disiplin. Samtidig ser man sine egne fagtradisjoner i fornyet lys, nettopp på bakgrunn av integreringen av nye perspektiver. Det er derfor etter mitt skjønn stadig rom for nye innfallsvinkler til et velkjent forskningstema. Et tredje forhold som også påvirker vitenskapelig nyskapning, og som er nært knyttet til de to foregående, er valg av studieobjekt. Hva, eller hvem, vi retter oppmerksomheten mot er sentralt for hvorvidt man evner å utvide perspektivene. Jeg retter i denne avhandlingen fokuset mot bønders produksjon og konstruksjon av natur og landskap, og hvilke forhold som påvirker disse. I norsk sammenheng er det eksplisitte fokuset på bønder nyskapende forskning. I internasjonalt perspektiv er denne avhandlingen i større grad et supplement til tidligere forskning. Geografisk nivå og studieobjekt er derfor sentrale faktorer for 'plassering' av forskningen.¹⁸ Jeg skal i det følgende begrunne mer i detalj hvordan avhandlingen som vitenskapsteoretisk og anvendt prosjekt kan posisjoneres.¹⁹

1.6 Behovet for forskning

Det er åpenbart at jeg betrakter bønders praksis som del av bl.a. en større verdidebatt om miljø, som et viktig felt å studere. Mange sider av bønders hverdagsliv har blitt forsket på både av geografer og andre, og deler av dette arbeidet har gitt inspirasjon til mitt arbeid.²⁰ Det foreligger altså ingen fokusert norsk studie av bønders konstruksjon og produksjon av landskap og natur.²¹ Det er på den annen side gjort både historiske og nåtidige studier i Norge av andre samfunnsgruppers natur- og landskapssyn.²² Dette avhandlingsarbeidet har derfor en viss egenverdi. Det er imidlertid årsaker ut over 'hullene' i forskningen som kan begrunne mitt arbeid på dette feltet. Hovedårsakene ligger i det følgende resonnementet: Bonden er naturforvalter i tillegg til å være produsent av mat. Bondens daglige forvaltningspraksis vil være resultat av hans eller

---

¹⁸ Mine innledende argumenter kan betraktes som del av en større debatt om ulike 'geografier'. Dette er en debatt som særlig er et 1990-tallsprodukt, og som i stor grad kan knyttes til feministisk forskning der vekt på forskjellighet er blitt holdt fram som vesentlig for all forskning. Til tross for debatten om forskjellighet er mitt poeng at svært mye anglo-amerikansk forskning fremdeles påberoper seg et vitenskapelig hegemoni, og den tilslører dermed forskjellighet innenfor for eksempel europeisk eller nord-amerikansk forskning. Denne avhandlingens del 2 berøres for øvrig av en slik 'forskjellighetsdebatt'.

¹⁹ Posisjonering som metodisk perspektiv blir drøftet i kap. 10.

²⁰ Denne avhandlingen må altså betraktes som del av en større verdidebatt i landskaps- og naturforvaltningen. Debatten foregår både nasjonalt og internasjonalt. Sentrale stikkord for denne debatten er bl.a. historiske verdier, identitetsverdier og verneverdier, og hvilken plass disse skal ha i den overordnede landskapsforvaltningen. Se norske studier av bl.a. Jones 1991; Thu 1996; Jones & Daugstad 1997; Daugstad & Jones 1998; Hanssen 1998; Andersen 1999; Rønningen 1999; Daugstad 2000; Rustad 2000; Aasetre 2000.

²¹ Internasjonalt er det gjort noe forskning på dette området. Se for eksempel Larsson 1994; Strömberg 1994; McHenry 1997; Stenseke 1997; Gray 1999, 2000; Saltzman 2001.

²² Se for eksempel Strumse & Aasetre 1994; Klepp 1998; Hanssen 1998; Witoszek 1998.

hennes bevisste og ubevisste oppfatninger av bl.a. landskapet og naturen. Disse oppfatningene produserer en viss praksis som det ofte ikke settes spørsmålstegn ved. Denne 'naturlige' praksisen vil bl.a. være det som andre grupper i samfunnet bedømmer bonden ut fra. Ved å rette fokus mot bønders praksis får vi altså innblikk i både individuelle og kollektive moralske vurderinger av naturen som vil være lokalt fundamenterte. Som en effekt av et slikt fokus er vi i stand til å vurdere naturens moralske relevans. Dette er sentralt for å forstå bl.a. miljø- og landbruksforvaltningens strategier, uttrykt gjennom for eksempel økonomiske og juridiske virkemidler rettet mot landbruksnæringen som sådan. Gjennom et fokus på praksis er det med andre ord mulig å posisjonere ulike samfunnsgrupper i forhold til natur-kultur-problematikk. I denne avhandlingen er det i hovedsak landbruksforvaltningen som i tillegg til bøndene gjøres til gjenstand for en slik posisjonering, fordi landbruksforvaltningen utgjør en svært sentral rammefaktor for bøndenes praksis. Det er derfor en målsetting å kunne tilføre dagens ofte konfliktfylte forvaltning av landbruksområder nye perspektiver, for om mulig å kunne bidra til en større forståelse mellom interessegruppene i landskapet.

Landskap, natur, praksis og moral utgjør altså både de teoretiske og anvendte rammene som bøndene og forvaltningen i dette prosjektet studeres innenfor. Jeg søker med andre ord en helhet. Det er imidlertid en stor utfordring å forsøke og fange et lokalt handlingsspråk og perspektiv med forskeres ofte dikotomiserte og abstrakte verdensbilde (se også innledningen til del 2). Problemstillinger knyttet til praksis reiser derfor språklige og metodiske utfordringer. 'Naturlig' praksis hører til den ikke-kognitive delen av våre liv. Forholdet mellom det ikke-kognitive og det kognitive representerer ytterligere et språklig problem – hvordan beskrive det ikke-kognitive med det kognitives språk? Og mer grunnleggende, hvordan kan man få kunnskap om det ikke-kognitive? Jeg har i det ovenstående resonneret gitt mulige svar, og jeg skal via tre problemstillinger forsøke å tydeliggjøre denne tankerekken som altså skal følges gjennom avhandlingen:

1.7 Avhandlingens problemstillinger

1. Hvordan produserer aktører i den sentrale landbruksforvaltningen oppfatninger av landskap og natur?
2. Hvordan produserer bøndene oppfatninger av landskap og natur?
3. Hvilke forvaltningsmessige konsekvenser kan disse oppfatningene av landskap og natur ha?

Tidsperioden som det settes hovedfokus på i denne avhandlingen er etterkrigstiden. Det er hovedsakelig etterkrigstiden intervjupersonene har mulighet til å skildre og reflektere over. Det er dessuten en tidsperiode der endringene i landbruksnæringen altså har vært store. Det vil imidlertid på bakgrunn av valg av studieområde, være helt nødvendig å gå omtrent 200 år tilbake i tid for å kunne gripe dybden i de 30 jærbøndernes historier.

1.8 Struktur i avhandlingen

Etter dette innledende kapitlet følger en presentasjon og drøfting av den norske landbrukspolitikken i etterkrigstiden. Dette kapitlets innhold danner selve rammen rundt de temaer som drøftes videre. Kapitlene 3-4 utgjør avhandlingens del 1. Disse kapitlene (sammen med kap. 2) er avhandlingens empiriske del, og har således et anvendt perspektiv. Her møter vi ulike historier om jærsk landskap og natur, og hvordan bøndene forhandler sin praksis inn i historiene. Fra kapittel 5 følger mitt arbeid med å perspektivere kapitlene 2, 3 og 4 i vitenskapsteoretisk forstand. Kapitlene 5-8 er således avhandlingens del 2. I kapittel 5 møter vi det vitenskapshistoriske naturbegrepet. Dette kapitlet legger grunnlaget for kapittel 6 om landskapsbegrepet. Praksis og moral er to av nøkkelbegrepene i denne avhandlingen. Naturen og landskapet som moralske handlingsrom er derfor tema for kapittel 7. Konstruksjonene av landskap og natur, og de moralske problemstillinger som kan identifiseres i disse, uttrykker komplekse oppfatninger av tid. Naturen som tid og tiden som natur er derfor fokus i kapittel 8. I det 9. kapitlet er det behov for å samle både de anvendte og abstrakte perspektivene på natur, landskap, praksis og moral. Refleksjoner over denne studiens metodiske strategier er valgt plassert som et vedlegg, og utgjør således det 10. kapitlet. Kapitlet kretser rundt to integrerte diskusjoner – den relativt begrensede metodiske refleksjonen innenfor historisk-geografiske landskapsstudier, og studier av det ‘vanlige’, eller det hverdagslige. Hovedårsaken til at dette kapitlet er et vedlegg er et ønske om ikke å bryte avhandlingens narrativitet. Statusen som vedlegg må derfor ikke tas til inntekt for at innholdet ikke oppfattes som vesentlig for studien for øvrig.

2 'Setting the scene': 'Ny' landbrukspolitikk – 'gamle' problemstillinger?

Hvordan produserer aktører i den sentrale landbruksforvaltningen oppfatninger av landskap og natur? Dette ble i kap. 1.7 presentert som den første av avhandlingens problemstillinger, og det er denne avhandlingens politiske og forvaltningsmessige rammeverk det nå skal gripes fatt i.

Mot slutten av 1980-tallet 'oppdager' det norske landbruks- og miljøbyråkratiet at landbrukets kulturlandskap kan representere et produkt på linje med landbrukets mer tradisjonelle produkt, nemlig mat. Denne oppdagelsen tjener to viktige hensikter. For det første tilfredsstiller arbeidet for kulturlandskapet ideelt sett et allment krav om at landbruket har et miljøansvar på linje med andre sektorer i samfunnet. Dette kan man betrakte som et av næringens eksterne miljøpolitiske ansvarsområder. For det andre har fokuset på kulturlandskapet en 'indremedisinsk' funksjon – det bidrar i stor grad til å legitimere de statlige overføringene til næringen. I dette kapitlet skal vi se nærmere på hva som leder opp til disse oppdagelsene innenfor byråkratiet og det politiske systemet, og den eksplisitte politisering og kommodifisering av landskapet og naturen som ligger til grunn for den miljøpolitiske dreiningen gjennom de siste 25 årene. Debatten om jordbrukslandskapet er således en debatt om ideologi og holdninger knyttet til bruk og oppfatninger av natur og landskap. Det er derfor også i høyeste grad en debatt om forholdet natur og kultur. Det er således ingen tvil om at det ligger oppfatninger av natur og landskap til grunn også for den politikk og forvaltning som har ledet fram til den senere tidens 'oppdagelser'. Kapitlet tar derfor utgangspunkt i en innledende presentasjon av den norske landbrukspolitikken i etterkrigstiden. For å kunne identifisere ulike landskaps- og natursyn i denne, gjøres det en analyse av den retorikk som landbruksforvaltningen benytter, for det er særlig gjennom aktørenes retorikk ta vi kan posisjonere dem i forhold til et natursyn. Også retoriske grep hos Norges Bondelag, som sentral aktør i utformingen av politikken og forvaltningen gjøres til gjenstand for analyse.

2.1 Et spørsmål om perspektiv

Det er flere mer eller mindre isolerte prosesser det er mulig å følge i en innledende beskrivelse av utviklingen i næringen. Det kan for eksempel dreie seg om endringer i

sysselsetting, teknologisk utvikling, endret bruk av bl.a. økonomiske og juridiske virkemidler og endringer i bruksstruktur. Det er naturligvis et poeng og et ønske å gi en så samlet framstilling som mulig. Tema for avhandlingen og valg av studieområde gjør det imidlertid relevant å vektlegge noen faktorer mer enn andre. Problemstillinger knyttet til natur-, landskaps- og miljøforvaltning er derfor sentrale. Disse vil knyttes an til en grunnleggende tro på teknologiens fortreffelighet innenfor norsk landbruk, både som vi skal komme til å se blant jærboendene, men også i den sentrale landbruksforvaltningen (se Vatn 1984). Dette betyr at man må forsøke å fange et holdningsmessig klima. Holdninger er som tidligere nevnt svært vanskelig å definere, og derfor også problematiske å dokumentere (jfr. kap. 1.4). Det ligger imidlertid holdninger til grunn når politiske føringer legges. Jordbruksorganisasjonenes reaksjoner på gjeldende politikk er også holdningsbasert, slik som hos forvaltningen lokalt og regionalt. Det er derfor en målsetting i dette kapitlet å søke og gripe nettopp holdningene hos noen av aktørene på den jordbrukspolitiske arena, og dermed kunne si noe om hvordan man har valgt å ta stilling til natur og landskap. Før vi går videre skal vi imidlertid helt kort se på noen av de basisprinsippene landbruket bygger på, og som er av sentral betydning for å forstå utviklingen i næringen.

2.1.1 Noen basisprinsipper for å forstå utviklingen i landbruket

Mat er et basisgode. Etterspørselen fra så godt som alle jordbruksvarer i industrialiserte land øker derimot ikke i takt med at inntektene per innbygger øker. Dette fører til en lav inntektselastisitet hos boendene fordi forbrukeren ikke kjøper mer mat selv om inntektene stiger (Forsell 1992). I tillegg har de fleste industriland lav befolkningsvekst og til dels stagnerende folketall. Samtidig blir etterspørselen etter jordbruksvarer vanligvis karakterisert ved lav stigning i forbruket ved fall i prisene, noe som gir lav priselastisitet (ibid.). Selv om produktene blir billigere stiger altså ikke forbruket. Til sammen innebærer dette at selv et lite overskudd av jordbruksvarer, i motsetning til industrivarer, resulterer i markerte prisfall. Et tredje basisprinsipp vi skal berøre er den såkalte tredemølleteorien. Sammenhengen mellom innføring av ny teknologi i jordbruket, og utviklingen i jordbruksprisene er beskrevet i denne teorien: I en situasjon uten offentlige inngrep vil den gårdbruker som først innfører ny teknologi få økt sine inntekter fordi kostnadene faller mens prisene på jordbruksvaren er uendret. Etter hvert som flere gårdbrukere innfører teknologien begynner tilbudet av jordbruksvarer å øke, og prisene faller. Når den nye teknologien er utbredt er det dannet en ny likevektssituasjon der prisene på produktene er på et nytt og lavere nivå. Gevinsten ved

innføring av ny teknologi er med andre ord blitt overført til forbrukerne (ibid.).¹

Selv om det har vært sterk nedgang i antall sysselsatte og antall gårdsbruk, så skiller denne næringen seg fra andre næringer også ved lav mobilitet av ressursene – bl.a. jord, maskiner og arbeidskraft. Følelsesmessige bånd bidrar også til dette (ibid.). Ved innføring av ny teknologi øker den produserte mengden, og prisene synker. Andre næringer ville reagert med å senke produksjonen ved og ta ut areal og arbeidskraft. I landbruket reagerer en heller ofte med å prøve og øke produksjonen, og ved å akseptere en lavere godtgjørelse for familiens arbeidsinnsats.

Lav pris- og inntektselastisitet, samt effektene av tredemølleteorien, motvirkes imidlertid gjennom sterk statlig styring. For eksempel når det offentlige innfører en prisstøttepolitikk vil (det nasjonale) prisnivået kunne opprettholdes til tross for at innføring av ny teknologi øker tilbudet av jordbruksvarer (ibid.). Når staten blander seg inn i kjøp og salg av landbruksprodukter blir resultatet høyere priser og inntekter.²

2.2 Landbrukspolitikken 1945-1975

Andre verdenskrig førte til stor slitasje på produksjonsutstyret i landbruket (Almås 1986). Et omfattende gjenreisingsarbeid preget derfor landbruket, så vel som andre næringer i årene etter krigen. Det Norske Arbeiderpartiet (DNA) sto sentralt i gjenoppbyggingsarbeidet i etterkrigsårene. DNAs linje var at det var ytterst viktig å styre arbeidskraft og kapital fra primærnæringene over i næringer som kunne bidra til den velstandsøkning det ble tatt sikte på.³ Sett i lys av dette ble den politikk som ble ført direkte mot landbruksnæringen utformet rundt følgende tre faktorer:

- å skape såkalte bærekraftige familiebruk gjennom rasjonalisering av drift og bruksstruktur
- å regulere produktmengden for å unngå overproduksjon
- å øke kornproduksjonen i områder der kornproduksjon er mulig.

Grensevern ble derfor innført umiddelbart etter andre verdenskrig. Et avskjermet marked for jordbruksvarer tillater staten å utføre langsiktig planlegging i jordbruket,

---

¹ Argumentet forutsetter at innføringen av ny teknologi fører til økt produksjon, og ikke bare reduserte kostnader. Sett i forhold til spørsmål om overproduksjon er derfor tredemølleteorien noe problematisk. I dag er innføring av teknologi knyttet til reduksjon i manuell arbeidsinnsats derfor mer aktuell. Dette reduserer imidlertid ikke tredemølleteoriens gyldighet.

² Et eksempel på dette er systemet med kjøp og salg av melkekvoter. Staten innførte i 1996 en ordning der melkeprodusenter må kjøpe produksjonskvoter for å kunne utvide produksjonen. På denne måten regulerer staten mengden melk som til enhver tid er tilgjengelig i markedet. Dette regulerer samtidig bøndernes inntekter, og den pris de er i stand til å få for produktet. Staten øker mao. både prisene for varen og inntekten til produsenten.

³ Dette kan synes noe motsetningsfullt, fordi DNA var avhengig av bøndernes politiske støtte for å bygge et

utforme innenlandsmarkedet ved prisfastsetting, og kanalisere produksjon av visse produkter til visse geografiske regioner. Dette tyder på at staten ønsket å gi bøndene så stabile og forutsigbare forhold som mulig, og i perioden 1950-1960 kom da også jordbruket under en fastere statlig styring enn noen annen næring (se for eksempel Bull 1982). Dette må sees i sammenheng med den sterke sosiale og regionale profilen i den norske landbrukspolitikken i etterkrigstiden (Rønningen 1999).

De såkalte jordbruksavtalene må kunne betraktes som et ledd i den sterke styringen. Jordbruksavtalene er avtaler mellom staten og bøndenes organisasjoner som ga bøndene muligheter til først og fremst å påvirke egne inntektsforhold, og etter hvert også retningslinjene for politikken mer generelt. Dette skapte sterke bånd mellom partene, og det tvang bl.a. landbrukets egne organisasjoner – Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag – til å samarbeide. Lidtveit (1979) mener at innføring av systemet med jordbruksavtaler uten sammenligning er det viktigste som har hendt landbruket siden 1914.⁴ Fremdeles forhandler partene årlig om de økonomiske rammevilkårene for næringen.⁵

Inntektsspørsmålet har vært sentralt gjennom hele etterkrigstiden, men også andre forhold går som røde tråder gjennom denne perioden. Strukturrasjonaliseringen er basisprinsippet for den stadig avtakende økonomiske og politiske betydningen som har preget næringen gjennom hele etterkrigsperioden. Dette er resultat av statens styring, og må altså betraktes som et ledd i en mer overordnet økonomisk politikk. Strukturrasjonaliseringen hadde imidlertid ulike uttrykk. Bl.a. var den nye jordloven av 1955 en premiss for brukssammenslåingen som for alvor tok til etter lovvedtaket. Det sentrale punkt ved loven var at staten fikk forkjøpsrett til jord som skulle selges (Lidtveit 1979; Bull 1982; Almås 1986). Dette var for å sikre såkalte 'bærekraftige familiebruk' tilleggsjord (jfr. den sosiale profilen). Ny teknologi krevde store investeringer, og for å sikre at brukene ble store nok gikk staten altså inn gjennom forkjøpsretten den hadde sikret seg. Dette førte etter hvert til at antall bruk gikk kraftig ned; i perioden 1949 til 1975 forsvant omtrent halvparten av alle norske gårdsbruk. Rundt 1960 skyter således forandringen i forholdet mellom størrelsen på brukene fart, og vi får færre, men større bruk. Det dyrkes altså nytt land samtidig som det legges ned bruk. Dette hadde særlig bakgrunn i teknologisk utvikling, men også statstilskuddet til

---

levedyktig og moderne sosialdemokrati (se Rønningen 1999).

⁴ Årstallet 1914 er forklart med at i dette året ble det utgitt flere historiebøker om utviklingen av bl.a statsadministrasjonen etter 1814 (Lidtveit 1979:13). 1914 ble dermed valgt ut fra 100-års-markeringen for Norges grunnlov.

⁵ Det foreligger imidlertid forslag om å gå bort fra årlige forhandlinger til mer langsiktighet i forhandlingene (se Kallbekken (2002)).

nydyrking. Dette kan forklares med at mye av den jorda som ble lagt ned lå i ulendt og lite tilgjengelig terreng. Den nye dyrkajorda var langt mer egnet for maskindrift, og dermed i tråd med statlige jordbrukspolitiske føringer. Nedlegging og nydyrking balanserte stort sett hverandre slik at samlet areal dyrka jord har holdt seg stabilt gjennom hele etterkrigsperioden.

Med stadig sterkere innslag av teknologiske løsninger har antall personer sysselsatt i jordbruket gått dramatisk ned. Et 'bærekraftig bruk' burde stadig bli større fordi 'en øvet voksen person' økte kapasiteten i takt med teknologiutviklingen. Familiebruket ble derfor i mange sammenhenger en lite relevant betegnelse fordi 'bonden', ofte mannen på gården, fortrengte annen arbeidskraft tilknyttet jordbruket. Det var ingen ønsket situasjon at familiemedlemmer (ofte kona på gården) tok annet arbeid, men det ble svært ofte en logisk konsekvens av de sentrale, politiske strategier. Den 'fortrengte' arbeidskraften skulle på den annen side sørge for arbeidskraft i industrien.

Teknologisk utvikling er altså en sentral komponent ved norsk jordbrukspolitikk i flere tiår etter krigen. Staten betraktet seg som tilrettelegger for stadig større bruk av teknologi. Det fantes altså teknologi, men relativt svake vilkår for å utnytte denne, og "... det var strukturen i norsk jordbruk som vart oppfatta som den største hindringa for å kunne auke teknologibruken" (Vatn 1984:168). Det var to typer virkemidler som skulle komme til å stå i sentrum med tanke på og endre bruksstrukturen. For det første ble det snakk om tiltak for å slå sammen bruk. En søkte altså å øke arealet pr. driftsenhet, samtidig som det totale antall bruk ville bli færre. For det andre skulle det settes i verk støtteordninger for maskinsamvirke (ibid.). Til grunn for dette ligger ideer om større lønnsomhet fordi bruken av teknologien ville bli mer effektiv. Begge disse tiltakene ville ha den effekt at arbeidsproduktiviteten ville øke. Det betyr med andre ord at antall sysselsatte skulle ned. Samtidig skulle de som ble igjen i primærproduksjonen sikres rimelige inntekter, og allerede i 1951 foreligger det en formulering om jordbrukets svake inntektsutvikling i forhold til andre næringer. Et mål om inntektsutjevning vedtas i 1964, men ikke før i 1975 ble det såkalte 'opptrappingsvedtaket' gjort, der det heter at bønders inntekter skal tilsvare gjennomsnittlig industriarbeiderlønn. Landets oljeinntekter var den "politiske smurningen" (Almås 1986:26) som til slutt gav lønnsmessig uttelling.

Det landbruket vi finner på midten av 1970-tallet er i en presset situasjon. Det var 20 år tidligere bred politisk enighet om at produksjonen skulle økes, ikke minst av beredskapsmessige hensyn. Den sosiale profilen i næringen var også viktig da langsiktig

tenkning ble understreket bl.a. mht. å sikre folk varig sysselsetting. Imidlertid opplevde man fremdeles utstrakt bruksnedlegging bl.a. som følge av rasjonalisering, overproduksjon og inntektsvansker. Gjennom 1960-tallet har vi derfor et landbruk som bygger på til dels motstridende mål om **bosetting** (distriktpolitiske hensyn), **produksjon** (beredskapshensyn), **inntekt** og **effektivitet** (Stortingsmelding nr. 64, 1963-64).

2.3 Landbrukspolitikken 1975-1985

Norges nei til EF i 1972, 'den grønne bølgen' og oljekrisen gjorde at landbrukets inntektskrav kom mer i søkelyset og vant bredere tilslutning. Krisen i jordbruket i 1975, som kulminerte i den såkalte Hitra-aksjonen der bønder holdt tilbake skatt for å markere sin misnøye, la grunnlaget for en ny landbrukspolitikk.⁶ Opptrappingsvedtaket i 1975 kom altså i kjølvannet av denne historiske aksjonen, og var et stortingsvedtak om at inntektskravet (fremmet i Stortingsmelding nr 64, 1963-64) om likestilling med industriarbeiderlønn skulle oppfylles innen tre avtaleperioder, dvs. innen 1982. Den gryende oljenasjonen Norge så lyst på framtiden, og for jordbruket førte det til store investeringer i bygninger og maskiner, utvidelser og oppdyrking.

Stortingsmelding nr. 14 (1976-77), *Om landbrukspolitikken*, viderefører i grove trekk de linjer som var trukket opp i Stortingsmelding nr. 64 (1963-64). Vi finner fire målsettinger som vi kjenner fra forrige melding, i tillegg til en ny. Det er imidlertid en endring i vektlegging av målsettingene:

1. **Produksjonsmål.** Det ble lagt større vekt på selvforsyning, og selvforsyningsgraden skulle økes fra 32% i 1973 til 44% i 1990. Jordbruksarealet skulle økes fra 9 mill. daa i 1974 til 10 mill. daa i 1990.
2. **Distriktpolitisk mål.** Bosettingsmålet ble forandret til et mer generelt distriktsmål. Det ble lagt større vekt på produksjon og inntektsutvikling i næringssvake områder. Av distriktpolitiske grunner ble det forutsatt at $\frac{3}{4}$ av produksjonsøkningen skulle gå til næringssvake distrikter. Det legges også vekt på en variert landbruksstruktur med både familiebruk, og bruk drevet i kombinasjon med andre næringer.
3. **Inntektsmål.** Det ble en målsetting å gi jordbrukere likeverdige forhold med industriarbeidere med hensyn til inntekt og levekår. Nye velferdsordninger ble introdusert (for eksempel avløserordning og sykelønnsordning). Det skulle tas større hensyn til variasjoner i bruksstørrelse, driftsform og region, og regionalt differensierte støtteordninger skulle benyttes for å oppnå inntektsmålsettingen.

4. **Mål for miljø- og ressursvern.** Dette var en ny målsetting. Forurensningen fra landbruket skulle reduseres, jordvernet håndheves strengere, og det ble et mål å ta hensyn til kulturlandskap, naturmiljø og rekreasjon (se også kap. 3.7.1).
5. **Effektivitetsmål.** Dette skulle tilpasses de øvrige målsettingene. Produksjonen skulle være så effektiv som mulig innenfor rammene som de andre målene satte.

For første gang ble det poengtert at effektivitetskravet ikke nødvendigvis var det viktigste å oppfylle dersom dette kom i konflikt med for eksempel distriktmålet. Som en følge av opptrappingsvedtaket steg de statlige overføringene kraftig i årene etter 1975. I femårsperioden 1975-1980 økte statsstøtten per årsverk fra kr. 54 553 til kr. 88 219. Dette hadde neppe vært mulig uten oljeinntektene. Imidlertid får vi igjen et tiltagende problem med overproduksjon.

Til tross for den politiske målsettingen om miljø- og ressursvern formulert i 1975, er det lite som tyder på at dette målet hadde praktiske konsekvenser for næringen før i siste halvdel av 1980-tallet (Rønningen 1999). Unntaket er enkelte tiltak av teknisk karakter rettet mot forurensningsproblematikk, slik som vi bl.a. skal se på Jæren (kap. 3). Det holdes fast ved tiltroen til at teknologi er løsningen på så å si alle næringens utfordringer. Restriksjoner på bruk av teknologi og produksjonskapasitet har stort sett vært brukt som brannslukkere når overproduksjonen har vært et faktum (Vatn 1984). Paradoksalt nok møtes altså teknologiske problemer med teknologiske løsninger.

2.4 Den 'nye' landbrukspolitikken

Til tross for at det norske landbrukets økonomiske betydning er blitt stadig redusert (se Rønningen 1999), er det en næring i kvantitativ progresjon vi så langt har fulgt. Ifølge Lidtveit (1979:507) har dette vært den røde tråden gjennom de 80 første årene av 1900-tallet:

Stutt sagt kan ein vel seia at frå hundreårsskiftet og fram til midten av 1930åra, kanskje nærare den 2.verdskrigen vart framgangen målt med talet på bruk, arealet av dyrka jord, talet på husdyr og auka produksjon. Ein gleda seg når tala vart store.

På 1930-tallet var produksjonen blitt så stor at en opplevde avsetningsvansker. Da gledet man seg over utbyggingen av omsetningsapparatet og samvirkeorganisasjonene. I etterkrigstiden, fram mot slutten av 1970-tallet, var gleden stor over en voldsom økning i effektivitet, høyere priser og inntekter for bøndene, og man la således langt mindre

---

⁶ Om Hitra-aksjonen, se for eksempel Almås (1978).

vekt på antall bruk, dyrket areal og tallet på husdyr (ibid.). I det følgende skal vi se at det har foregått en dreining i fokus i løpet av de siste drøye 20 årene. I dag er derfor manges glede rettet mot helt andre forhold enn en slik kvantitativ vekst.

Som vi har sett ble det mot slutten av 1970-tallet formulert nasjonale landbrukspolitiske målsettinger om miljø- og ressursvern. Fra midten på 1980-tallet blir det tydeligere og tydeligere at jordbrukspolitikken i langt sterkere grad har fokus på tilleggsgodene næringen produserer og representerer, enn de rene kvanta mat som sluttprodukt. Et vesentlig spørsmål er om dette signaliserte en dreining fra kvantitativ vekst til 'kvalitativ vekst'? Statsstøtten per årsverk gikk ned på slutten av 1980-tallet. Miljøspørsmål fikk betraktelig mer oppmerksomhet, og regionaliseringen av de ulike produksjonene – som følge av kanaliseringspolitikken – ble betraktet med stadig mer skepsis. Rønningen (1999:41) peker for eksempel på at “[i]n Norway the strong policy of regional specialisation has perhaps led to the most important agricultural landscape changes in recent times”. Landbruks- og miljøbyråkratiet i Norge ‘oppdager’ altså problematikken knyttet til kulturlandskapet. ‘Problematikken’ besto av å finne et balansert forhold mellom en mer konkurransedyktig og robust næring, redusert kostnadsnivå og bedre forvaltning av produksjonsressursene – og her entrer altså kulturlandskapet som produkt den landbrukspolitiske arenaen (se for eksempel Jones 1998; Rønningen 1999). Det ble fort etablert en bred enighet om at jordbrukslandskapet representerer viktige verdier i form av biologisk mangfold, historiske, kulturelle, estetiske og rekreasjonsmessige ressurser, i tillegg til symbolske verdier og identitetsverdier (Olsson & Rønningen 1999; Rønningen 1999. Se også Jones 1981). Disse verdiene utgjør ingrediensene i det som ofte omtales som jordbrukets nye multifunksjonelle rolle (se nedenfor). Disse verdiene regnes som alles eiendom, de er med andre ord fellesgoder som vi alle skal og bør ha tilgang til, og dermed også ansvar for å opprettholde. En slik dreining i fokus må sees i sammenheng med at siste halvdel av 1980-tallet også er det tidspunktet da Norge for alvor må forholde seg til internasjonale miljøpolitiske spilleregler. I 1987

konstaterte Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (Brundtland-kommisjonen) at europeisk jordbruk må tilpasse seg verdensmarkedet ved å redusere sin beskyttelse av hjemmemarkedet gjennom importrestriksjoner. Kommisjonen slo fast at produksjonssubsidier er både økonomisk og økologisk kostbare. De oppmuntrer til produksjon uavhengig av etterspørselen. Eksporten av sterkt subsidierte overskuddsvarer bidrar også til å holde prisene lave på verdensmarkedet og oppmuntrer ikke til økt matproduksjon i utviklingsland. I

industrielandene har støtteordningene manglet en økologisk orientering og har støttet driftsformer som er skadelige for miljøet (Jones 1998:192-193).

Det internasjonale og globale ansvaret knyttet til matproduksjonen understrekes her svært tydelig. Ikke bare Verdenskommisjonen understreker dette, også OECD og GATT/WTO⁷ er tunge aktører i å drive fram prosesser som griper inn det enkelte lands styring og kontroll av landbruket. Framveksten av den norske erkjennelsen av landbrukets betydning ut over matproduksjonen, sammenfaller derfor med det som skjer internasjonalt.

Den norske responsen på den internasjonale (og nasjonale) miljøutfordringen var nedsetting av det såkalte Alstadheim-utvalget i 1987. Utvalget la fram sin rapport i desember 1990 (Norges Offentlige Utredninger 1991). Utvalget gikk inn for en rimeligere og mer markedsrettet produksjon, samtidig som mål av ikke-økonomisk karakter ble formulert. Som nytt overordnet mål ble det foreslått matvaresikkerhet. Økte miljøproblemer ble sett på som hovedtrussel mot produksjonsgrunnlag og matforsyning. Utvalget anbefalte et norsk jordbruk som var mer miljøvennlig, samtidig som det skulle være mer markedsorientert. Hovedstrategien var å skape et mer robust landbruk.

Et mål om matvareberedskap tok sikte på å opprettholde høy nasjonal selvforsyningsevne i tilfelle langvarig krise. Målet om miljø- og ressursvern la vekt på Brundtland-kommisjonens målsetting om bærekraftig utvikling med vekt på redusert forurensning, utvikling av biologisk mangfold, kulturlandskap og matvarekvalitet. Foruten miljøvern, ble det også tatt med mål om spredt bosetting og likestilling, og det er altså nå det såkalte multifunksjonelle landbruket vokser fram (se for eksempel Rønningen 1994; Bredahl m.fl. 1999; Johansen m.fl. 1999). Landbrukets multifunksjonalitet er således en samlebetegnelse på alle de roller landbruket etter hvert skal fylle. Alstadheim-utvalget ville også kutte en tredjedel av dagens støtteordninger, og virkemidlene skulle effektiviseres og forenkles. Mange av utvalgets forslag til en reformert norsk landbrukspolitikk ble vedtatt i 1992 (se for eksempel Rønningen 1999). I Stortingsproposisjon nr. 8 (1992-93), *Landbruk i utvikling* heter det bl.a. at:

- inntektsmål og produksjonsmål faller bort. I proposisjonen står det at bønder skal ha "inntekt på linje med andre grupper". Målet er altså blitt langt mindre absolutt.
- vi skal ha et jordbruk i sentrale strøk som må hente inntektene fra markedet, mens

---

⁷ OECD: Organisation for Economic Co-Operation and Development; GATT: General Agreement on Tariffs and Trade; WTO: World Trade Organisation.

distriktsjordbruket blir øremerket statsstøtten.

- produksjonspotensialet skal opprettholdes av hensyn til beredskapen.

- det skal tas større miljøhensyn.

I et mer markedsstyrt system vil bøndernes organisasjoner miste noe av sin *direkte* innflytelse. Det er markedet som i større grad rår, og dermed kan ikke enkeltgrupper styre prisen på en vare på samme måte som før. Jordbruket er derfor når det gjelder enkelte produkter mindre beskyttet enn tidligere. Det betyr imidlertid ikke at forhandlingsretten er blitt mindre.

Stortingsproposisjon nr. 8 (1992-93) er en bekreftelse på at strukturrasjonaliseringen gjennom hele etterkrigstiden også betraktes som den riktige veien videre: Større og færre bruk som ideelt sett sikrer to personer full sysselsetting på hvert gårdsbruk. Rønningen (1999) peker på at dette står i konflikt med de politiske målsettinger som er formulert om bevaring av et småskala landbruk med et dertilhørende kulturlandskap.

Stortingsmelding nr. 19 (1999-2000) *Om norsk landbruk og matproduksjon*, er det foreløpig siste statlige landbrukspolitiske strategidokumentet. Generelt sett viderefører dette dokumentet hovedideene fra Alstadheim-utvalgets innstilling. I denne foreløpig siste meldingen understrekes det bl.a. at internasjonale forhold har stadig økende betydning for landbruket og handelen med matvarer, og fokuset på landbrukets betydning som produsent av miljøgoder opprettholdes. Det er en dominerende ide at landbruket må tenkes som del av en større politisk, sosial og kulturell helhet. Dette bidrar bl.a. til at forbrukerrettingen i matproduksjonen skal økes, fordi i dag regnes vi alle som aktører i bred ressurspolitisk forstand. Det helhetlige perspektivet innebærer et kollektivt ansvar for å ta vare på produksjonsgrunnlaget slik at alle skal få tilfredsstilt sitt krav om god og trygg mat. Dette aktualiserer på nytt betydningen av å sikre en av grunnressursene i all matproduksjon, nemlig jorda. Jordvern, økologisk bærekraft og det som kalles kretsløpsbasert produksjon, er derfor sentrale strategier i norsk landbrukspolitikk og forvaltning i dag. Kretsløpsbasert produksjon innebærer at "tap av næringsstoffer fra jordbruksproduksjonen skal reduseres, og at tilførsel av miljøskadelige stoffer til produksjonskjeden skal minimeres" (ibid.:19). Det helhetlige perspektivet har en grunnleggende langsiktighet for øyet. Allikevel vil forvaltningens virkemidler være rettet inn på også å kunne løse kortsiktige utfordringer. Slik sett viderefører denne siste stortingsmeldingen tidligere ideer om hva slags virkemiddelbruk som er egnet til å ivareta både kortsiktige og langsiktige hensyn.

Landbruket er fremdeles under sterk statlig kontroll, og kontrollsystemene har

etter hvert blitt mer og mer uoversiktlige fordi nye tiltak er blitt satt i verk i takt med de endrede og utvidete oppgavene landbruket er blitt pålagt. Problemet har vært at man i svært beskjeden grad har fjernet tidligere virkemidler og tiltak. Erkjennelsen av at dette har ført til en uoversiktig politikk har ledet fram til Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) sitt forslag til en sterk forenkling av den norske landbrukspolitikken (Kallbekken 2002).⁸ Forslaget som er blitt lagt fram innebærer en ytterligere forsterkning av fokuset på landbrukets multifunksjonelle rolle i produksjonen av miljøgoder, og bonden som naturforvalter. Dette må sees i forlengelsen av det statlig styrte forsøket på å endre motivasjonen for næringen, noe som har blitt mer og mer tydelig siden slutten av 1980-tallet. I rapporten fra NILF heter det bl.a. at:

Vi foreslår også endringer i begrepsbruk. Endringene i begrepsbruken skal reflektere den endringen i motivasjonen for å gi støtte til landbruket som har funnet sted – med gradvis mindre fokus på inntektspolitiske mål, og mer fokus på det multifunksjonelle landbruket og betaling for produksjon av fellesgoder. Dette er viktig for legitimiteten i overføringene til norsk landbruk internasjonalt, det reflekterer i større grad de faktiske forhold, og det skal også synliggjøre ovenfor bøndene hva det er de mottar støtte for (hvorfor de mottar støtte) (ibid.:115).

Den kanskje viktigste endringen i begrepsbruk knytter seg til den foreslåtte overgangen fra *tilskudd* til *betaling*: “*Tilskudd knyttet til areal* blir en *betaling for pleie av areal*” (ibid.:117):

Formålet med ordningen [betalingen for pleie av areal] bør være å bevare og fremme et åpent og variert kulturlandskap gjennom å sikre skjøtsel av jordbruksarealer. Sekundært blir formålet å opprettholde jordbruksarealer i drift.... Ved i tillegg å endre begrepsbruken (betaling i stedet for tilskudd) settes bondens rolle som naturforvalter i fokus, og støtten knyttes opp mot produksjon av fellesgoder istedenfor inntekt (ibid.:118).

Dette er således den posisjon man per i dag tenker seg at norske bønder i tiden framover skal ha som aktører i en bredere miljøforvaltning og -debatt. Forslaget til endret begrepsbruk er sterke retoriske signaler, og det er landbrukssektorens retoriske grep i denne debatten som er fokus i det følgende.

---

⁸ Rapporten er skrevet på oppdrag av Landbruksdepartementet, og er del av prosjektet *Landbrukspolitik fra 2002 – forenkling, målretting og effektivisering*.

2.5 Retoriske grep hos aktører i landbrukssektoren

Vi kan mot slutten av 1980-tallet altså registrere en retorisk dreining i den norske landbruksforvaltningen, og etter hvert også hos Norges Bondelag, den største av bøndenes interesseorganisasjoner. Dette var det første tegn på at landbrukspolitikken var i endring; forvaltningen forsøker med andre ord å endre motivasjonen for næringen. Vi skal derfor i det følgende se på noen av statens virkemidler for å underbygge, utvide og delvis endre nettopp motivasjonen.

*2.5.1 Juridiske og økonomiske virkemidler som retorikk*⁹

Hva som er blitt oppfattet som landbrukets oppgaver, og de virkemidler som har vært benyttet for å ivareta disse oppgavene, har variert gjennom etterkrigstiden. Det er av mange påpekt at politikken har hatt preg av stadig nye tiltak for å bremse, regulere eller motvirke effektene av tidligere tiltak, noe som peker i retning av at virkemiddelbruken har vært, og kanskje er for situasjonspreget (se også kap. 4). På den annen side har flere situasjonsbetingede tiltak fått en nærmest permanent karakter. For eksempel ble tilskuddet til nydyrking opprettholdt i omtrent 60 år. Det har også vært uenighet om hvilke mål som skal prioriteres til hvilken tid.

Det er ikke tvil om at i skjæringen mellom politikktutforming og virkemiddelbruk, har man i liten grad identifisert politikken og virkemidlenes effekter på utformingen av landskapet, og miljøet i vid forstand. Til tross for en manglende identifisering av slike effekter er det heller ikke tvil om at det ligger natur- og landskapssyn til grunn for virkemiddelbruken. Virkemiddelbruk må derfor betraktes som en måte å retorisk kommunisere et natur- og landskapssyn på. Virkemiddelbruken er forvaltningens måte å overbevise bønder og jordeiere om at skal målene for politikken realiseres, har man ideelt sett ikke annet valg enn å etterfølge de krav som settes, og dermed akseptere de begrensninger på produksjonen som dette svært ofte representerer (se kap. 4). Den overordnede ide er derfor at bøndene skal få et 'naturlig' forhold til de til enhver tid gjeldende virkemidler. Det kan skilles mellom juridiske og økonomiske virkemidler, veiledning og informasjon (Sødal & Vatn 1990), og vi skal i det følgende se på noen eksempler på slik virkemiddelbruk.

De juridiske virkemidlene er enten av typen forbud, påbud eller konsesjons- og

---

⁹ Retorikk er enkelt sagt kunsten og tale og skrive med overbevisning. En av de mest sentrale måtene landbrukspolitikken 'gjør' det på, er gjennom juridiske og økonomiske virkemidler. Virkemidlene brukes med andre ord som retoriske styringsinstrumenter i målet om endret motivasjon for næringen. (Se for øvrig kap. 2.6 for en lengre diskusjon om retorikk).

dispensasjonsordninger (Sødal & Vatn 1990). Oppfattes prosesser som gunstige går man gjerne inn med påbud. På den annen side brukes forbudslinjen hvis man ønsker å forhindre en bestemt utvikling. Juridiske virkemidler har alltid hatt stor betydning for utformingen av landskapet (Jones 1998). I lovverket som griper inn i og regulerer jordbruket, og dermed jordbrukslandskapet, nevnes imidlertid ikke landskapet spesifikt før mot slutten av 1980-tallet. Nedenfor følger noen av de viktige juridiske virkemidlene som har betydning for utformingen av nettopp landskapet: a) *Jordloven* av 1995 vektlegger en “miljøforsvarlig forvaltning av arealressurser gjennom vern av jordsmonnet og gjennom å ta vare på areal og kulturlandskap som grunnlag for liv, helse og trivsel for menneske, dyr og planter” (Jones 1998:197).¹⁰ Formålet med å ta vare på kulturlandskapet er å sikre det biologiske mangfoldet, kulturminner og landskapsbildet (Jones 1998). All jord som kan gi grunnlag for lønnsom drift søkes derfor holdt i hevd. b) *Odels- og åseteslovgivningen* har røtter tilbake til 1000-tallet, og kanskje til og med enda tidligere. Lovgivningen sikrer at landbrukseiendommer over en viss størrelse (i dag 20 da) holdes innenfor de slektene som eier dem. Lovgivningen hindrer derfor at jord blir gjenstand for kjøp og salg i det frie markedet. Odelsrett er en form for eierskap der familiemedlemmer, innenfor en periode på ett år, har rett til å kjøpe eiendommen tilbake hvis den er solgt utenfor familien. I dag håndteres ca. 90% av norsk landbruksjord innenfor dette juridiske systemet. En person som kjøper et gårdsbruk vil etter 20 års eierskap erverve de rettigheter som odelslovgivningen innebærer. Det er imidlertid en del forvirring knyttet til forholdet mellom odelsrettighetene og rettigheter knyttet til åsetesprinsippet (Gjerdåker 2001). Åsetesrett betyr at det er den eldstes rett å overta bruket intakt når søsken kjøpes ut. Før 1974 var det bare mannlige livsarvinger som hadde denne retten. Siden 1974 gjelder retten både kvinner og menn. Åsetesretten må betraktes som en modifisert form for primogenitur (se Jones 1996b; Daugstad 1999; Rysstad 2000; Gjerdåker 2001). Denne lovgivningen knyttet til eierskap til jord er et sentralt virkemiddel for å sikre kontinuitet i næringen, og gjennom dette sikre at jord på odelsgårder holdes i hevd (se også kap. 4). Ikke bare sikrer odelsretten sosial og kulturell stabilitet. Også den stabilitet som natur- og ressursgrunnlaget er avhengig av søkes sikret gjennom “... eierskap som erfaringsmessig fører til en forsvarlig langsiktig ressursbruk” (Stortingsmelding nr. 19, 1999-2000:22). Lovgivningen er imidlertid under press (se Gjerdåker 2001). Bl.a. har arealgrensen i odelsloven nylig blitt endret (ibid.). Det økte utbudet av landbrukseiendommer er således ledd i et forsøk på bl.a. å sikre rekrutteringen til næringen. c) *Konsesjonsloven* av 1974 er av avgjørende betydning for

---

¹⁰ Første jordlov er fra 1928, deretter revisjon i 1955. Loven av 1995 er derfor den tredje jordloven.

hvorvidt en greier å opprettholde bo- og driveplikten som i neste omgang blir en premiss for hvorvidt en greier å opprettholde bosettingen i distriktene. Boplikten er nylig økt fra 5 til 10 år (Stortingsmelding nr. 19, 1999-2000. Se også Gjerdåker 2001). d) *Jordskifteloven* har vært gjeldende i mer enn 180 år.¹¹ Sammenhengen mellom uformingen av landskapet og jordskifteinstitusjonen er imidlertid identifisert først i de senere år. “Korleis, i kva grad og på kva måte har jordskifteverksemda påverka kulturlandskapet i norske bygder?” (Sevatdal 1997:7) er således nye, viktige spørsmål for å forstå forbindelseslinjene mellom bl.a. politikk, jus og for eksempel et landskaps visuelle karakter. Derfor: I en situasjon der det er et mål å drive fram endringer, og det man oppfatter som forbedringer i bruksstrukturen og eiendomsforholdene, er jordskifteinstitusjonen et effektivt virkemiddel mht. å forandre landskapet fysisk. Først i 1988 kommer det imidlertid en endring i loven som forplikter jordskifterettene å ta hensyn til “naturmiljøet, landskapsbiletet og livsmiljøet til planter og dyr” (ibid.:18). (Denne forpliktelsen innebærer imidlertid vesentlige reservasjoner, se Sevattal 1997:18-19.)

De *økonomiske virkemidlene* har stor innvirking på næringen. Økonomiske virkemidler “omfatter fastsetting av priser på produkter og innsatsfaktorer, samt avgifter, subsidier, investeringsstøtte og andre former for finansielle støtteordninger fra myndighetenes side” (Jones 1998:194). Fram mot slutten av 1980-tallet besto en stor del av jordbrukssubsidiene av såkalte produksjonsavhengige tilskudd. Disse ble gitt per produsert enhet slik at høyere produksjon gav høyere inntekt. Slike tilskudd virker utvilsomt produksjonsfremmende, og premierer de brukene som har mulighet til høy produksjon. For mindre bruk som ikke har mulighet til å øke produksjonen får de mindre virkning. Nedtrapping av disse tilskuddene gikk parallelt med at produksjonsuavhengige, eller produksjonsnøytrale tilskudd ble mer og mer dominerende. Disse gis per arealenhet, og stimulerer dermed ideelt sett ikke til økt produksjon. Imidlertid har man sett en viss økning i produksjon ved å stimulere til oppdyrking. Årsakene til overgangen fra produksjonsavhengige til produksjonsuavhengige tilskudd var en kombinasjon av stadig tilbakevendende overproduksjonsproblemer, ønske om å redusere overføringene og økt oppmerksomhet omkring tilskuddenes negative følger for miljøet. Disse tilskuddene er dessuten mer akseptable i forhold til internasjonale bestemmelser om handel.

På begynnelsen av 1980-tallet ble det innført et slikt produksjonsnøytralt tilskudd,

---

¹¹ Lovregler om deling av sameie kan spores helt tilbake til middelalderen. Første utskiftingslov kom imidlertid i 1821, deretter følger nye lover i 1857, 1882, 1950 og 1979. Den nåværende loven er derfor den femte loven.

nemlig et arealtillegg for grovfôrproduksjon.¹² Dessuten kom det krav om et visst arealgrunnlag for å få melkekvoter. Et arealtilskudd fører til at det lønner seg å ha mest mulig areal, og dermed er konsekvensen ofte nydyrking og utvidelse av det eksisterende jordbruksarealet. Fra 1989 erstattes dette arealtillegget med areal- og kulturlandskapstillegget (AK-tillegget). AK-tillegget markerer starten på statens økonomiske og politiske innsats på dette feltet, og derfor også den imponerende aktiviteten knyttet til bruk og vern av kulturlandskap som er kommet siden (Rønningen 1999). Dette tillegget “innebærer at bøndene mottar arealtilskudd for å holde jordbruksjord i produksjon” (Jones 1998:194). Fra og med 1991 utbetales AK-tillegget til alle gitt at visse minimumshensyn til landskapet tas. Fra statlig hold var dette et signal om at en ønsket å opprettholde visse elementer i landskapet, elementer som skulle gi landskapet karakter av variasjon og småskala drift. Det var også et uttalt mål at det biologiske mangfoldet skulle sikres bedre vilkår og dermed forsterkes. For bøndene innebar dette at spesifiserte inngrep i landskapet skulle unngås:

Elver og bekker skal ikke kanaliseres eller lukkes, og åpne grøfter skal ikke lukkes. Skogbryn, kantsoner og andre restarealer mot innmark skal ikke dyrkes opp, og åkerholmer, steingjerder og gamle rydningsrøyser skal ikke fjernes. Jordbruksarealer skal ikke bakkeplaneres. Ferdsselsårer skal ikke oppdyrkes eller stenges. Kantvegetasjon og åkerholmer skal ikke sprøytes, med mindre dette er ledd i skjøtselen av kulturlandskapet (Jones 1998:195).

For bøndene skal ikke disse kravene føre til investeringer eller ekstra kostnader. Brudd på vilkårene kan imidlertid føre til inndragning av tilskuddet i opptil tre år. Like viktig holdningsmessig betraktet, er den passive strategien disse påleggene representerer. Bøndene pålegges ‘ikke-handling’ gjennom disse forbudene, og dette poenget skal vi ta med videre.

I tillegg er det introdusert et såkalt områdetillegg der målet er at flere grunneiere går sammen om tiltak for kulturlandskapet. Det er et uttalt mål at slike områdetiltak skal ivareta helheten i kulturlandskapet, særlig områder som er lite påvirket av miljøforringende tiltak, og som har biologiske og kulturhistoriske kvaliteter. Områdetillegget er del av de såkalte Spesielle Tiltak i Landbrukets Kulturlandskap (STILK), og forutsetter skjøtselsavtaler mellom bøndene og forvaltningen. Disse tiltakene medfører strengere krav til oppfølging, og innebærer således strengere krav til utbetaling av midler (se Landbruksdepartementet 1992b).

STILK-midlene må sees i sammenheng med den Nasjonale registreringen av

---

¹² Grovfôr er silo- og grasproduksjon.

verdifulle kulturlandskap (Direktoratet for Naturforvaltning 1994). Denne registreringen var resultat av at det ble betraktet som et nasjonalt ansvar å ivareta ulike typer verdifulle kulturlandskap (Hanssen 1998). En av strategiene fra landbruksforvaltningen har vært å benytte STILK-midler til skjøtsel av nettopp slike nasjonalt verdifulle områder.

I tillegg til disse sentrale virkemidlene for kulturlandskapet finnes det også, i økonomisk forstand, mindre viktige virkemidler. Disse skal vi ikke berøre i detalj (se for eksempel Jones 1998; Rønningen 1999). Vi skal imidlertid stille det viktige spørsmålet: Bidrar slike tiltak for jordbrukets kulturlandskap til å løse miljøproblemer? Rønningen (1999) hevder at til tross for kulturlandskapstiltakenes mange positive sider, er det grunnlag for å hevde at de til dels fungerer som “grønn kosmetikk”. Tiltakene løser problemer bare i begrensede områder, ofte på en overflatisk måte. På lengre sikt utgjør derfor ikke dette en bærekraftig utvikling (ibid.). Det spørsmål som således melder seg er hvordan vi da kan forstå tiltakene, og den aktivitet de har ledet fram til?

2.6 Jordbrukets kulturlandskap – ny retorikk om gamle problemstillinger?

Til slutt i dette kapitlet skal vi se nærmere på den tredje typen virkemidler som har vært, og er sentrale, nemlig *veiledning, informasjon og forskning*. Ifølge Sødal og Vatn (1990:62) kan veiledning og informasjon fungere på to plan. Det kan på den ene siden være snakk om å gi dem det angår tilstrekkelig innsikt slik at de kan handle i samsvar med egne interesser. På den annen side kan det være aktuelt å påvirke personers oppfatninger om hva som er viktig. Det betyr i neste omgang at disse personene endrer oppfatning om hva som er viktig, og dermed riktig. Et imponerende antall grupper og instanser har engasjert seg nettopp i veilednings-, informasjons- og forskningsvirksomhet knyttet til jordbrukets multifunksjonalitet, og jordbrukslandskapets miljømessige rolle i dette.

Lidtveit (1979) mener at fagopplæring, veiledning og forskning har hatt stor faglig innflytelse på utviklingen.¹³ Bl.a. markerte opplysningskampanjene på slutten av 1980-tallet starten på den sentrale landbruksforvaltningens mer overgripende strategi

---

¹³ Når det gjelder forskningsinnsatsen rettet spesielt mot jordbrukets kulturlandskap er det særlig tre programmer som peker seg ut som sentrale: *Naturressurser og samfunn* (Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Forskningsråd) der prosjektet ‘Landbrukspolitikk og miljøforvaltning’ (1988-1989) er av direkte relevans for denne avhandlingen (se Sødal & Vatn 1990; Emmelin, Jones & Ree 1990); Norges Forskningsråds programmer om *Jordbrukets kulturlandskap* (1991-1996); og *Landskap i endring* (Norges Forskningsråd 2000-2007) som er de viktigste tiltakene de senere år; i tillegg kommer forskning som ikke faller inn under de store programmene i Forskningsrådet, slik som for eksempel denne avhandlingen.

for å dreie fokuset i landbrukspolitikken generelt. Det har vært ulike målgrupper for kampanjene. Miljøverndepartementets og Landbruksdepartementets kampanje 'Levende kulturlandskap' (1988-89) rettet seg i hovedsak mot myndighetene som har ansvaret for forvaltningen av kulturlandskapet. Under kampanjen 'Miljø i fokus' (1990), der kulturlandskapet var ett av flere tema, var bøndene den viktigste målgruppen (Jones 1998). I årene siden er det blitt publisert omfattende informasjonsmateriell rettet både mot bønder og forvaltning. Dessuten har Direktoratet for Naturforvaltnings nasjonale registrering av verdifulle kulturlandskap (1994) vært et svært viktig signal i forhold til den vekt man fra statlig hold ønsker å legge på landskapets ulike betydninger og funksjoner i en bredere miljøsammenheng.

For oss er det nå viktig å se på hvordan noen sentrale aktører i landbrukssektoren, nærmere bestemt den sentrale landbruksforvaltningen, fylkesmannens landbruksavdeling i Rogaland og Norges Bondelag uttrykker sine respektive landskaps- og natursyn. Disse har mange fellestrekk til tross for at de er aktører med ulike mål, og at de besitter til dels svært ulike virkemidler. Er det slik at de retoriske grepene som benyttes er ulike? Eller sammenfaller retorikken, mens motivene er forskjellige?

I en utredning om bruken av kulturlandskapsbegrepet i forvaltningen, demonstreres retorikkens betydning for forvaltningens (og forskningens) begrepsbruk (Daugstad & Jones 1994, 1998; Jones & Daugstad 1997). Retorikk, som altså er kunsten å tale og skrive med overbevisning (Myerson & Rydin 1996), er kanskje den viktigste ingrediensen i ulike diskurser, der diskurser forstås som drøfting og utveksling av ulike sett av ideer (Daugstad & Jones 1998). Retorikk er dessuten troverdighetens kunst. I en bredere miljødebatt blir dette særlig viktig fordi aktørene er så mange, og fordi debatten i stor grad er preget av tvil og tro.¹⁴ Kunsten å overtale på en troverdig måte er imidlertid alene ikke nok for å beskrive hva retorikk kan innebære. Retorikk er også konstituerende, dvs. retorikk kan ikke betraktes uavhengig av de identiteter og den kontekst retorikken er en del av. Retorikk handler derfor også om kroppsliggjort praksis, eller bokstavelig talt kroppsspråk – vi er også det vi gjør. Dette synes også særlig gyldig i en miljøsammenheng. Det er et mål i enhver miljødiskusjon å fremme en praksis som kan omsette ide til virkelighet. Fokuset på kulturlandskapet har således utpregede praktiske konsekvenser. Et mål for den norske landbruks- (og miljø)forvaltningen er derfor på ulike måter å overbevise om at det natur- og landskapssyn som ligger til grunn for den til enhver tid gjeldende politikk, virker 'naturlig', rimelig og troverdig. Det

---

¹⁴ Her er det misvisende å snakke om én miljødebatt. Det kan identifiseres mange, og til dels overlappende og uoversiktlige debatter.

følgende er derfor svært vesentlig i den videre forståelsen:

Like any rhetoric, it advocates realities ... It does this by presenting the partial as complete, the artificial as natural, the contingent as essential, and the optional as necessary. ... rhetoric is the art of persuading us to want what we get by making it appear that there is no choice (Smith 1996:4).

Retorikk handler således også om makt og moral, basert på argumenter om 'sannheten om virkeligheten', fordi "truth is added to the discussion, in the persuasive process of arguing" (Myerson & Rydin 1996:32). Vårt anliggende nå blir derfor å se på hvilke retoriske grep landbruksforvaltningen benytter for å overbevise om at jordbrukslandskapet representerer visse 'naturlige' verdier som krever en viss 'naturlig' praksis for å kunne opprettholdes, og at ideen om dette landskapet dermed hører 'naturlig' hjemme i det norske landbruket i dag.¹⁵

Bøndene i undersøkelsen som ligger til grunn for denne avhandlingen uttrykte seg noe forskjellig om hva de oppfatter som natur og landskap (se kap. 4). Det har allikevel vært mulig å identifisere visse felles trekk. Det samme vil være mulig innenfor for eksempel forvaltningsorganer og organisasjoner, samt innenfor forskning. Det føres imidlertid ofte parallelle diskurser over 'samme' fenomen. Disse diskursene er derfor mange ganger motstridende. Vi må således stille spørsmål ved hvorfor ulike diskurser oppstår. For det første, de retoriske årsakene er åpenbare; hvem henvender vi oss til? hvem vil vi inkludere i diskursen? hvilke metoder bruker vi for å overbevise? For det andre, når begrepsbruk varierer over tid, har dette bl.a. med trender innenfor vitenskapen og forvaltningen å gjøre (se også kap. 1, 5 og 6). For det tredje representerer uklar og ulik begrepsbruk ulike verdivurderinger. Når verdivurderinger forblir implisitte, kan dette imidlertid snarere virke tilslørende heller enn oppklarende. For det fjerde, når ulike, tidligere separate diskurser føres sammen i én, oppstår gjerne uklarheter om hvilke betydninger som 'gjelder' (Jones & Daugstad 1997).

Diskursene om kulturlandskapet involverer altså en rekke aktører med sine respektive tilnærminger til landskapsbegrepet. Daugstad & Jones (1994), som har foretatt en begrepsanalyse av nettopp kulturlandskapsbegrepet, peker bl.a. på at begrepsbruk som er uklar og problematisk (hvor begrepsinnholdet er uklart) kan være basert på taktisk bruk av retorikk. Dette blir særlig viktig i et problemfelt der aktørene er mange, slik som for eksempel i debatten om jordbrukslandskapets verdi og funksjon. Fra et forskningsperspektiv er det derfor viktig å forsøke og bringe på det rene hva det

---

¹⁵ Se kap. 10 for en diskusjon om diskurs. Det vil for øvrig innenfor rammen av denne avhandlingen ikke være mulig å gå dypere inn i en vitenskapelig debatt om retorikk. Jeg vil allikevel bruke begrepet fordi vi i dagligtale

er man snakker om, altså gjøre rede for sin virkelighetsforståelse. Så hva er det for eksempel landbruksmyndighetene snakker om som deltaker i en slik debatt? Med andre ord, hva er det forvaltningen ønsker å overbevise bøndene (og oss andre) om, og hvordan gjør de det?

Da kulturlandskapsdebatten ble aktuell ut over på 1980-tallet forsto jordbrukssektoren kulturlandskap først og fremst som det dyrkede landskapet eller jordbrukslandskapet. Etter hvert har det fått en bredere betydning pga. et sterkere legitimeringsbehov i næringen. Med dette legitimeringsbehovet dukker begrepet miljøgoder opp. Miljøgode defineres som “en egenskap ved menneskers omgivelser som er ettertraktet, for eksempel et økologisk og kulturelt mangfoldig landskap; ofte et *kollektivt gode*” (Framstad & Lid 1998:268, kursiv i originalen). Miljøgoder er altså produkter som kommer i tillegg til den tradisjonelle matproduksjonen. Produksjonen av miljøgoder er blitt et sentralt retorisk grep innenfor landbruksforvaltningen. Det er imidlertid viktig å understreke at verdiene knyttet til bl.a. biodiversitet og kulturlandskap ikke er ‘nye’ verdier. Det nye består imidlertid av at disse verdiene er blitt produksjonsenheter *på lik linje* med mat (se Jones 1994; Olsson & Rønningen 1999). De er altså blitt produkter ‘i seg selv’. For å synliggjøre landbrukets produksjon av miljøgoder dukker derfor begrepet jordbrukets kulturlandskap opp. Jordbrukets kulturlandskap er definert som

både produktive jordbruksarealer og områder preget av tidligere jordbruksdrift (fulldyrka og overflatedyrka jord og beitearealer, med tilhørende kantsoner, skogbryn og restarealer). Jordbrukets kulturlandskap omfatter både intensivt drevne områder, områder med ekstensiv drift og områder preget av driftsopphør og gjengroing (Landbruksdepartementet 1992a:8).

Dette gjenspeiles bl.a. i den økonomiske virkemiddelbruken, og er i tråd med de generelle målene som ble formulert i Stortingsproposisjon nr. 8 (1992-93:63), *Landbruk i utvikling*:

Det er en viktig utfordring for landbruket å bevare, utvikle og bruke de ressurser som finnes i bygdesamfunnet. Prinsippet om en bærekraftig utvikling skal gjelde både produksjon av mat, trevirke, andre utmarksprodukter og miljøgoder som biologisk mangfold, friluftsverdier (tilgjengelighet og opplevelseskvalitet, muligheter for jakt, fiske, rekreasjon og turisme), landskapsbilde og kulturverdier. Ifølge Daugstad & Jones (1994) er det underliggende verdisynet i jordbrukssektorens fokus på kulturlandskap først og fremst av økonomisk karakter, men også økologiske og

---

ofte ‘stempler’ noe som retorikk når vi føler oss ‘forført’ av visse argumenter i gitte situasjoner.

kulturhistoriske verdivurderinger er viktige. Som vi har sett er de juridiske og økonomiske virkemidlene sentrale, og de er sterke retoriske grep. Vi skal imidlertid se nærmere på noe av den begrepsbruk som benyttes i det forvaltnings-, informasjons- og veiledningsmateriale som har blitt produsert av ulike aktører innenfor landbrukssektoren med tanke på å overbevise om betydningen av kulturlandskapet som nettopp et miljøgode.¹⁶

Vi skal starte på fylkesnivå, nærmere bestemt den regionale landbruksforvaltningen i Rogaland. I de tre utvalgte dokumentene møter vi – både i tekst og bilder – en historie om hvordan fylkesforvaltningen ønsker å styre landbruket i fylket i en viss retning. Bl.a. heter det så slående “Bruk bondevett – gjødsla rett” i en brosjyre fra Fylkesmannens landbruksavdeling (Fylkesmannen i Rogaland 1994). Den overordnede strategien for arbeidet med jordbrukets kulturlandskap i Rogaland har imidlertid følgende utgangspunkt (og som sitatet ovenfor må sees i lys av):

Dei store endringane i driftsformene for landbruket dei siste ti-åra har fått store konsekvensar for landskapet. Over tid har nye driftsformer ført med seg avrennings-problem, samtidig som jordbrukslandskapet har vorte meir einsformig og monotont. Verdifull kulturarv, biologisk mangfall og miljøgoder har vorte truga (Fylkesmannen i Rogaland m.fl. 1997:3).

Trusler og tap står sentralt i landbruksforvaltningen i Rogalands virkelighetsforståelse. Denne virkelighetsforståelsen konseptualiseres bl.a. gjennom begrepene artsmangfold, biotoper, miljø, bærekraftighet og estetikk. Disse begrepene skal vi også møte i en begrepsdiskusjon med bøndene (kap. 4).

---

¹⁶ Materialet som er analysert er: *Skjøtsel av kulturlandskap. Praktisk veileder; Gårdsmiljø. Tilpassing av gammelt og nytt; Flerbruk. Norsk jordbruk er mer enn mat* (Tre brosjyrer utarbeidet av Statens fagtjeneste for landbruket i forbindelse med landbrukets miljøkampanje “Landbruk i fokus”, 1990); *Våtmarker i kulturlandskapet* (Norges Bondelag 1998); *Dyreliv i jordbrukslandskapet – med gode råd for å fremme et variert dyreliv* (Norges Bondelag 1990); *De eldste sporene i jordbrukslandskapet* (Norges Bondelag 1999); *Miljø- og ressursplan i landbruket* (Norges Bondelag 1995a); *Mellom vern og utnytting* (Norges Bondelag 1995b); *Kulturlandskap i Rogalandsjordbruket* (Fylkesmannen i Rogaland 1997); *Garden – eit vakkert innslag i bygda og ein god stad å bu?* (Fylkesmannen i Rogaland 1996); *Strategi for arbeidet med jordbrukets kulturlandskap i Rogaland 1998-2000* (Fylkesmannen i Rogaland m.fl. 1997); *Norske nytelser og opplevelser* (Landbruksdepartementet og Samferdselsdepartementet 2001). Noe av dette materialet er for øvrig delvis analysert av andre, men med et annet perspektiv. Målgruppene for materialet er dessuten noe forskjellig: Alle publikasjoner fra Norges Bondelag og fra Statens fagtjeneste for landbruket er direkte rettet mot bønder. Strategien for jordbrukets kulturlandskap (Fylkesmannen i Rogaland) er rettet mot kommunale landbrukskontor, Rogaland bondelag og Rogaland bonde- og småbrukarlag. Brosjyrene (*Kulturlandskap i Rogalandsjordbruket og Garden – eit vakkert innslag i bygda og ein god stad å bu?*) er rettet mot alle bønder i Rogaland, landbruksskoler, rådgivning og landbrukskontorer (korrespondanse med Fylkesmannen i Rogaland sin landbruksavdeling). *Norske nytelser og opplevelser* henvender seg ifølge Landbruksdepartementet til den såkalte allmennheten – de som har reiselyst og lyst til å oppleve mangfoldet i norsk natur og kultur (korrespondanse med informasjonsheten i Landbruksdepartementet). Se for øvrig kap. 10 for en metodisk diskusjon av analyser av tekst.

Dokumentene (og den retorikk som benyttes) viser betydningen av historiske prosesser, og historien brukes som retorisk grep som en positiv kontrastering til dagens mer destruktive prosesser:

Gamle kulturmarker har gjerne ei fleire hundreårig, ja tusenårig historie. Dei er utvikla gjennom gamle produksjonsmetodar og skjøtta ved beiting og anna stell. I dag trugar moderne produksjonsmetodar, som bruk av kunstgjødsel og plantevernmidlar, dei få områda som er att (Fylkesmannen i Rogaland 1997:9).

Det kan derfor spores en underliggende samtidskritikk i fylkesforvaltningens materiale. Vi kan bl.a. lese at “[p]å ti år kan vi endra landskapet meir enn våre forfedre makta på tusen år” (ibid.). Det vi i dag foretar oss er med andre ord grunnleggende destruktivt, bl.a. for det biologiske mangfoldet. I samme publikasjon presenteres vi for bilder av bl.a. åkerrikse (*Crex crex*) (se også kap. 4). Om åkerrikse kan vi lese at “i dag hamnar reiret oftast i forhaustaren ...” (ibid.:12), og om de blomsterrike slåtteengene kan vi med lite skjult nostalgi lese at “mange av oss har gode minne knytta til blomerike slåtteenger og eit yrande insektliv” (ibid.:13). “I det moderne jordbrukslandskapet i Rogaland, finn vi [imidlertid] vanlegvis berre *spor* etter gammal kulturmark. Slike levande kulturminne er svært krevjande å ta vare på, avdi dei treng spesiell skjøtsel for ikkje å endra karakter” (ibid.:9, min utheving). Behovet for å skue seg tilbake reiser grunnleggende spørsmål knyttet til hvordan forholdet mellom tid og rådende praksis oppfattes. Det snakkes her om hvordan det er et mål at gammel kulturmark ikke skal endre karakter. Kulturmarkene må med andre ord holdes på et visst nivå, og dette er et poeng med praktiske konsekvenser for bøndene. (Dette drøftes videre i kap. 8).

Innvevd i Fylkesmannens retorikk er også estetiske betraktninger: “Effektivitet vart det viktigaste, mens dette med estetikk vart det snakka lite om” (ibid.); “Vakre steingardar langs vegen til gards gjev kjensle av tryggleik og harmoni” (ibid.:8); “Målet for oss bør vera at borna våre skal arva landet etter oss vakrere og betre å bu i enn det var då vi overtok det” (Fylkesmannen i Rogaland 1997:5). Hva dette *egentlig* betyr, blir det ikke sagt noe direkte om. En viss pekepinn får vi imidlertid i figurteksten til fig. 2.1:

Fig. 2.1 ‘Steingjerdens estetikk’. I originalteksten til bildet heter det at: “Nye, maskinlødde steingard[ar] er ikkje så vakre som dei gamle steingardane, meiner mange” (Miljøstatus i Rogaland 2002). Bildet er fra Reime i Hå kommune.

Hever vi blikket til det nasjonale nivået vil vi finne at den regionale retorikken er nært knyttet til den sentrale landbruksforvaltningens natur- og landskapssyn. Bl.a. heter det i *Strategi for jordbrukets kulturlandskap i Rogaland* (Fylkesmannen i Rogaland 1997:4) at kulturlandskapsgruppa skal “utarbeide en strategi for kulturlandskapet i fylket og gi regionale prioriteringer for kulturlandskapsinnsatsen innenfor nasjonale rammer”.

Nedenfor følger et lengre sitat fra *Norske nytelser og opplevelser* (Landbruksdepartementet & Samferdselsdepartementet 2001:10) som løfter fram det som pr. i dag synes som det nasjonale og sentralisertes blikk på det norske kulturlandskapet – eller jordbrukslandskapet – og den kontekst det hører hjemme i:

Norsk landbruk handler om noe langt mer enn bonden og hans gardsbruk. Det handler like mye om miljø og kulturlandskap, om bosetting og sysselsetting ute i distrikts-Norge. ... Vår driftsform med små enheter gjør at dyra trives i sitt nærmiljø. ... Det reduserer behovet for bruk av kjemikalier i planteproduksjonen. Den norske bonden er i miljøfronten internasjonalt. I dag deltar de fleste norske gardsbruk i et organisert kvalitet[s]styringsprogram, som skal sikre at samfunnets krav til miljø og trygg mat etterlevs. Da kommer det godt med at den norske bonden er blant verdens best utdannede næringsutøvere. Det er derfor med stolthet vi påstår at norsk kvalitet, inkludert miljø- og etisk kvalitet er i verdenstoppen.

Det er en rekke forhold som det her (kanskje noe uærbødig) kan gripes fatt i: Bonden, miljøet og kulturlandskapet betraktes som separate ‘ting’. Miljø handler om reduksjon av kjemikaliebruk. Det er for øvrig bare én bonde i Norge – Den Norske Bonden – som hevdes å være høyt utdannet og opptatt av å sikre god kvalitet på miljø og mat. Vi finner her en standardisering og normalisering av norsk landbruk, og utøverne av næringen. I den sentrale landbruksforvaltningens materiale møter vi igjen det samme ordvalget, for eksempel kulturarv, biologisk mangfold, miljøgoder og økologisk mangfold, uten at det gjøres nærmere rede for hva disse betyr og innebærer. Begrepene tas for gitt som merkelapper på verdifulle fenomener. I materialet møter vi det historiske landskapet som et optimalt objekt. Selv om det sies at vern og utvikling må *balanseres*, presenteres vi for et distinkt historisk-estetisk uttrykk. Igjen møter vi et syn på landskapet som et objekt som kan fryses på et bestemt nivå. Departementsråd i Landbruksdepartementet, Per Harald Grue, sier da også at “i dag har vi i min generasjon plassert vårt idealbilde av landskapet og naturen på 1950-tallsnivå” (pers. med. 1999. Se også Gjølborg 2000. Se for øvrig kap. 8).

Også Norges Bondelag, en av bøndenes egne organisasjoner, produserer materiale som omhandler bruk og forvaltning av landskap og natur. Ifølge Grue (pers. med. 1999), hersket det i lang tid i Norges Bondelag motvilje mot å ta kulturlandskapsdebatten på alvor. Dreiningen i fokus innebar en radikal dreining i forhold til det arbeid Bondelaget i stor grad har konsentrert seg om, særlig i inntektsspørsmålet. Bondelaget (og bøndene) har imidlertid tatt på seg arbeidet med jordbrukets kulturlandskap, og synes å ha tilegnet seg den retorikk som den offentlige landbruks- og miljøforvaltningen benytter på dette virksomhetsområdet. I *Miljø- og ressursplan for landbruket* (Norges Bondelag 1995a) lærer vi at enhver bonde befinner seg i grenselandet mellom vern og utnytting. En slik mellomposisjon betinger at det finnes en balanse som skal sikre bonden nettopp denne mellomposisjonen, og denne balansen søkes i et "landbruk som drives på en fornuftig og langsiktig måte, i overensstemmelse med ønsker og krav hos både produsent og forbruker" (ibid.:11). Også her møter vi formuleringer som for eksempel bærekraftig landbruk, naturens tålegrenser og biologisk mangfold. Heller ikke i Bondelagets publikasjoner blir det gjort rede for hva disse formuleringene konkret innebærer. Selv om Bondelaget ønsker at landbruket skal være en framoverskuende næring, er det også her vesentlig å vende blikket bakover. Preferanser for det framtidige ligger i det historiske, og det er der dagens sammenligningsgrunnlag finnes.

På bakgrunn av en gjennomgang av dette materialet er det særlig fire forhold som står fram som sentrale: De diskuterer i svært liten grad sentrale begreper som benyttes (begrepene hører med andre ord 'naturlig' hjemme i debatten), de formidler en tapsideologi gjennom å utøve en sterk samtidskritikk, og de spiller på nærhet, trygghet og mangfold som noe *riktig*. Et siste, men svært vesentlig poeng, er materialets slående visuelle karakter.

Språkbruken i det analyserte materialet bærer i stor grad preg av å være moraliserende fordi det tegnes bilder av hva som er å betrakte som riktig og galt. Samtidig nøytraliseres budskapet ved *ikke* å peke direkte på *hvem* som har bidratt til at for eksempel det biologiske mangfoldet er truet, og at estetiske perspektiver har vært nærmest fraværende. Med andre ord, de *sosiale prosesser* som ligger til grunn for den uønskede utviklingen tilsløres. Dette underbygges og forsterkes gjennom den utstrakte billedbruken. Som vi skal se senere i denne avhandlingens del 2, har billedbruk som representasjoner av landskapet en nøytraliserende sosial effekt. De sosiale motsetninger (ofte for eksempel mellom husmenn og størbønder, bønder og miljøforvaltning og landbruksforvaltning) er gjemt, eller helt borte. Nedenfor er to eksempler på dette (figurene 2.2 og 2.3).

Fig. 2.2 Det norske jordbrukslandskapet? (Landbruksdepartementet og Samferdselsdepartementet 2001:4).¹⁷

Poenget er at landskapet skal framstå som *naturlig*, snarere enn sosialt komplekst og komplisert. Dette viktige poenget skal drøftes videre i kap. 6.

I kjølvannet av en slik dokumentanalyse blir det avslutningsvis sentralt å reise følgende spørsmål: Siden virkelighetsforståelsen kan sies å være dominert av en tapsideologi (se kap. 5.4.1), og et estetiserende syn på landskapet og naturen, hvilke konsekvenser har en slik retorisk posisjonering for hvordan landskapet *bør* oppfattes? Begreps- og billedbruken som støtter opp under en slik ideologi kan utvilsomt betraktes som taktisk. Taktikken retter seg imidlertid ikke bare mot bøndene som primærforvaltere av jordbrukslandskapet. Ulike forvaltningssektorer skal tilfredsstille hverandre (for eksempel kultur-, natur-, landbruks- og miljøforvaltningen), og det er en opinion det skal tas hensyn til. Også forskningsmiljøene forlanger sin del av diskusjonen. Selv om det er mulig å identifisere noen av landbrukssektorens retoriske grep, løser ikke dette problemstillinger knyttet til hvem sine, og hvilke vurderinger som skal gjelde. Det vi imidlertid får et inntrykk av, er hva slags kompetanse, kunnskaper og holdninger som tillegges verdi, og dette kan i neste omgang knyttes til hva som bør gjelde.

¹⁷ Originalteksten er "Norsk landbruk. Vår historie og identitet" (Landbruksdepartementet og Samferdselsdepartementet 2001:4).

Fig. 2.3 Det multifunksjonelle landbruket? (Statens fagtjeneste for landbruket 1990a:1).¹⁸

Dette kapitlet representerer en viktig ramme rundt den påfølgende del 1 av avhandlingen. Kanskje det viktigste poenget å ta med videre er forvaltningens behov for å dreie motivasjonen i næringen (og alle de komplekse konsekvenser og uttrykk dette har). Sagt med andre ord, vilkårene for bøndenes praksis søkes endret. Hvordan dette kan slå ned i et lokalsamfunn og blant enkeltindivider, og hvilke uttrykk det kan få, er hovedtema for de neste to kapitlene.

---

¹⁸ Originalteksten lyder som følger: “Flerbruk. Norsk jordbruk er mer enn mat” (Statens fagtjeneste for landbruket 1990a:1). Bildet viser høsting av tørkeblomster på Størløs i Rakkestad, Østfold.

DEL 1

Et sentralt innledende poeng til denne delen av avhandlingen er at jeg betrakter innholdet i kap. 2.1-2.4 som en slags 'offisiell versjon' av den norske landbrukspolitikken i etterkrigstiden. Sagt med andre ord, det er en framstilling som nok mange vil kunne slutte seg til, og som slik sett ikke er særlig problematisk. Det 'virkelige' poenget er imidlertid at de to påfølgende kapitlene i stor utstrekning er å betrakte som en kritikk av denne framstillingen, for som vi skal se har jærbondepraksis ofte gått på tvers av en politisk, landbruks- og miljøbyråkratisk ønsket utvikling.

Det kan være nyttig å tenke metaforisk på kapitlene 2, 3 og 4 – som ringene i en løk. Vi har i det foregående kapitlet gjort en retorisk tidsreise gjennom det landbrukspolitiske rammeverket i etterkrigstiden, og de virkemidler som til enhver tid har vært gjeldende i denne perioden. Det som nå er avdekket kan vi tenke oss som løkens ytterste lag – det som så å si omslutter næringen. Politikken blir imidlertid langt mer interessant og begripelig i en mer konkret kontekst. Jeg har altså valgt det progressive jærsk jordbruket som konkretisering. Den andre løkningen består derfor av ulike historier om Jæren som landbruksregion som kan bidra til å avdekke prosesser som legger premisser for de individuelle bøndenes praksis i skjæringspunktet mellom natur og kultur. Bøndene utgjør således den tredje og innerste ringen i løken. Det har vært nødvendig å avdekke disse lagene av mening for å kunne forstå hva de hver for seg kan bestå av, men også ikke minst hvordan de kan henge sammen.

Nå skal vi derfor bevege oss inn i denne avhandlingens kjerne – det jærsk landbruket og jærbonden i skjæringspunktet mellom natur og kultur. Her skal vi møte jærbonden på hjemmebane, både i en historisk og nåtidig kontekst. Hovedmålet er å spore landskaps- og natursyn blant et utvalg bønder, hvordan de formidler sine syn, og hva slags landskap og natur som skapes i skjæringspunktet mellom natur og kultur på Jæren, bl.a. innenfor de politiske rammene som legges fra sentralt statlig hold.

3 Historier om jærbonden, jordbruket, landskapet og naturen

*Så vik då den brune hei for grøn beitemark, og sume spår at med tida vil all gråsteinen kring beiteviddene verta snøkvit av å lauge seg i kunsthevd. Den dagen vil berre minnet vera att om det gamle Jæren.*¹

3.1 Igjen et spørsmål om perspektiv

Dette kapitlet handler om framveksten av det mange i dag ofte betrakter som et intensivt og produktivt, men også til dels lite miljøvennlig jordbruk på Jæren. For å forstå den jærsk agrarhistorien må den imidlertid betraktes som en del av en større helhet – for det første agrare prosesser ‘utenfor’ Jæren, og for det andre sosiale, kulturelle og politiske prosesser mer generelt som virker inn på utviklingen i landbruket (bl.a. slike som ble presentert i kap. 2). For å forstå etterkrigstidens landbrukspolitikk slik den har (eller ikke har) kommet til uttrykk på Jæren, må vi gå tilbake til starten på oppbyggingen av det som er blitt ett av Norges mest produktive jordbruksområder. Dette betyr at vi må gå omtrent 200 år tilbake i tid.

Jeg skal imidlertid igjen gjøre et innledende poeng av hvilke konsekvenser de perspektiver vi inntar har på vår evne til å forstå og identifisere endringsprosesser. En av de mest sentrale prosesser i norsk agrarhistorie er det som ofte omtales som ‘det store hamskiftet’. ‘Det store hamskiftet’ brukes som metafor på de gjennomgripende agrare endringsprosessene i Norge i andre halvdel av 1800-tallet, nærmere bestemt gjennombruddet for frihandelsprinsippet og de nye tekniske oppfinnelsene (Pryser 1982). Dette bragte endringer med seg som berørte så å si alle sider ved agrarsamfunnet (og som dermed også berørte tettstedssamfunnene). Hamskiftet kan defineres på følgende måte:

Det store hamskiftet er en samlebetegnelse for de sosiale, økonomiske og kulturelle endringsprosessene i norske bygdesamfunn fra det tidspunkt av da endringene går over fra å være sporadiske og langsomme, – for hver generasjon nesten umerkelig – til å bli raske og gjennomgripende, med sterkt økende tilpasning til markedsøkonomi og pengehushold (ibid.:123).

---

¹ Sletten 1943:317. (Sume: noen, lauge: bade, kunsthevd: kunstgjødsel).

Det er ikke tvil om at i andre halvdel av 1800-tallet settes prosesser i gang som preger dagens jordbruk på en grunnleggende måte – også jordbruket på Jæren. Den problematikk jeg innledningsvis ønsker å peke på er hvilken betydning merkelappen ‘det store hamskiftet’ har for vår forståelse av prosesser forut for, men også i etterkant av disse endringene. Endringene hadde utgangspunkt i ‘noe’. ‘Det store hamskiftet’ lærer oss imidlertid at utviklingen i jordbruket bryter fundamentalt med det som eksisterte ‘før’.² Dette ‘før’ framstilles ofte som stabilt, statisk, gammeldags, marginalt, tradisjonelt osv. Det som da følger ‘etter’ er nødvendigvis bl.a. komplekst, dynamisk, avansert og moderne. Det fundamentale bruddet som hamskiftet ofte sies å representere har sin mer abstrakte parallell i Widerbergs (2001) påstand om at *utvikling* er det moderne samfunnets logikk, mens det *statiske* var det før-modernes logikk. Et slikt skille skal vi med full tyngde møte igjen i denne avhandlingens del 2. Spørsmålet mitt nå er altså hvilke konsekvenser slike perspektiver kan ha? Hvordan kan merkelapper styre de spørsmål vi stiller, og dermed hvilke perspektiver vi er i stand til å innta? Dette er dypest sett spørsmål om historiesyn, eller syn på fortiden, og dermed også et syn på samtid og framtid. Hvilket innhold en historie gis er derfor et spørsmål om perspektiv. I ethvert forskningsarbeid vil problemstillingene (og dermed datatilfanget) måtte styre hvilket innhold historiene får. En av våre sentrale oppgaver som forskere er imidlertid å stille spørsmål ved ulike historier, og hva de kan bety for våre egne perspektiver. Det vil imidlertid alltid være en fare for å ‘miste’ perspektivet; “... the image becomes confused with history, so that many writers come to set dates, periods and historical formulations to the long habit or rural retrospect” (Williams 1967:630).³ Raymond Williams’ (ibid.) poeng er at en reise tilbake i tid er en reise i ulike menneskers oppfatninger av sin samtid – “... this ‘now’ is everywhere”.⁴ For de påfølgende historiene om Jæren ser jeg i hovedsak to konsekvenser av dette. For det første, selv om endringer kan tidfestes ut fra visse kriterier skjer ikke endringene som ved et trylleslag. Endringsprosesser utradierer heller ikke tidligere strukturerende prosesser. De kan imidlertid ofte anta andre former. De påfølgende historiene om jærbonen, jordbruket og landskapet er således mitt nåtidige perspektiv på andres samtid og fortid, og den kan aldri bli noe annet. (Mange

---

² Det var dikteren Inge Krokann (1893-1962) som bragte betegnelsen ‘det store hamskiftet’ inn i norsk historie (1982). Det skal til Krokanns ‘forsvar’ sies at han snakket om et hamskifte i tidsperioden 1850-1930, og altså ikke kun som et fenomen som begrenser seg til de siste tiårene av 1800-tallet. I dette kapitlet skal vi imidlertid også se at endringsprosessene på Jæren starter *før* midten av 1800-tallet. Samtidig er det viktig å understreke at Krokann hovedsakelig beskriver endringene på Østlandet. Endringer på Østlandet har naturligvis sine paralleller i andre deler av landet, men de kan på den annen side anta andre former.

³ Betydningen av å se fortiden fra ulike perspektiver er gjenstand for nærmere diskusjon i kap. 8.

⁴ Williams gir for øvrig en elegant beskrivelse av det *alltid* tilstedeværende ‘nået’ i *The Country and the City* (1973:9-12).

vil nok betrakte et slikt perspektiv som høyst relativiserende.) For det andre, og like viktig, det er også et spørsmål om språk. Behovet for akademiske merkelapper og kategorier forstyrrer høyst sannsynlig den samtidige opplevelsen av endring og utvikling, fortid og nåtid, for som Lowenthal (1985:190) påpeker, “What is now known as ‘the past’ was not what everyone experienced as the ‘present’”.

Som utgangspunkt for min historie om andres historier, skal jeg gjøre et sveip innom den litterære og maleriske Jæren mot slutten av 1800-tallet. De siste tiårene av 1800-tallet er en periode i jærske kunst og litteratur som synes å supplere, forsterke og opprettholde den rådende agrarhistorie om Jæren. Dette gir oss dessuten et inntrykk av det jærske landskapet i en periode da endringene i ettertid betraktes som særlig gjennomgripende.

3.2 ‘En natur for viderekommende’⁵

I andre halvdel av 1800-tallet inntreffer (nok en gang) endringer i landskapet på Jæren. I skjønnlitteraturen skildres disse endringene med intenst og kritisk engasjement. To ruvende forfattere i norsk litteratur, Arne Garborg og Alexander L. Kielland, brukte sin penn til å refse utviklingen i jordbruket og det agrare samfunnet for øvrig, men også prosesser som sosialt og kulturelt berører andre samfunnsområder i andre halvdel av 1800-tallet. Det er derfor vi aller først skal møte det Jæren Arne Garborg med slik intensitet skildrer i innledningen til romanen *Fred* (1998:7-8):

Upp frå den låge sandstrandi tøygjjer seg eit armt, grått land med lyngbrune bakkar og bleike myrar, yvi-sått⁶ med kampestein, trelaust og berrt⁷; avstengt mot aust med en lang, låg fjellgard. Endelaus synest den nakne hei. Men her og der blånar ei einsleg tjønn⁸, som ligg og gror att, eller eit stort, stilt vatn. Her susar vinden dag og natt. Og grå-vêret ligg lågt yvi viddi⁹, der haren rømer frå stein til stein og allslags brun og spettut og vill fugl ligg i løynde¹⁰ reir og blinkar og blundar.

Yvi det heile spanar himilen seg vid og grå, frå fjellgarden til havs og so vidt ein

---

⁵ I et brev til Bjørnstjerne Bjørnson skriver Alexander L. Kielland at “Enhver klondrian kan beundre Hardanger, men kom til Jæderen, her har vi natur for viderekommende”.

⁶ Overstrødd

⁷ Bart/nakent

⁸ Tjern/liten innsjø

⁹ Over vidda

¹⁰ Gjemte

ser, - det einaste ljose¹¹ yvi tilværet. Den hev ein for augo kvar ein gjeng. Full av skyir og storm heng han mest alltid. Stundom sig han åt jordi og sveiper landet i regn og skodd som i ein duk. Og det regner og regner til landet fløymer.

Her og der oppetter bakkar og rés kryp låge hus i hop i småkrullar som søkjande livd¹². I den tette lufti hildrar dei seg halvt burt, sveiper seg i torvrøyk og havdis som i ein draum; stengde og stille ligg dei burtetter viddine som tusseheimar. Rundt husi skimtar det fram bleike grøne flekkir av åker og eng som øyar i lyngviddi; kvar bite og kvar lepp er avstengd og innlodd¹³ med steingjerde som lange røysir.

I desse heimane bur folket.

Det er eit sterkt, tungt folk, som grev seg gjennom livet med gruvling og slit, putlar med jordi og granskar skrifti, piner korn av aur'en og von av sine draumar, trur på skillingen og trøyster seg til Gud.

Slik innleder altså jærbuen og internasjonlisten Arne Garborg (1851-1924) sin roman *Fred*. Arne, eller Ådne som han var døpt, vokste opp på gården Garborg i Time kommune – midt på 'tjukkeste' Jæren. Arne var odelsgutt, men ville heller skrive. Garborg debuterer i 1878 med romanen *Ein Fritenkjar*. Der tar han opp en av de sentrale ideene som går gjennom hele hans forfatterskap – kampen om den frie tanken, og menneskets rett og plikt til å velge fritt, men samtidig stå til ansvar for de valg som tas. Det er ikke tilfeldig at jeg har valgt Garborgs ord som innledning til min historie om Jæren. Det kan synes som det er paralleller mellom fritenkeren Arne Garborg og jærbonden – også jærbonden er jærbu og ofte fritenker. Før jeg går videre inn i diskusjonen om dette vil jeg dvele ved Arne Garborgs intense skildring av landskapet og folket på Jæren. Han skildrer landskapet som den siste utpost før storhavet – treløst og goldt, men storslagent. I dette dunkle, lyngdekte landet søker husene ly på hod'lane¹⁴. Bare små, nærmest usynlige lapper i grønt, innestengt av stein, vitner om folket sitt arbeid. En kan fornemme det duknakkete, men stolte slitet. I løpet av en håndfull setninger har Garborg løftet fram elementer i forholdet mellom mennesker og natur som går rett inn i kjernen av en historie om jærbuen som fremdeles synes å eksistere. Landskapet framstår i dag som svært annerledes. *Mentaliteten* i Garborgs skildring derimot – selv om den framstilles som høyst romantisk – skal på mange måter følge oss gjennom hele avhandlingen.

---

¹¹ Lyse

¹² Ly

¹³ Inngjerdet

¹⁴ Høydedragene i landskapet.

Først og fremst er *Fred* Garborgs personlige oppgjør med farens selvmord i 1870 (se for eksempel Obrestad 1991). Romanen er et verk om hvordan ekstrem religionsdyrking kan drive enkeltmennesker utfor stupet. Religionsdyrkingen er, som vi skal se (kap. 3.8.1), et sentralt trekk ved det jærske åndsliv mer generelt. Like sentralt er imidlertid at romanen samtidig tegner et bilde av hvordan endringer i samfunnslivet nærmest river opp et bondesamfunn i andre halvdel av 1800-tallet.

Garborg har gjennom sine romaner gitt oss mange kritiske innspill til den generelle samfunnsutviklingen på denne tiden. Særlig sett med hverdagsmenneskenes, eller de svakes blikk. En av Garborgs samtidige åndsfrender, forfatteren og Stavangerborgeren Alexander L. Kielland, var ikke selv av de svakerestilte, men også han sparket mot prosesser i samfunnet på denne tiden. Alexander Kielland var heller ikke først og fremst 'jærforfatter' i den forstand at Jæren i dens mange fasetter var hovedfokus i forfatterskapet. Kielland hadde imidlertid et nært forhold til folket på gården Aarre (i dag Orre, Klepp kommune), hvor han regelmessig hadde tilholdssted gjennom store deler av livet (se for eksempel Obrestad 1996:86-108). Han gir bl.a. uttrykk for den sterke innflytelse landskapet på Jæren har for hans skaperevne som forfatter:

Det er ellers ubegripelig med mig; jeg vidste ikke før jeg begyndte at skrive, i hvilken grad jeg har øie for naturen, og hvormegen fri luft, jeg trænger. Jeg forsikrer Dem, der gaar ikke en dag uden jeg tænker den tanke: hvor er det dog muligt at tænke og skrive nyttigt og godt, naar man ikke har en vid horizon og faa mennesker (A. L. Kielland, brev fra Malde 10.oktober 1879, til Edvard Brandes).

I samarbeid med sin søster, maleren (og først og fremst jærmaleren) Kitty L. Kielland (1843-1914), kommer Alexander Kielland med et relativt skarpt utfall mot endringsprosessene i dette landskapet som han er så avhengig av. I 1880 maler Kitty Kielland bildet *Torvmyr*. Kitty Kiellands *Torvmyr* er for øvrig det første større torvmyrbildet (Sørby 1983). Til dette maleriet skriver Alexander novelletten *Torvmyr* (Kielland 1955:305-308) hvor han kritiserer 'framskrittet' på torvmyrene:

Høyt over lyngslettene fløy en gammel fornuftig ravn. ... Men som den fløy jevnt og betenksomt, fulgte de skarpe øyne landskapet nedenunder, og den gamle fugl ergret seg. År efter år ble de grønne og gule smålapper der nede flere og større; stykke for stykke skar den ut lyngmarken, småhus med røde taksten fulgte med, lave skorstenspiper med kvalm torvrøk – menneskeverk og mennesker over alt. Den kunne minnes fra sin ungdom ... lange, endeløse lyngvidder, hareunger og småfugl i massevis. ... Gjennom den tette regnløft gled den hurtig og sikkert: den skimtet allerede den hvite krans av brenningene langs kysten. Da ble den

oppmerksom på en stor, sort flate, som bredte seg nedenunder. Det var en torvmyr. ... Her var omtrent som i gamle dager – øde og stille. ... Noe av det gamle fikk dog være i fred. ... Men ned fra den nærmeste gård kom et par mann med hest og kjerre; to smågutter løp bakefter. De kjørte en kroket vei mellom tuene, men like ut over myren. ... Heller ikke her ute i myren var det lenger fred for det gamle.

Ravnen, som Alexander Kielland identifiserer seg med, er et symbol på hvordan den 'opprinnelige' jærnaturen ødelegges av menneskers stadige strev med å kultivere jorden. I Kiellands novellette ligger altså en kritikk av det som av mange betraktes som det lykkelige gjennombrudd for det moderne jordbruket på Jæren. Gjennom sin skarpe litterære penn utøver Kielland en samtidskritikk mot den agrare og teknologiske utvikling, akkurat slik han i andre deler av sitt forfatterskap skyter mot borgerskapet i Stavanger, og den ødselheitskultur han mener å finne der – og som han selv er en del av.

Jæren som 'motiv' er altså ikke bare forbeholdt forfattere. Kitty Kielland, Nicolai Ulfsten (1854-85) og Eilif Peterssen (1852-1928) er tre av de kanskje mest kjente 'jærmalerne' som mot slutten av 1800-tallet inntar "dette farvefattige Landskap" (Løwold 1888:9). Vi kan i den store mengden landskapsmalerier fra denne tiden finne framstillinger, eller representasjoner, av endringene i selve det fysiske landskapet, og dermed hvordan disse endringene oppfattes av datidens jærmalere. Jærmaleriet ble et begrep i 1878, og hadde sitt høydepunkt mot slutten av 1800-tallet. Begrepsliggjøringen av jærmaleriet var betinget av årsaker utenfor den kunstneriske krets av malere. Jernbanen mellom Stavanger og Egersund – Jærbanen – åpnes nettopp i 1878 (se kap. 3.5). Jernbanen forandrer tilgjengeligheten til Jæren på en fundamental måte. For malerne ble stasjonen på Oгна, sør på Jæren, særlig viktig. Alexander Kielland beskriver Oгна som en "... ekstrakt af himmel og helvede" hva naturen i alle dens fasetter angår (Sørby 1983:17), og det var her familien Hiort åpnet sitt kjente pensjonat for å huse mange av de lokale og tilreisende malere. Men også på andre jærgårder lenger nord, som på Kvianes, Kvalben og Hodne, losjerte det kunstnere.

Ifølge Sørby (1983) var det ingen malere som hadde fattet interesse for Jæren før i midten av 1870-årene. I motsetning til de fleste andre deler av landet var derfor Jæren som motiv i landskapsmaleriet et *tabula rasa*. Sørby (ibid.:12) mener at dette først og fremst skyldes de romantiske landskapsmalernes natursyn: "Jærens særpregede natur med de endeløse monotone lyng- og steindekkede sletter mot det grå havet, passet dårlig for de stemninger og uttrykk romantikkens kunstnere søkte". Først med et ideologisk skifte fra romantikk til naturalisme, og det såkalte hjemstavnsmaleriets oppkomst, ble naturen på Jæren oppfattet som interessant. Naturalismen må sees som et resultat av at

samfunnet som sådan er i endring. Malerkunsten har alltid speilet politiske, sosiale og vitenskapelige endringer (se særlig kap. 6). Det romantiske landskapsmaleriet blir rundt midten av 1800-tallet således en klisjé, særlig fordi den industrielle revolusjon endrer forholdet natur-kultur på fundamentale måter (se kap. 6.3). Nye strukturer i landskapet – for eksempel bygninger og infrastruktur knyttet til teknologiutviklingen – blir motiver også i kunsten. ‘Sannheten’ blir med andre ord et objekt for kunstnerne, og å fange sannheten om den virkelige verden er derfor naturalismens målsetting (Sørby 1983).¹⁵ Jærlandskapet oppdages således i naturalismens kjølvann, og Eilert Sundt (1976:163) beskriver sin opplevelse av dette landskapet på følgende måten:

... et fladt skovløst, veirhardt, høyst eiendommelig kystland, opfyldt med brune torv-myrrer og lyngheder, med grønt dyrkings-land ind imellem en hvid brem af sand og sten, som danner stranden ud imod havet. Det feiler ikke, at med nogen øvelse og god villie vil man opdage at ogsaa dette landskab har sin skjønhed.¹⁶

Mot slutten av 1800-tallet reiste derfor altså flere og flere malere til Jæren for å ‘dokumentere’ dette landskapet, og dermed også de endringer som preges inn i det. Det er først og fremst malere som kjenner Jæren godt som utgjør ‘jærmalerne’.¹⁷ Dette gjelder både Kielland, Ulfsten og Peterssen (se Sørby 1983; Terjesen 1999). Det er Nicolai Ulfsten som først og fremst krediteres for å ha satt Jæren på det kunstneriske kartet, selv om Kitty Kielland maler på Jæren før Ulfsten. I Bergens Aftenblad 28.12. 1885 heter det nemlig at

Det er Ulfstens uforgjængelige Fortjeneste at have erobret et stort nyt Terræn for vor Kunst, at have ‘opdaget’ en tidligere overseet side af Norges Natur, (...) at have aabnet baade Landsmænds og Fremmedes Øine for dens egenartede Skjønhed og Tungsindige Storhed (Sørby 1997:81).

Det usentimentale som preget naturalismen gjenspeiles bl.a. i disse malernes motivverden. Torvmyrene blir derfor, i takt med idealene, et sentralt motiv. Et stort antall bilder av torvmyrene er således et direkte produkt av denne dreiningen fra ‘romantikk’ til ‘realisme’. Arne Garborg (1980:153) observerer – og undrer seg – over dette:

---

¹⁵ Ellenuis (1992:64) peker imidlertid på at naturalismen fortsetter å framstå med en romantisk slagside: “En altför trogen imitation innebar snarast ett hot mot den intuitiva upplevelse och det subjektive förhållningssätt som konstnärligt skapande fordrade”.

¹⁶ Eilert Sundt (1917-1875) regnes som den norske sosiologiens ‘far’. Sundt hadde interesse bl.a. for sammenhengene mellom “husvær[e] og samlivsskikk” (Christophersen 1976:vii). Sundt betraktet imidlertid de landskapene som husene og livet i husene utspilte seg i, som en svært sentral kontekst for å forstå nettopp det han primært søkte. På sin reise på Jæren i 1860-årene ‘unnslapp’ derfor ikke datidens landskap Sundts karakteristikk.

¹⁷ Mange av dem var imidlertid utdannet i utlandet – bl.a. i Paris, København, München og Düsseldorf (se Sørby

Og det som er det utrulege: dei målar ikkje bærre sjø og strand. Æar og bruir, engir og låvar, bondegardar og alt som er vert emne for kunst; og læt seg bruka til kunst, endå det er frå Jæren. Ja um eg skal våga meg fram med alt: sjølve svarte torvmyrane vert måla.

Garborg finner det rett fram “... utrulegt at me her på denne fæle stygge Jæren hev kunstmålarar” (ibid.). Arne Garborg endrer etter hvert sitt syn på landskapet, det er hit – og særlig til Knudaheio (fig. 3.1) – han vender tilbake gjennom hele livet. Og det er, ifølge Sørby (1983), gjennom billedkunstnerens arbeid at han, og andre, endrer sine oppfatninger – “Og torvmyri vert poesi, so svart ho er” (Garborg 1980:154).

Fig. 3.1 Knudaheio (Foto: Forfatteren).¹⁸

De tre siste tiårene av 1800-tallet er altså svært sentrale for Jærens stilling i norsk billedkunst og litteratur. Det er nærliggende å tenke at Jæren var Norges svar på det danske Skagen. Denne posisjonen fikk imidlertid Jæren aldri, kanskje særlig pga. det barske klimaet som vanligvis gjorde det umulig å male utendørs (jfr. naturalismens idealer): “Ønsket om å male i friluft i fellesskap var jo en av drivkreftene bak de mange kunstnerkoloniene som dukket opp på denne tiden” (Sørby 1997:83). Jærens kunstneriske status er imidlertid ikke det sentrale i denne avhandlingen. Poenget for

---

1983; Terjesen 1999).

¹⁸ Knudaheio i Time kommune var Arne Garborgs skrivestue. Obrestad (1991) peker imidlertid på at det faktisk at Garborg hadde skrivestue på Jæren, ikke forutsetningsløst kan tas til inntekt for at Garborg ‘vendte hjem’ når han bodde i Knudaheio. (Se Obrestad (1991) for en videre diskusjon av dette). Knudaheio er for øvrig et ‘tradisjonelt’ jærhus. Særlig karakteristisk er de såkalte ‘skutene’ – utbyggene i hver ende av huset. Skutene ble brukt til lagring av torv, som igjen ble brukt til brensel. Slike jærhus er i dag verneobjekter.

oss er at representasjonene av den gangens landskap og natur fungerer som svært vesentlige dokumenter når brytningstiden i det agrare samfunnet i andre halvdel av 1800-tallet skal settes inn i en større sammenheng som grunnlag for å forstå mentaliteter hos dagens jærbonde.¹⁹ Det er en slik større sammenheng vi nå skal bevege oss inn i.

Det foreligger en rekke studier hvor det jærsk jordbruket i vid forstand er tema (se for eksempel Skage 1967; Rønneseth 1974, 1978, 2001; Tveite 1982; Rysstad 1988; Emmelin, Jones & Ree 1990; Ree 1992; Fossgard 1996a; Thu 1996; Høyland 1998; Frøyen 2000; Grimstvedt 2001). Fellesnevneren for dem alle er at de berører prosesser knyttet til teknologisk utvikling og endring. Også i denne avhandlingen er det de nære forbindelsene mellom jordbruket og redskapsindustrien (som representant for den teknologiske utviklingen) som er hoveddrammen for hvordan det jærsk jordbruket har endret og utviklet seg (jfr. kap. 2 og troen på teknologiske løsninger). Dette perspektivet er bl.a. resultat av de intervjuer som ligger til grunn for denne studien – svært mange av bøndene synes historien om landbruket og industrien er en *god* historie. Det er imidlertid behov for å utvide perspektivet noe. Endringene kan ikke sees kun som resultat av endringer i andre halvdel av 1800-tallet. Endringene har antatt en mer eller mindre kontinuerlig form. I tillegg er det behov for å betrakte det jærsk åndslivet i noe mer detalj, særlig de religiøse strømningene som har stått så sentralt i regionen. Til sist i dette kapitlet vil disse perspektivene samles i refleksjoner over ‘den jærsk mentaliteten’.

3.3 Industrien, teknologien og jordbruket – den jærsk symbiosen?

*At the root of technological progress is a rhetorical environment that makes it possible for inventors to be heard.*²⁰

Jeg har valgt et foredrag av industriforetaket Serigstads tidligere administrerende direktør, Sigve Erland (1991), som utgangspunkt for den videre historien. Erlands

---

¹⁹ Bruken av skjønnlitteratur som kilder reiser bl.a. spørsmål knyttet til de spennende dimensjonene omkring ‘det virkelige’, ‘det oppdiktete’ og forholdet mellom disse. Disse dimensjonene er sentrale for hvilke oppfatninger om et sted eller et landskap det er mulig å spore, både hos de som bor på stedet, og de som kjenner stedet gjennom litteraturen. Det er ikke særlig tvil om at litterære skildringer bidrar til å skape oppfatninger av både mennesker og steder. Forfatteren og skribenten Solveig Aareskjold skriver for eksempel i en kronikk i Dagbladet (26.5. 2001) at Garborgs skildringer i *Fred* har hatt kolossal innvirkning på måten vi oppfatter jærbuen på i dag. Hun skriver bl.a. “Etter det [publiseringen av *Fred*] har jærbuar kunne vera så lettliga og gudlause dei vil utan at det går inn. Arne Garborg har sagt at dei er tunge og religiøse, og då er det sånn for evig og alltid”. Se for øvrig kap. 10 for en metodisk diskusjon om bruk av skjønnlitteratur som kilde.

framstilling er en begeistret historie sett fra maskinindustriens ståsted. Hans kronologiske, men temamessig overlappende presentasjon synes imidlertid på mange måter å inneholde essensen i mye av det forskningsmateriale som foreligger om utviklingen av jordbruket på Jæren de siste 150 år (se for eksempel Tveite 1982; Rysstad 1988; Thu 1996; Fossgard 1996a, b; Høyland 1998; Frøyen 2000). Erland (1991:10) presenterer industriveksten på Jæren i fem faser. Første fase betegner han som “*pionerane*”. I andre halvdel av 1800-tallet møter vi gründerne som grunnla redskapsbedrifter som i dag er verdensledende på sine felter. Bedriften som vi i dag kjenner som Serigstad a/s ble grunnlagt i 1864 da Andreas Serigstad startet et lite verksted på hjemgården Serigstad i Time kommune. Serigstad a/s er således den eldste redskapsprodusenten på Jæren. Kverneland Fabrik etableres etter hvert av Ole Gabriel Kverneland. Erland (1991:11) skriver at “[i] 1879 tok O. G. Kverneland imot utfordringa i tida, og starta ljàfabrikk”. Allerede i 1872 hadde han fått sølvmedalje i et mesterskap i pløyning der han deltok med en selvlaget plog. Kverneland var utreist. Han ble utdannet smed i Sverige og dro på studiereiser til Danmark, i tillegg til at han hadde vært elev på jordbruksskolen på Austråt på Jæren. Han hadde derfor generell innsikt i jordbruksspørsmål, og visste hvilke behov som fantes i næringen. Ole Kyllingstad, også smed, etablerte i 1883 smie i Kleppekrossen (Kleppe i Klepp kommune). Bedriften fikk navnet Kyllingstad Plog og Maskinfabrikk a/s. Den kjente plogsmiden Torkild Raugstad på Sandnes var Kyllingstads lærer. Også Raugstad var av bondeætt, og hadde dermed god kjennskap til redskapsbehovene blant bøndene. Raugstad hentet ideene sine i stor grad fra utlandet – slik også Serigstad gjorde. Særlig var ploger fra England vanlige å ta mål av (Høyland 1998). De utenlandske plogene tilpasses imidlertid lokale forhold – den steinfulle jorda krevde kraftige og spesialiserte redskaper. Dette la, ifølge Høyland (ibid.), grunnlaget for at bedriftene etter hvert kom i verdenstoppen når det gjaldt herding av stål.²¹ Fig. 3.2 illustrerer hvor avgjørende det var å framskaffe teknologi som kunne hansktes med de enorme mengdene stein.

---

²⁰ Myerson & Rydin 1996:16.

²¹ Prisen på jern gikk for øvrig ned på den tiden da de første bedriftene etablerte seg (Fossgard 1996b). Dette var bl.a. en av de faktorene som la til rette for at de lokale smedene etter hvert begynte å produsere for andre.

Fig. 3.2 Det steinete Jæren.
Bildet er fra 1934, og viser nybrottsfeltet hos Elling J. Auestad på Vestrheim i Time kommune (Rogaland Landbruksselskap, Jærmuseet).

I tillegg til redskapsproduksjonen ble det etablert en rekke foretak med nær tilknytning til 'pionerenes' arbeid. Aalgaards Uldvarefabrik (1870) var basert på råvarer fra jordbruket. De første meieriforetak etableres på Vasshus i Klepp (1878) og Klepp Ysteri (1879/80), og handelsmøller fantes flere steder.

Andre fase har fått benevnelsen "*Nye gründarar kjem til. Utviklingstida er i gang*" (Erland 1991:13). I 1896 kommer Fredrik A. Underhaug fra Jondal i Hardanger til Kvernelands Fabrik. Drømmen for Underhaug var imidlertid å etablere egen bedrift, og dette ble realisert i 1906 da han kjøper gamle Nærbø Meieri (i Hå kommune). Underhaug ble gift med O. G. Kvernelands eldste datter, og hadde derfor nær kontakt med aktiviteten hos Kverneland. De konstante utfordringene som den store mengden stein representerte fordret stadig ny kreativitet blant redskapsprodusentene. Underhaug fikk etter hvert tatt ut patent på den såkalte steinbukken – en konstruksjon som besto av tre bjelker i pyramidestilling med en talje i toppen. Steinbukken finner vi i en stilisert utgave i Hå kommunes kommunevåpen (fig. 3.3).

Fig. 3.3 Hå kommunes kommunevåpen.

Nedenfor (fig. 3.4) ser vi steinbukken i bruk. Naturen på Jæren satte store krav til kulturell og sosial innovasjon, og steinbukken var bare en av mange teknologiske innretninger som ble utviklet i takt med oppbyggingen av jordbruket.

Fig. 3.4 Steinbukken i bruk. Bildet er fra Braut i 1938. (Fotograf: Magnus Espeland. Klepp kommunes bildearkiv.)

Underhaug utviklet først og fremst ei klype som var sterk nok til å løfte stein på 4-5 tonn, og følgende ble sagt om steinbukken og dens fortrefelighet (i Høyland 1998:14):

Alle som jordi si rydgja kann
ein Underhaugs steinbukk lyt hava
so sannar alle i Norigs land
som med stubbar og stein hev kava.

Stadig nye foretak etableres, bl.a. Jæderens Uldvarefabrik a/s (1895), Jæderens Meieri (1898), og det vi i dag kjenner som ferdighusfirmaet Hetland-Hus ble i 1912 etablert på det tre-fattige Jæren. Industriutviklingen skyter imidlertid for alvor fart da Time kommune i 1915 får elektrisk kraft. O. G. Kverneland var en sentral pådriver også for elektrisiteten. Rundt 1915 er Kverneland for øvrig blitt landets største plogprodusent, og Kyllingstad er en av de sterkeste konkurrentene (Høyland 1998).

“Depresjon og krig” preger den tredje fasen. 1. verdenskrig og mellomkrigsårene er en periode med stor sosial uro i Norge. På nasjonalt plan setter konflikter mellom arbeidere og arbeidsgivere sitt preg på perioden, og avstanden mellom arbeiderbevegelsen og arbeidsgiverne er stor. Prisene på bøndenes produkter raser nedover, og dette får konsekvenser bl.a. for redskapsfabrikantene. Ifølge Erland (1991) finner det imidlertid sted en annen utvikling på Jæren. Han mener å kunne hevde at i

slike vanskelige år er det samarbeid mellom arbeid og kapital som beskriver situasjonen best. Dette begrunner han med den nære forbindelsen mellom bedriftseier og arbeidsfolk. Bedriftseiere som Ole Gabriel Kverneland og Andreas Serigstad og deres familier, var integrerte i den daglige driften. De var lokale folk med fotfeste i det agrare miljøet. Dette betydde gjensidige forpliktelser mellom bedriftseier og arbeidere. Det mentale skillet mellom gruppene var derfor trolig lite – selv mange år etter at Kverneland og Serigstad begynte å sette sitt preg på regionen (se Fossgard 1996b; Thu 1996). Arbeidet i bedriftene var et arbeid for lokalsamfunnet. Det er derfor ikke overraskende at det foregår bedriftsetableringer på Jæren også i denne perioden. Men de vanskelige tidene slår inn, også på Jæren. Kyllingstad Plogfabrikk A/S er på konkursens rand høsten 1922. Fabrikken refinansieres, men bare navnet står igjen etter grunnleggeren Ole Kyllingstad.

“Etterkrigstid og vekst” følger (Erland 1991:17). Vekstfilosofi preget hele det norske samfunnet i flere tiår etter 2. verdenskrig. Epperspørselen etter varer vokste i takt med et stadig større marked, og utviklingsoptimismen kan med dagens øyne synes nærmest grenseløs – og kanskje også kritikkløs (jfr. kap. 2).

De nære forbindelsene mellom bedriftseiere, arbeidere og jordbruk er ett av de sentrale trekkene ved den 100-årige utviklingen som nå er skissert. I tiden etter andre verdenskrig synes dette å få et noe endret innhold. Kompetanse er et begrep som på ulike måter blir mer og mer sentralt i etterkrigstiden, og dette påvirker bl.a. rekrutteringen til bedriftene. Ifølge Erland (1991) var ikke det tradisjonelle læremønsteret i redskapsindustrien lenger tilpasset tiden. Rekrutteringen til bedriftene hadde i nærmere 100 år vært preget av uformell opplæring innenfor bedriftene, og de som ble rekruttert var i stor grad gårdsungdom fra Jæren. Behovet for formell skoleing vokste imidlertid i takt med utvikling og vekst. Skole- og kurstilbud tilpasset industriens og landbrukets behov ble derfor en prioritert oppgave for landbruksmyndighetene sentralt. Også maskinprodusentene, med bl.a. Landbruksdepartementets hjelp, utarbeidet undervisningsopplegg (Høyland 1998). Det ble sendt ut brosjyremateriell, filmer og lysbildeserier, og det ble lånt ut redskaper. Fra midten av 1960-tallet ble det tilsatt statlige konsulenter som skulle reise rundt på jordbruksskolene med undervisningsopplegg (ibid.). Kompetanseoppbyggingen var altså i stor grad knyttet til den maskinelle, og stadig mer mekaniserte siden av landbruket (se for øvrig kap. 2).

Femte fase, *“Omstilling og internasjonalisering”*, har preget alle tiårene etter krigen. (På den annen side har omstilling, og hvertfall internasjonal kontakt, vært en sentral del av det jærske jordbruket helt siden midten av 1880-tallet.) Den utpregede

vekstfilosofien stilte ytterligere krav til industri og jordbruk. Stadig nye og mer spesialiserte maskiner ser derfor dagens lys på Jæren. I takt med disse tekniske nyvinningene foregår det en utstrakt oppdyrking. Mekaniseringen av nydyrkingen på Jæren symboliseres i stor grad gjennom den såkalte Skjærpeplogen. I 1947 kjøpte bureiser Trygve Moi en tanks etter den tyske okkupasjonsmakten. Kyllingstad Plogfabrikk laget en plog som de monterte på tanksen. Dette fungerte ikke særlig godt, men ideen ble ikke glemt. Noen år senere ble det tatt patent på Skjærpeplogen – en plog montert på en bulldoser. Også den såkalte ‘brøyten’ er et godt eksempel på utviklingen. Brøyt (fig. 3.5), eller Brøyt X2, representerte en revolusjon, ikke bare for det jærsk jordbruket, men også i internasjonal sammenheng (Erland 1991; Jøssang 1991; Høyland 1998). Brøyt X2 var en gravemaskin som så dagens lys på slutten av 1950-tallet. Det er ikke gravemaskinen som teknisk oppfinnelse som er det interessante her – selve gravemaskinen var allerede oppfunnet. Brødrene Søyland (på Bryne) ville imidlertid finne opp noe som var større og bedre enn de maskiner man hadde utviklet, og som ikke minst var i stand til å beherske jærsk forhold. Brøyten ble av fagfolk betraktet som ‘fantastisk’, og har utvilsomt vært et sentralt bidrag i oppdyrkingsaktiviteten de siste 40 årene. Viktig er også at med økende salg og økende spesialisering ble stadig flere maskindeler produsert av underleverandører på Jæren. Brøyten ble derfor “eit prosjekt for heile Jæren og vel så det” (Jøssang 1991:37).

Også en rekke andre redskaper produseres av bedriftene på Jæren, bl.a. slåmaskiner og høysvanser. Fôrhøsteren settes også i produksjon, og som med en rekke andre produkter var den basert på en importert ide. Fôrhøsteren kom for alvor inn etter 1960. Den 29.6. 1962 står det – med åpen beundring – å lese om fôrhøsteren i Stavanger Aftenblad (referert i Høyland 1998):

Det er ein maskin som er mest som reine trolldomen. Han er montert på ein traktor og barberer enga så fint som nokon, men lar ikkje graset bli liggjande. Han karvar det sunt og bles gjennom ei svær trakt heile sulamitten opp i ei høg tremmevogn som óg traktoren dreg. Det går for seg i eit tempo som dei ikkje har likare i Amerikaland.

Det er ikke tvil om at fôrhøsteren har hatt stor betydning for rasjonaliseringen av næringen i etterkrigstiden. Dette bekrefter også flere av bøndene (i kap. 4). Traktor og redskap – og bonden selv – kunne håndtere slåtten på egen hånd etter at disse maskinene ble allemannseie.

Fig. 3.5 Brøyt X. Produsert av Brødr. Søyland – Mek. Verksted, Bryne. Produksjonsår 1956.²²

Redskapsindustrien spesialiseres mer og mer. Dette var, ifølge Erland (ibid.), et resultat av samarbeid mellom bedriftene som gikk tilbake til 1932. Da ble Redskapsfabrikkenes landslag etablert, og de fleste medlemmene var jærbedrifter. Avtalene mellom bedriftene som landslaget skapte, var basert på respekt for hverandres suksessprodukter, og denne spesialiseringen la grunnlaget for bedriftenes senere

²² Brøyt X, som vi ser på bildet, står i dag på Jærmuseet, Hå kommune. I museets omtale av denne brøyten heter det bl.a.:

“Dette er den første sjølvgåande hydrauliske gravemaskinen laga i Europa, konstruert av brørne Ingebret og Kristian Søyland på Bryne på Jæren.

Frå 1949 hadde dei laga vaierdrivne gravemaskinar, ‘Brøyt 4K’ og ‘Brøyt 5K’. Desse måtte koplatt til ein traktor og dei blei også kalla traktorgravarar. Den nye ‘Brøyt X’ representerte eit revolusjonerande sprang i utviklinga av gravemaskinteknologien på to måtar:

- 1) overgang frå mekanisk til hydraulisk kraft og
- 2) maskinen var sjølvgåande, uavhengig av traktor.

Maskinen blei først utstyrt med lastebilmotor frå Sigmund Mossige og prøvd ut på det store nydyrkingsfeltet på Frøyland i Time. Då entreprenøren Torger Nærland fekk sjå Brøyten i aksjon, bestelte han straks eit eksemplar og forskoterte motoren, ein Perkins-motor kjøpt i England. Dei to første eksemplara av Brøyt X blei utstyrte med slik motor.

‘Brøyten’ kom til å få enorm stor betydning for nydyrkinga på Jæren og i landet elles.

Jærmuseet har fått denne maskinen som gave frå Brøyt A/S. ... Hjula som vart brukte på brøytane var forresten utrangerte flyhjul som dei først fekk frå Braathens S.A.F.E., sidan også frå Island” (Jærmuseet).

suksesser. Landslaget bidro også til at bedriftene sto bedre rustet mot utenlandsk import. Kravene til omstilling og internasjonalisering tvinger derfor fram et utstrakt samarbeid i regionen.

I dag er Kverneland ASA verdens største produsent og leverandør av landbruksmaskiner (Kverneland Group 2000). På konsernets internettsider ønskes vi bl.a. velkommen til “The future of farming”. Her heter det at:

The climate and landscape of South West Norway is harsh and unforgiving, making farming in this area both difficult and challenging. Yet inventive and hard working men and women have transformed the area into one of the finest farming regions in Norway. The Kverneland Group has, throughout the years, played an important role in the agricultural development of South West Norway. Based on experiences made in this tough environment, the Kverneland Group has now grown to become the largest supplier of implements to the farming and viticultural communities in the world.

Kverneland hyller arbeidet og innovasjonen som tidligere generasjoner av bønder og fabrikkarbeidere har ytt. Med andre ord, Erlands ‘gode historie’ holdes oppe bl.a. av det i dag globale Kverneland-konsernet. Like viktig er imidlertid at de tøffe naturforholdene brukes for å *legitimere* utviklingen innen landbruket og redskapsindustrien, akkurat slik som Erlands historie. Det vi derfor har fulgt så langt er en ‘naturlig’ historie om kulturell kreativitet og beherskelse av naturen, akkurat slik vi har sett var tilfelle for den nasjonale landbrukspolitikken, først og fremst fram mot midten av 1970-tallet. Den ‘naturlige’ historien om landbruket på Jæren avføder imidlertid en rekke forhold som det er nødvendig å se nærmere på. Vi skal derfor gå noe bakenfor, og ut av den utvikling som nå er beskrevet, og finne andre, men beslektede ‘naturlige’ historier.

3.4 Jæren 1830 – et tidsskille

Mange trekk ved det Jæren vi kjenner i dag har med all tydelighet sin spede begynnelse på 1830-tallet. Ifølge Grude (1970:100) kan det i “1820-årene spores det første glimt av forandringer i de tradisjonelle jordbruksforhold”. I en studie av utviklingen av den jærske gården hevder Rønneseth (1974, 1978, 2001) at endringene nærmere bestemt startet med lov av 17. august 1821 “angaaende Jords og Skovs Udskiftning av Fællesskab”. Dette var altså Norges første utskiftningslov, og ble på den tiden betraktet som et framskritt for norsk landbruk som sådan. Det var lenge blitt hevdet at teigblandingen sto i veien for økonomisk framskritt. Dette ble det altså gjennom den nye

loven tatt til orde for å gjøre noe med. Før vi går nærmere inn på hva 'fællesskab' og teigblanding er, og hva det er som leder fram til erkjennelsen av at teigblanding hindrer økonomisk utvikling, skal vi ta et kort blikk inn i hva slags agrarsamfunn vi møter på Jæren tidlig på 1800-tallet.

Det er vanlig å tenke på norske bønder før 1814 som selvbergende, dvs. at gården var en total produksjonsenhet mht. alt fra mat til redskaper og klær (Grude 1970; Tveite 1975). Tveite (1975) peker imidlertid på at allerede på 1700-tallet var det en utstrakt spesialisering i det norske landbruket. Det må bety at også for drøye 200 år siden produserte bonden det som svarte seg best. Dette betinger handel, og med det et marked for landbruksvarer. Det er imidlertid svært vanskelig å avgjøre hvor stor andel av produksjonen som ble forbrukt på gården. Det er derimot lett å slå fast at det var behov for klingende mynt. Odelsbonden, eller åsetesmannen, hadde behov for penger til å kjøpe ut søsken, leilendingen måtte betale bygselsavgift, og det var skatter som skulle betales til staten. Det var også behov for å kjøpe inn varer som for eksempel salt, korn, jern, kaffe og tobakk (ibid.). Det var i hovedsak gjennom salg av korn at jærbonden skaffet seg inntekter (Rysstad 1988). Kornproduksjon er tidlig på 1800-tallet hovednæringen for jærbøndene, slik det også var midt på 1700-tallet (de Fine 1987²³). En kombinasjon av fiske og jordbruk var dessuten vanlig. Ressursene både fra havet og fjæra til forbedring av landbruksområdene har utvilsomt begunstiget Jæren, for eksempel mht. tilgang på gjødsel.²⁴ Tveite (1975) betegner Jæren som et overskuddsområde på denne tiden, der naturgrunnet var godt for kornproduksjon: "Jæderen er en af de aarvisseste bygder i landet, uaar ere meget sjeldne" (ukjent, i ibid.:78). Gode priser på korn førte til at etter krigsårene 1807-1814 var det høy aktivitet for å utvide kornarealet. Til tross for høy dyrkingsaktivitet er det vesentlig å ha *in mente* at ikke mer enn omtrent 2% av dagens jordbruksareal var dyrket i 1805, mens tallet var steget til 4% i 1835 (Erland 1991) – resten lå der som "steinute lyngheiar, blaute myrar og gråe vatn, det fælaste landskap folk frå andre kantar visste å nemna" (Sletten 1943:283).

Grude (1970:100) beskriver jærnsamfunnet slik det framstår fram mot 1820-tallet som et svært statisk samfunn; "tradisjonen hadde festet visse former som det ikke falt noen inn å forandre" (se også Skage 1967). Skal vi tro Grude var samfunnet altså stabilt og egalitært. Noe av forklaringen på en slik egalitet kan knyttes til odelsretten. de Fine (1987:7) skriver at "... Bønderne ere Oddels Eiere, Odels Retten holder altsaa, besynderlig de ældste Børn av Mandkiønnet tilbage hos sine Forældre, indtil de nyder

---

²³ Amtmann Bendix Christian de Fines (1696-1746) "udførlige beskrivelse" av Stavanger Amt (1745) er for øvrig den eldste kjente omfattende skildringen av Rogaland.

Aasædet eller besiddelsses Retten efter dem”. Selv om åsetesretten på den tiden var en eksklusiv arverettighet til gården forbeholdt den eldste sønnen, var det imidlertid praksis at søsken ble tilgodesett med jord gjennom såkalt jordfelleskap eller teigblanding, og organisering av klyngetun. Utskiftningsloven av 1821 er således rettet inn på å endre et funksjonelt og sosialt system som man mente sto i veien for økonomisk utvikling, vel og merke uten å endre selve odels- og åseteslovgivningen.

3.4.1 Sosial, økonomisk og juridisk utskifting

Ifølge Sevatdal (1980) er den enkelte gård den normale organisatoriske og fysiske rammen rundt utnyttningen av arealene i jordbruksproduksjonen i Norge. Tilgangen på arealer har bidratt til å skape regionale forskjeller i utformingen av gården. På Vestlandet vokste det etter hvert fram såkalte klyngetun innenfor den enkelte gården: “Fysisk var klyngetunbusetjinga karakterisert ved at husa til dei ymse bruka på garden låg tett samla på ein stad, i ei nokså planlaus og uordna ‘klynge’” (ibid.:7). Arealene som klyngetunet rådde over var spredt på de enkelte brukerne ved såkalt teigdeling; innmarksarealene besto av en mengde små teiger der hver bruker disponerte teiger som lå spredt mellom de andre brukernes teiger. Dette betydde at menneskene var rettslig, sosialt og driftsmessig avhengige av hverandre (ibid. Se også Sevatdal 1991).

Fordi jordressursene på Vestlandet var små måtte ekspansjonen skje ‘innover’.²⁵ Tallet på brukere økte altså på den enkelte gård, og innmarka måtte således deles på brukerne. Behovet for å gi sønnene på en gård jord førte derfor en omfattende jorddeling med seg. Det betydde at hver bruker fikk mindre og mindre areal i takt med jorddelingen. Dette førte bl.a. til at driftsmåten ble stadig mer intensiv etter som folketallet på gårdene økte. Den lange utviklingen som hadde skapt denne bosettingsstrukturen ble altså etter hvert betraktet som et hinder for framskrittet på bygdene, “... den hadde låst både gårds- og bygdesamfunn temmeleg godt fast i de gamle måtene” (Valen-Sendstad 1964:212).

Det var på 1820-tallet godt sildefiske. Det betydde at arbeidslønnene i jordbruket var relativt høye, og det ble behov for å erstatte manuell arbeidskraft med teknikk. Rent konkret betydde dette en overgang fra spadebruk til hest- og hesteredskaper. En ny redskapskultur vokser derfor fram. Den tekniske utvikling må sees i nær tilknytning til utskiftningsprosessene som startet på Jæren allerede på 1830-tallet. Dette var tidligere

---

²⁴ Kombinasjonsbruket har for øvrig vært vanlig langs hele kysten.

²⁵ Det motsatte var tilfelle for Østlandet. Her var tilgangen på jord langt større. Det betydde at nye brukere kunne flytte ut og rydde ny jord. Ekspansjonen var mao. rettet utover (Skage 1967).

enn mange andre steder i Norge.²⁶ Den nye teknologien kunne bare benyttes dersom den sterke teigblandingen opphørte (se for eksempel Rysstad 1988). Det nevnte sildefisket brakte mer kapital inn i næringen, og dette kunne investeres i redskaper. Det svarte seg derfor å skifte ut jorda. Utskifting av innmark, og etter hvert også utmarksarealene, rev generelt sett grunnen ut av klyngetunet som bosettingsform. Det var mao. ikke lenger behov for å plassere husene tett inntil hverandre fordi de nye brukene ikke hadde felles jord. Det svarte seg best å plassere husene midt i sentrum av de nye teigene. Det brukene etter utskiftningen derfor hadde felles var, ifølge Skage (1967), teigrensener, veger og grøfter. Selv om klyngetunene gikk gradvis i oppløsning er det viktig å ha klart at jordbruksarealet ikke økte i takt med delingen av gårdene. Så selv om brukene flyttet ut av gårdene, fikk man en utvikling som langt på vei ivaretok de små enhetene – nettopp de som fortsatt preger det norske landbruket.

Sevatdal (1986) og Jones (1988) har pekt på at eiendomsforhold preger landskapet, særlig gjennom eiendomsgrensener. Grensene er ofte fysisk markert i form av steingjerder, busker og trær, bekker og grøfter. Mil på mil med steingjerder er ett av de visuelle særmerkene ved Jæren. Da utskiftningsloven av 1821 trådte i kraft var idealet for skiftingen av innmarka et vifte- eller radialsystem. Dette førte den gang til et radikalt inngrep i jordbrukslandskapet (Rønneseth 1978). Da Lov om Jords og Skovs Utskiftning af Fællesskab av 12. oktober 1857 ble vedtatt, var viftesystemet forlatt som ideal. Nå skulle hver bruker heller få innmarka samlet i en stor rektangulær blokk som skulle gjerdes inne. Igjen endres landskapets visuelle uttrykk. Dette idealet for jordskifte fremmer det standardiserte, geometriske, framfor det uregelmessige og det mangfoldige, og det er det geometriske blokkssystemet vi kan se i dagens jærlandskap. Det er derfor i kjølvannet av loven av 1857 at den omfattende løingen av steingjerder tar til. Ifølge Skage (1967:31-32) er det

utviding av innmarksarealet på våtlendt utmarksjord som har skapt det rektangelmønsteret av steingarder som helt fram til våre dagar har vore så særmerkt for Jæren. Det var teiknet på at nye driftsmåter hadde trengt seg fram.²⁷

Hva så med gårdfelleskapenes sosiale og kulturelle dimensjoner? Er det som

---

²⁶ Jordskifteloven fra 1821 hadde altså relativt liten innvirkning på tempoet på utskiftningsprosessen. Det var en målsetting for myndighetene å gjennomføre utskiftning i løpet av åtte år etter at loven ble vedtatt. Allikevel kom utskiftningene på Jæren i gang før mange andre deler av landet. Se for eksempel Skage (1967:20-34) om utskiftningen av gården Vik i Klepp kommune. Rysstad (1988) har for øvrig vist at utskiftningene på Lista i Vest-Agder kom like tidlig som på Jæren.

²⁷ Kleppa (1997) peker imidlertid på at det knytter seg mye usikkerhet til hvorvidt det ble en økning i løing av steingjerder med endringen i lovverket i 1857. Han konkluderer derimot med at det er en klar sammenheng mellom utstrakt jordskifte og bygging av steingjerder. Det er også en klar sammenheng mellom områder med mye stein og bruken av steingjerder.

Skage (ibid.) hevder, at det er veger og grøfter som knytter folk sammen, eller evt. skiller dem fra hverandre? Dette spørsmålet skal jeg først og fremst ta opp bl.a. mot slutten av dette kapitlet og videre i kap. 4.

3.5 Nye omveltninger mot slutten av et århundre

Folketallet på de norske bygdene vokste sterkt mellom 1815 og 1855. Den kvantitative framgangen i jordbruket i denne tidsperioden kan langt på vei forklares nettopp av befolkningsveksten. Tilgangen på arbeidskraft var dermed rikelig, og dette påvirket vilkårene for strukturelle endringer i næringen. I løpet av andre halvdel av 1800-tallet endres derfor (som tidligere nevnt) vilkårene på landsbygda. I 1815 bodde 90% av den norske befolkning på landsbygda. I 1900 var tallet 72%. I perioden 1865 til 1900 ble nesten hver tredje nordmann bymenneske. Dette endret bl.a. forholdet by og land. Tveite (1975) peker på at befolkningsveksten var stor i samfunnet sett under ett, men bygdene hadde trolig et større fødselsoverskudd enn byene. Til forskjell fra tidligere var det ikke rom for alle i landbruket lenger. Det gikk derfor en strøm av folk fra de 'tradisjonelle' næringene på bygda til nye næringer i byene. Den viktigste avtakeren av overskuddsbefolkningen var nok allikevel Amerika. Alt i alt var jordbruket den store eksportøren av arbeidskraft (ibid.). Et svært interessant aspekt ved utvandringen var de mange kritiske innspill til selve emigrasjonsstrømmen. Mange utenfor landbruksnæringen var alt overveiende negative til 'Amerika-feber'. Særlig gjaldt dette embetsmenn, og andre som var opptatt av nasjonen og nasjonalstaten, og bondens verdi nettopp som nasjonalt symbol (bl.a. var en rekke forfattere, deriblant Henrik Wergeland, imot utvandringen. Jfr. kap. 1.2). Utvandringen ble betraktet som et nasjonalt tap. Motstanden mot utvandringen holdt seg i de øvre lag av befolkningen helt fram til 1. verdenskrig. Motstanden hadde klare ideologiske overtoner. Jordbruket hadde høy status i norsk nasjonsbygging, og folk hadde derfor en plikt til å dyrke jorda innenlands. På den annen side fantes det også de utenfor næringen som priste utvandringen, de som så eventyret i utfarten, og dro paralleller til Norges vikinghistorie. Forfattere som Bjørnson, Kinck og Bojer mente derfor at Norge var best tjent med 'eksporten'. Mot slutten av 1800-tallet kan man imidlertid også på bygdene, ifølge Tveite (1975), finne en viss motstand mot utvandringen. Motstanden gjorde seg særlig gjeldende blant de som hadde lagt om driften til mer moderne metoder. Som nevnt var de raskt voksende byene også en viktig mottaker av arbeidskraft fra bygdene. Men også denne migrasjonsprosessen ble sett på med skepsis av "jordbruksidealistene og de

førende innen bondeorganisasjonene” (Tveite 1975:100). Dette kan nok også forklares ideologisk.

Forholdet by-land var altså i stadig endring, særlig fra midten av 1800-tallet. Ikke bare flyttestrømmer og handel var i sentrum. Rent agronomisk innebar ‘det store hamskiftet’ en overgang fra selvberging til handelsjordbruk. En fundamental mekanisering av landbruket var både en forutsetning for, og et resultat av denne overgangen.²⁸ Likeså viktig var imidlertid en mentalitetsendring i befolkningen på bygdene. ‘Det store hamskiftet’ innebar derfor sosiale, økonomiske og kulturelle endringsprosesser som hadde bygd seg opp over lang tid (Nerbøvik 1986). Jordbruket orienterte seg mer og mer mot et marked, og “bondesamfunnet gjekk i aukande grad over til å produsere det som lønte seg best frå ein pengeøkonomisk synsstad” (ibid.:33). Det som imidlertid var avgjørende var at også produkter til eget forbruk ble regnet ut i kroner og øre. Siden jordbruket i stadig større grad ble integrert i en annen type økonomi som fulgte andre prinsipper enn det gamle selvbergingshusholdet, betinget dette mentalitetsendringer i bygdehusholdene.

Også kommunikasjonsmessig skjer det fundamentale endringer. I 1878 var altså Jærbanen ferdig. Jærbanen virket utvilsomt stimulerende på industrireisningen som fant sted på redskapsfronten. Med jernbanen fra Stavanger til Egersund ble Jæren dessuten ‘oppdaget’ av bybefolkningen i Stavanger. Jæren ble tilgjengelig på en helt annen måte enn tidligere, og turistene blir en ny gruppe observatører av jærlandskapet – slik som vi har sett at kunstmalere også ble. Ifølge Løwold (1888:5) byr landskapet imidlertid på like mye tristesse som 50 år tidligere:

Denne vestlige krog af vort Fædreland ligger endnu uberørt af den stedse voksende Turiststrøm. De udenlandske Turister, der kun kjende Trakten fra en Jernbanetur henover de ensformige sletter, som oftest på en Regnveirsdag, faa Indtryk af en gold, trist og uhyggelig Natur, som de faa mer end nok af ved at sidde indesperrede i de forunderlig ubekvemme Kupeer paa den for sin Sendrægtighed bekjendte Jærbane.

Jernbanen revolusjonerte imidlertid mulighetene for frakt av varer til Stavanger, som var hovedmarkedet for bøndene i distriktet. Dette betydde i tillegg at overskuddsproduksjon lettere kunne sendes fra Stavanger med båt østover, eller til England.²⁹ Bøndene var for øvrig selv med på å presse fram forbedringer i

---

²⁸ Etter hvert ble det knapphet på arbeidskraft på bygdene. Dette framskyndet hestemekaniseringen i hele det agrare samfunnet.

²⁹ Den betydning jernbanen har for utvikling av landbruksnæringen er også demonstrert av for eksempel Duncan og Duncan (2001). Jernbanens betydning for ‘oppdagelsen’ av ‘nye’ landskaper er også vist av Matless (1994).

kommunikasjonsnett, nettopp fordi det betydde langt enklere tilgang til markedene. Bøndene hadde derfor gjennom hele 1800-tallet vært ivrige pådrivere for bygging av veger, og de bygde mange av vegene selv. Dette tyder på at behovet for kontakt og samarbeid gårdene imellom, og til omverdenen, var stor, og ble stadig sterkere utover 1800-tallet.³⁰

Oppsummeringsvis kan vi si at vi ved inngangen til 1900-tallet møter et landbruk og et landskap på Jæren som i løpet av 1800-tallet har gjennomgått store endringer. Rysstad (1988:144) bruker følgende stikkord om det norske agrarsamfunnet ved inngangen til 1900-tallet: "Sjølveiende bondestand. Individualiserte eierrettigheter i innmarka. Teigblanding oppløst og gjerdehold mellom innført. Fellestun oppløst gjennom utflytting. Fortsatt utstrakt utmarksfellesskap". Dette kjenner vi igjen også for Jæren sitt vedkommende. Det er imidlertid helt klart at endringsprosessene på Jæren synes å ha startet tidligere enn andre steder, og de fikk sin helt særegne form bl.a. gjennom oppbyggingen av redskapsindustrien.

3.6 Jærjordbruket fra 1900 og fram til 2. verdenskrig

Ikke bare forholdet by-land endres i løpet av andre halvdel av 1800-tallet. Også forholdet innmark-utmark antar nye former. Fokuset dreies i langt større grad mot innmarka, og hvordan den kan bidra til økt produktivitet for å tilfredsstille et voksende marked. For Jæren betyr dette en overgang fra kornproduksjon til husdyrhold. Alt i 1905 var Rogaland blitt et kjerneområde for melkeproduksjon og storfeavl (Tveite 1975). Dette var en prosess som hadde startet allerede ved midten av 1800-tallet. Økt utenlandsk import av billigere korn enn de selv var i stand til å produsere hadde virket stimulerende på en omlegging fra kornproduksjon til husdyrhold. Dessuten representerte den stadig voksende befolkningen et større og større marked for husdyrprodukter. Dette skyldtes både høyere inntekter og endrede kostvaner. Etableringen av meierier på Jæren må også betraktes som stimulerende for vekst i melkeproduksjonen.

Nydyrking er ett av de sentrale trekk ved jærjordbruket gjennom hele perioden som beskrives i denne avhandlingen. Man hadde i varierende grad tappet ut og tørrlagt større og mindre vann gjennom hele 1800-tallet. Allerede tidlig på 1800-tallet hadde P. P. Flor merket seg at store områder med myr og grunne vann lå unyttet. Han rådet jærboendene til å grøfte områdene slik at de kunne brukes som landbruksareal. I 1855

---

³⁰ Det vegnettet som vokste fram på denne tiden er for øvrig stort sett det vi finner i dag. Se for eksempel Sømme (1936) og Skage (1967:34-37).

foreligger det planer for å tappe ut Skasvatnet (Skage 1967), og dette markerer starten på en svært omfattende nydyrking i hele distriktet.³¹ Dette fortsatte som ett av tiltakene for å dyrke mer areal. Dessuten ble stadig mer utmark og myr dyrket ved hjelp av spade, spett og steinbukk, og ved bureising i utmarka (Emmelin m.fl. 1990).

Nydyrkingen fram til godt innpå 1900-tallet er en privat initiert og finansiert aktivitet. Fra 1921 endrer dette seg, for fra da av sørget staten for å stimulere til ytterligere oppdyrking gjennom et statstilskudd til nydyrking. Nydyrkingen fortsatte derfor gjennom hele mellomkrigstiden, og det jærsk jordbruket får karakter av å være stadig mer intensivt. Ikke alle er begeistret for den utvikling som finner sted, for igjen felles det dom over landskapet slik det hadde sitt uttrykk fram mot krigsårene. Maleren August Jacobsen sier at “[l]andskapet er godt nok, men det vi malere kaller motiver, finner jeg ikke stort av her. Det er for mye grønt. Det er jo som en eneste kjøkkenhage alt i hop” (Sørby 1983:58). Også maleren Bernhard Hinna, som for øvrig var bonde, misliker de store endringene i landskapet - “Der er blitt for mange løer og for møgje oppdyrka. Og myrene, dei er torcka meir ut” (Sørby 1983:64). Både Jacobsen og Hinna forlater derfor Jæren som motiver i sin kunst. Oppdyrkingen og ekspansjonen tar imidlertid på ingen måte slutt.

3.7 Etterkrigstidens jærjordbruk

Jæren hadde altså helt fra tidlig på 1900-tallet inntatt stillingen som ledende område for norsk husdyrproduksjon. Fra 1950 og fram til i dag har Jæren konsolidert sin dominans på dette området. Dette var en posisjon som jærbøndene inntok på tross av myndighetenes intensjoner. De sentrale landbruksmyndighetene hadde gjennom den såkalte kanaliseringspolitikken (se kap. 2) lagt opp til at Jæren skulle bli ett av landets viktigste områder for kornproduksjon (sammen med Østlandet og Trøndelag). Slik gikk det altså ikke. I takt med avtagende melkeproduksjon på Østlandet, økte den samme produksjonen på Jæren.

Nedgang i antall bruk, eller driftsenheter, har altså vært en gjennomgående, nasjonal trend i hele etterkrigsperioden. Rogaland er ikke noe unntak i så måte. Allikevel har ikke nedgangen i dette fylket vært like stor som i andre deler av landet. Samtidig som antall enheter *har* gått stabilt nedover, har imidlertid produksjonen økt. Den stadig tiltagende intensiveringen, spesialiseringen og effektiviseringen kan forklare

---

³¹ Planene for å tappe ut Skeievatnet forelå ikke før på 1880-tallet, og vatnet ble tappet ut i 1888. Dette ga omtrent 500 dekar ny dyringsjord (Skage 1967:25)

dette. Også omfattende nydyrkingsaktivitet på 1950-tallet er del av dette bildet. Time (1993:55) peker på at

[i] Rogaland fekk me i 1950-åra ein ‘gullalder’ i nydyrking og beitekultivering, me fekk 2 store bureisingsfelt på Jæren (Elganefeltet i Varhaug og Frøylandsfeltet i Time) – samstundes som investeringslysta reint allment auka sterkt i jordbruket.

Jeg har tidligere pekt på ekspansjonsmulighetene for bøndene. I perioden da klyngetunene gikk i oppløsning var ekspansjonsretningen i stor grad vendt innover. Det er imidlertid i etterkrigsperioden en sterk utadrettet ekspansjon. I Rogaland økte det totale jordbruksarealet i drift i denne perioden (Emmelin m.fl. 1990), og det er særlig beitearealene som har økt. Som Kleppa (1997) har pekt på ble traktoren og fôrhøsteren alminnelig på de fleste gårdene på 1950- og 60-tallet. Det foregikk samtidig en overgang fra høy til stadig mer silo. Dette gjorde bl.a. innhøstingsarbeidet enklere (jfr. kap. 3.3). Ved begynnelsen av 1970-tallet la fôrproduksjonen beslag på 85% av jordbruksarealet i fylket. Som resultat av disse endringene ble det allsidige jordbruket mer og mer fortrenget, og det enkelte gårdsbruk ble mer og mer spesialisert (Emmelin m.fl. 1990. Se også Ree 1992). I løpet av 1970-tallet skyter nydyrkingen fart igjen. Emmelin m.fl. (1990) benevner dette som ‘den andre nydyrkingsbølgen’. Bøndenes utadrettede ekspansjonsmuligheter har imidlertid etter hvert blitt begrenset. Dette skyldes i hovedsak at den beste jorda stort sett er dyrket opp. Også bortfall av statlige tilskudd kan forklare nedgangen i dyrkingsaktiviteten. “Nydyrking av jordbruksareal stuper i Rogaland”, heter det derfor i en pressemelding fra Fylkesmannens landbruksavdeling i Rogaland (Bondevennen 2001). For å forstå dette er vi igjen nødt til å vende blikket mot prosesser som ligger utenfor jærbøndenes kontroll, og vi er nå i ferd med å bevege oss inn i det som ble demonstrert i kap. 2: Framveksten av den ‘nye’ landbrukspolitikken som gjenspeiler ideologiske endringer både i norsk, men også i internasjonalt landbruk og tilgrensende sektorer. Med andre ord fokuset på landbruket som produsent av felles goder som miljø, natur og landskap. At nydyrkingsaktiviteten stuper har derfor med for eksempel økt politisk interesse for kulturminner å gjøre; “[d]et blir heller ikke godkjent nydyrking på areal hvor det er freda kulturminner” (ibid.). Kulturminner har altså blitt definert inn i et bredere politisk miljøfokus. Også ‘natur’ brukes som argument i en større miljødebatt; kommunene skal til enhver tid vurdere hvorvidt godkjenning av nydyrking tar tilstrekkelig hensyn til naturkvaliteter som for eksempel biologisk mangfold (Bondevennen 2001).

Vi må derfor igjen gå bak historiene og det vi kan lese i den ovenfor nevnte pressemeldingen. Nye historier skal nøstes opp – historier om store miljøproblemer som

kom som et resultat av det stadig mer intensivt drevne jærjordbruket. Det er også med framveksten av det politiske miljøfokus at konfliktnivået mellom bønder, landbruks- og miljøforvaltning og andre natur- og kulturverninteresser stiger til et tidvis høyt nivå.

3.7.1 Miljøproblemene

Diskusjonene om miljøproblematikk på Jæren har særlig vært rettet mot forurensningen fra landbrukssektoren, og mot slutten av 1960-tallet ble det satt politisk fokus på dette. For bønder og deler av lokal industrivirksomhet var det bl.a. vanlig å sende silosaft og andre avfallsstoffer ut i nærmeste bekk eller vassdrag. Resultatet ble for eksempel algevekst og fiskedød pga. oksygenmangel grunnet den næringsrike silosafta (Frøyen 2000). De store husdyrflokkene, og den mengden gjødsel de produserte, var også til bekymring. Ubalansen mellom gjødselmengde og det areal gjødselen skulle spres på ble derfor etter hvert betraktet med tiltagende skepsis. I tillegg kom bruken av handelsgjødsel. Ifølge Frøyen (ibid.) ble forbruket av nitrogen i det norske jordbruket syvdoblet mellom 1939 og 1969. Bøndene i Rogaland brukte i gjennomsnitt dobbelt så mye som bønder i andre deler av landet. Dette endret seg lite på 1970-tallet. Jorda skulle dermed håndtere svært store mengder næring, noe den altså bare til et visst punkt greide.³² Pga. den omfattende oppdyrkingen hadde bøndene fjernet så og si alle buffersoner inn mot bekker og elver. Overskuddsnæringen hadde derfor fri bane inn i vassdragene. Allerede midt på 1960-tallet visste altså offentlige jordbruksveiledere at silosafta var et stort forurensningsproblem. Bøndene visste det derfor også. Ifølge Frøyen (ibid.:73) var det “likevel ikkje bøndene sjølve, men miljøfolk som slo alarm på slutten av 1960-talet”. Bøndene hadde da opplevd å bli uthengt i pressen, og blitt møtt med sterkt skyts fra miljøforkjemperne. Sommeren 1971 starter således Jærprosjektet som hadde som mål å rydde opp i den alvorlige vannforurensningen. Ifølge Frøyen (2000) var det imidlertid liten forståelse blant bøndene for at de skulle ta ansvar for forurensningsproblemene næringsaktiviteten førte med seg. Frøyen (ibid.:74) sier videre at:

Rogaland Bondelag uttalte på midten av 1970-talet at det moderne jordbruket kunne vere ei belastning for miljøet, men ‘fornuftig forvaltning og bruk av naturressursane’ hadde alltid ‘vore ei grunnfest haldning hos bøndene’. Det var staten sine rammevilkår som tvang bøndene inn i ein rasjonaliseringsprosess som førde til forureining. Difor var det staten, og ikkje bøndene, som måtte ta ansvaret

---

³² Ifølge Frøyen (2000) ble det også spredt gjødsel om vinteren når næringsstoffene ikke ble tatt opp av vegetasjonen.

for dei negative følgjene.

Så sent som midt på 1980-tallet er silosafta fremdeles et problem for jær bøndene, selv om det fra statlig hold gjennom de 15 foregående årene ble innført stadig strengere forskrifter og lovreguleringer på dette området.

Etter hvert ble det også fra sentralt hold satt fokus på problemene knyttet til håndtering av husdyrgjødsel. Men ikke før i 1989 blir det innført krav om spredeareal. Kravet om spredeareal betydde at det ble satt forholdstall på forholdet mellom antall dyr og jordbruksareal.³³ For mange jær bønder betydde disse kravene at en måtte skjære ned på produksjonen. Jær bøndene som disponerer store arealer kulturbeite, så også en stund ut til å 'møte veggen' fordi kulturbeite ikke skulle regnes inn i disponibelt spredeareal (Frøyen 2000). Da spredearealkravet ble lansert tok imidlertid jær bøndene, ifølge Forsell (pers. med. 1999), dette kravet veldig alvorlig – "det var ikke noe sted en var i nærheten av å engasjere seg så mye som i Rogaland". Dette var på den annen side 'naturlig' fordi de potensielt sett kunne rammes hardt av kravene. Da det endelige regelverket kom i 1989 var kulturbeite godkjent som spredeareal, og de verste frustrasjonene la seg etter hvert. En av konsekvensene som spredearealet har ført med seg er imidlertid ytterligere utvidelse av areal i drift. Selv om det statlige tilskuddet til nydyrking hadde falt bort på begynnelsen av 1980-tallet, var mange jær bønder villige til å betale selv (i tillegg til at kommunene bidro med tilskudd). Ikke før mot slutten av 1990-tallet kan en altså se en merkbar nedgang i dyrkingsaktiviteten for fylket som helhet (Bondevennen 2001). Fremdeles mottar imidlertid særlig Hå kommune årlig et relativt høyt antall søknader angående nydyrking (se fig. 3.6a og 3.6b).

Dette skaper problemer i forhold til fokuset i den nye landbrukspolitikken, bl.a. interessen for og betydningen av kulturminnevern, og vern og utvikling av det biologiske mangfoldet. Omtrent halvparten av alle kulturminner i Rogaland er registrert på Jæren, og "ein reknar med at minst 1% av dei kjende fornminna vert fjerna eller øydelagde kvart år, i Rogaland som ellers i landet" (Miljøstatus i Rogaland 1998b). I tillegg finnes trolig store mørketall. Konfliktnivået varierer imidlertid sterkt fra kommune til kommune. I jær kommunene finner vi mange av konfliktsakene, nettopp fordi bl.a. tettheten av kulturminner er så høy. Hå kommune har for eksempel 39% av de registrerte kulturminnene i fylket og 37% av søknadene om nydyrking (ibid.). Tall viser også at i stasjonsbyene i Hå kommune (bl.a. Nærbø, Varhaug og Vigrestad) ble 40% (123 av 308) av de synlige kulturminnene fjernet i årene 1966-1986 (ibid.).

---

³³ Se for eksempel Holme (1997) og Frøyen (2000) om krav om spredeareal. Se Emmelin m.fl. (1990) om landskapsscenerier og spredeareal.

Registrerte kulturminne fordelt på kommune

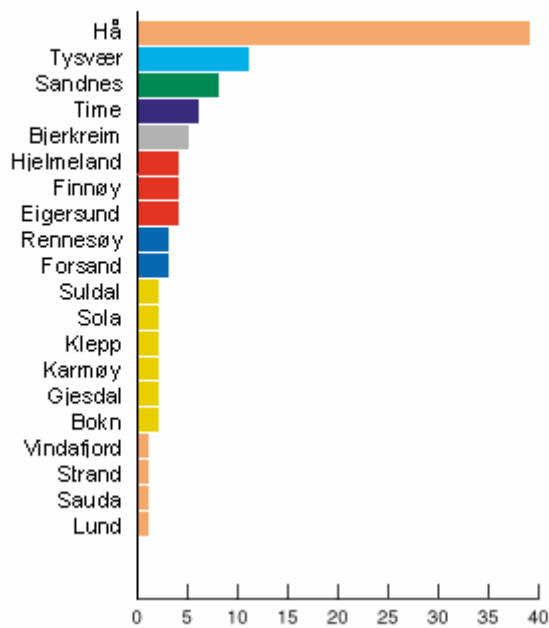

Fig. 3.6a: Registrerte kulturminner fordelt på kommuner (Miljøstatus Rogaland 1998b). Tallene er for 1997-98.

Innkommne nydyrkingssaker, fordelt på kommunar

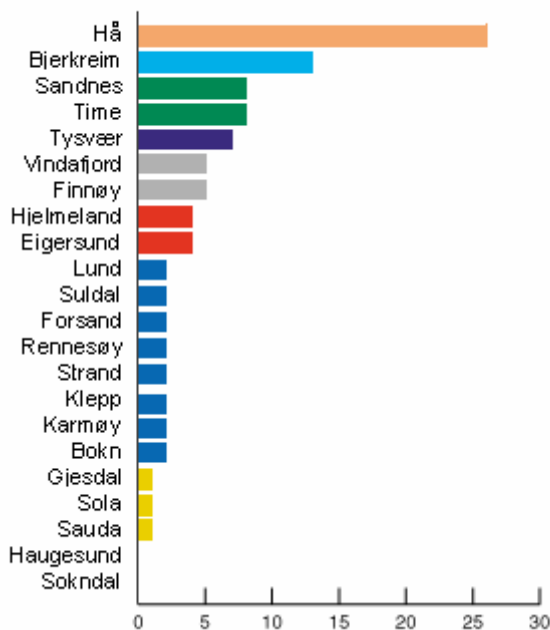

Fig. 3.6b: Innkomne nydyrkingssaker fordelt på kommuner (Miljøstatus Rogaland 1998b). Tallene er for 1997-98.

Nydyrkingssaktiviteten som vi nå har fulgt gjennom nesten 200 år har også påvirket det som i dag benevnes som det biologiske mangfoldet. Planter og dyr har i varierende grad blitt fortrent. Det hevdes at 90% av kystlyngheiene i Norge, som har vært et særpreg ved bl.a. Rogaland, har forsvunnet i løpet av de siste 100 årene

(Miljøstatus Rogaland 1998b). I dag betraktes denne landskapstypen som svært truet – og dermed tilsvarende verdifull. Slik har det ikke alltid vært, for i 1938 rapporteres det i *Norsk Landbruk* (s. 268-269) om en demonstrasjon av den første Ferguson-traktoren med hydraulisk trepunktsoppheng. Her sies det – med utilslørt begeistring: “Å, for et redskap til lagning av kulturbeiter! Noe slikt i arbeide og det vilde bli kulturbeiter av Jærens lyngheier i en fart”.

Det finnes imidlertid eksempler på godt samarbeid mellom bønder og naturverninteressene. Riksefuglen åkerrikse, også kalt åkerhøne – som vi for øvrig skal møte igjen i kap. 4 – er bl.a. gjenstand for et eget prosjekt på Jæren. Norsk Ornitologisk Forening har tatt initiativ til ‘Prosjekt åkerrikse’ som har som mål å redde de gjenlevende parene fra utrydding. Arten er sterkt knyttet til eng- og gressarealer, og det viser seg at det er på Jæren at arten har de beste forutsetningene for å overleve på sikt (i Norge). Prosjektet innebærer samarbeid med bøndene. Ifølge Miljøstatus Rogaland (1998a) fungerer dette samarbeidet svært godt. Interessant nok heter det at “[e]in del av forklaringa på den interessa folk har for prosjektet er nok at mange bønder hugsa den spesielle songen frå ‘åkerhøna’ frå tidligare tider” (se også kap. 4).

Vi har tidligere sett at i andre halvdel av 1800-tallet endret forholdet mellom by og land seg på en fundamental måte. Forholdet by-land er fremdeles en sentral dimensjon for å forstå utviklingen bl.a. i agrarsamfunnet på Jæren. Vi kan slå fast at regionen er i en særstilling mht. matproduksjonen i Norge (17% av melkeproduksjonen, 20% av norsk kjøttproduksjon og 25% av eggproduksjonen (Bondevennen 2000b)). Landbruket minnes imidlertid stadig på sin geografiske nærhet til Stavanger og Sandnes, to ekspanderende byer som i dag har en befolkning på omtrent 143 000. Prognosene for befolkningsutviklingen sier at om 40 år vil det være mer enn 100 000 flere innbyggere i et område som har 10 ganger større jordbruksareal enn gjennomsnittet for landet (området omfatter 10 kommuner fra Hå i sør til Rennesøy i nord). Presset på arealene er med andre ord svært høyt, og dette utgjør kanskje den største utfordringen, ikke bare for bøndene som ønsker å opprettholde det produktive og ekspansive landbruket med de arealer dette betinger, men også for forvaltningsmyndighetene med sine respektive særinteresser. Dette har ført til en debatt om jordvern som strategi for å bevare den mest produktive landbruksjorda, en debatt som for øvrig har vært mer eller mindre fremme i hele etterkrigstiden. Etablering av oljeindustrien midt på 1960-tallet, først og fremst på Nord-Jæren, førte en sterk plan- og utviklingsoptimisme i fylket med seg (Frøyen 2000). Store områder jordbruksjord ble reservert til utbygging, og dermed var grunnlaget lagt for sterke arealkonflikter. Fra industriens side ble det argumentert med

dens betydning for sysselsetting og økonomi. Landbruket hadde i grunnen lite å slå i bordet med, og ble i stor grad en representant for fortiden. Dette falt sammen med store overproduksjonsproblemer, og et stadig tiltagende fokus på manglende miljøhensyn i næringen. Jordverndebatten er imidlertid stadig like aktuell. Bl.a. i forbindelse med arbeidet med Fylkesdelplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren har jordvernspørsmålet vært ett av de mest sentrale (Rogaland Fylkeskommune 2001. Se også Bondevennen 2000a).

Det vi til nå har fulgt er på mange måter en historie om en nærmest ukritisk tiltro til vekst og utvikling basert på teknologi og dertil hørende økonomisk vekst. Denne historien har preget både redskapsindustri og bønder, men også landbruksforvaltningen. Dessuten har samfunnet som helhet i stor grad vært styrt av tiltro til økonomisk vekst. Det har altså vært en vekst som i det store og hele er kvantitativ i karakter. Produsert mengde og dyrket areal har figurert som svært sentrale argumenter for å opprettholde et sterkt jordbruk på Jæren. Imidlertid har den kvalitative dreiningen i fokus som har tvunget seg fram, nettopp på bakgrunn av den kvantitative veksten, blitt stadig mer påtrengende. Dette har i neste omgang tvunget fram endringer i bøndernes praksis, bl.a. i arbeidet med forurensningsproblematikk, kultur- og naturvern. Vi skal derfor avslutte dette kapitlet med å se noe nærmere på hvilke mentaliteter som kan ligge til grunn for de historier vi nå har fulgt. Disse mentalitetene må betraktes som ett av de viktigste vilkårene for å videreføre et ekspansivt landbruk.

3.8 Den jærsk mentaliteten

Historiene om det jærsk landbruket og redskapsindustrien – både denne og andre – berører altså både menneskers og institusjoners mentaliteter og holdninger (jfr. kap. 1.4). Den utvikling og de endringsprosesser som hittil har vært skissert blir derfor enda mer interessante når man kan si noe om, eller egentlig spekulere over, menneskers mentaliteter overfor dem. Med andre ord, hva er det som gjør at enkelte prosesser slår sterkere ut i noen lokalsamfunn, i forhold til andre? For å greie og gi svar på et slikt spørsmål skal vi mot slutten av dette kapitlet vende blikket mot forestillinger og mentaliteter som synes som dype strukturer i det jærsk agrarsamfunnet gjennom de siste 200 årene. Arven etter den religiøse aktiviteten, særlig på 1800-tallet, synes å være nettopp en slik dyp struktur. Langhelle (1987:372) skriver bl.a. at: “Me trur at utviklinga i det jærsk jordbruket også var resultat av ein kulturell arv der arbeidsinnsats kombinert med gudsfrykt var det viktigaste i livet”. Dette skal vi derfor

se nærmere på.

3.8.1 “Beltespenna i Bibel-beltet”³⁴

Soknepresten i Time kom kjørende i karjolen sin.

Han stoppet da han fikk se en bonde som stod og spadde og dyrket jorda si.

‘Ja her har jammen Vårherre og du fått et fint utkomme’ sa presten.

‘Åja’ sa bonden, ‘men du sko sitt, det såg inkje rart ut då han stelte åleina’.³⁵

Kystbeltet langs Sør- og Vestlandet har gjennom de siste 200 år hatt en spesiell posisjon i det norske kristenlivet. For Rogaland sin del er det, ifølge Furre (1987), i 1870-80-årene at fylket blir noe for seg selv i religiøst og kulturelt henseende.³⁶ Disse årene var en nasjonal-politisk brytningstid med gjennombrudd for parlamentarismen, partistell og “moderne vantro” (ibid.:6). Det var omlegging til husdyrbruk i jordbruket, og en stadig voksende industri. For Rogaland kan disse fundamentale endringene beskrives gjennom tre prosesser: Religiøs vekkelse, politisk vekkelse og økonomiske endringer (ibid.).

Vi må imidlertid tilbake til Hans Nielsen Hauges inntreden på den religiøse arena for å kunne bygge opp under Furre (1987) påstand om at de sentrale tiår for de religiøse vekkelsene i Rogaland er mot slutten av 1800-tallet. Hauge (1771-1824) blir betraktet som en særlig sentral skikkelse for kristenlivet som vokste fram i Norge på 1800-tallet. Han besøkte Jæren flere ganger på begynnelsen av århundret, og Haugianerne, eller ‘vennene’, drev en relativt intens virksomhet i form av møter og sammenkomster på Jæren.³⁷ Drivkraften for Haugianerne var å være tro mot Gud – og ikke mot autoritetene, dvs. embetsverket (inkludert kirkens menn). Noe som muligens var av større betydning var den tette koblingen mellom tro og gjerning – “ei tru utan gjerning er ei død tru” (Thu 1996:37) – Guds rike besto altså ikke av ord alene. Det lå derfor en klar verdi i, og plikt til, å utføre praktisk arbeid. Hauge var selv handelsmann, og han så ingen motsetning mellom kristen tro og økonomisk aktivitet – tvert imot. Hauge og ‘vennene’ utfordret således det etablerte gjennom sin virksomhet (se Langhelle 2002).

---

³⁴ Furre 1987:6.

³⁵ Thu 1996:47. (Inkje: ikke, åleina: alene).

³⁶ Langhelle (2002:5) viser imidlertid, med fokus på Nord-Rogaland, at det i årene 1820-1850 skjer store “endringer i etiske standarder, i synet på rett og gale, skikk og uskikk...”. Med andre ord var den religiøse aktiviteten i fylket i framvekt fra tidlig på 1800-tallet.

³⁷ Langhelle (2002) peker på John Haugvaldstads stilling som den mest sentrale haugianeren i Rogaland. Haugvaldstad la imidlertid sterk vekt på de forbudte gjerninger, og forfektet således en svært rigid moral. Dette irriterte bl.a. Hans Nielsen Hauge, som i forhold til Haugvaldstad, hadde mer ‘liberale’ holdninger.

Religiøs, politisk og økonomisk frihet gikk hånd i hånd, samtidig som kollektive verdier sto sentralt.

Imidlertid hadde en del bønder en negativ holdning til Hauges virksomhet (Gilje 1994). Hauges bevegelse bidro til å bryte opp gamle slektstradisjoner; “[i] mange bygder fikk han folk til å bryte opp fra gård og grunn for å etablere seg i andre deler av landet, der Hauge mente det var behov for å ha et religiøst, sosialt og økonomisk brohode for bevegelsens aktivitet” (ibid.:25). Haugianismen representerer derfor også et brudd med yrkes- og slektstradisjoner (Langhelle 2002).

Hans Nielsen Hauge la nok allikevel et etisk og moralsk grunnlag for det som skulle komme av religiøs vekkelse mot slutten av århundret. Lars Oftedal var prestevikar i Time prestegjeld vinteren 1872/1873. Han var altså i motsetning til Hauge, prest i den norske statskirken. Oftedal var dessuten innfødt jærbu, og ble så og si profet i eget land: “Hele Jæderen var i bevægelse, hele gaarde sto i brand og hundreder søgte og spurgte efter livets vei”, skriver Oftedal svært ubeskjeden (Furre 1990:158). Det var de “fremskredne” (ibid.) som fulgte Oftedal, dvs. først og fremst unge bønder som sto klare til å overta bygdene. Det er kanskje grunnlag for å hevde at det var representantene for den nye tiden som lyttet til ‘profeten’. Også Cand.theol. J. A. Budde var en sentral skikkelse som forente religion og landbruk. Budde var styrer ved jordbruksskolen på Austråt på Jæren i årene 1840-1870. Han bygde på kort tid opp “... et mønsterbruk etter alle moderne prinsipper” (Erland 1991:10). Ifølge Fossgard (1996b:86) var nettopp skolen på Austråt en medvirkende årsak til at Jæren fikk slik en særstilling i norsk redskapsindustri.

Endringsprosessene var i full gang, og disse omveltningene i samfunnet fikk altså konsekvenser også for det religiøse livet. Men ikke bare bønder fulgte Oftedal. Gründeren Ole Gabriel Kverneland var ikke bare industrireiser. Han sto også sterkt i det religiøse miljøet rundt Lars Oftedal – økonomi og ånd gikk, bokstavelig talt, hånd i hånd.³⁸ Oftedal, som Hauge, snakket på alle måter varmt for økonomisk modernisering. Oftedal var selv en sentral aktør i det økonomiske livet i Stavanger. Han agiterte for å fornye arbeidsmetoder og teknologiske løsninger i jordbruket, men han så samtidig en fare i at det økonomiske framskrittet skulle føre synd og elendighet med seg. De sterke moralske føringene om hardt arbeid, flid og nøysomhet skulle imidlertid forhindre en ensidig fokusering på økonomisk fortjeneste.

De som gikk med i Hauges bevegelse er blitt karakterisert som flittige, nøysomme

---

³⁸ Jeg minner om at Ole Gabriel Kverneland dessuten hadde vært elev ved landbruksskolen på Austråt (Fossgard 1996b).

og med god tiltaksløst (Thu 1996). Dette kan også sies om de som sto Oftedal nær. Som vi har sett i dette kapitlet, og som også blir tydelig i neste kapittel, holdes bl.a. den høye arbeidsmoralen fram med stolthet. Den kan utvilsomt knyttes til den glødende religiøse aktiviteten, særlig gjennom 1800-tallet. Spørsmålet som må reises videre er altså hvorvidt dette er relevant for dagens jærbonder, og de mentaliteter som ligger til grunn for deres praksis, for som Forsell (1999, pers. med.) hevder, “[I] norsk sammenheng er jærboen et ytterpunkt når det gjelder protestantisk arbeidsmoral”. Det er nok grunnlag for å hevde at den direkte koblingen til religionen er sterkt svekket, men samtidig at de religiøse overtonene også lever videre som verdslige karaktertrekk.

Det er imidlertid ikke bare det jærskje åndslivet som er noe for seg selv. Den rolle jærbonden skulle komme til å innta i forhold til norsk nasjonsbygging, og landbrukets rolle i denne, var også nokså spesiell.

3.8.2 “Jærbonden, sjøelve lokomotivet i norsk landbruk”³⁹

Den nye staten Norge kunne saktens trenge garantister for fordums storhetstid og autentiske symboler på dette. Det ble betraktet som god symbolbruk å rette fokus mot embetsstatens symbolske og praktiske motstykke – den “frie, gjæve, nøisomme norske Bonde” (Caspari 1917:4). Med “den stolte norske Odelsbonde” (ibid.) i sentrum, settes også naturen og landskapet i sentrum, fordi denne naturen huser det norske arvesølv. Den innenlandske odelsbonden greide en slik symboljobb, men kunne han (for det var som regel en han) samtidig symbolisere framtid, progresjon og utvikling? En moderne nasjonalstat måtte sikre også denne delen av det å framstå som en nasjon. Spørsmålet blir derfor, hvilke bønder var det behov for?

I jordbruket, som i andre næringer, var det behov for de som ville se framover. Dette betinget interesse og engasjement for å ta i bruk nye redskaper og dyrkingsmetoder. Det var med andre ord behov for entreprenører. Den innovative og driftige jærbonden dukker imidlertid ikke opp før i andre halvdel av 1800-tallet, for tidlig på 1800-tallet kan vi høre at jærbonden er lat’, hvertfall mannfolkene. I Dalane (regionen sør-øst for Jæren) sa de om lett arbeid at “det kan ein bonde på Jæren gjera” (Tveite 1982:51).

Mentaliteter og holdninger er både individuelle og kollektive fenomener. Det er ikke tvil om at de endringer som har funnet sted på Jæren har vært en kollektiv prosess. Allikevel er det slik at kollektive endringer betinger individuell aksjon. Jeg ser derfor en klar sammenheng mellom mentalitet, holdning og praksis. Det følgende handler således

---

³⁹ Thu 1996:33.

om vekselspillet mellom disse. Jærbonden har vært gjenstand for karakteristikk gjennom hele den perioden som omtales i denne avhandlingen, og det er gjennom noen av disse at jeg skal forsøke å kaste lys over sammenhengene mellom et høyproduktivt jordbruk, landskapsendring og sosialt og kulturelt betingede mentaliteter.⁴⁰ Grude (1976:9-10, 70) sier bl.a. følgende om jærbonden på 1800-tallet:

Heller ikke har Disciplinen været stram, noget der forøvrigt ikke ligger til Jærbuens Karakter. ... Heller ikke vilde det let falde Husbonden ind at tiltale Drengen i en haard eller barsk Kommandotone. Jærbuen taaler i Almindelighed ikke meget av den Slags, verken af Underordnede, Sidemænd eller Overordnede. Han forlanger at blive tiltalt i en pyntelig Samtaletone og han giver Svaret i samme Toneart. Jæderens Befolkning er [heller] ikke noget kvikt eller belevent Folkeferd. Tvertimod. Det er noget vist langtrukket og afmaalt saavel i Bevægelse som Tale og, man kan gjerne sige, noget forbeholdent i hele Maaden at være paa ....

Senere sies det at jærbonden har "... evne til omstilling, ta sjanser ... sammen med arbeidsomhet" (Espeli 1988), og at "[e]in jærbu er ein arbeidsmann og ein demokrat, seig, uthaldande, praktisk og jordnær, men likefullt med fantasi og høgtflygande planer" (Erland 1991:18). Komplimentene – for dette må oppfattes som komplimenter – sitter løst hos mange av de som har forsøkt å karakterisere jærbonden. Felles for dem alle er imidlertid at det er individuelle egenskaper som har kollektive konsekvenser som trekkes fram – den jærske bonden besitter individuelle egenskaper som gjør han og henne i stand til å utvikle et jordbruk en ikke finner andre steder i landet (Rysstad 1988:248. Se også Thu 1996; Langhelle 1983). Også Tveite (1982:49) hevder at jærbondbrukets suksess "har å gjere med kvalitetar hos jærbuen sjølv, ut over det at han kan arbeide meir enn dei fleste. ... dei var dyktige og innstilt på å satse". Tveite hevder at suksessen i utgangspunktet var tuftet på det egalitære jærske samfunnet, bl.a. til forskjell fra Østlandet og Opplandene. Det var familiemedlemmer som sto for arbeidskraften fordi gårdene var relativt små (Rysstad 1988). De fleste nye bruk var altså resultat av utskiftninger som startet i første halvdel av 1800-tallet. Nye brukere fikk god hjelp fra de gamle, for eksempel gjennom lån av redskaper og hest. Overgangsfasen ble dermed langt enklere enn den ellers ville bli. 'Den familiære ånden' som lå over Jæren har nok også bidratt til at omskiftningene i næringen har gått nokså raskt. Det var relativt enklere å drive næringen framover fordi framskrittet var i

---

⁴⁰ Ved å bruke karakteristikk er det alltid en fare for å bidra til stereotypisering av individer eller grupper mennesker. Jeg velger allikevel å bruke dette som et utgangspunkt for min videre drøfting.

familiens – og regionens – egeninteresse.

Videre hadde jordbruket på Jæren fra midten av 1800-tallet en individuell karakter slik at gratispassasjerer ble unngått. De som la ned arbeid og investeringer i gårdsdrifta var dermed de som kunne nyte godt av arbeidet. Dyder som høy arbeidsmoral og sparsommelighet har nok derfor gode vekstforhold (Rysstad 1988). Disse sosiale egenskapene må sies å ha en selvforsterkende effekt i regionen. En forutsetning for denne selvforsterkende effekten er tilstedeværelsen av entreprenører: “Det er neppe noen som helst tvil om at jærbøndene – spesielt de siste 100 år – har vært raske med å ta i bruk ny teknologi samtidig som de har utnyttet nye markedsnisjer” (ibid.:249). Det må imidlertid påpekes at pga. den nesten ensidige fokuseringen på jordbruket har jærbuen vært i stand til å bruke sin energi på utvikling av jordbruksproduksjonen alene (se for eksempel Langhelle 2002).

‘Naturlig’ nok har tilgang på kunnskap også vært viktig for disse utviklings- og endringsprosessene. Ifølge Rysstad (1988:249) kan tilgangen på kunnskap forklares ut fra en veltilpasset agrar struktur. Strukturen hadde en gunstig innvirkning på akkumuleringen av jordbruksrelatert menneskekapital. Det synes altså å være grunnlag for og hevde at betydningen av humankapitalen har vært avgjørende for utviklingen innen jærsk industri og landbruk. Høyland (1998) konkluderer også hovedsakelig med at ikke-økonomiske forhold trolig er det som spiller størst rolle i en innovasjonsprosess. Dette er forhold som kan samles under begrepene geografiske, sosiale og kulturelle strukturer. Mer konkret er det snakk om overføring av kunnskap mellom generasjonene, stabile sosiale forhold, gjensidige økonomiske interesser og samarbeid. Å “læra ved å *gjera*” (Høyland ibid.:116, min utheving) har vært en svært viktig form for overføring av kunnskap. Dette gjelder både i maskinindustrien og jordbruket. Videre ble å lære gjennom *bruk* vesentlig. Sist, men ikke minst, har læring gjennom *samarbeid* blitt pekt på som et sentralt trekk ved jærsamfunnet. Kan det derfor være grunnlag for å se på disse sosiale, kulturelle og teknologiske samarbeidsformene som kollektivism⁴¹? De religiøse vekkelsene som fór over Jæren på 1800-tallet nørte nok opp under en tiltagende individualisering blant folk. Dette gikk sammen med moderniseringen av samfunnet som sådan. Jeg har pekt på at de som fulgte Oftedal i hovedsak var de yngre som mente at det gamle ikke alltid var best (Furre 1990). Det var imidlertid ikke snakk om en individualisering på bekostning av slekts- og familieband. Odels- og åsetesretten er eksempel på at slektsbandene vanskelig lot seg bryte. Det er heller snakk om at de

---

⁴¹ Om *kollektivism* heter det “samnavn på livssyn som legger større vekt på menneskets samhörighet med sin gruppe, sitt samfunn enn på det dets verd som enkeltmenneske” (Damms Lommeordbøker 1987a).

kommende slektene kunne føle seg fri til å innføre nyvinninger i jordbruket (se Thu 1996).

Landbruk og industri har de siste 150 år vært to sider av samme sak. Den kollektive individualismen fulgte derfor også industrivirksomheten. Ole Gabriel Kverneland prøvde bl.a. alle sine modeller i driften på sin egen gård (Thu 1996). Det har utvilsomt vært en styrke for det jærskke landbruket at det har vært innvevd i maskinindustrien – og omvendt. Redskapene som ble produsert var for jærskke forhold. Etter hvert ble også arbeidskraften i industrien i stor grad rekruttert fra gårder som ikke var store nok til å fø to familier. Odelsgutten tok ofte arbeid i redskapsindustrien mens han ventet på å ta over gårdsbruket. Industrien fungerte således også som en avtaker for 'overskuddet' – de som ikke hadde odelsrettigheter på gårdene. Ifølge Thu (ibid.:50-51) skapte dette "kontinuitet og tryggleik for arbeidarane, så vel som for industrien". Fossgard (1996b) bruker begrepet 'slektssamfunn' når hun omtaler industriarbeiderne i første halvdel av 1900-tallet – de som allerede hadde en far, bror eller onkel innenfor bedriften hadde størst sjanse til å bli rekruttert. I vid forstand dreier dette seg om normer, sosiale og kulturelle verdier, mentaliteter og holdninger. Individuelle og kollektive verdier side om side, ser ut til å ha hatt god grobunn og virket vekstfremmende for Jæren. Jøssang (1991) peker på at for industrien – og jeg vil tilføye, for landbruket – har dyder som teknisk kunnskap, høy arbeidsmoral, lavt forbruk, konstante reinvesteringer og nære sosiale relasjoner vært avgjørende for utviklingen. For meg er det sentrale hvorvidt dette er dyder som til tross for store samfunnsendringer, også uttrykkes av bønder på Jæren i dag. Dette er tema for neste kapittel, der 30 jærbønders mentaliteter overfor bl.a. landskap, natur og deres daglige praksis er tema.

4 Tretti jærbønder om natur, landskap, praksis og moral

*It is too much to expect them to remain stagnant and old fashioned
for the pleasure of romantic spectators.*¹

Tretti jærbønder står i fokus i denne avhandlingen. Det er særlig i dette kapitlet at de skal få komme direkte til orde gjennom en utstrakt bruk av sitater fra intervjumaterialet. Dette skal hovedsakelig tjene to hensikter. For det første taler svært mye av materialet for seg selv, det er selvforklarende. For det andre yter dette intervjupersonene større rettferdighet – ‘stemmen’ deres høres.² Kapitlet vil således i svært liten grad inneholde referanser til annen forskning, nettopp fordi at jeg ønsker å ‘beholde’ bøndernes stemmer. Kapitlet er like fullt min tolkning av bøndernes refleksjoner.

I innledningskapitlet presenterte jeg tre overordnede problemstillinger (kap. 1.7). Det er den andre av disse problemstillingene som det nå gripes eksplisitt fatt i: Hvordan produserer bønder oppfatninger av landskap og natur? Innenfor denne vide rammen, spør jeg mer spesifikt: Hvordan kjenner bønderne naturen og landskapet, og hvilke konsekvenser har dette for deres forvaltningspraksis? Dessuten, hvordan synes deres kjennskap til natur og landskap å skape moralske dimensjoner? Disse spørsmålene har altså store deler av sin kontekst i de to foregående kapitlene – norsk (og internasjonal) landbrukspolitik, og komplekse historier om sosialt og kulturelt liv på Jæren. Før vi går inn i bøndernes refleksjoner skal vi imidlertid ta veien om onsdag 17. mars 1999:

4.1 Den dagen jeg slo hull på myten om jærbonden?

Onsdag 17. mars 1999 er det skytungt på Høg-Jæren, og det duskregner.³ Denne dagen har jeg intervjuavtale med Tom og Sonja Ree. Geir Sveen, journalist i Stavanger Aftenblad, er med til gården på Skjæret, “høyt over Jæren” som det står i avisen den 18. (se fig. 4.1).⁴ Det står også å lese at jeg denne dagen “Slår hull på myten om jærbonden”. Overskriften er ikke bare journalistisk slående. Den reiser også dypere faglige problemstillinger som er relevante for bøndernes refleksjoner (og for prosjektet som sådan), og det er særlig to forhold jeg her vil framheve.

---

¹ Williams 1967:632.

² Alle intervjupersoner er for øvrig anonymisert, med unntak av Sonja og Tom Ree, se kap. 4.1. og fig. 4.1.

³ Værobservasjonen er hentet fra forfatterens dagboknotater fra feltarbeidsperioden (februar og mars 1999).

For bare sju år siden kjøpte Sonja og Tom Ree ny gård på Høg-Jæren. Til tross for mange prosjekter har de også tid til å ta hensyn til det vilde dyre- og fuglelivet på gården, her sammen med forsker Gunhild Setten.

Slår hull på myten om jærbonden

Det er ikke slik at jærbonden bare er opptatt av å dyrke flatt og få størst mulig avling. Han vil som Tom Ree på Skjæret for eksempel lage bekk for andefugler.

Av Geir Sveen
(tekst og foto)

HØG-JÆREN: Gunhild Setten er kommet fra Universitetet i Trondheim for drive et arbeid som kan slå hull på en del nasjonale myter om den driftige og effektive bonden på Jæren.

Feltarbeidet skal føre til en doktorgrad i geografi om jærbøndernes syn på natur og landskap. Det er første gang en slik studie av jærbuen blir gjennomført.

15 bønder er allerede intervjuet. Fem gjenstår. Nå serverer Sonja og Tom Ree kaffe og kake til forskeren.

- Vi venter bare på spoven.

Den har fast tilholdssted i myra der borte. Ingen ting er bedre enn å våkne til spovesangen om våren, sier gårdbrukeren.

Kjøpte gård

Her oppe på Skjæret, høyt over Jæren, skulle man tro at folket hadde mer enn nok med vær og vind og de daglige gjøremål. Ikke minst siden Sonja og Tom kjøpte gården for sju år siden, bare 22 og 27 år gamle.

De har fire barn, har dyrket ti mål, bygget nytt hus, har såvidt startet på hagen og gårdsrommet og har en rekke andre prosjekter på gang. Likevel er de i full gang med å lage en ny biotop for andefugler.

Stadig nye krav

- Vi har ikke tenkt å ødelegge for fremtiden. Vi har kjøpt denne plassen. Vi har gjelda. Og vi vil gjerne at neste generasjon skal få en gård som er bedre enn den er i dag. Dammen og bekken skal også fungere som rensepark, understreker Tom Ree.

Han har imidlertid liten sans for nye lover som medfører at bøndene snart ikke kan gjøre en eneste ting på egen grunn uten å søke. Slike lover kan virke mot sin hensikt. Ingen liker å få ordrer og pålegg. Heller ikke bønder.

- I samfunnet stilles det stadig nye krav om effektivitet og nyttenkning. Da må også vi bønder få lov til å tenke nytt, men vi tar gjerne en dialog med de som vil verne landskapet vårt, sier Ree.

Han trekker fram bekken som eksempel. Den kan lett bli et problem dersom den går rett over jordene. Derfor er også mange bekker lagt i rør. Men dersom bekken kanskje bare flyttes, kan den gå som et grenseskille.

Pa lag med naturen

- Vi må få lov til å forandre i landskapet slik at både gårdsdriften og dyrelivet kan få leve. Som bønder lever vi av naturen. Vi vil ikke ødelegge for fremtiden, sier han.

Fra stua er det flott utsikt nedover mot myra og skogkanten. Her kan de ofte se

hare og rådyr. For en måned siden ruslet også en rev forbi. Og dagen før dukket en mår opp like utenfor garasjen.

- Men det fineste synet er på høsten når grågessene letter etter en natt på Storamø og flyr lavt over gården, sier ekteparet på Skjæret før de rusler nedover jordene sammen med forsker Gunhild Setten.

Vil ha det pent

Hun skal også finne ut hvordan dagens landbrukspolitikken påvirker bøndernes syn på natur og landskap.

- Jeg vil ikke trekke noen bastante konklusjoner nå, men det er tydelig at bøndene på Jæren ikke er så opptatt av økonomi som noen kanskje tror. Mange vil ha det pent rundt seg, ha et godt arbeidsmiljø. Men flere bønder har sagt at de synes det er fint når jorda er dyrket - da er det ryddig. Ellers setter mange pris på kulturbeiter og leplantinger, og steingardene blir forsvart når de står som grenseskille, forteller Gunhild Setten.

Fig. 4.1 "Slår hull på myten om jærbonden" (Stavanger Aftenblad 18.3.1999).

⁴ Stavanger Aftenblads journalist Geir Sveen var ikke til stede under intervjuet. Avisartikkelen er basert på en samtale forut for intervjuet, og med utgangspunkt i min omtale av dette doktorgradsprosjektet. Innholdet i avisartikkelen er således, innenfor disse rammene, i stor grad resultat av journalistens egne spørsmålsstillinger.

For det første, det foreligger en antagelse om at det ‘finnes’ en myte om bøndene på Jæren. I kap. 3 møtte vi en rekke historier om hvordan bl.a. det jærsk jordbruket og redskapsindustrien sammen har endret landskapet gjennom de siste knappe 200 årene. Det er den kulturelle og sosiale progressiviteten som disse historiene ‘beviser’ som Aftenbladets journalist benevner som ‘myten’. Jeg skal ikke gå inn i en diskusjon om myter, men slå fast at historiene utvilsomt har sine mentale *og* materielle uttrykk. ‘Myten’, ‘den store fortellingen’ eller de ulike historiene er derfor sosialt produktive – det har vi allerede sett – og dette skal demonstreres videre i dette kapitlet.

For det andre, journalist Sveen slår fast at det er *jeg* som slår hull på myten. Etter mitt skjønn er det imidlertid Sonja og Tom Ree som evt. gjør det – gitt at ‘myten’ har en viss eksistensialitet og faktisk kan stikkes hull på. Ekteparet Ree demonstrerer delvis en praksis som er en *kritikk* av myten – de venter på at spovesangen skal innta myrene på Skjæret, de anlegger biotop for fuglene og de gir uttrykk for at estetiske betraktninger er en del av deres dagligliv som bønder. Samtidig stilles det spørsmål ved den statlige styringsiveren som innebærer begrensninger i driften. De *bekrefter* derfor også myten. Bøndene på Skjæret forsøker altså å sjonglere en rekke kompliserte og ofte selvmotsigende prosesser – for eksempel kravene om effektivitet side om side med krav om hensyn til miljø og ressurser. Tom Ree sier jo at “Vi må få lov til å forandre i landskapet slik at både gårdsdriften og dyrelivet kan få leve. Som bønder lever vi av naturen. Vi vil ikke ødelegge for framtiden” (Stavanger Aftenblad 18.3.1999). Det er denne kompliserte balansegangen vi i det følgende skal få demonstrert.⁵

4.2 Bøndene begrepsliggjør problemfeltet

Som perspektiverende strategi på bøndenes mer konkrete produksjon av landskap og natur valgte jeg en nokså omfattende begrepsdiskusjon. Begrepene som ble valgt var landskap, natur, miljø, biologisk mangfold, økologi og estetikk. Det er særlig tre årsaker til at nettopp disse ble valgt. For det første er de sentrale i den akademiske debatten om forholdet mellom natur og kultur (se særlig kap. 5 og 6). For det andre, de synes å være en svært sentral del av planleggeres og byråkraters retorikk når forholdet natur-kultur søkes operasjonalisert innenfor miljø- og landbruksbyråkratiet (dette så vi i kap. 2). For det

---

⁵ Alle intervjuer startet med en tur rundt på jordene med intervjupersonene. Artikkelen i Stavanger Aftenblad er basert på opptakten til nettopp en av disse. Betydningen av en slik metodisk strategi diskuteres i kap. 10. Det vil videre i dette inneværende kapitlet gå fram at en slik markvandring hadde stor betydning for de diskusjoner som føres i etterkant av markvandringen, og det er disse diskusjonene som er hovedfokus i dette kapitlet.

tredje, begrepene synes derfor å representere fundamentet i et ideologisk perspektiv på dagens landbruk, både nasjonalt og internasjonalt (Setten 2001a, b).⁶

4.2.1 Landskap

Bøndene uttrykte liten variasjon i oppfatning av hva landskap 'er'. Oppfatninger av hva begrepet landskap beskriver, kan imidlertid betraktes som todelt. For det første, landskap er det bøndene ser – *“sånn som det ser ut”* (Bjørn). Landskap kan derfor ha en prominent visuell betydning, ofte knyttet til en utsikt, der landskapet er det du visuelt har foran deg så langt øyet rekker. For det andre, hva bøndene ser, eller vektlegger innenfor en slik grenseløs kategori varierer. Ove mener at et landskap er *“et begrenset område. Jæren er et spesielt landskap i Norge”*. Oddlaug avgrenser landskapet slik: *“Du har jo en type landskap på Jæren – det er jo et flatt landskap på Varhaug. Kommer du hit er det litt mer kupert. Enda lenger opp har du det tredje landskapet”*. Landskap er derfor ikke kun en utsikt uten grenser. Ikke bare begrenses landskapet av en kombinasjon av det visuelle og våre øvrige sanser (lukt, hørsel og berøring). Landskapet har også en kulturell og kulturhistorisk 'begrensning', fordi de fleste bøndene beskriver den kultiverte delen av våre fysiske omgivelser som landskap. Tore sier at *“landskap er sånn som vi har laget det”*. Det Tore ser er et bearbeidet område, og det er selve bearbeidingen (i tid og rom) som er den begrensende faktoren. Det er i forlengelsen av dette at vi må forstå bruken av begreper som *variasjon, sammenheng, utvikling, helhet, ordnet, trivsel, kultivert, lunt og menneskeskapt*. Landskapsbegrepet knyttes således til praksis og handling i det daglige arbeidet som bonde. Landskap kan derfor rent konkret være et gårdsbruk, eller Jæren som en avgrenset fysisk, agrar enhet med sine spesielle karaktertrekk, for eksempel steingjerder, torvmyrer eller små skogsområder. Disse karaktertrekkene må sees som resultat av de kulturelle og sosiale prosesser som har gitt det jærsk landskapet dets særegne karakter.

4.2.2 Natur

Oppfatningene av natur synes langt mer komplekse og ustabile enn det som kom til uttrykk gjennom refleksjonene over hva landskap kan være. Natur er for eksempel 'større' enn landskap, naturen er relativ og i stadig endring. Bøndene gir uttrykk for at det finnes en 'naturlig natur', og en 'kultivert natur'. Begge formene for natur oppfattes som prosessuelle, eller sykliske. Den 'naturlige naturen' er den uberørte naturen. Den er

---

⁶ Begrepene ble for øvrig under intervjuene presentert i den rekkefølge som gjengis nedenfor, men diskusjonene mellom intervjupersonene og forfatteren gikk etter hvert fram og tilbake.

opprinnelig, og ikke kunstig – *“bare naturlige lyder”*, som Ingrid sier. Bøndene gir også uttrykk for naturoppfatninger på flere geografiske nivå. Dette relativiserer naturen. Samtidig har naturen et relasjonelt uttrykk. I vid forstand forbinder mange den uberørte naturen med fjell og vidder. Relativt sett har også Jæren sin del av en slik natur. Naturen på Jæren finnes, ifølge Astrid, *“innenfor Steinkjerringa”* [på Høg-Jæren]. *“Lyngmarkene på Høg-Jæren er natur her i distriktet. Det er derfor de verner det”* (Odd) illustrerer også naturens relativitet. Ifølge Gerd er det *“mer urørt natur oppå her [Høg-Jæren] enn på Flat-Jæren”*. Går vi ned på et enda lavere geografisk nivå finner vi at også innenfor det enkelte gårdsbruket er det grader av ‘naturlighet’: *“det er vel mest natur inn mot de gamle trærne. Der føler jeg det er mer natur”* (Petter).

Den ‘kultiverte naturen’ knyttes mer direkte an til jordbruksområdene. Dyrkamarka betraktes altså som natur, noe som muligens kan framstå som en selvmotsigelse i forhold til at natur, som ovenfor, oppfattes som den uberørte delen av de fysiske omgivelsene. Natur i denne sammenhengen viser imidlertid til de sykliske prosessene som finner sted innenfor rammen av jordbruket. Den syklus som bl.a. en vekstsesong utgjør, er en naturlig prosess som danner selve grunnlaget for bøndenes liv og praksis.

I skjæringspunktet mellom disse formene for natur ligger det svært uklare overgangsformer mellom natur og landskap. Med utgangspunkt i hvilke refleksjoner som ble gjort om landskap, bruker intervjupersonene begreper som uttrykker grader av forskjellighet mellom natur og landskap. Det er derfor, ifølge enkelte, svært små nyanser som skiller begrepene: *“Du kan si at landskap går inn i naturen. Det er vanskelig å skille, det glir nok litt over i hverandre”* (Inga), eller *“Naturen er jo alt dette, det er noe større. Andre land har biter av den samme naturen”* (Ingvar). Oddlaug mener natur er *“både himmel og jord og alt i hop. Enda større enn landskap”*. Arne peker imidlertid på at *“naturen er jo en del av landskapet”*. Disse sitatene illustrerer at natur kan betraktes som elementer i landskapet. De innslag i landskapet som bidrar til at landskap oppfattes som natur er bl.a. vegetasjon og fauna; *“at ikke alt er åpent og flatt, gjerne tre og fjell”* (Torvald). Eva mener at *“natur, da er det mer dyr involvert, og mer fugleliv. Natur er kanskje det du finner i skogen, der er naturen”*. Flere bønder beskrev vegetasjon og fauna som landskapselementer. I neste omgang ble det sluttet at jo flere landskapselementer, jo mer natur. Det betyr altså at et heterogent landskap er mer ‘naturlig’ enn et homogent landskap. Vegetasjonsdekket fungerer derfor som et godt eksempel på forholdet mellom natur og landskap. Hvorvidt vegetasjonen er ‘naturlig’ eller ‘unaturlig’, synes ikke å være av vesentlig betydning. Skog plantet for 50 år siden synes å være ‘mer natur’ enn

dyrkajorda som stort sett skjøttes gjennom en årlig syklus; *“over tid blir det jo natur, det forandrer seg vel hva som er grensen for natur”*, sier Odd, med referanse til skogplantingen på Jæren. For skogen sitt vedkommende tar det imidlertid mange år før prosessen fra kultur til natur er ‘fullført’. Jo eldre trærne er, jo mer synes de å miste sitt kultiverte preg. Det er imidlertid vesentlig at gamle trær gjennom skogsdrift eller vedhogst kultiveres ‘på nytt’.

Natur, både forstått som skog og dyrkajord, peker mot en oppfatning av naturen som prosessuell. Det som skiller er imidlertid omløpstiden; et tre og en åker representerer to vidt forskjellige tidsdimensjoner. Bøndernes syn på natur er derfor nært knyttet til oppfatninger av tid. (Dette drøftes videre i kap. 8.) Også dette peker mot naturens relative og flyktige betydning. Det peker også mot et svært vesentlig poeng, nemlig at bøndene umiddelbart formidler svært komplekse sammenhenger mellom begrepene landskap og natur – for eksempel *“du kan si at landskap går inn naturen, det er vanskelig å skille”* (Inga). På den annen side forsvarer de denne kompleksiteten på en tilsvarende ‘enkel’ måte – det skilles for eksempel ikke mellom ‘naturlig’ og ‘kultivert’ vegetasjon.

4.2.3 Miljø

Forståelsen av miljøbegrepet kan oppsummeres som vagt, normativt og moralsk. Begrepets noe vage innhold kan knyttes til Ingvars, og de fleste andres, innledende oppfatning av at miljø *“kan være så mangt. Det kan være forhold som ikke har med natur å gjøre, arbeidsmiljø, innemiljø ... Men i naturen er det samspillet mellom disse tingene – trær, jord, dyrka jord, kulturbeite, udyrka”*. Begreper som andre intervjupersoner knytter an til det Ingvar sier er for eksempel *“menneskeskapt”, “det som er rundt oss”, “totaleffekten av det som påvirker tingen”, “balanse”, “system”, “tilstand”, og “det er en helhet du må få til å fungere”*.

Mange peker altså på at miljø er et stort og vagt begrep som brukes som benevnelse på svært mange forhold. Selv om begrepet er omfattende og vagt, peker flere samtidig på at det er ment å ha en bestemt mening for bønder. Tore sier bl.a. at *“i det daglige er vi i et miljø. Nå tenker vi ikke på det som de mener vi skal mene med miljø. [Hvem er ‘de’?] De styrende partene. De vil vise at de har makt med det. Det er det de vil”*. Også Randi peker på begrepet som et *“politisk ord. Bare du bruker miljø så er alt tillatt”*.

I tillegg til å være et ‘politisk korrekt’ begrep som kan rettferdiggjøre bestemte strategivalg, er det et begrep med moralske overtoner – *“gjøre ting på rette måten”* (Tom), eller *“forbinder det fort med ting som ikke bør gjøres”* (Bjørn). Begrepets moralske slagside har på Jæren gjort seg særlig gjeldende i forhold til forurensningsproblematikk

(jfr. kap. 3). Begrepet miljø knyttes derfor i stor grad an til forurensning, og påfølgende kontroll av forurensningen. Arne sier bl.a. at *“når det skjer noe galt må en jo begynne å tenke, få det under kontroll, holde det på et nivå”*. Miljø har altså en ryddighetsdimensjon. Eva forteller imidlertid at hun, nettopp på grunn av de moralske overtonene *“prøver å ikke snakke så veldig mye miljø. Vi som er bønder blir på en måte ... Det er veldig lett å skylde på landbruket og avrenning og forurensning. Jeg prøver så godt jeg kan å være miljøbevisst, for det er jo også ‘in’. Det er jo det det går på. Departementet setter datoer på når du skal spre gjødsel. En skal jo være litt bevisst på at en skal minimalisere avrenning, passe på at siloen ikke lekker”*. Miljøfokus kan med andre ord tillegges negative verdier, og dermed oppfattes som belastende. På den annen side har fokus på miljø hatt positive effekter. Inga forteller at *“sånn som i bekken. Da far var liten fisket de i den. Det var helt utenkelig da jeg var liten. Igjen får ungene noen små fisker i elvene”*. Det har med andre ord vært en positiv utvikling som følge av et fokus på endret praksis, og dette mener de fleste bøndene er bra. Det er et vesentlig poeng at egne erfaringer, for eksempel fra barndommen, brukes som referanse for hvilke verdivurderinger man gjør i dag, enten de nå tillegges positive eller negative konnotasjoner.

4.2.4 Biologisk mangfold

Biologisk mangfold oppfattes i det store og hele som et kvantitativt begrep med kvalitative konsekvenser, dvs. den mengde dyre- og planteliv som kan sees med det blotte øyet; *“... når jeg ser 10 harer der oppe, det synes jeg er flott”* (Bjørn), eller som Inga forteller; *“da jeg var liten var det ingen dyr rundt her. Nå er det en harefamilie”*. I forlengelsen av dette gis det uttrykk for at å arbeide for biologisk mangfold er og *“sikre leveplasser for dyr og planter, fugler og fisker [og] alt mulig som vokser”* (Agnes). Biologisk mangfold innebærer således et *“varierte dyreliv både oppå og under jorda”* (Inger).

Også biologisk mangfold har en klar moralsk dimensjon. Oddlaug sier (svært nølende) at begrepet *“har aldri festet seg, og det er vel galt”*. Biologisk mangfold er et moralsk begrep som ofte spiller på bøndenes dårlige samvittighet. Biologisk mangfold oppfattes med andre ord som noe som kan ødelegges, tapes og dermed forsvinne gjennom oppdyrking og intensivering i jordbruket. Dette er sentral retorikk i forvaltningsdiskursen knyttet til bevaring av biologisk mangfold (jfr. kap. 2 og 3). På den annen side mener for eksempel Ingvar at *“i et område der det er blitt drevet intensivt nytter det ikke med små flekker. En må ha større areal, men muligheten for mangfold er der allikevel. Det er så kupert her [der han bor] og på flateste Jæren er det områder som står igjen med forskjellig”*. Ingvar, og flere andre, leter altså etter argumenter som kan rettferdiggjøre

den praksis som han mener kan forsvares mht. forvaltning av det biologiske mangfoldet. Skogplantingen på Jæren brukes som et eksempel på hvordan en kan kompensere for 'tap' av biologisk mangfold i intensivt drevne jordbruksområder: *"Hvis det ikke var blitt plantet skog så hadde det ikke vært mulig for sånne dyr å være her. Det er jeg nokså sikker på"* (Bjørn). Også fuglearter som vipe (*Vanellus vanellus*) og åkerrikse trekkes fram som eksempler på at det biologiske mangfoldet kan opprettholdes til tross for intensiv drift av jordbruksarealene. Dette er fordi *"en er blitt flinkere til å ta vare på naturen. Det blir gjødslet mindre og det blir tatt mer hensyn til fuglene"* (Pål). Vipe og åkerrikse er på den annen side fuglearter som bøndene tillegger visse verdier, det er fugler som hører til i den jærske faunaen (se også kap. 2 og 3). Mattias forteller at *"jeg tenker på vipene. Det lærte jeg av far. Jeg måtte gå av traktoren og løfte de vekk. Det er noe gammelt å ta vare på vipa"*.⁷ Omfattende leplanting blir også betraktet som en kompenserende faktor for det biologiske mangfoldet. Her får vi derfor igjen demonstrert de relative oppfatningene av et fenomen. Når rammebetingelser og praksis endres, endres også oppfatninger av, i dette tilfellet, biologisk mangfold. Selv om det biologiske mangfoldet flyttes – enten til skogs eller inn i lebelter – har det fremdeles sin eksistens. Den forhandlingsposisjonen som bøndene inntar for å plassere og rettferdiggjøre den utvikling som har funnet sted, og som de i stor grad baserer egen praksis på, er et svært viktig poeng som vi skal ta opp igjen i kap. 4.6. Tap av biologisk mangfold trekkes altså av mange grunnleggende i tvil, fordi de vet at den naturen som de til enhver tid høster av alltid er i naturlig endring.

4.2.5 Økologi

... er *"læren om samsillet i naturen"*, sier Inga. Begrepene *balanse* og *system* brukes av flere av bøndene for å beskrive hva økologi 'i seg selv' betyr. Balanse og system oppfattes som nærmest monetære termer i betydningen statistisk, definitivt og målbart. Disse begrepene har imidlertid svært lite å gjøre med en natur bøndene vet er i stadig endring. Forestillingen om en perfekt balanse i naturen dras derfor i tvil, og relativiseres således av mange av intervjupersonene når de knytter begrepet til et aktivt jordbruk. Oddlaug mener at *"det økologiske jordbruket utarmer jorda, det tilføres for lite næringsstoffer"* – i forhold til det jordbruket hun oppfatter som balansert. Med et slikt utgangspunkt mener også bl.a. Leif at *"hele det norske landbruket er miljøvennlig og økologisk når en tenker på utlandet"*. Økologisk jordbruk er derfor *"en videreføring av det vi gjør i dag"* (Tom). Det er således relativt lite som skiller det konvensjonelle og det økologiske jordbruket.

---

⁷ Vipa er for øvrig symbolet i Time kommunes kommunevåpen.

Allikevel knyttes økologisk jordbruk til verdier som kan betegnes som gammeldagse og utdaterte. Tore hevder at *“folk vil ikke tilbake til det gamle”*. Magne beskriver ‘det gamle’ ved at *“under krigen [2. verdenskrig] så drev de praktisk talt økologisk her. Det var minimalt med gjødsel de kjøpte og sprøytemidler var det ikke”*. Det økologiske jordbruket oppfattes altså som et tilbakeskritt; *“du måtte redusere produksjonen så betydelig, men når du skal være heltidsbonde så ønsker du ikke det”* (Magne). Tilbakeskrittet illustreres også av Torvald; *“mer arbeid, mer tungvint, mindre maskiner”*.

Ingrid uttrykker imidlertid en viss positiv innstilling til økologiske driftsmåter: *“Det er gjerne litt penger i økologi hvis du har sjanse til å få det til på den rette måten. Det er alltid noen som er interessert i å kjøpe det som er økologisk [dyrket]”*. I en viss kontrast til Ingrids betraktning står Evas uttalelse: *“Det [økologisk jordbruk] er noe jærbuen er forpliktet til å le av”*. Eva forteller videre at det er *“helt akseptert her å være skeptisk til økologisk landbruk – det må du nesten være”*. Hennes motivasjon for å legge om til økologisk drift er evt. økt fortjeneste, *“det hadde hvertfall ikke hatt noe med idealisme å gjøre”*. Eva og Ingrid befinner seg på to vidt forskjellige steder i synet på økologisk landbruk. Allikevel bindes de sammen i den økonomiske fortjenesten som eventuelt måtte ligge i en slik driftsform. Like viktig å ta med i diskusjonen videre er imidlertid at de begge reiser moralske problemstillinger.

4.2.6 Estetikk

Estetikkbegrepet voldt umiddelbart en del av bøndene problemer. Det er helt åpenbart et begrep som for mange ikke er del av det daglige språket. Når det er sagt, er estetikk for det første, i likhet med landskap, et begrep med sterke visuelle konnotasjoner. Randi sier for eksempel at estetikk *“går på en synsopplevelse. Det vi synes er fint. Så kan vi diskutere hva vi legger i det”*.

For det andre, også i likhet med landskapsbegrepet, må vi gå ‘bak’ bøndenes synsopplevelse og spørre *hva* det er de ser? Som Randi pekte på ovenfor er det et begrep det innholdsmessig kan forhandles om, det er altså et relasjonelt begrep. Det relasjonelle har også en annen betydning, nemlig at *“noe står i forhold til hverandre, at ikke noe skriker ut”* (Arne). Mange av bøndene knytter dette ‘balanserte’ estetiske idealet til bygningsmassen på gårdene. Eva sier for eksempel at *“hvis jeg skulle få det fint her måtte jeg ta de stygge platene på driftsbygningen og skiftet de ut med slike panner [teglstein] som det er på taket her”*.⁸ Vi finner en utvidet forståelse av estetikk ved å se på hva Tom sier, han refererer både til bygninger og landskap: *“det har med landskapet å gjøre. Det er*

---

⁸ Teglstein ble ofte brukt som veggmateriale på ‘tradisjonelle’ inn- og uthus på Jæren.

ikke feil med endringer i landskapet hvis en gjør det på rette måten sånn at det ser fint ut. Vi synes at dette huset er blitt fint, det glir inn i miljøet og terrenget". Samspillet mellom bygninger og landskap framheves av flere som en sentral faktor ved estetikkbegrepet. Magne på sin side, knytter begrepet kun til landskap og natur: *"Ugras og uslått mark er stygt. Det er ikke liv. Det er finere når det er grønt. Det har nok noe med at det skal være i bruk. Det er liksom medfødt*". Også Odd sier at *"det som er dyrka kan jo være en estetisk nytelse"*. De tre siste sitatene viser tydelig at også *hva* man ser er et relasjonelt uttrykk. Som et minste felles multiplum finner vi imidlertid det daglige arbeidet som en svært viktig referanse for estetiske opplevelser. Her møter vi dessuten et estetikkbegrep som brukes som en skala fra kultur til natur.

Estetiske betraktninger er klare verdivurderinger. Ved å oppfatte noe som fint eller stygt, har vi automatisk foretatt bedømminger med moralske overtoner. Inger illustrerer dette klart og tydelig; et fint landskap er når det er *"ryddig og rent for ting som ikke hører til der"*. I tillegg til at Inger formidler ryddighet som estetisk ideal, peker hun samtidig på noe svært vesentlig, nemlig at enkelte 'ting' hører til, mens andre 'ting' gjør det ikke. Dette er en sentral underliggende (moralisk) verdivurdering også hos de andre sitert ovenfor.

Til sist skal vi ta med et lengre sitat fra intervjuet med Ingvar. Han nærmer seg estetikkbegrepet fra en noe annen vinkel enn de andre. Han skildrer imidlertid en viktig estetisk utvikling som kan sette estetikkdebatten i et større perspektiv: *"Det er vel noe som en har råd til nå når en tjener noe bedre. Når en er fattigere har en ikke råd til å tenke særlig på det. I en eldre periode, hvis du ser på det gamle jærhuset ... estetikk i form av den måten de skar ut ornamentikken i listverket. I den rasjonelle tiden etter krigen, da vi bygde opp og ville ha tak i noe av velstanden, så vi vekk fra alt dette. Det er aluminiumsplater på taket, det samme på veggene. Det er ikke fint, men det går fort og det er rasjonelt. Hvis du ser det siste nybygget, så er det kommet teglpanner på taket, bordkledning med maling. Da dette [gårdsbruket] ble bygd opp var det ingen som så etter hvordan det var rundt husene. Du hadde ikke tid til sånt. Når du får mer inntekt, maskiner og utstyr, og du får mer tid til overs har du anledning til å anlegge hage, og det går på estetikk"*. Jeg pekte i kap. 2 på hvordan kulturlandskap er blitt kommodifisert og politisert. Her ser vi eksempel på at også estetikk er blitt en vare som kan kjøpes på bakgrunn av bl.a. den generelle velstandsutviklingen.

4.3 Dagens jærlandskap

Før vi går over til bøndenes betraktninger om det ytre rammeverket som styrer næringen – fagekspertisen i forvaltningen og de landbrukspolitiske føringene – skal vi på mange måter følge opp disse estetiske betraktningene. Vi skal se nærmere på hvordan bøndene betrakter både dagens jærlandskap, og jærlandskapet slik det ble framstilt av maleren August Jacobsen for omtrent 100 år siden. August Jacobsens maleri *Torvmyr* (1903), ble valgt fordi det bl.a. viser deler av et landskap som både av jærbuene selv, men også andre, betraktes som et sentralt symbol på det jærskje landskapet, nemlig torvmyra (fig. 4.2). Torvmyra er i dag en marginal del av det større jærlandskapet, mens den en gang var ‘selve landskapet’. Likevel innehar torvmyra fremdeles en sterk symbolverdi i manges bevissthet om Jæren.

Fig. 4.2 *Torvmyr* (August Jacobsen. 120x184,5. 1903. Olje på lerrett. Foto: Terje Tveit. Gjengitt med tillatelse fra eieren, Rogaland Kunstmuseum, Stavanger).

Fotografiet fra 1996 (fig. 4.3) viser et utsnitt av det moderne jordbrukslandskapet på Jæren – intensivt drevet og tett befolket – og dette bildet ble valgt som en kontrast til den knapt 100 år eldre representasjonen. Under denne delen av intervjuet (som for øvrig utgjorde avslutningen på intervjuene), ba jeg derfor bøndene om å reflektere over landskapene og hva de kan representere. Med utgangspunkt i fotografiet sier Randi at *“Det er jo Jæren sånn som jeg kjenner det. Om det er fint eller ikke ... Du lever ikke av*

det fine”. Bøndene kjenner seg godt igjen i bildet – det er i grove trekk ‘deres’ Jæren. Det legges også her vekt på sammenhengene mellom det fysiske arbeidet og det estetiske. Ove sier at *“landskapet er skapt i en ny tid. Det er resultat av maskinell oppdyrking”*. Torvald sier også at *“det meste av Jæren er sånn, men det er for snaut. Jeg hadde likt dette bildet bedre hvis det hadde vært skog. Jeg liker jo dette [bildet] bedre som bonde, men det kunne godt vært mer skog, kombinasjonen av gran og løv. Ikke bare løvtrær”*. Den høye tettheten av gårdsbruk framheves som karakteristisk for Jæren. Dette bidrar til at mange føler seg komfortabel med bildet av ‘det nye Jæren’, bl.a. fordi det gjenspeiler det høye aktivitetsnivået knyttet til jordbruket som drives i regionen.

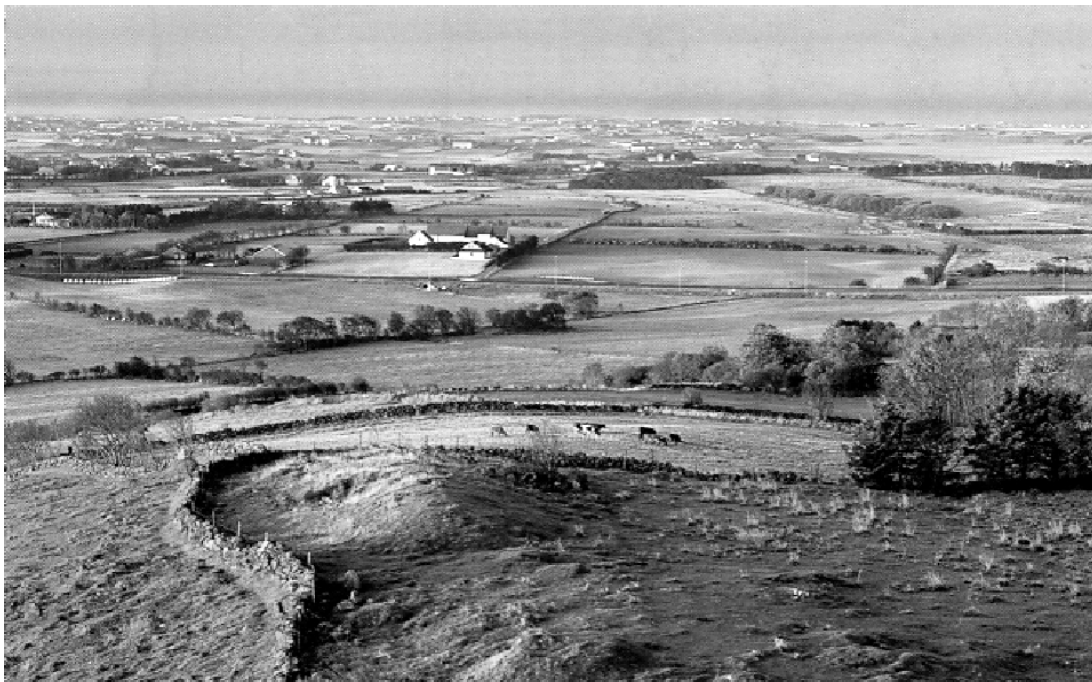

Fig. 4.3 Utsikt fra Tinghaug i Klepp (Foto: Arne Jostein Lyshol. Gjengitt med tillatelse fra fotografen).

Jærlandskapet i dag *“... er en hvileplass for øynene. Det er fritt og godt, ingen ting som øynene henger seg opp i”*, sier Pål. Pål beskriver i store trekk det landskapet som jeg som utenforstående kjenner meg igjen i – han beskriver den flate ‘bremmen’ ytterst mot kysten, ‘7-milssletta’. Dette er Låg-Jæren der Pål selv bor og driver gård. Låg-Jæren beskrives av andre intervjupersoner bl.a. som *stort, åpent, frodig, litt småkupert, variert, allsidig og sammensatt*. Dette er beskrivelser disse bøndene gir en positiv undertone. Flere av de samme beskrivelsene ble imidlertid av andre brukt som negative betegnelser på det ‘samme’ landskapet. I tillegg ble karakteristikkene som *ensformig, vindfullt, og snaut* ofte brukt.

Bønder bosatt på Høg-Jæren bruker ikke nødvendigvis andre karakteristikk om landskapet, men peker på at Jæren er mer enn 'det flate', og at Høg-Jæren er *enda mer* kupert, variert og sammensatt. Gerd og Petter mener at *"når du kommer hit som vi bor, blir det straks litt bedre, litt mer kupert"*.

Hvis vi går mer i detalj finner vi at det også her pekes på ulike landskapselementer når bøndene skal sette et nærmere fokus på hvilke forhold det er som bidrar til at landskapet blir 'jærlandskapet'. Bøndenes oppfatninger av hvilke elementer som i dag gir jærlandskapet dets særegne karakter sammenfaller i stor grad. **Steingjerdene** er ett av disse elementene. Svært mange steingjerder er blitt fjernet, særlig gjerdene som skilte teigene fra hverandre. Steingjerdene har i dag sin primære funksjon som eiendomsgrenser, i tillegg til at de oppfattes som et sentralt estetisk element i landskapet. Mange av bøndene legger imidlertid ikke skjul på at de ofte oppfatter steingjerdene som hindringer i den daglige driften. For eksempel synes Ingrid at *"det er veldig fint [med steingjerder]. Det er en fornuftig måte å bli kvitt steinen på. Men den som går tvers over, det kan diskuteres hvor funksjonsmessig den er. Det hadde vært lettere om den kjelva [teigen] var én. Men foreløpig kommer den til å stå"*.

Skog blir i stadig sterkere grad en del av landskapet på Jæren. Når bøndene snakker om 'skogen', er det granskogen det vises til. Skogen er først og fremst et resultat av at bønder og andre grunneiere av forvaltningen er blitt oppfordret til å plante for og skape le rundt teigene. Vind og sjødrev oppfattes av mange bønder på Låg-Jæren som et problem fordi kombinasjonen av vind og salt sjøvann skader avlingene. Skogplanting i form av leplanting har derfor i mange år vært brukt for å begrense den negative effekten på avlingene. Mange av bøndene driver, eller har derfor drevet med leplanting. Den første leplantingen besto av granplanting, mens det i de siste årene har blitt plantet stadig mer løvtrær. Løvtrærne oppfattes som mer naturlige fordi de passer bedre inn i landskapet. Enkelte bønder uttrykker imidlertid en viss skepsis til en altfor omfattende leplanting. De ønsker primært at Jæren skal holdes åpent, og er derfor opptatt av at omfanget av leplantingen må vurderes kontinuerlig.

Også på Høg-Jæren plantes det gran for å skape bedre lokalklimatiske forhold. Den estetiske effekten av en slik skogplanting er vesentlig i denne sammenhengen. Jostein mener at *"alt som bryter det lange, åpne er positivt. Det gjør landskapet finere"*. Ingrid synes imidlertid at *"det plantes for mye. Det forandrer landskapet"*.

I forlengelsen av skogplantingen pekes det av mange på at faunaen har endret seg. Fugler og dyr betraktes som en del av et større landskapsbegrep, og fungerer derfor også som landskapselementer. Selv om dyrelivet, ifølge bøndene, i hovedsak er blitt rikere i

løpet av de siste 20-30 årene, og dette betraktes som en positiv tilvekst til det totale landskapsbildet, er det nedgang i arter som tidligere har vært et selvskrevent innslag på Jæren. Hare, rådyr og rev nevnes ofte, i tillegg til åkerrikse og vipe.

Bygningsmassen på gårdene ble også trukket fram i en mer overordnet diskusjon av jærlandskapet. Mange og stygge driftsbygninger pekes på som skjemmende for det totale inntrykket flere av intervjupersonene har av landskapet. Imidlertid, på den ene siden pekes det på at Jæren er et tett befolket jordbruksområde (og dette ble altså tidligere betraktet som et positivt tegn på høy aktivitet). Tettheten av gårdsbygninger er et sentralt 'bevis' på dette. På den annen side er driftsbygningene på mange av gårdsbrukene negative innslag i det totale landskapsbildet fordi de ikke tar seg estetisk godt ut. Dette forsterkes nettopp av at regionen er så tett befolket. Igjen forsøkes altså kompliserte (og motsigende) betraktninger ført sammen.

August Jacobsens maleri (fig. 4.2) fremkalte andre reaksjoner. Det er først og fremst det harde arbeidet knyttet til torvskjæringen som bøndene peker på. Ingvar kommenterte det på følgende slående måte: *“Den nye Jæren er til å leve av, den gamle er til å dø av. Så enkelt”*. Bøndene ga nokså klart uttrykk for at maleriet viser en del av jærsk historie som ikke lenger er del av det daglige livet som bonde. Randi synes dette er *“litt vemodig. Vi har jo litt av det gamle i oss. ... Det setter også sitt preg på hvordan vi tenker. Det var kanskje positive verdier som vi har gått glipp av, men det var jo et slit. Vi har lett for å lage glansbilder”*. Bøndene på Høg-Jæren uttrykker imidlertid i sterkere grad enn de øvrige at de føler seg nærmere det 'gamle' Jæren. Maleriets motiv knyttes da også av de fleste intervjupersonene nettopp til Høg-Jæren. Petter og Gerd forteller at *“det nye er jo det som er typisk for Jæren, men det andre er jo det terrenget som var oppi her før vi begynte [startet oppbygging av gården på slutten av 1960-tallet]. ... Vårt Jæren er nærmere det gamle Jæren. Men etter at vi flyttet hit har vi fått litt av det andre”*. Ingrid og Tore, som også bor og driver gård sør på Høg-Jæren, sier at de *“håper det ikke blir så mye av det nye her”*. De uttrykker altså et håp om å kunne bevare noe av det 'gamle landskapet' representert ved bl.a. torvmyrene.

Det er få som driver torvskjæring i dag. De eldste intervjupersonene kan imidlertid huske da det ble skjært torv til brensel. Arbeidet var tungt og måtte gjøres i løpet av et relativt kort tidsrom på våren eller forsommeren etter at våronna var unnagjort. Den aktivitet som finnes er derfor beskjeden, og opprettholdes for å ivareta den kunnskap om en slik ressursbruk som fremdeles finnes. Dessuten er dagens torvskjæring et 'utstillingsvindu' for tidligere aktivitet. Det betyr altså at landskapet fremdeles eksisterer enkelte steder, men dets funksjon er kraftig endret. Dette må vi se i forhold til dagens

driftsmåter og praksis. Inga sier at *“det er greit at vi tar vare på det gamle, men skal det ikke brukes blir det jo også helt feil. En må jo ta i betraktning at en skal følge utviklingen”*. Tom på sin side stiller følgende spørsmål: *“Hvor mange tror du det hadde kunnet bo på Jæren hvis det skulle se sånn ut?”* Her møter vi altså en grunnleggende kritikk av sentrale føringer i dagens landbruks- og miljøpolitikk. Vi skal derfor se nærmere på hvor sentral den teknologiske utviklingen og jordeiendomsforholdene synes å være for å forstå nettopp en slik kritikk, men også i bred forstand den tvilende innstillingen til statlig politikk som går som en rød tråd gjennom bøndernes argumentasjon.

4.4 Bøndene, teknologien og eiendomsforholdene

Vi har gjennom begrepsdiskusjonen og refleksjonene over et historisk og et moderne (representert) landskap, fått innblikk i bøndernes subjektive vurderinger av noen sentrale forhold knyttet til det jordbruket de driver på Jæren i dag. Vi har i tillegg fått forståelse av at disse vurderingene hører hjemme i en større sammenheng, både tema- og tidsmessig. For eksempel da utformingen av landbrukspolitikken vi kjenner i dag startet i etterkrigsårene, ble næringen for alvor en del av de øvrige sektorene i samfunnet. Dette betydde at den generelle velstandsøkningen som hele den norske etterkrigstiden har vært preget av, også skulle komme landbruksbefolkningen til gode: *“Jeg ville også ta del i den velstandsutviklingen som både var på vei til å komme og som jeg visste ville komme i landet. Hvis jeg skulle bli bonde måtte jeg ha en enhet som var så stor at vi kunne leve av det”* (Ingvar, tok over gården i 1969).

Det jærsk landsbruket, som norsk landbruk for øvrig, styres og reguleres av et omfattende, politisk styrt forvaltningsapparat på flere geografiske nivåer. I kap. 3 gikk det tydelig fram at de endringer som har skjedd innenfor det jærsk landsbruket bl.a. er vevd sammen med dette forvaltningsapparatet. Vi skal nå se nærmere på hvilke forhold bønderne vurderer som styrende i forhold til den daglige driften, og som dermed vil endre både landskapet og bøndernes oppfatninger av landskapet og naturen. Vi skal først se på hvordan teknologi og eiendomsforhold virker inn på bøndernes vurderinger.

4.4.1 Teknologien

I kap. 3 møtte vi et jærjordbruk som over en periode på omtrent 150 år har levd tett innpå redskapsindustrien. Det er derfor ingen overraskelse at også bøndene gir uttrykk for at den teknologiske utviklingen har satt sitt klare preg på deres daglige drift av gården og landskapet slik det framstår i dag.

Teknologisk utvikling har først og fremst betydd en effektivitetsøkning i landbruket. Tilgangen på tekniske løsninger har lettet det praktiske arbeidet, og i neste omgang frigjort tid til ytterligere arbeidsinnsats i andre deler av gårdsdriften. Det er først og fremst de praktiske konsekvensene av innføring av teknologi som opptar intervjupersonene, og nedenfor er noen eksempler på effekten av ulike teknologier, slik noen av bøndene ser det.

Ove, som på intervjutidspunktet var 86 år, er bare en av mange som framhever betydningen av fôrhøsteren; den har *“vært avgjørende for utviklingen i landbruket i dette århundret”* [1900-tallet]. Parallelt med utviklingen av fôrhøsteren, kom teknologi knyttet til konservering av gress i silo. Også rørmelkingsanlegg, som har lettet arbeidet i melkeproduksjonen fundamentalt, blir pekt på som sentralt for utviklingen i næringen. Det er heller ikke tvil om at ‘brøyten’, steinbryteren på Jæren (jfr. kap. 3.3), har virket som en svært sentral form for teknologi i ryddingen av stein, og dermed bidratt til å muliggjøre den omfattende oppdyrkingen som har funnet sted.

Den teknologiske utviklingen har også bidratt til at det bøndene tar ut av naturen kan kompenseres gjennom å tilføre innsatsfaktorer. Det kan være for eksempel bruk av kunstgjødsel, eller grøfting for å gjøre jorda dyrkbar. Mange av bøndene betrakter ulike teknologier som en forutsetning for en positiv utvikling av næringen: *“Alle griper inn positivt. Hvis vi ikke hadde gjort det, hadde det ikke vært noe igjen”* (Ingvar). Også Tore mener at *“vi ødelegger ikke noe natur. Heller tvert imot”*. Randi mener imidlertid at dette forutsetter at *“du har balanse i det du tilfører og tar ut av næringsverdier”*.

Det er ikke tvil om at teknologi, isolert sett, kan betraktes som et gode, men det finnes en annen side av fokuset på teknologiske løsninger: *“Det er levende ting vi holder på med, og en kan ikke rasjonalisere som på en fabrikk”* (Tom). Nettopp den teknologiske utviklingen har hatt en omfattende, og i manges øyne negativ effekt på dyre- og fuglelivet på Jæren (jfr. kap. 4.1). Dette opptar også flere av bøndene: *“En hører det om våren, heiloen hadde vi rett utenfor her. Nå er det så vidt vi hører den tidlig på vårmorgen. Vi har ødelagt hennes område”* (Petter). Inger mener at i mange sammenhenger er maskinene overdimensjonerte, og fører til at en ikke har mulighet til å ta de hensyn som en burde ta fordi noe av poenget med store maskiner da blir borte. Samtidig er det

vanskelig å velge bort det som betraktes som teknologiske goder, fordi miljøet rundt velger nettopp disse løsningene. Dette illustrerer på den ene siden at det settes grenser for progresjon, og det vi ofte betrakter som framskritt. På den andre siden indikerer Inger at det eksisterer et sterkt kollektivt press som legger føringer på hva slags landbruk som betraktes som bra. Teknologien blir således et redskap for å posisjonere seg både lokalt, men også nasjonalt, bl.a. i forhold til de historiene om jærjordbruket som kap. 3 forteller.⁹

4.4.2 Eiendomsforholdene

Eiendomsforholdene tillegges også stor vekt når bøndene vurderer hvilke forhold som virker inn på den daglige driften. Det er særlig odels- og åseteslovgivningen som vies oppmerksomhet. Det kan være nyttig og minne om noe av den statlige motivasjonen for å opprettholde denne lovgivningen (jfr. kap. 2.5.1): Det heter bl.a. at lovgivningen representerer en form for "... eierskap som erfaringsmessig fører til en forsvarlig langsiktig ressursbruk" (Stortingsmelding nr. 19, 1999-2000:22). Det vil i det følgende bli klart at dette er et element som også (om enn noe indirekte) inngår i jærbøndenes motivasjon for å opprettholde et slikt rettsinstitutt. På den annen side representerer selve det progressive jærske jordbruket – som grunnlag for mye av jærbøndenes praksis – et brudd med den statlige motivasjonen hva angår 'forsvarlig langsiktig ressursbruk'.¹⁰

20 gårdsbruk er med i undersøkelsen som ligger til grunn for denne avhandlingen. På tretten av gårdsbrukene hadde den odelsberettigede overtatt gården. De øvrige syv enhetene er kjøpt på det frie markedet, eller er resultat av bureising på slutten av 1960-tallet. Selv om brukerne er blitt bønder på ulike måter og tidspunkt, synes et minste felles multiplum å være at eiendomsforholdene påvirker bøndenes nærhet til gården og jorda, og det er variasjoner over denne nærheten eller tilknytningen vi nå skal følge.

Ingvar er den som er mest tydelig på hva odelsretten betyr for de valg han har gjort: *"Hvis det ikke hadde vært odelsrett, tror du jeg ville satse så mye og slitt så mye for å få dette til? Jeg visste at det ville gå videre i slekta"*. Ingvars svært presise – og selvsikre – formuleringer berører sentrale dimensjoner som odelsinstitusjonen synes å romme, og som kan samles i begrepet *stabilitet*. Det er tre uttrykk for stabilitet som kan identifiseres. For det første berører diskusjonen om betydningen av eiendomsforhold

---

⁹ Ikke bare har teknologien effektivisert arbeidet knyttet til selve driften, men den har også gitt bønder mer fritid på linje med andre deler av befolkningen; *"Vi er jo vant til å ha fri i helgene"* (Pål). Det blir også av flere pekt på sammenhengen mellom teknologi og helse. Det er verdt å merke seg at det er særlig de yngste bøndene som gir uttrykk for at teknologi og helse henger sammen.

¹⁰ Å diskutere eiendomsforhold engasjerte for øvrig bøndene, og det satte helt tydelig følelser i sving. Dette kan kanskje bl.a. ha sammenheng med at det under feltarbeidsperioden i februar og mars 1999 foregikk en offentlig debatt om hvorvidt odelslovgivningen burde endres.

spørsmål om **kontinuitet** innenfor næringen. Kontinuitet kan forstås slik Torvald gjør når han peker på at jordbruket er en næring som krever konstante økonomiske investeringer. Han forteller at *“denne gården har ikke vært skikkelig drevet på 50 år. Hadde den vært opparbeidet på en annen måte hadde det ikke vært så vanskelig. Det har ikke vært investert”*.¹¹ Når Torvald snakker om økonomiske investeringer tillegger han næringen en bestemt karakter eller ‘natur’, nemlig en næring som krever kontinuitet ikke bare i snever økonomisk forstand, men også i ‘mentalitet’. Det gårdsbruket Torvald har kjøpt står med andre ord 50 år ‘tilbake’ i forhold til de bruk han sammenligner med. Her refereres det til en utvikling, eller en historie om progresjon som posisjonerer Torvald som akterutseilt. Jeg forstår bøndenes arbeid for de kommende generasjoner nettopp som et arbeid for å unngå en slik – ofte oppfattet som vanskelig – posisjon. Her ligger mye av den forpliktelse og motivasjon som de fleste bøndene gir uttrykk for. For mange betyr dette i praksis å øke produksjonen og investere i bygningsmassen. Dette synes i stor grad å være tuftet på forpliktelser både i forhold til tidligere generasjoner, men også i forhold til de kommende generasjoner, og ikke minst at jord skal holdes i hevd. (Se for øvrig kap. 2.5.1).

Dette bringer oss videre til det andre sentrale momentet, nemlig prosesser knyttet til **generasjonsskifter**. Overgangen fra en generasjon til en annen markerer både brudd og kontinuitet. En slik overgang er svært ofte betinget av eiendomsforhold, og særlig odels- og åseteslovgivningen. En gårdsoverdragelse er som regel ingen bråstopp for den eldste generasjonen, og en start på noe helt nytt for den neste. Ofte har odelsjenta, odelsgutten, eller den som skal overta, vært aktivt deltakende i drifta gjennom mange år, og som regel lenge før den formelle overdragelsen finner sted.

Driftsmessig betyr en overdragelse ofte endringer i hvordan og hvorfor oppgaver utføres. Her følger et par av intervjupersonenes betraktninger om dette: *“Jeg hadde selvsagt en visjon som ungdom hvordan jeg ville forme gården min, hvordan den skulle se ut når jeg hadde laget livsverket. Både hvordan den skulle se ut – oppbygging og oppdeling – men også fordi jeg allerede da ville bygge det opp til et to-familiebruk. Det ville lette avløsningssituasjonen og det ville lette overgangen mellom generasjonene”* (Ingvar). Randi forteller at *“jeg hadde et utgangspunkt med en gård som var i dårlig forfatning. Det har vært en veldig motivasjon for meg å bygge den lóa [uthuset] og gjøre det bedre”*. Den neste generasjon er utvilsomt preget av den forrige generasjons mentaliteter og driftsopplegg. Det er nettopp forrige generasjon, men også enda tidligere generasjoners arbeid som er utgangspunktet og grunnlaget for hvilke strategier de selv

---

¹¹ Torvald kjøpte gården på det frie markedet i 1990.

kan og vil velge. Tidligere brukere utgjør en referanse, eller til og med en standard, som dagens brukere vurderer seg, men også av andre vurderes opp mot. Det er derfor ikke bare ens egen 'historiske' familie som legger føringer – “[d]et er jo det som ligger i oss bøndene på Jæren, at det skal være litt bedre til neste generasjon” (Jostein). Også det jærsk jordbruket som sådan får karakter av en standard. For bøndene som ikke driver slektsbruk¹² syntes det vesentlig å relatere seg nettopp til historien om det progressive og vellykkede jærsk landbruket. Når det er sagt, ga også bønder som ikke driver slektsgårder uttrykk for at de ønsket og håpet at neste generasjon ville føre arbeidet videre, og dermed ivareta og opprettholde familiens, kortere eller lengre, agrare narrativ.¹³

For det tredje berøres prosesser knyttet til **rekruttering**. Det er et utbredt ønske hos bøndene at gården skal gå videre til neste generasjon. Hans forteller imidlertid at “*det er mange som har problemer med å få neste generasjon til å overta*”. Datamaterialet viser at det for mange synes viktigere at ett av barna driver gården videre, enn at det er det eldste barnet. Dette må sees i sammenheng med utviklingen i næringen som sådan. Sterkt ytre press mot det norske landbruket endrer rammebetingelsene for næringen. Dermed utfordres i stor grad etablerte prosesser og institusjoner. Dette synes å ha ledet fram til en erkjennelse av at det barnet som er best skikket, eller viser størst interesse for driften også kan overta gårdsbruket.¹⁴ Med andre ord endres tolkningen av innholdet i odels- og åsetesprinsippet, selv om institusjonen *per se* fremdeles framholdes som ett av de viktigste argumenter for å sikre rekrutteringen til næringen.

Bøndene betrakter utvilsomt odels- og åsetesinstitusjonen som en garantist for stabilitet innenfor næringen, og nærhet til jorda og gårdsdriften. Fordi institusjonen i seg selv *ikke* sikrer at et gårdsbruk overdras til neste generasjon, har den altså, i tillegg til sine praktiske konsekvenser, sterk symbolsk og stabiliserende kraft. Dette er også et poeng som framholdes av Gjerdåker (2001). Også teknologien kan betraktes som en stabiliserende faktor. Til sammen synes altså teknologien og eiendomsforholdene som to svært sentrale stabilisatorer fordi de holder oppe en 'god historie' om det jærsk landbruket.

---

¹² Her menes det bønder som har etablert gården gjennom bureising, eller som har kjøpt gård på det frie markedet.

¹³ Et gårdsbruk blir for øvrig et odelsbruk hvis eierskapet strekker seg over mer enn 20 år og har et areal på mer enn 20 dekar (Gjerdåker 2001).

¹⁴ 'Å være skikket' er en upresis term. Skikkethet ble av flere bønder brukt som argument for hvorfor noen bør overta gårdsbruket framfor andre, selv om de fant det vanskelig å peke konkret på hva det betyr å være nettopp skikket.

Jeg har allerede pekt på den større sammenhengen det jærsk jordbruket også hører hjemme i. Vi skal derfor bevege oss over mot landbruksforvaltningen, og det politisk styrte virkemiddelapparatet slik det kan se ut fra bøndenes side.

4.5 Stabilitet gjennom fleksibilitet

Vi har sett at bøndene søker å maksimere en lokal stabilitet, særlig gjennom å vektlegge betydningen av teknologi og eiendomsforhold som vitale elementer i historiene om det jærsk landbruket. Stabilitet 'innenfor' næringen knyttes til stabilitet også 'utenfor': *“De politiske signal som blir gitt, må du jo tillegge så stor vekt at du kan se mange år framover i tid. Dette er ei næring som er veldig treg i utvikling. Det du gjør i dag høster du gjerne ikke før om flere år. Det gjør at du prøver å gå i posisjon mange år før det skjer, med hensyn til å være i posisjon når det skjer”* (Ingvar). Det kan være vanskelig å trekke grenser mellom hva som er 'innenfor' og 'utenfor'. På den annen side synes bøndene å ha klare oppfatninger av hvem og hva som bidrar til å opprettholde det jærsk jordbruket, og dermed også hvem og hva som *ikke* gjør det. Vi skal i den forbindelse først se på det overordnede politiske rammeverket.

Datagrunnlaget består av bønder som driver og har drevet gårdsbruk i en periode med et godt utbygd statlig virkemiddelapparat. Hvilke virkemidler som til enhver tid er gjeldende er avhengig av politiske beslutninger. Det som imidlertid samlet sett kan sies er at virkemiddelbruken har vært omfattende i hele etterkrigstiden (se for øvrig kap. 2). Slik sett har nettopp landbruksforvaltningen søkt å sikre gode og relativt stabile vilkår for det norske landbruket – også for jærskbøndene. Mange av bøndene uttrykker imidlertid både bekymring for, og irritasjon over de stadige endringene knyttet til landbruksforvaltningens virkemiddelbruk. Det statlige virkemiddelapparatet betraktes derfor som en utfordrer av den stabilitet bøndene søker, og deres behov for å se langt framover i tid. Dette bekrefter derfor oppfatningen om at politikken er for situasjonsbetinget, slik vi altså så i kap. 2.

Tilskuddsordninger gjenspeiler bl.a. det myndighetene betrakter som bønders forvalteransvar av fellesgoder. Lover, forskrifter og økonomiske insentiver endres i takt med hvilke fellesgoder det til enhver tid er snakk om. I tillegg spiller internasjonale føringer en stadig større rolle. Bøndene mener håndhevingen av regler og forskrifter er langt strengere i dag enn de var tidligere. Framveksten av en strengere håndheving av regler og forskrifter har utviklet seg parallelt med et sterkere fokus på miljøhensyn. I takt med et tiltagende miljøfokus har også antall forskrifter økt kraftig. Mange av bøndene

formidler et positivt syn på dette. Helge sier for eksempel at han er *“glad for at det er blitt innført strengere krav til gjødsling og bruk av sprøytemidler”*. Også Oddlaug er glad for dette. Hun forteller at *“det var helt nifst hvordan en måtte sprøyte og gjødsle”* [på 1950- og 60-tallet]. På den annen side har de ofte sett at tilskuddsordninger har virket mot sin hensikt, og at flere av dem har vært direkte forfeilet. For eksempel da spredearealkravet ble innført i 1989 skapte det høye bølger blant jørske bønder (se kap. 3.7.1). For mange jær bønder betydde det opprinnelige forslaget til krav at en måtte redusere produksjonen – det var for mange dyr i forhold til det areal en hadde til rådighet. Kravene ble imidlertid lempet på, og det ble en akseptabel løsning også for bøndene på Jæren. Tom mener imidlertid at kravene har hatt utilsiktede, negative estetiske konsekvenser for landskapet: *“Hvis du ser hva spredearealkravet har gjort – det har vært mye positivt – men for eksempel de veiene som er blitt laget i alle skråninger for å få vei til å sprøyte lorten [gjødselen] på. Når du ser hvor stygt det er – de synes godt på lang avstand – de er i hvert fall ikke fine”*.

Som nevnt gir bøndene uttrykk for behov for stabilitet, for dermed å være i stand til og foreta langsiktig planlegging. Mange av bøndenes strategier for å greie nettopp dette har vært og forholde seg rolig når statlige føringer har endret seg; *“Jeg har aldri, og jeg understreker aldri, tatt hensyn til tilskuddsordninger ved utbygging, men jeg har selvfølgelig alltid tatt de med”* (Ingvar). Ingvar er her en god representant for mange av bøndene. Tilskuddsordninger har i seg selv altså ikke vært direkte utslagsgivende for bøndenes valg. Ingvar, og flere andre, har sørget for å ha ryggen fri i forhold til virkemiddelapparatet og forvaltningen. På den annen side er tilskuddene sentrale for inntekt og driftsøkonomi, men de blir av (overraskende) mange betraktet som en *bonus* man mottar. Det er vanskelig å tenke seg sider ved landbruket som ikke direkte eller indirekte berøres av økonomiske problemstillinger, men det er først og fremst inntektsspørsmålet som reises av bøndene. Størrelsen på inntekten er imidlertid resultat av kompliserte sammenhenger mellom ulike faktorer. Oddlaug sier for eksempel følgende: *“Jordbrukspolitikken styrer en hel del, du er jo nødt til å ta hensyn til påleggene. Jeg kan ikke bygge ut etter eget hode, det går ikke, du blir stoppet i døra. Du har ikke økonomi til det heller. Jeg kan ikke bare øke [melke]kvoten”*. Det Oddlaug forteller handler bl.a. om inntektsspørsmålet, og noe av det som legger føringer på hva hun mener hun er i stand til å tjene på gårdsdriften. Størrelsen på inntekten griper altså inn i, og betinger det handlingsrom den enkelte bonde er i stand til å skaffe seg.

En annen utfordring i forhold til å sikre stabilitet er den relativt store utskiftningen av ansatte i forvaltningen – *“en eller annen tilfeldig forstå-seg-på’er”*, etter Ingvars

begreper. Han sier videre at de *“kommer og går med tidene, mens jeg sitter igjen som bruker”*. Flere viser til det de betrakter som nokså dårlige erfaringer med Fylkesmannens avdelinger for landbruk og miljø, den fylkeskommunale kulturetaten og Arkeologisk museum i Stavanger, og deres rigide praktisering av ulike regelverk. Dette forsterkes av at de stadig møter nye fagekspertter. De ansattes ofte lave alder er også gjenstand for en viss skepsis. Det stilles spørsmål ved boklig lærdom og formell utdanning, kontra den erfaringsbaserte kunnskap knyttet til praksis, for *“teori og praksis er to vidt forskjellige ting”*, ifølge Morten. Dessuten spiller geografisk avstand en viss rolle; ‘inn til Stavanger’, i tillegg til at forvaltningen på fylkesnivå ofte omtales som ‘opp til’. Mange av bøndene uttrykker derfor ikke overraskende, at de ønsker større grad av smidighet fra fylkesforvaltningen.

Forholdet til de kommunalt ansatte landbrukskonsulentene betraktes imidlertid som godt. Der arbeider det folk som har kjennskap til lokale forhold, og de har derfor forutsetninger for å ta avgjørelser som bedre gagnar bøndene, og dermed næringen som sådan. Dette må kunne tolkes som et tegn på at her er smidigheten større, og dermed at bøndene i større grad får gjennomslag for sine argumenter. Det gjøres altså en positiv kobling mellom geografisk nærhet og lokal kunnskap. De ansatte tenderer også til å sitte lenger i stillingene, noe som bidrar nettopp til den stabilitet, troverdighet og pålitelighet bøndene ønsker. Det er imidlertid ingen logisk sammenheng i et slikt resonnement.

Bøndenes forhold til forvaltningen kan på bakgrunn av dette samles i betegnelsen ‘stabilitet gjennom fleksibilitet’. Bøndene anerkjenner behovet for en sterk og omfattende offentlig forvaltning, ikke minst i forhold til å sikre næringen stabile økonomiske rammevilkår. Samtidig formidler de mentaliteter hvor ideer om både individuell og ‘jærsk’ frihet og uavhengighet er sentrale. Til syvende og sist er det imidlertid bøndene (ifølge bøndene selv) som forvalter nøkkelen til et dynamisk, men stabilt landbruksmiljø hvor de er i stand til å føre historiene om det gode og riktige landbruket på Jæren videre.

4.6 Bøndene, hverdagslivet, naturen og landskapet

Jeg skal avslutningsvis se nærmere på hvordan man retorisk kan tenke om hvordan bøndene formidler sine refleksjoner. Ett av de mest framtrædende trekkene ved bøndenes refleksjoner er deres utpregede behov for å innta en forhandlingsposisjon. Bøndene forhandler seg med andre ord fram til relative og relasjonelle begreper og resonnementer som passer til det jordbruk de allerede driver, og ønsker å drive videre. Betydningen av deres daglige arbeid er derfor åpenbar. Dette betyr i neste omgang at bøndenes

oppfatninger er basert på deres, i utgangspunktet, høyst personlige erfaringer. De er med andre ord subjektive. På den annen side demonstrerer datamaterialet betydningen av 'det jærsk'. Dette har kommet til syne i det foregående. Det eksisterer altså et 'jærsk jordbruk' som også forhandles inn i bøndenes refleksjoner, samtidig som bøndene bidrar til å holde oppe det jærsk jordbruket nettopp gjennom disse forhandlingene. Vi kan derfor si at bøndenes konstruksjoner av landskap og natur ligger særlig på to nivåer – det subjektive, individuelle og det jærsk. Imidlertid, den landbrukspolitik som til enhver tid føres er en bakenforliggende konstant, hvis uttrykk riktig nok er i stadig endring. Denne er utvilsomt styrende i forhold til manges driftsopplegg, særlig for husdyrproduzentene, og vil påvirke hvilke refleksjoner som gjøres over landskap og natur. Det er allikevel grunn til og hevde at det er først og fremst deres daglige liv på gården som er konstituerende.

Ett av de sentrale poenger ved bøndenes refleksjoner er hvilke forhold de tar for gitt – for eksempel tilstedeværelsen av odels- og åseteslovgivningen, og hvilke de stiller seg langt mer skeptiske til – for eksempel det ytre, politiske rammeverket som de ikke har særlig kontroll over. Dette berører hvilke forhold bøndene betrakter som konstanter, og hvilke som er mer labile og dermed gjenstand for forhandling. Like viktig er imidlertid at det altså berører bøndenes retorikk.

4.6.1 Hverdagslivets retorikk

Bøndene snakker om hva de gjør i sitt daglige arbeid. Vi skal derfor se på to forhold som berører dette. For det første, bøndenes arbeidsbaserte betraktninger, og for det andre, den retorikk som bøndene har til rådighet for å skildre nettopp det daglige arbeidet.

Vi skal først gå tilbake til begrepsdiskusjonen. Bøndene gir uttrykk for et mer eller mindre bevisst forhold til begrepene 'i seg selv', og hvordan de kan tilpasses det jordbruket de ønsker å drive, og de historier som det jordbruket de driver plasseres innenfor. Et felles trekk blant bøndene er imidlertid at seks begreper som representerer sentrale retoriske grep eller strategier innenfor landbruksforvaltningen (og natur-, kultur- og miljøforvaltningen mer generelt), er delvis vanskelig å skille fra hverandre. Vi har for eksempel sett at for mange var begrepene landskap og natur vanskelig å holde fra hverandre. Ved det fjerde begrepet (biologisk mangfold) begynte de for alvor å gli over i hverandre, og mange av bøndene gjentok det de hadde sagt tidligere, eller svarene ble nokså korte. Spørsmålet som melder seg er hvorvidt disse begrepene kan sies å være del av bøndenes daglige retorikk. Med andre ord, hvilken sammenheng kan identifiseres mellom det daglige arbeidet og behovet for retorikk for å skildre nettopp dette arbeidet?

Kan det heller være nyttig å betrakte bøndenes refleksjoner som en annen type retorikk?¹⁵ Vi skal se nærmere på noen av de refleksjonene bøndene gjør over begrepene mer generelt.

Flere av bøndene peker på at disse begrepene i større og større grad blir en del av språket deres. Randi mener at *“begrepene er uttrykk for verdisyn som en er blitt oppmerksom på. Dette har jo vært diskutert hele veien, men vi har etter hvert begynt å sette ord på det som skjer”*. Ifølge Arne skyldes dette at *“det er politikk som blandes inn”*. Bøndene har altså ‘alltid’ vært opptatt av disse aspektene ved næringen, men de har i løpet av de siste 20 årene blitt begrepsliggjort av forvaltning og politikere. Arne fortsetter: *“Det er ord vi bruker og forstår. Det er ting vi hele tiden har med oss, men det er dumt at det blir tredd nedover oss. Det er først når de [myndighetene] sier det at det har noe tyngde”*. Problemfeltet er med andre ord kjent for bøndene. Det må imidlertid være rimelig å hevde at begrepene representerer en annen retorisk ‘sfære’ – som altså ofte tillegges mer vekt. Den retorikk som synes mest framtrædende hos bøndene er nemlig den (tause) kroppsliggjorte og praksisbaserte kunnskapen. Her møter vi med andre ord det kognitive og ikke-kognitive (bevisste og ubevisste) språket. I forlengelsen av et slikt resonnement vil det derfor være galt å hevde at bøndene ikke evner og løfte problemfeltet inn i det kognitive språket, snarere tvert imot. Randi sier for eksempel at *“[m]iljøbegrepet er byråkratiets begrep. Det er brukt og misbrukt så enormt. I dag er det et politisk ord, bare du bruker ordet miljø, så er alt tillatt”*. Bjørn på sin side sier at *“jeg har mange ganger følt at de som ikke har kontakt med miljøet bruker de ordene mot oss. Uten at de egentlig vet hva vi holder på med. Ordene er derfor ikke del av språket mitt. Vi snakker gjerne litt om miljø, men ikke om økologi og estetikk. Vi snakker gjerne om det indirekte. En nabo har malt uthuset knallrødt – og det snakkes det om! Særlig økologi-begrepet blir misbrukt”*. Her finnes det med andre ord en beredskap overfor endring (forvaltningsretorikken), både i verbal og arbeidsbasert praksis. Det stilles på den annen side ikke spørsmål ved nettopp egne arbeidsbaserte og naturliggjorte refleksjoner – ofte det konstante og lite foranderlige. Dette berører det jeg benevner hverdagslivets retorikk (se også kap. 10.5). Kompetanse og kunnskap er ett av de områdene som kan betraktes i et slik ‘hverdagslivsretorisk’ lys. Tretten av bøndene har ingen formell landbruksutdannelse, mens de øvrige har ett- eller toårig agronomutdannelse. De aller fleste av disse har sin utdanning fra det som i dag er Øksnavad videregående skule på Jæren. Bjørn har også vært elev ved Øksnavad, men han forteller at han *“... lærte ikke*

---

¹⁵ Se også kap. 2.6 og kap. 10.

noe av det som sto i boka, men gjennom praksis".¹⁶ På bakgrunn av det bøndene forteller om oppdragelse og sosialisering til en rolle som bonde er det liten grunn til å tvile på at læringen gjennom praksis har vært sentral for den kunnskapen de innehar, forvalter og fører videre. Helge sier det så sterkt at *"boklig kunnskap er en form for skylapper"*. Mange forteller at de alltid har samarbeidet godt med foreldrene, særlig far, og de har vært en del av gårdsdriften fra tidlig barndom. Arne forteller at *"jeg er eldst og har vokst opp med det. Jeg har aldri tenkt på noe annet"*. Med andre ord har han kommet 'naturlig' inn i næringen.

Også historien om det progressive landbruket har en 'hverdagslivsretorisk' funksjon – historien omsettes til 'naturlig' praksis. Ifølge Frøyen (2000) forsvant den driftige jærbonde på 1980-tallet. Denne påstanden er basert på driftighet som en kvantitativ størrelse. Driftighet kan imidlertid også være en kvalitativ egenskap, eller en mentalitet (se for eksempel Thu 1996). Med andre ord, *oppfatter* bøndene seg fremdeles som driftige? Vi har fått inntrykk av at det eksisterer progressive holdninger blant bøndene også i dag. Det sterke pågangsmotet hos jærbonde vektlegges: *"Jærbyggen bøyer nakken og sier at dette skal vi klare uansett. Vi er ukuelige optimister. Det umulige skal gå"* (Morten). Flere peker på den kolossale effekten det lokale og regionale landbruksmiljøet har på de valg som taes, *"en får litt kløe. Det er små avstander og en ser hva de andre gjør, det er en drivkraft i seg selv"* (Arne). Bjørn forteller at *"det er gildt når det er... Den beste følelsen en bonde har er når jorda er ... når du har sådd ... spesielt når det er et nytt stykke. Det er en god følelse. Å se at noe vokser"*.

Selv om vi i dette kapitlet har møtt bønder som formidler mentaliteter som går i flere retninger mht. hvor de ønsker at jærjordbruket skal ta veien, synes hovedmotivet for næringsaktiviteten å ligge grunnfestet, nemlig produksjon av mat. Det er matproduksjonen som 'alltid' har vært bønders primære oppgave. Overproduksjons- og miljøproblemer utfordrer uten tvil bøndenes motiver. Dette er i seg selv ikke motstridende interesser – mat kan produseres såkalt miljømessig forsvarlig. Vi har allikevel sett at det stilles grunnleggende spørsmål ved forvaltningens arbeid med å endre motivasjonen for næringen som sådan – miljø, estetikk, landskap og natur får karakter av å være sluttprodukter og ikke bi-effekter. Det er dette som utgjør den største mentale og praktiske utfordringen for bøndene. Mitt hovedargument er at svært komplekse, lokalt konstituerende historier gjør det vanskelig å endre bøndenes motivasjon både mentalt og

---

¹⁶ I Fossgard (1996b:88) kan vi for øvrig med referanse til redskapsindustrien på Jæren, lese at "[d]en viktigaste opplæringa ein fekk, var den ein fekk frå sidekameraten" – altså å lære gjennom sosial praksis.

praktisk, nettopp i forhold til det politiske fokuset på de tidligere bi-effektene. Det er dette jeg i det følgende skal tenke vitenskapsteorisk om.

DEL 2

Vi har nå fulgt flere historier om et agrarsamfunn i utvikling og endring. Disse historiene har ulike perspektiver samtidig som de har kretset rundt noen tema, bl.a. produksjon, teknologi, landskap og natur. Vi har både direkte og indirekte fått en forståelse av at disse historiene på ulike måter styrer bøndernes praksis. Historiene produserer således moralske og normative dimensjoner som er uttrykk for hvilken praksis som betraktes som for eksempel 'god' eller 'dårlig', 'naturlig' eller 'unaturlig'.

Disse historiene har dypest sett sine vitenskapsteoretiske røtter i noen av de 'største' spørsmål mennesket til alle tider har forsøkt å håndtere. Jeg pretenderer på ingen måte å gi fullstendige svar på disse spørsmålene, men jeg skal i denne teoretiske delen allikevel forsøke og forholde meg til en lang idehistorisk utvikling som synes relevant for avhandlingens empiri. Hovedmålet med del 2 er derfor å vise hvordan man vitenskapsteoretisk *kan* tenke om de fire grunnleggende prosessene i dette prosjektet, nemlig natur, landskap, praksis og moral, og hvordan det vitenskapsteoretisk derfor er mulig å plassere disse prosessene.

De fire kapitlene i denne delen av avhandlingen vil i stor grad være strukturert rundt begrepsparet innenfor og utenfor, eller sagt med andre ord, deltaker og observatør. Disse begrepsparene reiser sentrale spørsmål knyttet til ytterligere et begrepspar, det statiske og det foranderlige. Disse tre begrepsparene, eller dikotomiene, vil derfor stå sentralt i avhandlingens del 2. Samtidig er det svært viktig å understreke – slik vi allerede har sett – at virkeligheten *aldri* vil fortone seg som enten utenfor *eller* innenfor. Den er *alltid* en helhet av både og. Del 2 av avhandlingen vil derfor i tillegg til å være en teoretisk drøfting av empiriske funn, også være en demonstrasjon av et grunnleggende dilemma i all forskning: Hvordan kan man fange en kompleks virkelighet med et (skriftlig) forskerspråk hvis oppgave er å rydde i, og abstrahere det virkelige? Sagt med andre ord, er det mulig å forholde seg 'ikke-dikotomiserende' i en diskusjon om hvordan det empiriske kan forstås teoretisk? Dette synes særlig relevant i forhold til problemstillinger i skjæringen natur og kultur. I kap. 10 drøfter jeg metodiske problemstillinger knyttet til et slikt spørsmål. Først skal jeg imidlertid forholde meg til dilemmaet ved simpelthen å skrive nye historier som 'i seg selv' adresserer dikotomiene og dikotomiseringen.

For å knytte delene av avhandlingen sammen på en best mulig måte har jeg i kapitlene 6, 7 og 8 valgt å innlede flere delkapitler med en kort rekapitulering av 'essensen' av bøndernes og landbruksforvaltningens betraktninger om landskap og

natur.¹ Dette vil gjøre teksten mer lesevennlig, men også bedre vise sammenhengene mellom empiri og teori. Denne teksten står i *kursiv*.

---

¹ 'Essens' er her satt i hermetegn. Min bruk av essens i denne sammenhengen må forstås som et forsøk på å komprimere, og dermed spissformulere de historier vi møtte i avhandlingens del 1.

5 Natur og natursyn – et vitenskapsteoretisk perspektiv

Denne avhandlingen kan altså i sin helhet plasseres innenfor det alltid tilstedeværende og ekstremt komplekse spørsmålet om hvordan vi tar stilling til forholdet natur-kultur. Lehtinen (1991) peker på at spørsmålet i seg selv er 'urettferdig', fordi bare én side av dette forholdet – kulturen – i realiteten kan behandles. Litteraturviteren Raymond Williams (1988:221) sier da også at “[a]ny full history of the uses of **nature** would be a history of a large part of human thought” – akkurat slik vi har sett i de tre foregående kapitlene. Et grunnleggende spørsmål ved vår tenkning om natur er hvorvidt vi befinner oss 'innenfor' eller 'utenfor'. Her skal jeg presentere flere historier om hvordan bevegelser i forholdet natur-kultur er historier om en svært tilstedeværende kultur. Historiene forteller på sine ulike måter hvordan vi til ulike tider har vekslet mellom å oppfatte naturen som dominerende, eller tvert imot som underlagt en kulturell dominans. En etterlengtet middelvei synes i retrospekt vanskelig å finne.

Denne delens første kapittel (kap. 5) er å betrakte som et idehistorisk rammeverk, og har derfor en innledende karakter i forhold til de øvrige kapitlene i del 2. I kap. 1 gjorde jeg klart at jeg mener at det finnes en natur 'utenfor' kulturen, men at alt vi *vet* om naturen er kulturelt skapt og betinget. Dette inneværende kapitlet handler om hvordan man historisk har forsøkt å forholde seg til et slikt faktum. Sagt med andre ord, dette kapitlet søker å identifisere hvilke natursyn som har vært dominerende.

Begrepet landskap er som vi skal se i kap. 6, et ideologisk (og dermed kulturelt) produkt av den europeiske renessansen. Ulike forståelser av landskap baseres imidlertid på, og betinger ulike natursyn. Dette ble demonstrert i avhandlingens kap. 2-4. Natur må derfor forstås i relasjon til landskap, og *vice versa*. Ofte brukes da også begrepene natur og landskap om hverandre. På den annen side har vi to begreper, og det er det vi må forholde oss til – det har vi også fått demonstrert i kap. 2-4. Disse viktige poengene skal jeg nå ta med inn i en teoretisk analytisk sammenheng, for om mulig å kaste lys over hvordan begrepene betinger hverandre, samtidig som de representerer ulike måter å forholde seg til, og produsere en virkelighet på.

5.1 Natur og kultur – innenfor eller utenfor?

Vi har alle erfaringer fra naturen – fra fysikktimen, fra fjellturen, eller det grunnleggende faktum at vi ofte drikker vann for å slukke tørsten. Til tross for slike tilsynelatende 'enkle' erfaringer, opplevelser og behov, er natur som erfaringsgrunnlag

og begrep uhyre komplekst. Neil Smith (1984:1) har pekt på dette, og sier følgende:

Nature is material and it is spiritual, it is given and made, pure and undefiled; nature is order and it is disorder, sublime and secular, dominated and victorious; it is a totality and a series of parts, woman and object, organism and machine. Nature is the gift of God and it is a product of its own evolution; it is a universal outside history and also the product of history, accidental and designed, wilderness and garden.

Ifølge Williams (1988:219) er da også “[n]ature ... perhaps the most complex word in the language”. Det identifiseres imidlertid ofte tre hovedbetydninger av natur:

- som essens, dvs. ‘det ligger i hans eller hennes natur’.
- som et område uberørt av kultur, dvs. natur som et område (eller en arealkategori) utenfor mennesket, samfunnet og kulturen. (Denne naturen begrepsliggjøres ofte som villmark.)
- som den fysiske verden i sin helhet. Denne kan inkludere mennesket som art (Castree 2000. Se også Williams 1988).²

Dette er både overlappende og motstridende betydninger (se Smith 1984). Det mest sentrale poenget ved naturens kompleksitet er imidlertid den utbredte tendensen til å definere natur som det motsatte av kultur. Som Smith (1984:2) peker på: “In our range of conceptions of nature, all of these meanings survive today, but even in their complexity they are organized into an essential dualism that dominates the conception of nature”. Kultur som begrep er, om mulig, like komplekst som natur: “Culture is one of the two or three most complicated words in the English language” (Williams 1988:87). Naturen som kulturens ‘other’ er en inngrodd dualisme, og dualismer er generelt sett del av sosialt konstruerte virkeligheter: “Concepts, categorisations and classifications play a vital role in how we perceive, think about and act upon the world. They shape our minds as we shape them” (Gerber 1997:7). Det er dette vi skal se nærmere på nå.

Den mest åpenbare – og paradoksale – konsekvensen av denne dualismen er at natur og kultur betraktes som motsetninger, akkurat som om det eksisterer en distanse mellom ‘oss’ og naturen – den er kulturens eksterne selv om vi som mennesker også er nettopp natur. Når naturen betraktes som utenfor kulturen betyr det at vi kjenner naturen bare gjennom å avdekke dens lovmessige sannheter: “Nature is constituted as an external repository of facts that live according to autonomous natural laws. Mystery exists in nature only to the extent that science has not yet discovered these facts and laws” (Smith & O’Keefe 1996:282-283). Dette er det naturvitenskapelige naturbegrepet.

---

² Andre har pekt på flere og alternative betydninger av natur, se for eksempel Fink (1994).

Det er relativt presist, men like fullt problemfylt. Smith & O’Keefe (ibid.) framholder imidlertid at samfunnsvitenskapen – med store vanskeligheter – har tatt opp i seg et slikt (positivistisk) naturbegrep. Den kulturelle natur som samfunnsvitenskapen befatter seg med, er imidlertid langt vanskeligere å betrakte som en objektiv, målbar eksternealitet (se Sack 1997). Dette gir oss et todelt naturbegrep. På den ene siden er natur “external, non-human reality, pure and god-given”, mens på den andre siden er natur “more abstract, incorporating human as well as non-human, spheres of reality” (Smith & O’Keefe 1996:283. Jfr. den andre og tredje betydningen av natur Castree demonstrerer ovenfor). Dette betyr følgende: Natur er helt og holdent ikke-kultur, *samtidig* som ‘natur’ er både kultur og ikke-kultur. Smith & O’Keefe (ibid.) hevder at dette grunnleggende dilemmaet vanligvis takles på tre ulike måter. For det første: Naturvitenskapene studerer naturen, samfunnsvitenskapene gjør det ikke. Samfunnsvitenskapene studerer tvert imot samfunnet som ikke har noe med naturen å gjøre. Her støter vi imidlertid på et grunnleggende problem i forholdet mellom teori og praksis. Teoretisk sett kan en slik påstand holde mål, men i praksis betyr for eksempel studier av menneskers og andre dyrs fysiske adferd at man bl.a. studerer natur. For det andre: Samfunnsvitenskapen og naturvitenskapen er begge beskjeftiget med natur, men den samfunnsvitenskapelige natur er forskjellig fra den naturvitenskapelige. Her går det derfor et skille mellom den sosialt og ikke sosialt skapte naturen. Denne oppfatningen overfører imidlertid motsetningene i begrepet selv til den natur begrepet refererer til. For det tredje: Menneskets natur løses opp til ekstern natur – “human behaviour is regulated according to the same body of laws as the lowest artropod” – et perspektiv ofte forfektet av sosial-darwinister og behaviorister (ibid.:284). Igjen møter vi imidlertid et problem knyttet til teori og praksis, fordi kulturer og samfunn viser seg i stor grad i stand til å tilpasse naturen etter eget behov.³

Det er den andre måten å takle problematikken på som vil stå sentralt i min videre drøfting av forholdet natur-kultur. Ifølge Smith & O’Keefe (1996) er dette et ‘populært’ perspektiv innenfor samfunnsvitenskapene generelt. Også i samfunnsgeografien hvor forholdet mellom natur og kultur har vært, og er ett av de mest sentrale interessefelt (se for eksempel Rose 1993), foreligger det en svært omfattende litteratur der den sosialt og kulturelt produserte, eller konstruerte naturen har vært gjenstand for kritisk refleksjon; for eksempel fra et historisk geografisk perspektiv (for eksempel Williams 1994, 1998), i kulturgeografien (for eksempel Demeritt 1994, 1998; Proctor 1998a), fra et marxistisk

---

³ Samtidig opplever vi at vi overhodet ikke evner å kontrollere og tilpasse naturen – jfr. for eksempel Tsjernobyl-ulykken i 1986.

ståsted (for eksempel Smith 1984; Fitzsimmons 1989; Castree 1995; Smith & O’Keefe 1996; Castree & Braun 1998), og fra feministisk hold (for eksempel Fitzsimmons 1989; Rose 1993).⁴ Selv om dette ikke er en ny debatt – grunnlaget ble i stor grad lagt i Clarence Glackens idehistoriske klassiker *Traces on the Rhodian Shore* (1967) – har den sosiale konstruksjonen av natur og naturens ambivalens, særlig siden midten av 1990-tallet, “hit the academic world with a bang” (Williams 1998:29). Den sosialt konstruerte naturen har med sine ulike innfallsvinkler fått et så sterkt fotfeste at det, ifølge Williams (ibid.), over store deler av verden i dag er vanskelig å snakke om “a ‘natural’ world”.⁵

Perspektivet på naturen som sosialt og kulturelt konstruert er altså et vitenskapelig produkt av ‘vår tid’, og vi møtte den i praksis i kapitlene 2, 3 og 4. Dette perspektivet bygger like fullt på en rekke kompliserte historiske ideer, bl.a. knyttet til mange av den såkalte moderne vestlige kulturs nøkkelbegreper, som for eksempel Gud, demokrati, modernisme, samfunn og progresjon (se Macnaghten & Urry 1998).⁶ Det er derfor behov for å nøste opp perspektiver som historisk sett har vært dominerende, for dermed å sette den natur vi møtte i det foregående i en større sammenheng. Utgangspunktet for en slik perspektivering er et før-moderne naturbegrep – det klassiske naturbegrepet.

5.2 Glimt fra en antikk kulturhistorie om en prosessuell og organisk natur

Det er dypest sett til antikken vi må gå for å hente fram det grunnleggende tankegodset som kan perspektivere bøndenes og forvaltningens natursyn. Ifølge Olwig (1984:1) var perioden fra antikken og fram til opplysningstiden preget av følgende perspektiv på naturen: “... nature had meaning primarily as process: a norm, or principle, of development”. Bak en slik naturforståelse lå det forhold at grekerne betraktet verden som *virkelig* – som noe man kunne begripe – og denne virkeligheten er evig foranderlig. Naturen ble i antikken også betraktet som et ideal til etterfølgelse, ikke et råmateriale mennesket skulle for gripe seg på. Greske filosofers benevnelse på en slik forståelse av natur var *kosmos* – “... a cosmological principle of development, growth and change” (ibid.:2). Kosmos var i realiteten synonymt med universelle ideer om hvordan *polis*

---

⁴ Se også for eksempel Merchant 1980; Nash 1989; Haraway 1991; Plumwood 1993; Cronon 1995; Gerber 1997; Murdoch 1997; Eden 2001.

⁵ Globaliseringen av ‘natur’ skal imidlertid ikke overdrives!

⁶ Også dette er (i sin ytterste konsekvens) kulturelle konstruksjoner som illustrerer tendenser knyttet til ulike tidsperioder, og dermed til ulike typer meningsdannelse. De er allikevel begreper og virkeligheter som er så kulturelt og sosialt befestet at de vanskelig lar seg rokke ved.

(bystaten) potensielt kunne organiseres på en rettferdig og lovmessig måte. Det syklisk potensielle er derfor et sentralt poeng ved den klassiske naturforståelsen. Olwig (ibid.) framholder således at

... in classical thought nature was the potential governing an eternal repertory of the life cycle of organisms and seasons. Birth, or spring, is embryonic of maturity, or summer, which in turn is embryonic of old age, or autumn, and in turn, the death of winter holds the potential of generational, or seasonal, rebirth.

Årstidene som Olwig her beskriver, har sitt agrare uttrykk i de arbeidsoppgaver som landbrukere og bønder utfører i takt med årets sykliske endringer. Denne naturforståelsen hadde i antikken særlige konsekvenser for vitenskapen; vitenskapens målsetting var å hjelpe mennesket med og leve i pakt med en slik natur, i dens kosmiske form. Dette betyr ikke at grekerne ikke var klar over sin påvirkning og innflytelse på naturen i dens mer jordnære form. Tvert imot, mener Glacken (1967). Tidlige greske skrifter viser at grekerne hadde stor forståelse for hvordan menneskets eksistens påvirker de fysiske omgivelsene.⁷ Smith & O’Keefe (1996:284, med referanse til Glacken 1967) hevder at “[t]he Greeks were able, for the first time in history, to conceive of nature as modified by human activity because their productive forces were sufficiently developed to demonstrate human power over nature”. Mennesket, eller kulturen, er derfor svært tilstedeværende også i den klassiske natur. John Ruskin⁸ (sitert i Olwig 1984:1) hevder da også at det pastorale⁹ landskapet står i sentrum i antikkens naturforståelse: “Thus, as far as I recollect, without a single exception, every Homeric landscape, intended to be beautiful, is composed of a fountain, a meadow, and a shady grove”. I forlengelsen av dette er det vesentlig å poengtere følgende: Den prosessuelle oppfatningen av natur som Glacken (ibid.) mener er dominerende for førmoderne samfunn (se også Olwig 1984, 1996a, 1997), er et uttrykk for naturens potensialitet, dvs. natur, ikke som en aktualitet *per se*, men som et aktualiserende (prosessuelt) prinsipp – “an embryonic potential always ready to be realized” (Olwig 1984:2).¹⁰ Vi forlater derfor foreløpig antikken med et *organisk* og *prosessuelt* syn på natur (se også Livingstone 1995; Russell 2000).

---

⁷ Se også Tuan (1970).

⁸ John Ruskin (1819-1900) var britisk poet, kunstner og samfunnskritiker med stor innflytelse på bl.a. miljøtenkning og naturvern.

⁹ Begrepet *pastoral* reiser dimensjoner som kretser rundt en idyllisert (og estetisert) rural livsform. I Merriam Webster (1995) heter det bl.a. (2) b: of or relating to the countryside : not urban c: portraying or expressive of the life of shepherds or country people especially in an idealized and conventionalized manner d: pleasingly peaceful and innocent: IDYLLIC.

¹⁰ Glacken (1967:13) minner oss imidlertid om følgende: “The single most important generalisation to be made about the attitudes toward nature held by the peoples of the classical world is that they varied greatly throughout

Mens det greske idealet var å leve i pakt med naturen betraktet som kosmos, må synet som preger den kristne middelalder sies å utgjøre dets motstykke; den jordiske natur ble betraktet som en hindring for utvikling og endring, særlig i teknologisk forstand. Den kritiske faktor for et nytt naturbegrep var den kristne verdensoppfatning. Det kristne verdensbildet i middelalderen la vekt på motsetningen mellom den fornuftige verden og den overnaturlige virkelighet. Det som for Aristoteles var naturlig og *unaturlig*, ble i middelalderen naturlig og *overnaturlig* (Setten 1999). Grekerne søkte en rasjonell, men mangefasettert forståelse av naturen, mens den skolastiske filosofi søkte å gripe en overskridende, singularisert – med andre ord guddommelig – verdensorden (Glacken 1967).¹¹ Av dette fulgte en nedvurdering av den jordiske natur – av Macnaghten & Urry (1998:8) oppfattet som en nedvurdering av “... the multiplicity of lived experiences” – og en epistemologisk dreining var et faktum. Dette la grunnlaget for ideen om mennesket som hersker over naturen, dvs. naturen som kulturens ekternalitet (altså naturen som noe ‘utenfor’). Ansvar for, og instruksjonen om hvilken bruk av naturen som nå kunne forsvares, var ikke lenger et jordisk anliggende. Synet på naturen som guddom vokser derfor fram.¹² Hvor jordisk naturen enn måtte oppfattes og framstå synes det nå som at den klassiske oppfatningen av *kosmos* hadde utspilt sin rolle. Singulariseringen av naturen – utskillelsen av flere abstrakte, og personifiserte ‘naturer’ som for eksempel ‘Moder Jord’ – tar derfor etter hvert ytterligere form. I takt med etableringen av ulike singulære og personifiserte forståelser av naturen forsterkes bevisstheten om *hva slags* menneskelig aktivitet som *passer* og *ikke passer* inn i denne før-definerte, naturgitte orden. Dette var grunnet på følgende forhold:

It is in these centuries of the high and late Middle Ages that one begins to hear murmurings that reach such enormous volume in the modern world: the idea that man can make desirable and undesirable changes in nature (Glacken 1967:316).¹³

I kjølvannet av en slik erkjennelse reises videre problemstillinger med gjennomgripende sosiale og romlige konsekvenser: *Hvem* sin praksis passer inn, og *hvor* skal bestemt

---

the long span of ancient history”.

¹¹ Skolastisisme (ca. 1000-1400 A.D.) er det filosofiske system som søkte å vise validiteten ved religiøse dogmer. Skolastikken er ofte beskrevet som spekulativ og mystisk (Stigen 1986).

¹² Russell (2000) viser hvordan naturen som guddommelig har røtter i en førkristen tid.

¹³ Igjen minner imidlertid Glacken (1967:349) om følgende: “It is often said that what distinguishes the modern from the medieval and classical periods is the modern sense of triumph in the control over nature in contrast with an earlier and unrelenting dependence. Such contrasts rest on an underevaluation of the extent of environmental change in classical and medieval times, on the belief that an advanced technology and sophisticated theoretical science are required for extensive and permanent change, and on a too sharp contrast between the so-called industrial revolution and the industry and technology of the past”.

praksis finne sted?¹⁴ Svaret på disse spørsmålene er å finne i naturens universelle lovmessigheter som altså styres av et guddommelig prinsipp. Poenget er imidlertid at et slikt prinsipp har høyst jordiske og materielle konsekvenser.

Vi er nå kommet til et stadium i forholdet natur-kultur som synes å representere en grunnleggende vending. Denne vendingen omtales ofte som 'modernisme'. Med modernismen vokser et *mekanisk* natursyn fram. Dette synet på natur synes å marginalisere henholdsvis det organiske og det guddommelige natursynet. Jürgen Habermas og David Harvey (Wollan 1999:27) syntetiserer det moderne prosjekt på følgende måte:

That project amounted to an extraordinary intellectual effort on the part of Enlightenment thinkers 'to develop objective science, universal morality and law, and autonomous art according to their inner logic'.

En rekke prosesser settes i bevegelse på bakgrunn av ideen om en slik indre logikk. Kristendommens seier over hedenskapen "... set in motion a complex web of practices, including the development of science and technology, through which this mental commitment operates" (Sack 1990:662) – og den mentale forpliktelsen henspiller på menneskets plikt til å herske over naturen. Vill og utemmet natur ble etter hvert betraktet som frastøtende (Bunce 1994). Naturen hadde i renessansen derfor liten egenverdi. Temming av naturen kunne best gjøres gjennom å forene vitenskap og teknologi. Rasjonell forståelse og kontroll av naturen ble således alliansepartnere i renessansen. Denne alliansen fødte et vitenskapssyn og en teknologisk holdning som må sies å dominere store deler av den vestlige sivilisasjon slik vi kan kjenne den i dag (Leiss 1972).¹⁵

Også Glacken (1967) mener at de endringer av naturmiljøet som nå settes i bevegelse kan sees i lys av teknologisk og vitenskapelig utvikling. De vitenskapelige og teknologiske revolusjoner gjenspeilte endringer i sosiale behov og målsettinger, og verdiene knyttet til den organiske (prosessuelle) naturforståelsen ble ifølge Merchant (1980) etter hvert overflødige. I de første stadier av den gryende kapitalismen endres respekten for naturen, og naturen blir nå en økonomisk utnyttbar ressurs. Dette er en mekanisk forståelse av natur, og det er med denne at man kan skimte de første tegn på at oppfatningene og operasjonaliseringen av forholdet mellom det foranderlige og det statiske endres. Sagt på en annen måte, er det ønskelig å takle prosessuell endring, eller kan det ligge en ideologisk 'lønnsomhet' i å betrakte og *gjøre* naturen til mekanisk

---

¹⁴ Disse spørsmålene aktualiserer betydningen av å overveie bl.a. naturens moralske dimensjoner. Dette diskuteres altså i kap. 8.

(økonomisk) eksternalitet? I et slikt mekanisk prosjekt blir den vitenskapelige utvikling høyst relevant fordi en mekanisk og eksternalisert natur ikke kan representere seg selv. Det er med andre ord behov for jordiske representanter – de som kan avdekke, forklare, forvalte og så å si utøve naturens guddommelige, men allikevel jordisk uttrykte lovmessigheter. Francis Bacon (1561-1626) regnes som naturvitenskapens grunnlegger, og oppfinneren av induktiv resonnering.¹⁶ Med Bacons vitenskapeliggjøring av naturen endres dens status. En slik mekanisk naturforståelse blir også ofte knyttet til vitenskapsmenn som Kopernikus, Galileo, Kepler, og ikke minst Descartes – og disse er nettopp de som på ulike måter avdekker det mekaniske natursynets lovsøkende karakter: “And scientific research produced a mathematical model of the universe, which superseded the organic analogies of the animate world” (Gold 1984:16).¹⁷ Naturen kan derfor leses som matematiske og geometriske formler. Sir Isaac Newton (1642-1727) fullførte dette naturvitenskapelige prosjekt med å utvikle den universelle ideen om gravitasjonskraften.¹⁸ Alle universelle fenomener kan altså til syvende og sist reduseres til målbare størrelser. Dette endrer ikke bare den jordiske sosiale orden, for med et slikt perspektiv endres igjen menneskets forhold til Gud: Gud blir overflødig fordi “[i]n Newton’s system, God had been relegated to the role of laboratory technician whose job was to prevent the fixed stars from falling out the heavens, and to mend the defects of the celestial clockwork” (Gold 1984:17).¹⁹

De sosiale konsekvenser som følger i kjølvannet av dette er minst like vesentlige: Den parallelle utviklingen av naturvitenskap og teknologi *brukes* i oppbyggingen av ulike, og stadig mer utbredte administrative enheter som skal komme til å utgjøre det territorielle rammeverk for det mekaniske natursynet.²⁰ Den sentraliserte staten med dets byråkrati vokser derfor fram. Naturens lovmessigheter blir altså det grunnlag oppbyggingen av ‘naturlige’ administrative enheter med sine territorielle uttrykk kan tuftes på. Her er det derfor svært sentrale prosesser som er gjensidig avhengig av hverandre som skal håndteres: Moderne statsdannelser, utviklingen av teknologi og vitenskap, og som vi skal se, de sosiale og kulturelle konsekvenser dette får – alt tuftet

---

¹⁵ Et slikt vitenskapssyn var riktig nok kjent fra Bibelen.

¹⁶ Induksjon innebærer å slutte fra en rekke enkelttilfeller til en allmenn erkjennelse.

¹⁷ Det mekaniske natursynet (eller neo-platonismen) står i motsetning bl.a. til det aristoteliske synet på natur, der det antroposentriske står i sentrum (Meyer 1999).

¹⁸ Newtons oppgave var å finne sammenhengen mellom bevegelsene på jorden og på himmelen. Hans løsning var altså gravitasjonsloven: “Ethvert legeme trekker på ethvert annet legeme med en kraft som er proporsjonal med massen til hvert av legemene og omvendt proporsjonal med kvadratet til avstanden mellom dem” (Stigen 1983:449-451).

¹⁹ Allikevel brukes Gud for å rettferdiggjøre for eksempel despotisme og enevelde – å styre på Guds nåde (i motsetning til folkets nåde).

²⁰ Samtidig institusjonaliseres den private eiendomsretten.

på et mekanisk natursyn.

5.3 Naturen og det 'moderne'

Fitzsimmons (1989:108, med henvisning til Williams (1980)) hevder at "Nature provides one pole of all great Enlightenment antinomies – nature and society, nature and culture, nature and nurture". Det er en generell oppfatning at i renessansen og opplysningstiden fester dualismen natur-kultur et grep rundt den vestlige verden som siden har strukturert hvordan vi evner å *tenke* om forholdet mellom natur og kultur. I forlengelsen av det som ofte oppfattes som en grunnleggende opposisjon mellom natur og kultur kan vi derfor finne en rekke andre dualismer. Feministen Val Plumwood (1993:43) har identifisert bl.a. følgende dominerende motsetninger:

- culture – nature
- male – female
- mind – body (nature)
- reason – matter (physicality)
- rationality – animality (nature)
- reason – emotion (nature)
- freedom – necessity (nature)
- universal – particular
- human – nature (non-human)
- civilised – primitive (nature)
- production – reproduction (nature)
- public – private

Vi skal nå følge særlig tre sosiale og romlige dualismer som kan spores tilbake til den ontologiske og historiske delingen av natur og kultur, og som på ulike måter er knyttet til de motsetninger som Plumwood (ibid.) har identifisert. Det er av særlig betydning å ha forholdet mellom det foranderlige og det statiske som utgangspunkt for å vurdere den sosiale betydningen og konsekvensene av de tre dualismene som skal drøftes videre.

Delingen mellom natur og kultur falt for det første sammen med "the division of the labour of those who work *with* nature from those (scientists) who work *on* nature" (Fitzsimmons 1989:108). *Tenkningen* om natur-kultur har derfor grunnleggende *praktiske* konsekvenser. Denne todelingen berører bl.a. forholdet mellom det materielle og det immaterielle, og har for eksempel hatt avgjørende betydning for måten vi betrakter fysisk arbeid, eller praksis på. Ifølge Barrell (1993) følger det flere krav med

det å arbeide 'on nature'. Det var et sentralt krav at en hadde evne til å tenke "accurately in abstract terms" (ibid.:81). Dette krevde ikke bare en passende utdanning, men i særdeleshet at "a man must occupy a place in the social order where he had no need to devote his life to supporting himself and his dependants ... by mechanical labor" (ibid.:81-82). Barrell (ibid.:82) peker på at et behov for å utføre mekanisk arbeid har tre grunnleggende konsekvenser:

... he will be obliged to follow one, determinate occupation, and will discover an interest in promoting the interests of that occupation, and of his own success in it: and his concern with what is good for himself, or for one interest-group, will prevent him from arriving at an understanding of what is good for man in general, for human nature, for the public interest. Second, the experience that falls in the way of such a man – especially if he follows, not a liberal profession, but a mechanical art – will be too narrow to serve as the basis of ideas general enough to be represented as true for all mankind, or even for all the members of a state. Third, because mechanical arts are concerned with *things*, with material objects, they will not offer an opportunity for the exercise of a generalizing and abstracting rationality: the successful exercise of the mechanical arts requires that material objects be regarded as concrete particulars, and not in terms of the abstract or formal relations among them.

Den som av nødvendighet *ikke* må utføre mekanisk arbeid – "The man of independent means ..." (ibid.) – vil handle uavhengig av private interesser, og en 'nærsynt' og partiell verdensanskuelse. Han vil dessuten handle uavhengig av den materielle verden. Han vil således være i stand til å handle til samfunnets beste, og dermed være eslet til administrasjon og styring. Det Barrell (ibid.) peker på her er hvordan bl.a. materielt-immaterielt (og abstrakt-konkret) er nye prinsipper for organisering av sosialt og økonomisk liv. Dette må kunne sees på bakgrunn av den økende vitenskapeliggjøringen som i sin tur berører forholdet mellom produksjon og reproduksjon. Dette reiser fundamentale spørsmål knyttet til bl.a. synet på kvinner. For det andre har derfor synet på natur og kultur en kjønnets dimensjon.²¹ Vi har allerede møtt en femininisert natur – 'Moder jord'. Det er et gjennomgående historisk trekk ved den vestlige tenkning at kvinner er blitt sidestilt med natur. Denne sidestillingen har hatt ulike uttrykk. Bl.a. i mye populærlitteratur fra renessansen *er* kvinner natur. Denne litteraturen var ifølge

---

²¹ Selv om denne avhandlingen ikke fokuserer på en kjønnets dimensjon ved landskaps- og natursyn, er synet på kvinner, slik vi (historisk?) assosieres med dikotomien natur-kultur interessant i den forstand at den berører forhold ut over det rent kjønnsrelaterte. Dette dreier seg bl.a. om hvordan forholdet produksjon-reproduksjon og syklisk-lineært knyttes til jordbruket. (Se for øvrig Setten 2000).

Merchant (1980:20) “filled with hundreds of images associating nature, matter, and the earth with the female sex”.²² Også dualismen abstrakt-konkret kan ha en kjønnets dimensjon. Mennesker som ikke var i stand til å tenke i abstrakte former var stort sett mennesker uten utdannelse, noe som kjennetegnet bl.a. kvinner. Ifølge Barrell (ibid.) ble kvinner i 1700-tallets England stort sett fremstilt som ikke i stand til å generalisere i særlig grad. Opplysningstiden representerer derfor en fundamentalt ny kulturell og sosial kode. Ikke bare ble den ‘naturlige’ natur omdefinert, men også den menneskelige natur (Fitzsimmons 1989). Vi kan derfor, grovt sett, identifisere en todelt ‘kulturell natur’; for det første skilles det abstrakte fra det konkrete, og for det andre skilles kvinner og menn.

Det har altså fra feministisk hold med styrke blitt argumentert for at i den vitenskapelige revolusjon lå en positiv sanksjonering av utnyttelse av naturen, den kommersielle ekspansjonen og undertrykkningen av kvinner:

The earth as living organism served as a cultural constraint restricting the actions of human beings. One does not readily slay a mother, dig into her entrails for gold and mutilate her body.²³ ... *As the descriptive metaphors and images of nature change, a behavioural restraint can be changed into a sanction.* Such a change in the image and description of nature was occurring during the course of the Scientific Revolution (Merchant 1980:3-4, min utheving).

Her illustreres nettopp hvordan et organisk natursyn, historisk sett identifisert med før-moderne samfunn, marginaliseres til fordel for det mekaniske. Samtidig marginaliseres altså kvinner – fordi kvinner ofte identifiseres med et organisk natursyn.

I Plumwoods dualismer (1993, se ovenfor) kan det åpenbart identifiseres et kjønnets perspektiv. Plumwood (ibid. Se også Merchant 1980; Meyer 1999) hevder da også at slike dualismer ofte er kjønnets og hierarkisert, slik at den venstre delen av ordparet utgjør kjernen, mens den høyre er definert som kontrast til den venstre. Begrepet ‘backgrounding’ brukes ofte for å beskrive at kvinner utgjør bakgrunnen for en dominerende forgrunn “of recognised achievement and causation” (Plumwood 1993:21. Se også Merchant 1980; Rose 1993; Meyer 1999). I dette ligger at fra 1600-tallet vokser det fram en ny sosial orden som kan beskrives som maskulin, matematisk og merkantil. Gold (1984) hevder for eksempel at i det britiske samfunn på denne tiden erstattes kvinnelige jordmødre med mannlige kirurger, og kvinner som praktiserte medisin ble

---

²² Merchant gjør imidlertid oppmerksom på at holdningen til kvinner ikke alltid har vært negativ: “The connection has sometimes been used to provide a limited affirmation of both women and nature, as, for instance, in the romantic tradition” (Plumwood 1993:20).

²³ Jfr. de singulariserte, personifiserte og kjønnede representasjonene av natur, for eksempel som ‘Moder jord’.

ofte betraktet som hekser – og brent på bålet. Sidestillingen av kvinner og natur er altså ikke bare et ideologisk anliggende, men har også høyst praktiske konsekvenser.

Ikke bare abstrakt og konkret, menn og kvinner, kategoriseres og hierarkiseres som representanter for ‘naturlige’ lovmessigheter med en egen indre logikk. Raymond Williams viser i *The Country and the City* (1973), for det tredje, hvordan dikotomien natur-kultur antar et ruralt-urbant perspektiv som følger de samme lovmessigheter – det rurale som det urbanes ‘background’. Dessuten følger bl.a. dualismene abstrakt-konkret, menn-kvinner, immaterielt-materielt med, når dualismen natur-kultur så å si flytter på landet. Dette skaper en ‘dobbel bakgrunn’: Ikke bare er natur *per se* bakgrunn, men også menneskene som arbeider med denne naturen. Williams (ibid.:1) sier følgende:

On the country has gathered the idea of a natural way of life: of peace, innocence, and simple virtue. On the city has gathered the idea of an achieved centre: of learning, communication, light. Powerful hostile associations have also developed: on the city as a place of noise, worldliness, and ambition; on the country as a place of backwardness, ignorance and limitation.

Den virkelige historie som Williams (ibid.) kaller det, har imidlertid vært slående mangefasettert i sin utvikling og endring. Å skille landet (*the country*) fra byen (*the city*) er et språklig produkt fra 1500-tallets England (Williams 1988). Dette var et resultat av en stadig økende urbanisering, og særlig hovedstaden Londons vekst. Prosesser langt ut over det lingvistiske berøres imidlertid her. *Country* var en beskrivelse ikke bare av rurale områder som arealkategorier, men også på menneskene som bodde i og kultiverte disse landområdene, og de sosiale hierarkier som de gikk inn i. *Country* var således primært en beskrivelse av en agrar livsstil som fant sted i en *countryside*. Denne livsstilen innebar et sterkere og sterkere økonomisk aspekt. Det var derfor en klar *sammenheng* mellom menneskene, byene og landsbygda: “The exploitation of man and nature, which takes place in the country, is realised and concentrated in the city” (Williams 1973:48). Her konsentreres med andre ord både dualismene og den innbyrdes hierarkisering vi ofte kan identifisere. Dette husker vi fra kap. 3, der bl.a. forholdet Stavanger – Jæren og bygdene rundt berøres.

Ved å følge tre sentrale konsekvenser av kategoriseringen av natur og kultur, står den (hierarkiserte) sosiale *organiseringen* og *reguleringen* av samfunnet fram som en syntetiserende, eller overgripende prosess som kan rettferdiggjøres nettopp av denne grunnleggende kategoriseringen. Et avgjørende poeng er at den sentraliserte staten, og det voksende byråkratiet sanksjonerer kategoriseringen, og gjør dens praktiske og symbolske konsekvenser ‘naturlige’. Vi skal derfor i det følgende holde fast ved

kategoriseringens geografiske konsekvenser, og i forlengelsen av dette, synet på manuelt arbeid.

Vi lærer ofte at natur i takt med en stadig tiltagende urbanisering og industrialisering ble idealisert som *countryside* – et symbol på det naturlige og opprinnelige (som kontrast til byen), og dermed også i stor grad som stillestående eller statisk (se for eksempel Williams 1973; Jones 1991; Bunce 1994). En svært sentral dimensjon ved at dualismen natur-kultur flytter på landet er at kulturen fremdeles er både fysisk og mentalt dominerende til stede. *Countryside* er dessuten i høyeste grad en engelsk term som, ifølge Bunce (1994:3), "... reflects a peculiarly national obsession with the countryside as an aesthetic and a social ideal". De komplekse ideene som *the countryside* representerer har imidlertid, etter mitt skjønn, aktualitet og relevans for hvordan vi kan forstå prosesser ved vår egen landskaps- og naturforvaltning. Dette poenget skal vi derfor ta med videre, særlig til kap. 8.

Som en foreløpig oppsummering kan vi si følgende: Det er identifisert tre dominerende natursyn, for det første et organisk, for det andre et guddommelig, og for det tredje et mekanisk. Jeg har presentert dem på en suksessiv måte der det ene tar over for det andre. Dette er imidlertid å forenkle historien fordi de alle eksisterer samtidig, men der allikevel ett må sies å dominere over de andre til ulik tid. Vi skal derfor følge det mekaniske natursynet noe videre, men etter hvert finne at sentralt tankegods fra både et organisk og guddommelig natursyn er mer eller mindre tilstedeværende helt fra renessansen og fram til i dag.

5.3.1 Mekanikk og romantikk

På midten av 1700-tallet vokser det fram en type naturdyrkelse som synes å representere noe nytt, samtidig som renessansens natursyn er en forutsetning for den såkalte *romantikken*. Romantikken tar på mange måter ideen om *the countryside* til sin ytterste konsekvens. Et grunnleggende forhold ved den romantiske naturdyrkelsen er at den er en intellektuell ide. Renaissanceens natur var planlagt og temmet, og det kultiverte var dens ultimate uttrykk. Med romantikken kom opprøret mot det planlagte, og det er fra hagekunsten at de radikale ideer springer ut (Ellenius 1992). Den urørte natur prises med nærmest religiøse overtoner (jfr. den guddommelige natur) – den blir sublim (opphøyd).

En bærende tanke i romantikken er at naturen er en organisk helhet som ikke kan begripes først og fremst gjennom en analyse av dens bestanddeler. Ifølge Sörlin (1991:110) oppfattes nå naturen både som "essentiell och kvalitativ", og det er "Sjælens

umiddelbare Rørelser” (Caspari 1917:179) som er grunnlaget for dette. Selv om natursynet endres demonstreres igjen kulturens dominans, fordi en av konsekvensene ble at nettopp hagekunsten begynte å etterligne den urørte natur som det tidligere var om å gjøre og tukte. Samtidig er det viktig å peke på at denne ideologiske ‘dreiningen’ legger grunnlaget for en biosentrisk tilnærming til natur, og dermed kan vi skimte organiske ideer om naturen som etter hvert ‘gjenoppdages’, men som får et ‘nytt’ konseptuelt uttrykk, nemlig i økologien (se kap. 5.4). I romantikken tilskrives både den ville naturen (truende fjell med stup og fossefall), og den ‘imitert’ ville naturen (i hagekunsten) egenverdi. Begge uttrykte kraft og skjønnhet, og ikke minst, begge hadde sitt utspring i en sosial overklasse som hadde tid, og fremfor alt evner til å begripe både naturens essens og dens kvaliteter. Romantikken la derfor grunnlaget for den friluftsutøvelse som fremdeles, ikke minst i Skandinavia, er et ideal. Dannelsesreisen – *the Grand Tour* – ble et begrep, og naturen et fenomen som brukes som personlighetsformende og -fremmende element for overklasse, og etter hvert borgerskap (se for eksempel Bunce 1994; Daugstad 2000). Her kjenner vi igjen Rousseaus innflytelsesrike ideer “whose notions of the determining role of the natural environment on the perfectability of the human condition brought nature into the forefront of civilisation” (Bunce 1994:24). Ikke bare demonstreres kulturens tilstedeværelse i naturen atter en gang, men også hvilke grupper i det sosiale hierarkiet som fører an i hvilke natursyn som blir dominerende. Dualismen materielt-immaterielt har i vid forstand altså sin aktualitet også innenfor romantikken. Dette reiser følgende spørsmål på nytt: Hva med den delen av befolkningen som av nødvendighet må håndtere den materielle og konkrete naturen? En skulle kanskje anta at med framveksten av et stadig mer biosentrisk natursyn endres også for eksempel forholdet by-land og menn-kvinner – og kanskje til og med forholdet natur-kultur. Det synes imidlertid som at bevegelsene i natursyn der innholdet i naturbegrepet, og dermed kulturbegrepet, riktig nok antar andre former, viderefører de grunnleggende dualismene. Det sentralisertes blikk på *country-city* er fremdeles et syn på *country* som ‘background’ – som uskyld, naivitet, nostalgi og stillstand. Det syn på bønder og livet på landet som befestes med romantikken – “... farming folk [who] live a natural and therefore more fulfilled existence” (ibid.:29) – avføder nettopp slike syn på agrare samfunn. Bunce (ibid.:32) beskriver hvordan “agrarian simplicity and rural nostalgia ... a nostalgia for a sentimentalised version of farm life” er dominerende elementer ved et britisk-amerikansk natursyn også i dag:

... for the most part British sentiment for the countryside has tended to turn its

back on its working elements, and in particular on the idea of farming as an economic enterprise or the foundation of the nation's values.

Med denne intellektuelle sentimentaliteten etableres det betraktninger om bonden som beskytter av en kultivert natur – bonden personifiserer så å si den symbolikk og praksis som ideelt binder natur og kultur sammen. Bonden *er* faktisk bindeleddet. Dette *idealet* synes å eksistere den dag i dag, selv om det har blitt grunnleggende rokket ved. I dag eksisterer det en igjen hovedsakelig intellektuelt basert forståelse av at jordbruket virker like destruktivt på naturen som urbaniseringen 'selv' har gjort siden den industrielle revolusjon (se for eksempel Shoard 1980). Dette ble demonstrert i kap. 2 om den ideologiske dreiningen innenfor norsk (og internasjonal) landbrukspolitikk, og dette poenget skal følge oss videre i avhandlingen.

Vi har nå nokså raskt entret vår egen tid. Jeg har i kap. 2-4 vist hvordan det jærskes, men også norske og vestlige landbruket og landskapet har vært i *endring*. Mange av endringene stiller man seg altså i dag kritiske til. Like viktig som at man stiller seg kritisk til slike endringer er imidlertid at også synet på de mennesker som faktisk praktiserer et landbruk i ulike landskaper endrer seg. Dypest sett peker dette igjen på forskyvninger i forholdet mellom natur og kultur. Sörlin (1991:268-269) betrakter dette på følgende måte:

I 500 år levde Västerlandet i moderniteten, en global epok, vars symbolska inledning var Europas upptäckt av Amerika genom Columbus och vars intellektuella grundvalar lades under de följande århundradena genom den vetenskapliga revolutionen och framstegstanken. Till moderniteten hörde tre grunläggande föreställningar om naturen: att naturen gick att förstå, att naturen gick att kontrollera, att naturen var underordnad människan. Ingen av dem gäller längre oinskränkt. En total förståelse av naturen är ... en nostalgisk illusion.

Sörlin hevder altså at naturen i all dens kompleksitet, (allikevel) ikke lar seg begripe. Dette er en for generaliserende påstand. Sörlin har ikke desto mindre et poeng med at han indirekte peker på at så mye av 'modernitetens' forståelse av natur (og kultur) har vist seg utilstrekkelig, og blir i dag ofte betraktet som forfeilet. Jeg vil imidlertid hevde at 'modernismen' på problemområder relevant for denne avhandlingen synes å eksistere i beste velgående, selv om vi med Sörlin blir fortalt en annen historie, og at vi vitenskapsteoretisk har entret den såkalte postmodernismen.²⁴ Imidlertid, aksepterer vi

---

²⁴ Postmodernitet betraktes som den tidsperiode som følger etter det moderne. Postmoderniteten omfatter den såkalte postmodernismen som er en betegnelse på en skepsis overfor modernismens store sannheter "with its privileged epistemological vantage point for the artist, theorist, or observer ..., and bearing an equal suspicion of changeless, foundational relationships that escape the contingencies of time and space ..." (Ley 2000:620-623).

at naturens irrganger bare i begrenset grad kan begripes, aksepterer vi også de grunnleggende sosiale og kulturelle konsekvenser dette medfører. Kulturell og sosial praksis må altså gjenspeile naturens mer eller mindre begripelige kompleksitet. Det vitenskapelige grunnlaget for dette skal nøstes opp i det følgende, og vi skal igjen se at forholdet natur-kultur forsøkes ført i en 'ny', balansert retning.

5.4 "The Age of Ecology"? ²⁵

I de natursyn vi så langt har fulgt har vi samtidig fulgt historier om kulturens ambivalente forhold til naturen – uttrykt gjennom en kompleks søken etter en balanse. I 'økologiens tidsalder' (Worster 1977; Lowenthal 1999) er ikke bildene av naturen mindre ambivalente. Flere sentrale forhold snus imidlertid 'på hodet' med fokuset på natur som økologi. Det er først og fremst synet på teknologiens – og derfor også (natur)vitenskapens – fortreffelighet som det settes grunnleggende spørsmålsteget ved. De muligheter som vitenskap og teknologi har lagt til rette for, har samtidig lagt til rette for en forståelse av at naturen er et sårbart *system*. Agendaen i økologiens tidsalder er derfor, noe satt på spissen, at "[n]ature at its best is nature untouched by man" (Lowenthal 1999:141. Se også Lowenthal 2000b).

De 'nye' bildene på natur begrepsliggjøres av bl.a. miljø-, natur- og landbruksforvaltningen som økologi, miljø og biologisk mangfold. Vi skal således vitenskapsteoretisk møte igjen disse tre begrepene som sto sentralt i analysen av forvaltningsmaterialet (kap. 2), og under intervjuene med bøndene (kap. 4). (Landskaps- og estetikkbegrepene skal drøftes i kap. 6, selv om alle disse, som i kap. 4, henger sammen.) Det er økologien – som begrep, vitenskap og sosial holdning – som vil være utgangspunktet i den følgende diskusjonen. 'Miljø' og 'biologisk mangfold' skal derfor drøftes som uttrykk for et økologisk orientert natursyn. På nytt er det imidlertid behov for å nøste opp historiske ideer.

Som nevnt kan det i romantikkens sublime syn på natur identifiseres et biosentrisk natursyn, dvs. at naturen som system og nærmest guddommelighet har en egenverdi som er sentral for menneskets erfaringer (se Pepper 1996). Den svenske botanikeren Carl von Linné forfektet allerede på begynnelsen av 1700-tallet at jorda er et slikt selvregulerende og selvrensende system (Worster 1977; Bunce 1994; Livingstone 1995). Den balanserte systemtankegangen ble ført videre av bl.a. geografen Alexander

---

²⁵ Worster (1977:339).

von Humboldt, men også av Thomas Malthus og Charles Darwin.²⁶ Et svært sentralt element ved en slik systemtenkning – som inkluderer mennesket som art – er “the natural limits of the earth and the holistic basis of its natural systems” (Bunce 1994:24). Ideene om naturens begrensede bæreevne, og den helhetlige tilnærming en systemforståelse av natur må anta, ble i 1866 av biologen Ernst Haeckel (1834-1919), begrepsmessig samlet i vitenskapen *økologi* (Worster 1977:192-193; Pepper 1996; Lowenthal 1999; Livingstone 2000a; McManus 2000). Økologibegrepet har sin opprinnelse i den greske termen ‘oikonomia’ som er roten til både økonomi- og økologibegrepet. Det er derfor en klar historisk sammenheng mellom de to virksomhetsområdene som Haeckel samlet i økologien. I forlengelsen av dette blir det således sentralt å stille følgende spørsmål: Hva slags natur er det økologien representerer og uttrykker? Haeckels økologibegrep impliserte en ‘riktig’ balanse (der balanse kan betraktes som en monetær term) i forholdet natur-kultur. Det er imidlertid viktig å påpeke at Haeckels økologibegrep var en reaksjon på de dominerende dualismer som hadde festet grepet i renessansen – mennesket kunne ikke lenger betraktes som hersker over naturen, men snarere som naturens likeverdige der mennesket inntar et forsvarlig forhold til naturen.

Det er et sterkt element av organisk innrettede ideer innenfor økologien som vitenskap. Begreper som integrasjon, enhet, korrelasjon, koordinering og syntese (Worster 1977) er sentrale. De er beskrivelser på velfungerende ‘samfunn’ eller organismer. Etter hvert erstattes det antroposentriske begrepet ‘samfunn’ med det mer tilsynelatende nøytrale ‘økosystem’, og økosystem er i dag den organiserende ideen innenfor økologien:

As a model of interrelatedness in nature, it presents both the biological and non-biological aspects of the environment as one entity, with strong emphasis on measuring the cycling of nutrients and the flow of energy in the system – whether it be a pond, a forest, or the earth as a whole (ibid.:378).²⁷

Dette er et vesentlig poeng i den forstand at det ikke er individene som er det sentrale, men heller samlingen, eller aggregatet av individer. Dette fører fram til en – i stor skala – utpreget kvantitativ, generaliserende, ‘normal’ og mekanisk tilnærming til en forståelse av økologiske systemer (se Livingstone 1995). Et mekanisk (modernistisk og positivistisk) natursyn spøker nå altså unektelig i bakgrunnen, og det kan også være

---

²⁶ Se for eksempel Livingstone (2000a) for nyanser i disse vitenskapsmennesenes perspektiver på naturen som balansert system.

²⁷ Den engelske økologen Arthur Tansley (1871-1955) foreslo i 1935 den konseptuelle endringen fra det antropomorfe ‘samfunn’ til det mekaniske økosystem (se Livingstone 1995:367-368).

nyttig å minne om de problemer et slikt positivistisk syn har for den 'kulturelle' eller samfunnsskapte natur. Beviset på ubalanse som Haeckel 'demonstrerte' lå så å si i matematikkens lover. Det var derfor mulig å regne seg fram til et fornuftig og bærekraftig forhold mellom natur og kultur (ved å telle arter innenfor gitte systemer). Dette skulle danne grunnlaget for hvordan man, bokstavelig talt, ble i stand til å husholdere (dvs. økonomisere) med ressursene *til beste for naturen* (men dermed også for kulturen).

Lowenthal (1999, 2000a, b) har argumentert for at innenfor geografien som disiplin eksisterte det imidlertid allerede før Heackel entret banen en økologisk orientert ideverden, først og fremst forbundet med George Perkins Marsh *Man and Nature* (1965. Se også Lowenthal 2000a, b). Ifølge Lowenthal (1999:141) var

Marsh ... the first to survey the manifold effects of human technology on soils and watercourses, plants and animals, the first to warn that often unintended alterations did more harm than good, the first to inveigh against the far-reaching and perhaps irreversible losses thus engendered, and the first to propose practical measures to repair existing and curtail future damage.

Marsh betraktet kulturens påvirkning på naturen som uunngåelig. Heller enn å råde til at naturen måtte overlates til seg selv, argumenterte han for at menneskets påvirkning i sterkere grad måtte bli mer rasjonell, og basert på langsiktig tenkning heller enn kortsiktig utnytting (som han mente karakteriserte arven fra renessansen). En svært viktig konsekvens av framveksten av en høyner bevissthet om menneskets negative innvirkning på naturen er derfor det stadig tiltagende fokuset på vern av natur. Ifølge Lowenthal (ibid.) var bl.a. Marsh sine nokså optimistiske ideer dominerende innenfor naturvernet gjennom et helt århundre (fram til midten av 1900-tallet). Marsh' (liberale) ideer gikk imidlertid etter hvert på tvers av den økologiske tenkningen som forbindes med Heackel: "Early 20th-century park managers in America and then in Europe began to promote ideals of untouched nature; wilderness became an ecological, aesthetic, and moral canon" (Lowenthal 1999:142).²⁸ Naturen er med andre ord på sitt beste når den overlates til seg selv. Dette betydde bl.a. at teknologi ikke bidro til å øke naturens yteevne, den fungerte tvert imot som perverterende (se Lowenthal 2000b). Et slikt syn ble på slutten av 1940-tallet i særdeleshet ført videre av Aldo Leopolds *Land Ethic*.²⁹

---

²⁸ Marsh' økologi brøt, ifølge Lowenthal (1999:142), også med "emerging ... landscape paradigms". Dette diskuteres i kap. 6.

²⁹ Aldo Leopolds (1887-1949) *land ethic* er blitt stående som en av de mest innflytelsesrike økologiske ideer i etterkrigstiden, kanskje særlig i USA. Leopold arbeidet i mange år i U.S. Forest Service, men etablerte seg etter hvert som professor i viltforvaltning ved University of Madison, Wisconsin. Leopolds økologiske holdning til

Leopold tilkjennega sterke moralske og etiske vurderinger: “A thing is right when it tends to preserve the integrity, stability, and beauty of the biotic community. It is wrong when it tends otherwise” (Lowenthal 1999:142). Dette er fremdeles dominerende tanker innenfor naturvernet, selv om det innenfor vitenskapsøkologien har åpnet seg opp et svært rikt ideunivers: “By the 1950s it was mainly non-ecologists who extolled equilibrium, stability, and non-interference” (ibid.).³⁰ Det følgende er derfor svært viktig; “[b]y the 1950s, ‘ecology’ was a token of right thinking even in government agencies” (Lowenthal 2000b:9). Kanskje enda viktigere er at politikere og “... environmental reformers continue to deploy the long outdated succession-to-climax model, casting nature as normative good, technological man as evil destroyer” (Lowenthal 1999:142. Se også Demeritt 1994; Lowenthal 2000b). Lowenthals riktig nok noe demagogiske framstilling peker på noe svært vesentlig – at en natur i balanse er ‘god’ (og moralsk riktig), og at den dermed må beskyttes fra modernismens idealer. Selv om dette er tankegods som i liten grad forfektes av den vitenskapelige økologien, er det altså *ideer og idealer som står sterkt i politiske og byråkratiske systemer* (se Aasetre 2000).³¹ Begreper beslektet med økologi, nemlig miljø og biologisk mangfold, støtter opp om dette. Vi skal derfor ta resonnementet noe videre gjennom disse to begrepene.

I Merriam-Webster (1995) heter det bl.a. følgende om miljø, eller *environment*:

1: the circumstances, objects, or conditions by which one is surrounded. **2a:** the complex of physical, chemical, and biotic factors (as climate, soil, and living things) that act upon an organism or an ecological community and ultimately determine its form and survival **b:** the aggregate of social and cultural conditions that influence the life of an individual or community.

Miljø er først og fremst en helhet som økologi (og biodiversitet) utspiller seg *innenfor*. Miljø er altså en mer omfattende helhet som bl.a. kommer til uttrykk gjennom økologien. Det natursyn som kan identifiseres her skiller seg derfor ikke vesentlig fra det som ligger implisitt i økologibegrepet. Også her er det en normativ helhet som søkes

---

mennesket og jorda ble først og fremst internasjonalt kjent gjennom *A Sand County Almanac and Sketches Here and There* (1987, Oxford University Press, New York).

³⁰ I dag kan det identifiseres en rekke perspektiver på økologien (se for eksempel Pepper (1996)). Disse samles på den annen side gjerne i tre hovedforståelser: For det første, samhandling organismer imellom, og utfallet av denne samhandlingen. For det andre, ‘vitenskapelig’ eller ‘profesjonell’ økologi. Dette er en akademisk tilnærming til økologi som knyttes til biologien som vitenskap. Den vitenskapelige økologiens studiefelt er den samhandling som den første betydningen impliserer. For det tredje, økologi som den mest politisk engasjerte, kritiske og normative av de tradisjonelle vitenskaper, såkalt normativ økologi. Dette er en politisering av økologien som snarere ser på økologien som en holdning, enn en vitenskapelig disiplin (McManus 2000:193). For dette prosjektet synes det høyst relevant å se disse tilnærmingene som integrerte felter. Politiseringen av naturen som økologi er betinget av de to øvrige.

³¹ I vitenskapsøkologien er ideer om balanse/likevekt i stor grad erstattet av dynamiske ikke-likevektsmodeller.

optimalisert. Imidlertid tilkjennegis det ikke eksplisitt et balansert eller 'normalt' ideal. Det er på den annen side vanskelig å tenke seg et syn på miljø uten at individer, objekter eller samfunn inntar et 'fornuftig' forhold til hverandre, eller sagt på en annen måte, at ingen ideelt sett dominerer (se bl.a. Livingstone 2000a).

Miljø som uttrykk for et perspektiv på forholdet natur-kultur har vært en av de sentrale, overbyggende problemområdene innenfor geografien som disiplin (se for eksempel Eden 2001). Vi kjenner godt til ideene som tilla naturen eller miljøet determinerende *dominans* over kulturen; den såkalte miljø- eller naturdeterminismen (se for eksempel Livingstone 1992; 2000b; Mitchell 2000).³² I dag vil de fleste stille seg ytterst kritisk til et slikt perspektiv. Imidlertid er miljødeterminismen nok et eksempel på hvordan man til ulike tider har tatt stilling til forholdet natur-kultur, og her søkt å forklare kulturens beskaffenhet på bakgrunn av prosesser i den fysiske natur. Det naturdeterminismen *kan* bidra til er å støtte opp under den ide at naturen besitter egenskaper som på grunnleggende måter influerer kulturen, både idemessig og materielt, og dermed de vurderinger om naturen vi som mennesker foretar. Dette berører bl.a. spørsmål knyttet til på hvilke måter naturen bør beskyttes fra kulturen.

Med økologibegrepet ble det etablert en forståelse av natur som noe svært komplekst, og nærmest utenfor vår mentale og praktiske rekkevidde. Biologisk mangfold, eller *biodiversity*, støtter også opp om dette, og representerer således ytterligere "... a new image of nature, and of nature's scale and complexity" (Myerson & Rydin 1996:68). Fokuset på biologisk mangfold er også et helhetlig – men omstridt og uklart (ibid.) – perspektiv på forholdet natur-kultur. Under FNs miljøkonferanse (UNCED) i Rio de Janeiro i 1992 ble biologisk mangfold definert på følgende måte:

Biologisk mangfold kan kort forklares som jordens variasjon av livsformer. Det vil si variasjonsrikdommen av planter, dyr og mikroorganismer, og den arvelige variasjonen vi finner innen de enkelte artene. Mangfoldet av livsmiljøer eller økosystemer, som spenner fra de upåvirkede til de dyrkede livsmiljøene og byene, bidrar også til det biologiske mangfoldet. Begrepet omfatter ikke bare mangfold av arter, men også mangfold innen arter og mangfold av og innen økosystemer (Stortingsmelding nr. 13, 1992-1993:55).

Walter Rosen (American Natural Research Council/National Academy of Sciences, og co-director av 'The National Forum on BioDiversity', konferanse 1986), krediteres midt på

---

³² Miljø- eller naturdeterminismen knyttes i stor grad til Friedrich Ratzel (i Tyskland), og hans 'Antropogeographie'. Ratzel forfektet ideen om *Lebensraum*, og en organisk oppfatning av staten som en naturlig territoriell og organisatorisk enhet. Ratzels ideer ble i USA forfektet av for eksempel Ellen Semple, som

1980-tallet begrepet biodiversitet (Selvik 1999). Bakgrunnen for at begrepet dukker opp er, ifølge Evans (1996), for det første at (natur)vitenskapelige data viste omfattende globale miljøproblemer, og for det andre at det identifiseres en sammenheng mellom vern av biologisk materiale og økonomisk utvikling. Dessuten skaffet miljøkampanjer og stor medieoppmerksomhet rettet mot interesse og sympati for bl.a. urbefolkningsspørsmål og ville dyr debatten om biologisk mangfold mye oppmerksomhet. Det var derfor mulig for et begrep som tidlig på 1980-tallet var nærmest ukjent å bli hovedtema for FNs miljøkonferanse i Rio allerede i 1992.³³ Med dette som utgangspunkt lå det åpent for en forbindelse mellom økologi og biologisk mangfold: “Long-held ecological principles of harmony and balance look to the maintenance of biodiversity for the persistence or restoration of ecological balance within ecosystems” (Evans 1996:8). På samme måte som for økologien, står en objektiv systemforståelse sentralt. Evans (ibid.) hevder derfor videre at

Scientists of biodiversity are concerned with species and the organisation of species into systems and not with the interests and wellbeing of individuals, particularly those individuals which are seen as a threat to the maintenance of systems.

Dette betyr at vår kjennskap til biodiversitet også primært går gjennom måling og kvantifisering. Her er det en viktig parallell mellom begrepene økologi og biologisk mangfold: Det er innenfor politiske og administrative systemer vanskelig å oversette matematisk, naturvitenskapelig og teknisk basert kunnskap om et biologisk mangfold til problemområder som berører samfunnet som helhet. Fordi det kan være uklart hva som menes med biologisk mangfold, er det derfor uklarerheter knyttet til hva det er som måles. Dette er et problemområde som går langt ut over det naturvitenskapelige. Biologisk mangfold er derfor å betrakte som en verdidebatt, like mye som en målemetode (se Selvik 1999). Betrakter man imidlertid biologisk mangfold som bl.a. et (politisk) retorisk (be)grep, brukes begrepet i stor grad for å overbevise oss om at naturen er i ubalanse, og at det er vi (kulturen) som har ansvar for å gjenopprette systemets ekvilibrium gjennom vår praksis. En av konsekvensene av å gjenopprette balansen er at vi dermed unngår tap av arter og organismer. Det er dette det følgende skal handle om.

---

ifølge Livingstone (2000b:213) “... did much to establish environmentalism as the dominant mode of explanation in American geography during the early decades of the twentieth century”.

5.4.1 “*The politics of loss*”³⁴

Baudrillard (1981:202) har uttrykt seg på følgende måte om forholdet natur og økologi:

To speak of ecology is to attest to the death and total abstraction of nature. ... The great signified, the great referent nature, is dead, replaced by environment, which simultaneously designates and designs its death and the restoration of nature as simulation model ....

‘Naturens død’ som materielt fundert forfektes også av Olwig (1996b), som hevder at begrepet natur er i ferd med forsvinne fra den geografiske diskurs. Ifølge Baudrillard og Olwig har vi ‘mistet’ naturen fordi den er blitt betraktet som normativ og verdiladet. Spørsmålet er imidlertid *hvilken* natur vi har ‘mistet’? Vi har jo fremdeles både ‘natur’, økologi, miljø og biologisk mangfold. Naturen er derfor ikke borte, men den har antatt en annen form, et annet begrepsapparat, eller gjerne en annen retorikk (jfr. kap. 2.6). Russell (2000:42) sier følgende: “The late twentieth century has seen the growth of a movement to revert to the idea of an organic or even a divine nature”. Dette må betraktes som en reaksjon på opplysningstidens rasjonalitet, og vår tids stadig økende miljøproblemer. Forsøk på å vende seg bort fra det mekaniske natursynet er bare én av de løsninger som kan identifiseres. En annen er å opprettholde det mekaniske (naturvitenskapelige) natursynet for så å håpe at miljøproblemene vil la seg løse på, nettopp, en mekanisk måte. Dette ga Worster uttrykk for allerede i 1977 (side 344): “We are fearful of what science can do, but at the same time we feel there is no other place to go for our ideas about nature”.

Jeg har tidligere vært inne på at det ligger et sterkt element av å beskytte naturen fra kulturen i et økologisk innrettet natursyn, fordi kulturen i stor grad oppfattes som destruktiv. Til grunn for en slik holdning ligger en tapsmentalitet, eller det Evans (1996:7) har kalt “the politics of loss”. Dette reiser et perspektiv på tid (se kap. 8), så vel som et perspektiv på teknologi og vitenskap, for eksempel: “The question of the scale of biodiversity drives the fundamental issue of whether there is a problem of biodiversity loss and, if so, how great a problem” (Myerson & Rydin 1996:73). Et økologisk innrettet natursyn er derfor et verdisyn, akkurat slik andre natursyn er. Når “[s]cientists claim that biological diversity is a value-free concept” (Evans 1996:10), er det derfor grunn til å stille seg kritisk, fordi “... the act of measurement [unite] fact and value” (Myerson & Rydin 1996:68. Se også Hillier 1998; Selvik 1999). Hvor fysisk og objektivt fundert natur som biologisk mangfold enn måtte synes å være, demonstreres derfor nok en gang hvor

---

³³ Se Selvik (1999, særlig kap. 3) for en mer omfattende diskusjon om biologisk mangfold.

³⁴ Evans (1996:7).

dominerende kulturelle verdier er til stede. Evans (ibid.:7) hevder således følgende:

The loss to science of species through human agency and the economic importance of conservation were joined by a moral principle: Nature should be managed as a resource for humans and their future generations.

Dette har ført fram til en utpreget politisering og kommersialisering av biodiversitet, men også av økologi og miljø – de “er blitt ... signalord for [problemer] som trenger politisk behandling” (Jones 1996a:1) – og dermed praktiske tiltak. Dette er bl.a. nedfelt i den såkalte Biodiversitetskonvensjonen (Stortingsmelding nr. 13, 1992-93).³⁵ Det kan i så måte være på sin plass å påpeke at Wilsons biodiversitetsbegrep er det miljøpolitiske begrepet, for som Jones (1996a) og Myerson & Rydin (1996) har vist var begrepet et vitenskapelig begrep lenge for det ble en miljøpolitisk fakkell – akkurat slik som miljø- og økologibegrepene. Sörlin (1991:17) hevder i forlengelsen av dette at i kjølvannet av den politiserte naturen som økologi har det vokst fram en ny miljøetikk: “Nya prioriteringar görs om vad naturen är värd, för vilka syften den bör användas, hur vi drar gränsen mellan olika nyttjandeformer, hur vi ser på naturskydd, rekreation, estetik, exploatering”.

Et viktig forhold ved et økologisk innrettet natursyn er at det kan oppfattes som en *forlengelse* av romantikkens natursyn, og en *reaksjon på* modernismens natursyn. Et sentralt spørsmål er imidlertid hvorvidt et økologisk innrettet natursyn har kommet renessansens mekaniske perspektiv til livs. Sagt med andre ord: Representerer dette natursynet noe nytt? Økologien er altså (natur)vitenskapelig fundert, slik også miljø og biologisk mangfold er. Det var naturvitere som grunnla forskningsfeltene, og i neste omgang førte dem sammen. Karakteristiske kjennetegn ved studier av økologi, miljø og biologisk mangfold er at de bygger på en søken etter ‘normale’ og gjennomsnittlige systemer (og altså ikke individuelle ulikheter eller forskjellighet) som grunnlag for generalisering, og hvor menneskets oppgave er å avdekke og leve etter dens logikk – hvordan fungerer delene sammen, hvordan kan vi forstå sammenhengene og hvordan kan vi leve opp til sammenhengene? Med andre ord, hvordan kan vi innta en fornuftig plass i systemet?

Hva er det da som skiller dette økologisk orienterte natursynet fra renessansens mekaniske syn? Vi har nok opplevd en dreining i verdivurderinger. Økologi, biologisk mangfold og miljø har til en viss grad tatt opp i seg det før-moderne, prosessuelle naturbegrepet. Utfallet av disse verdivurderingene synes imidlertid å være slående lik de vi kjenner som modernismens natursyn. Worster (1977:346-347) sier følgende:

---

³⁵ Om Biodiversitetskonvensjonen, se også Langaas (1996).

Whatever may be its revolutionary implications for politics, religion, or economics, the Age of Ecology has not much new to say about the organization of nature. One can hear in its language, now and then, the accents of Linnaeus or Gilbert White, of eighteenth-century imperialists or arcadians, of the nicely contrived balance-of-nature idea. At other times one hears the echoes of Romantic biology, of organicism, and of Thoreau's subversive stance. Of course the Darwinian paradigm of nature remains a decisive formative influence on recent ecological thought, despite the efforts of the New Ecologists to start from other premises, and though the frontier era has long past, Frederic Clements' concept of ecological succession still survives.

Kort sagt, økologien, slik som andre naturbegrep, er et produkt av fortidens intellektuelle innsats. Å skjule sine verdisyn bak tilsynelatende 'nye' objektive fenomener som økologi, miljø og biologisk mangfold gjør ikke naturen mindre tingliggjort (og dermed mer verdifri). Naturen utnyttes derimot på en annen måte, som et objekt som i størst mulig grad skal holde rede på sin egen interne, logiske orden. Poenget er imidlertid at det igjen er en strategi for vår egen skyld. Dette har på grunnleggende måter blitt vår tids politiske credo – politikken og forvaltningens rolle er i stor grad blitt å utforme normative løsninger og forvaltningsstrategier for hvordan dette bør løses i praksis, fordi biologisk mangfold, økologi og miljø ikke lar seg diskutere uten at man samtidig diskuterer hvordan man kan ivareta, verne eller forvalte dem som realiteter basert på verdivurderinger. Dette har ikke bare satt retoriske prosesser i bevegelse – slik vi har sett i den norske landbrukspolitikken – men i neste omgang også prosesser knyttet til moral og estetikk, og til sist den praksis som bokstavelig talt skal 'utføre' eller operasjonalisere et slikt natursyn. Det er derfor, avslutningsvis, interessant at biodiversitet også oppfattes som livsdiversitet. En slik moralsk og estetisk symbolikk er ikke tilfeldig:

A mechanical universe can be abused with impunity, whereas one that is alive or even divine deserves more respect. There is, of course, no logical justification for abusing a machine (particularly if it belongs to someone else) merely because it is a machine, but the argument has a certain emotional appeal to those disposed on other grounds to demechanize the earth and reinstate an organism in its place (Russell 2000:42).

5.5 Oppsummering

Dette kapitlet startet med å identifisere et (førmoderne) prosessuelt og organisk natursyn med utgangspunkt i den greske antikken. Natur ble betraktet som et potensiale som kunne utløses av menneskelig aktivitet på en måte som ivaretok en 'bærekraftig' balanse mellom det man høstet og det man tilførte. Med den kristne middelalder antar naturen en guddommelig form. Den jordiske naturoppfattelse er resultat av de undere som skjer i himmelen, og det er den himmelske logikk som styrer de jordiske handlinger. Renessansen er en avgjørende periode fordi det da vokser fram et (moderne) natursyn hvor et mekanisk forhold mellom natur og kultur kommer til syne, og sanksjoneres vitenskapelig og teknologisk. I dag er det mulig å spore et økologisk (og organisk) orientert natursyn. Jeg har argumentert for at et slikt natursyn har slående likheter med det 'moderne', mekaniske natursynet, selv om også et organisk, og kanskje til og med elementer av et guddommelig natursyn, er til stede. Dette kommer til uttrykk når naturen betraktes som biologisk mangfold, økologi eller miljø, og det tilsynelatende uberørte blir et ideal. De kompliserte ideene som ligger til grunn for endringer i natursyn kan identifiseres både blant bøndene og i forvaltningen. De kommer imidlertid til uttrykk på ulike måter, og de kan på mange måter betraktes som i utakt. Dette blir mer tydelig i de påfølgende kapitlene.

En svært sentral dimensjon ved forholdet natur-kultur er imidlertid ikke integrert i dette kapitlet, nemlig landskap. For å forstå den utvikling som er beskrevet i dette kapitlet er det av helt grunnleggende betydning å vurdere på hvilke måter natur betraktet som landskap bidrar til og støtte opp under de bevegelser i natursyn som har preget den vestlige verden siden renessansen, slik det er demonstrert i dette kapitlet. Like viktig er at det kan bidra ytterligere til å demonstrere det komplekse forholdet mellom bøndene, forvaltningen og jorda.

6 Landskapet: Morfologi, sceneri og territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap

*The way we see things is affected by what we know or what we believe.*¹

I det forrige kapitlet ble det presentert en svært kondensert versjon av idehistoriske endringer som grunnlag for ulike natursyn og praksis. Særlig har det mekaniske og naturvitenskapelig baserte natursynet som kan spores tilbake til renessansens Europa siden hatt grunnleggende innvirkning på vår tenkning om, og forvaltning av forholdet natur-kultur. I dette kapitlet er det *landskap*, som også kan sees som et renessanse-uttrykk for forholdet natur-kultur, som er hovedfokus.

Landskap som forskningsfelt er svært komplekst, og til dels uoversiktlig. Jeg skal innenfor en slik kompleksitet forholde meg til tre historiske landskapsbegreper, eller tradisjoner innenfor landskapsforskningen: For det første, Carl Sauers innflytelsesrike morfologiske perspektiv; for det andre, et scenisk landskapsbegrep knyttet til den 'kulturelle dreiningen' i geografifaget (og samfunnsvitenskapene for øvrig); og for det tredje, landskapet som et territorielt befestet kulturelt og sosialt fellesskap.² De to første begrepene beskriver landskapet sett utenfra, mens det tredje begrepet er et 'innenfra-begrep'. De er på ulike måter relevante for de natur- og landskapssyn som kan identifiseres på Jæren og i den norske landbruksforvaltningen. De er videre knyttet til problemstillinger rundt det statiske (billedlige), og det foranderlige (sedvanlige). De er derfor også knyttet til det visuelle og observerbare som av mange betraktes som et grunnleggende forhold ved geografien som disiplin, og ikke minst ved studier av landskap (og natur). Betydningen av det visuelle har også blitt empirisk demonstrert i denne avhandlingens kap. 2 og videre i del 1. Det er derfor i spørsmål om det visuelle at dette kapitlet har sitt utgangspunkt.

6.1 Geografi og visualitet

Generelt 'sett' strukturerer et visuelt basert vokabular samfunnsvitenskapene. Det er ikke mulig å tenke seg et samfunnsvitenskapelig (eller for den del naturvitenskapelig)

---

¹ Berger 1972:8.

² Også begrepet 'politisk landskap' (landskapet som aktivitetsfelt) brukes som metafor på en slik landskapsforståelse (se for eksempel Olwig 2002).

språk – eller en retorikk – uten begreper som perspektiv, fokus eller ‘etter mitt syn’. Et perspektiv er for eksempel et redskap for å *se på* ting fra en bestemt *posisjon* (Sack 1989). Dette er en høyst visuell terminologi som særlig kan knyttes til (natur)vitenskaper som for eksempel geometri, kartografi og arkitektur. Jeg har så langt i denne avhandlingen i stor grad benyttet en slik terminologi selv om jeg knapt har ført eksplisitte diskusjoner om visuelle uttrykk. Dette kan på bred basis betraktes som en visualisering av kunnskap.

Visualitet synes å ha særlig relevans for geografien – det er blitt argumentert for at geografien har en visuell slagside (Cosgrove 1984), eller til og med er en visuell disiplin (Rose 1993; Lippard 1997). Jeg vil ikke slutte meg helt til Roses og Lippards påstand. Cosgroves poeng kan imidlertid rettferdiggjøres ut fra at geografisk kunnskap ofte presenteres visuelt. Kartbruk er det mest åpenbare eksempelet på slik visualisering, men også bruk av fotografier (for eksempel flyfotografier) og malerier, og etter hvert geografiske informasjonssystemer (GIS), er sentrale redskaper for geografer. Disiplinens visualitet har imidlertid et annet perspektiv. Det har særlig i løpet av 1990-tallet blitt tatt til orde for at visualiteten *per se* må analyseres kritisk. Med andre ord, den sosiale produktiviteten som våre visuelle redskaper har er blitt et forskningsfelt i seg selv (se for eksempel Cosgrove & Daniels 1988; Harley 1988; Rose 1993, 2001).

Til sist, visualitet og en kritisk innstilling til det visuelle har særlig relevans for studier av landskap. For det første kan det argumenteres for at det visuelle språket usynliggjør den, eller det som uttrykker seg. Sosialantropologen Tim Ingold (1993:154-155) sier det på følgende måte: “The surveyor’s job ... is to take instrumental measurements from a considerable number of places, and to combine these data to produce a single picture which is *independent* of any point of observation”. Dette har Donna Haraway kalt “the god-trick” – “... the production of an invisible critic who nonetheless claims to see others fully” (Rose 2000:893). (Dette ble bl.a. demonstrert i det forrige kapitlet hvor naturbegrepet antar tilsynelatende nøytrale og naturaliserende former.) Hvor forførende en slik posisjon enn måtte være – “Haraway makes it clear that to (attempt to) remain invisible while claiming to see clearly is to occupy a discursive position that remains unaccountable for its own specificity and partiality” (ibid. Se også Hillier 1998). For det andre, og minst like viktig, visuelle representasjoner av landskaper (for eksempel kart, fotografier og malerier) nøytraliserer, eller til og med ignorerer arbeidet som har skapt landskapet: “..., landscape representations are exceptionally effective in erasing the *social struggle* that defines relations of work. Rather ... landscape is made to appear as fully *natural*” (Mitchell 2000:103). Dette så vi

eksempler på i kap. 2 i analysen av forvaltningsmaterialet, og fig. 2.2 er en god illustrasjon av dette. Det visuelle som billedlige representasjoner har med andre ord en tendens til å avvæpne aktørene i landskapet, og særlig de som utfører det manuelle arbeidet som former landskapet. Mitchell (ibid.104) framholder derfor at

... the work of those groups opposed to the way the landscape works to naturalize social relations at particular times and places is precisely always to ‘denaturalize’ them – to find ways to unsettle the landscape and disintegrate it *as* a landscape.

Spesielt i løpet av 1990-tallet har landskap som forskningsfelt framstått som omstridt og motsetningsfylt, både innenfor geografien, men også innenfor disipliner som antropologi, kunsthistorie og arkeologi (Bender 1992). På et svært grunnleggende nivå har debatten kretset rundt to tilnærminger til begrepet ‘landskap’: For det første de tilnærminger som primært oppfatter landskapet som en fysisk enhet. For det andre de tilnærminger som vektlegger landskapets symbolske, men også materielle kvaliteter (Seymour 2000. Se også Ingold 1993; Rowntree 1996). Den første tilnærmingen blir i dag i stor grad forbundet med tidligere tradisjoner innenfor historiske landskapsstudier, særlig Carl Sauer og Berkeley-skolen. Denne tradisjonen har imidlertid fremdeles sine praktikere, og må etter mitt skjønn betraktes som relevant for hvordan vi kan forstå landskap. Den andre tilnærmingen er blitt knyttet til den ‘kulturelle dreiningen’ i faget, og “[a]uthors of such works have questioned a realist interpretation of landscape and have cast doubt on a division between objective and subjective approaches” (Seymour 2000:193). Imidlertid, “[b]oth approaches privilege a *visual* means of interpreting landscape although they do this in different ways” (ibid.:194, min utheving). Seymour (ibid.:194) framholder således følgende:

There is a sense ... in which a symbolic approach to landscape rests strongly on interpretation through the visual senses. Although several authors have discussed landscape as a text to be read (Duncan and Duncan, 1988; Daniels and Cosgrove, 1993), a landscape is more generally treated as something to be viewed, and often most associated with an open view organised through certain kinds of aesthetic conventions.

De reiser begge derfor problemstillinger knyttet til den visuelle produksjonen av de sosiale prosessene i landskapet. Selv om det kan identifiseres en tredje tilnærming, og Seymour slik sett forenkler debatten, fungerer dette allikevel som en nyttig introduksjon til en atskillig mer komplisert diskusjon om landskap. Det er Carl Sauer og hans morfologiske landskapsbegrep, som er utgangspunktet for den videre

begrepsdiskusjonen.³

6.2 Carl Sauer og det morfologiske landskapet

Jeg må innenfor rammen av denne avhandlingen nøye meg med et kortfattet forsøk på å *karaktarisere* den såkalte Berkeley-skolens sentrale rolle i 1900-tallets landskapsforskning. Imidlertid vil de øvrige perspektivene til en viss grad kaste lys over ideene og metodene knyttet til Berkeley-skolens studier av landskap og kultur.

Med post-modernismen og den post-strukturelle tolkningen av post-modernismen, har forståelsen av, og troen på det 'virkelige' blitt trukket grunnleggende i tvil (jfr. Seymour sitert ovenfor). Det er bl.a. en utstrakt tendens i dagens samfunnsvitenskapelige forskning å betrakte sine forskningsobjekter som representasjoner – objektene er 'egentlig' ikke slik de umiddelbart framstår, vi må derfor studere dem som representasjoner av noe annet for å forstå dem (se også kap. 10). Dette gjelder også innenfor den samfunnsgeografiske diskurs. Like fullt eksisterer det en tradisjon der landskaper først og fremst er observerbare, fysiske enheter, eller arealkategorier. Det er til Carl Sauer og Berkeley-skolen at vi må vende blikket for og finne utgangspunktet for en slik tradisjon innenfor landskapsforskningen. Sauers essay fra 1925 – *The Morphology of Landscape* – har hatt en grunnleggende innflytelse, kanskje særlig på den amerikanske kulturgeografien slik den utviklet seg gjennom hele 1900-tallet. Men også i britisk forskning, både i dag og tidligere, praktiseres en slik tilnærming (se for eksempel Hoskins (1955) som et eksempel på en studie; se Muir (1998) og Mitchell (2000) for en diskusjon om tradisjonen som sådan).

Hva er denne tradisjonens fokus, eller hva består studieobjektet av? Ifølge Seymour (2000:193) har historisk geografisk forskning innenfor denne tradisjonen "... focused on the physical landscape changes due to human and natural forces, tending to view landscape as a complex grouping of artefacts which can be surveyed and plotted or mapped". Dette er på mange måter 'riktig', men det må etter mitt skjønn allikevel nyanseres noe.

Carl Sauer brakte med sine studier av kulturlandskaper den amerikanske *kulturgeografien* ut av naturdeterminismens nokså klamme grep (Rowntree 1996; Mitchell 2000). Sauer hentet det intellektuelle grunnlaget for sin tenkning om landskap (som først og fremst et kulturelt fenomen), fra det germanske språk (*Landschaft*). Her var mennesket betraktet som en aktiv aktør, og ikke passivt underlagt naturen: "To

---

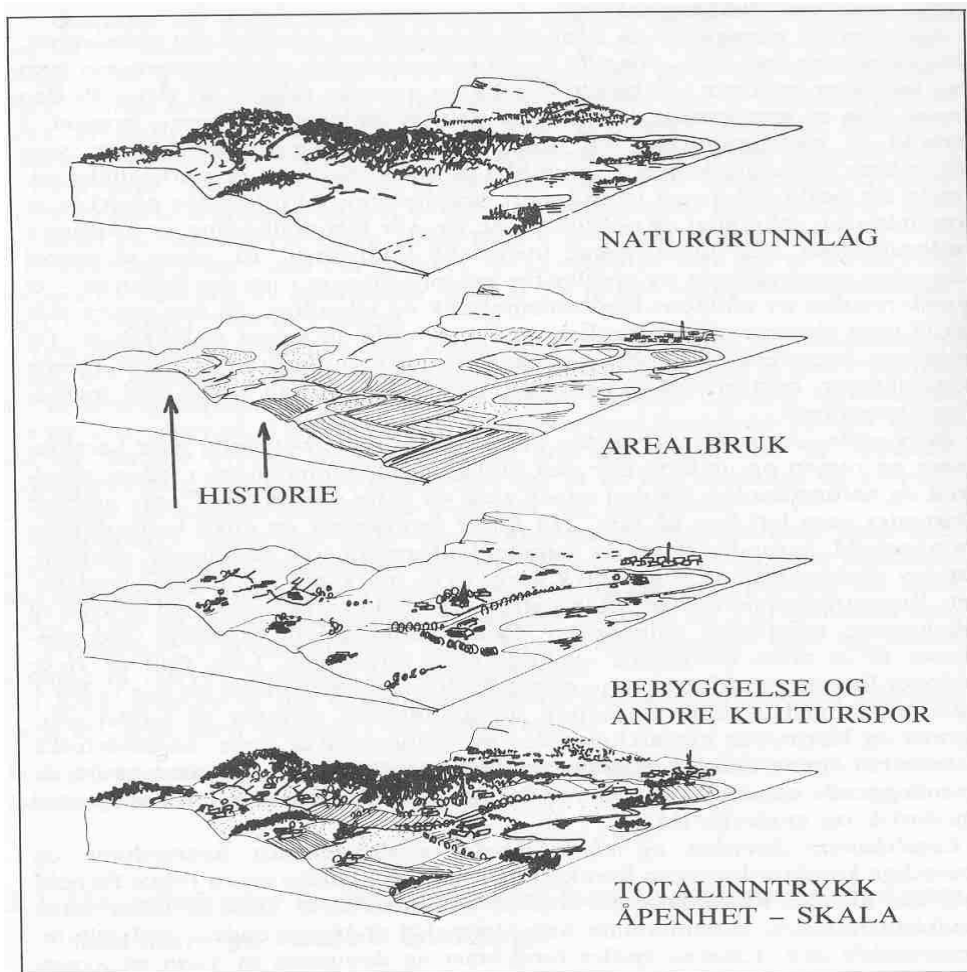
³ Morfologi er studiet av former, men også brukt som synonym for form. (Se Sauer 1925).

escape determinism, Sauer argued that geography must claim a body of objective phenomena as its own; landscape, which was an area, made up of a distinct association of forms, both physical and cultural” (Mitchell 2000:131). I *The Morphology of Landscape* slår derfor Sauer fast at “... landscape is the field of geography” (1925:21), og at “[t]his contact of man with his changeful home, [is] expressed through the cultural landscape” (ibid.:53). For Sauer var derfor landskap “the unit concept of geography, to characterize the peculiarly geographic association of facts” (ibid.:25). Landskaper kunne således studeres som “spatial facts (contrasted with history’s time facts), explicated, and then compared to other landscapes so that each might be placed in a system or taxonomic scheme” (Rowntree 1996:131).

Sauer som var særlig interessert i kulturers materielle aspekter, fant at landskaper rommet det han søkte for å finne forbindelsene mellom natur og kultur. Sauer anerkjente altså til fulle betydningen av kultur som formende for natur. Landskapet har således organiske kvaliteter der land(skap) og liv forutsetter hverandre. (Her kan vi kjenne igjen et klassisk naturbegrep.) Han mente derfor at “... landscape is not simply an actual scene viewed by an observer” (ibid.:26), landskaper er også områder som er resultat av kulturell aktivitet. Basert på dette er Sauers syn på kultur at “[c]ulture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape the result” (ibid.:46). Kultur har altså evne til å gjøre ting – kulturen er agenten.

Sauer forfektet videre et generaliserende syn på (kultur)landskapet: “The geographical landscape is a generalization derived from the observation of individual scenes” (ibid.:26). Et landskap kan derfor ikke betraktes som et individuelt, lokalt produkt, men heller som “... a summation of general characteristics” (ibid.:28), hvor kulturen *per se* (og altså i mindre grad det *kulturskapende*) blir hovedfokuset, og der betingelsen for et slikt fokus er et skille mellom (eller egentlig en evolusjonær utvikling fra) natur- og/til kulturlandskap. Sauers morfologiske landskap er således arealkategoriserende. Dette illustreres i fig. 6.1. Illustrasjonen viser dessuten ett av de sentrale perspektivene som kan identifiseres innenfor dagens areal- og landskapsplanlegging slik vi bl.a. møtte det i forvaltningsdiskursen i kap. 2: I utviklingen fra natur- til kulturlandskap ‘tilføres’ stadig mer kultur i betydningen kulturelle spor. Vår kjennskap til denne utviklingen får vi gjennom kartlegging av observerbare artefakter eller objekter ‘på overflaten’ av kulturlandskapet – for eksempel bygninger, veier og gjerder. Vi får med andre ord ingen kjennskap til hvordan objektene er blitt til, og hva de betyr i den kontekst de har blitt produsert. Forvaltningen har således en tendens til å underspile de dypere sammenhengene mellom objekters lokale

tilblivelse og betydning, fordi det generaliserende og normaliserende betones sterkt. Noe av dette kan vi altså identifisere i Sauers landskapsbegrep, og i det foregående kapitlet ble en slik tilnærming knyttet til et mekanisk natursyn.

Figur 2. Skjematisk illustrasjon av hovedkriterier for regioninndeling.
Simplified illustration of major criteria for regionalization of landscape.

Fig. 6.1 Skjematisk illustrasjon av hovedkriterier for regioninndeling (Nordisk Ministerråd 1987:32).

Det morfologiske landskapsbegrepet gir imidlertid signaler om endringsprosesser og dynamikk. Forvaltningen har demonstrert problemer med å takle nettopp dynamiske, lokalt baserte kulturelle og sosiale prosesser – de prosesser som bøndene har demonstrert betydningen av. Tendensen til et statisk utenfra-perspektiv på landskapet er derfor til stede. Vi må således ta det teoretiske perspektivet noe videre for å finne relevant idemessig tankegodt som kan kaste lys over sammenhengene mellom landskapsproduksjon og det statiske, eller retttere det statiske som billedlig representasjonsform. Vi må imidlertid returnere til Sauers landskapsbegrep for å finne grunnlaget for dette.

Et morfologisk perspektiv på landskap var, og er fremdeles problematisk. Richard Hartshorne var den av Sauers samtidige som på den mest grunnleggende måten kritiserte Sauer – Hartshorne ville verken mer eller mindre kvitte seg med (kultur)landskapsbegrepet. Ikke bare fant Hartshorne Sauers naturlandskapsbegrep problematisk – naturlandskapet er “a theoretical conception that not only does not exist in reality, but never did exist” (Rowntree 1996:132). Hartshorne argumenterte for at landskap er for tvetydig til å kunne fungere som et logisk fundament for geografien som disiplin:

Moreover, the term is redundant with area, which adequately expresses the spatial concept in English. Last, because landscape refers only to the surface of the land, it is literally a superficial phenomenon, and a field of science that concentrated on landscape would itself be superficial (ibid.).

Landskap var derfor, for Hartshorne, tilslørende og ikke oppklarende. Ikke minst, Sauers landskap ‘besudlet’ Kants objektive forståelse av rom (space som i ‘area’ eller region), med estetikkens og verdivurderingenes subjektivitet.⁴ Hartshornes hovedargument var derfor at geografis framtid lå i ‘spatial science’. Med Hartshornes utfall mot Sauer var den i dag todelte samfunnsgeografien et faktum – geografi som romlig disiplin, eller som en disiplin der natur-kultur-relasjoner dominerer.⁵

6.2.1 Den ‘kulturelle dreiningen’

Sauers morfologiske landskapsbegrep, og “[t]he traditions of cultural geography Sauer initiated [that] have proved exceptionally durable” (Mitchell 2000:21), får altså i stor grad leve i fred på siden av det romlige, helt fram til den ‘kulturelle dreiningen’ vinner gehør fra tidlig på 1980-tallet.⁶ Sentralt for mye av landskapsforskningen innenfor denne ‘nye’ kulturgeografien i løpet av de siste 15-20 årene, har vært å ta til dels sterk

---

⁴ Sauers morfologiske landskap var altså ikke absolutt. Inspirert av Herder og tysk romantikk forfektet Sauer en kulturell relativisme basert på ulike kulturområders individuelle (materielle) karakteristikk. Dette kan synes noe selvmotsigende i forhold til at Sauer forfektet et generaliserende syn på kulturlandskapet. Den kulturelle relativismen må derfor sees som et grunnlag nettopp for generalisering. (Se for øvrig Mitchell (2000:3-65) for en god diskusjon om ‘ny’ og ‘tradisjonell’ amerikansk kulturgeografi med vekt på landskap).

⁵ Se f.eks. Neil Smith (1989:107) for en nærmere beskrivelse av Hartshornes region og “The Assassination of Landscape”. Hartshornes ‘problem’ lå i forholdet mellom den tyske og engelske betydningen av landskapsbegrepet. Hartshornes grunnleggende oppfatning var at en måtte skille mellom den forvirrende begrepsbruken: På den ene siden landskap som en måte å se på (den engelske betydningen), og på den andre siden det man faktisk ser på (den tyske betydningen). Hans løsning på problemet var altså å gå helt bort fra studier av landskap, og over til studier av rom (space). Se også Langton (1988), og for øvrig kap. 10 i denne avhandlingen.

⁶ Sauers intellektuelle innflytelse skyldes dessuten hans mange studenters betydning for den amerikanske kulturgeografien: “Over the course of his career, Sauer supervised more than 40 PhD dissertations in geography” (Mitchell 2000:21).

avstand fra den sauerianske tradisjonen.⁷ På et svært viktig punkt skiller imidlertid denne nye kritikken seg fra Hartshornes kritikk – man er ikke villig til å kvitte seg med selve landskapsbegrepet. Tvert imot, man må heller se på landskap “... as playing a central role in a new and reinvigorated human geography, provided the concept is informed by contemporary social theory” (Rowntree 1996:140). Da James Duncan publiserte sin artikkel *The Superorganic in American Cultural Geography* (1980), markerer den derfor først og fremst et oppgjør med det nesten 60 år lange sauerianske hegemoniet innenfor amerikansk kulturgeografi (Setten 1999).⁸ Det Duncan kritiserer er det han kaller det superorganiske kulturbegrepet som lå til grunn for Berkeley-skolen.⁹ Duncan (1997:3) sier – retrospektivt – at

I was intrigued and puzzled by a notion of culture that had no clear social psychology or explicit role of individual agents. ... I argued that such a theory of culture precluded the necessity of discussing social or political process, because the analytical work was performed by an overarching notion of culture.

En (superorganisk) kultur som lever sitt eget liv – “an entity above man, not reducible to actions by the individuals who are associated with it, mysteriously responding to laws of its own” (Duncan 1980:182) – kunne altså i liten grad kaste lys over politiske, sosiale og identitetsmessige problemstillinger. Tiden var moden for en mer samfunnsrelevant og ‘vitenskapelig’ geografi. Duncan (ibid.:191) oppsummerer dette på følgende måte:

In short the world described by the [‘traditional’] cultural geographers is a world in which the individual is largely absent, consensus prevails, deviance is ignored; it is a world untouched by intracultural conflict. Thus the unintended consequence of the superorganic theory has been to discourage inquiry into important questions of social interaction by rooting explanation in a transcendental realm.

Sauers underteoretiserte kulturbegrep var altså det springende punkt for landskapsforskerne som identifiserte seg med den ‘nye’ kulturgeografien. Mens Sauer

---

⁷ Muir (1998:265) hevder at en av konsekvensene av dette er at den ‘tradisjonelle’ sauerianske tilnærmingen til landskap er blitt institusjonelt marginalisert. Den befinner seg til og med utenfor “... the confines of ‘establishment’ geography and largely or entirely ignored by almost all the leading British *geographical journals*”.

⁸ Tatt i betraktning at humanistiske og sosialt orienterte perspektiver hadde entret samfunnsvitenskapene med full tyngde tidlig på 1970-tallet var nok tiden moden for å tenke nytt om kulturell og sosial forskjellighet, og ikke minst hvordan individuelle egenskaper og ferdigheter fører til samfunnsendring. Dette var også en reaksjon på positivismens dominans.

⁹ Sauers superorganiske kulturbegrep var for øvrig hentet fra antropologene Alfred Kroebers og Robert Lowies arbeid (Duncan 1980). Rowntree (1996) peker på at dette viser Sauers tverrfaglige arbeid, og at hans landskapsstudier må forstås i en kontekst som går ut over den geografiske diskurs. Mitchell (2000:29-33) gjør for øvrig et poeng av at Wilbur Zelinsky, som var en av Sauers mange og senere innflytelsesrike studenter, i større grad enn Sauer har forfektet et superorganisk kulturbegrep. Se også Mathewson (1996) om kulturbegrepet i amerikansk kulturgeografi.

studerte form, eller morfologi, og således forfektet et morfologisk (og evolusjonistisk) syn på landskapet, studerer de 'nye' kulturgeografene i stor grad landskapet som representasjon eller ideologi.¹⁰ Noen av de mest markante av disse geografene innenfor landskapsforskningen er for eksempel nettopp James Duncan (1980, 1990), men også Denis Cosgrove (1984, 1985), Stephen Daniels (1989) og Gillian Rose (1993).¹¹ Disse har til felles at de er britiske, eller britisk orienterte, i sine teoretiske tilfang. På den annen side er de sterkt influert av fransk poststrukturalisme i sitt fokus på landskap som tekst, diskurs og maktarena, og som symboler og representasjoner (se Setten 1999). Sist, men ikke minst, vekten på landskapets visuelle dimensjoner synes å overskygge andre dimensjoner, og det er det visuelle, eller det sceniske og billedlig representerte landskapet som skal drøftes som det 'andre' landskapsbegrepet. Det er dette begrepet som i størst grad synes å kunne kaste lys over landbruksforvaltningens perspektiv på landskap.

6.3 Det sceniske landskapsbegrepet

Først en kort rekapitulering fra avhandlingens kap. 2:

I forvaltningsdiskursen er betydningen av landskapet gitt fordi begrepet i liten grad diskuteres. Det analyserte forvaltningsmaterialet er bl.a. slående visuelt i karakter. Dette er en estetisert oppfatning av landskap hvor landskapet relativiseres, den som ser usynliggjøres, og det visuelle dominerer over andre sanser. Landskapet framstår som statisk, nøytralt og 'naturlig'.

---

¹⁰ Det er et vesentlig poeng ved Sauers kulturlandskapsstudier at han benytter begrepet *fenomen* om de materielle kvalitetene ved ulike landskaper. Sauer argumenterte derfor for at geografens oppgave var å etablere "a critical system which embraces the phenomenology of landscape in order to grasp in all of its meaning and color the varied terrestrial scene" (Sauer sitert i Mitchell 2000:26-27). 'Fenomenologi' har imidlertid to hovedbetydninger: I den form Sauer benytter seg av begrepet betyr det vitenskap om fenomener slik de kan observeres som objekter, hendelser eller fakta. Den andre betydningen refererer til den filosofiske fenomenologien "which focuses on detailed descriptions of conscious experience" (ibid.). Denne andre typen fenomenologi var særlig sentral i utviklingen av humanistiske perspektiver på 1970- og 80-tallet.

¹¹ En rekke andre forskere kunne vært nevnt. Det må dessuten understrekes at perspektiver på landskap som faller inn under 'ny' kulturgeografi er – på godt og vondt – svært mangfoldige. Muir (1998:265) karakteriserer derfor denne tradisjonen som "... a fragmented variety of approaches that are loosely associated under the banner of cultural geography". Muir (ibid.:266-269) har identifisert følgende 'retninger' som kan samles innenfor den 'kulturelle dreiningen': 'landscape history', 'landscape as heritage', 'the perception of landscape', 'landscape, politics and power', 'landscape evaluation', 'symbolic landscapes', 'the aesthetic approach', 'landscape and place relationships'. En kan bifalle, eller stille seg kritisk til en slik kategorisering. Muir viser like fullt hvor mangefasettede og kompliserte ulike tilnæringer til landskap kan være. Felles for dem er imidlertid at de kan betraktes som kulturelt innrettede forståelser av landskap. Se også Rowntree (1996) og Schein (1997) for nyttige referanser til noe av det mangfold som har preget de siste 20 årenes landskapsforskning.

Dette er dessuten et perspektiv på landskap som er uttrykk for den sentraliserte 'outsider'-makten, der kartlegging med sine økonomiske, juridiske og forhandlingsmessige uttrykk, blir et avgjørende retorisk redskap når bl.a. bøndene skal overbevises om at dette er den 'naturlige' og logiske forståelsen av landskap. Landskapet som komplekst, og ofte konfliktfylt sosialt og kulturelt produkt er dermed blitt nøytralisert.

Da Cosgrove & Daniels (1988) tok til orde for ikonografien som metode i studier av landskap (og kartografi), satte de samtidig standard for en ny type tilnærming til fagområdet.¹² Ikonografi innebærer "[the] discription and interpretation of visual images in order to disclose and interpret their hidden and symbolic meanings" (Cosgrove 2000:366. Se også Cosgrove & Daniels 1988:1-10). Ikonografiens mål er derfor å avdekke hvordan våre tolkninger av visuelle uttrykk, men også de visuelle uttrykkene 'i seg selv', er 'en måte å se på'. Fokuset på symbolikk, makt og mening har imidlertid blitt dominerende ikke bare i studier av landskap, men også i geografers studier av bl.a. natur, rom og sted. Et slikt fokus innebærer at ingen tolkning av verden er verdifri eller 'uskyldig'. Alle fenomener er representasjoner (eller bilder og *images*), uansett hva de måtte bestå av. Dette har bl.a. ført fram til en omfattende litteratur om hvordan verden kan tolkes som uttrykk for for eksempel kjønnete, klassebaserte eller rasistiske vurderinger. Ifølge Rose (2000:893) viser disse arbeidene at "... the significance of a visual image is understood as a consequence of social processes of meaning-making at work in both the production and interpretation of an image". (Se for øvrig kap. 10).

Selv om forskningens fokus på hvordan mening skapes i hovedsak er et post-moderne produkt, har den visuelle dimensjonen i bl.a. landskapsstudier sterke historiske røtter: "When the modern concept of landscape is re-examined, it can be argued that the concept first emerged as a way of seeing the external world in the Fifteenth and Sixteenth Centuries" (Setten 2000:150. Se også Cosgrove 1984, 1985; Olwig 1984, 1996a; Cosgrove & Daniels 1988; Rose 1993, 2000; Nash 1996; Setten 1999, forthcoming). Ifølge Cosgrove (1997) har landskap *alltid* vært et visuelt begrep basert på teori og kunnskap utviklet av italienske renessansehumanister, og deres begreper om, og konstruksjoner av rom. Landskapsbegrepets opprinnelige betydning knyttes på 1400- og tidlig på 1500-tallet til en måte å se den eksterne verden på som først og fremst ble materialisert i landskapsmalerier. Denne måten å se på er en estetiserende, sosial

holdning. Cosgroves studier av landskap (for eksempel 1984, 1985), viser nettopp hvordan “... a particular tradition of visualizing landscape offers a viewing position to the spectator which is also a social position” (Rose 2000:893). Fundamentet som muliggjør en slik posisjonering er den optiske teknikk, eller det lineære perspektiv:

The French baroque and the English pre-Romantic approach to landscape were in large measure inspired by perspectivist landscape painting and stage scenery, which is based on techniques developed in Renaissance cartography and land surveying (Olwig 2000:38).

Perspektiv var en av de matematiske kunster, og for geografi og kosmologi som hadde sitt fokus på rom og romlige relasjoner var det fra geometri og tallære at all form og struktur ble bestemt (Cosgrove 1997).

Den italienske arkitekten Filippo Brunelleschi tilskrives oppdagelsen av det lineære perspektiv. Brunelleschi var læremester for humanisten og arkitekten Leon Battista Alberti. I 1435-36 publiserer Alberti *Della Pittura (On painting)* hvor han har konstruert en ‘realistisk illusjon’ av et tredimensjonalt rom på en todimensjonal flate slik at rommet eller tingene gjengis mest mulig lik måten øyet faktisk iakttar tingene – altså virkeligheten. De sentrale fenomener i denne konstruksjonen er “... vanishing point, distance point and intersecting plane” (Cosgrove 1997:327. Se fig. 6.2).

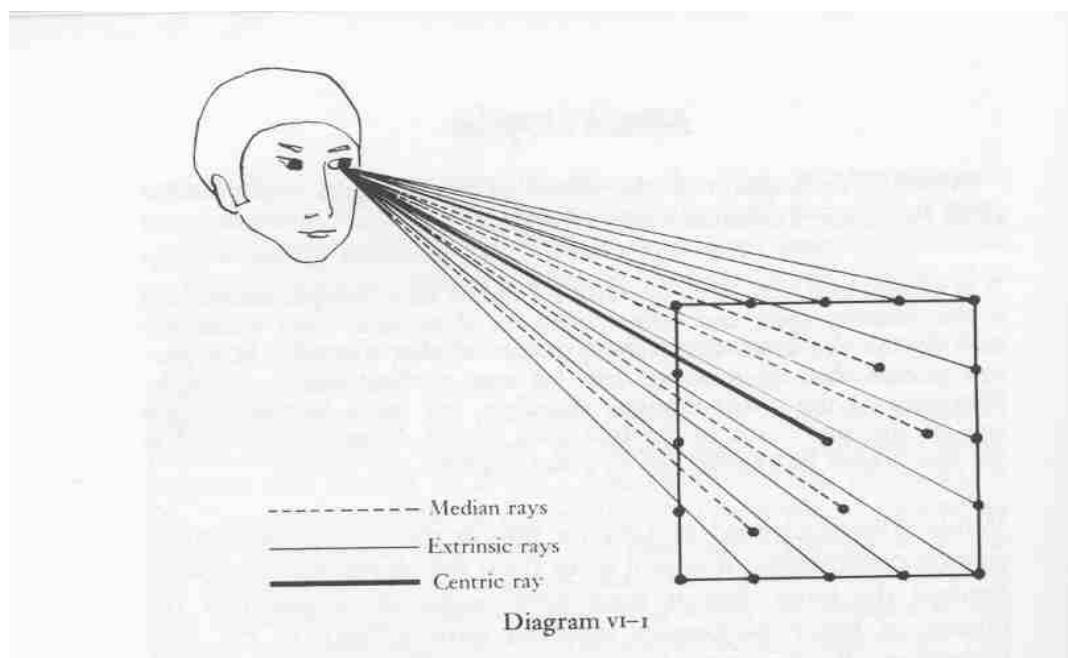

Fig. 6.2 Det lineære perspektiv (Edgerton 1975:84).

¹² Inspirasjonen hentet de for øvrig fra kulturhistorikeren Erwin Panofsky. Cosgrove (1985) og Cosgrove & Daniels (1988) tillempet også John Bergers (1972) ‘ways of seeing’ til sine studier av landskap. Se også Rose (2001) om ikonografisk metode.

Alberti beskriver det lineære perspektiv som et triangel av stråler som strekker seg ut fra det subjektive øyet, der strålene når objektet man iakttar. Albertis konstruksjon har tre hovedkonsekvenser. For det første, form og plassering i rom er relativt og ikke absolutt, og gir dermed det subjektive øyet suverenitet. For det andre, synsstrålene bekrefter øyets suverenitet som sentrum i den visuelle verden. For det tredje, Albertis teknikk ble fundamentet for den 'virkelige' representasjonen av både rommet og verden (ibid.). Fra Albertis arbeid kan man konkludere at øyet gis absolutt suverenitet over rommet, og vitenskap og kunst forenes først og fremst gjennom arkitekten og kunstmaleren.¹³ Like viktig er at dette, slik det morfologiske landskapsbegrepet, er et 'utenfra-perspektiv' på landskap. Sammenhengen mellom ekstern observasjon, det man observerer og representasjonen av det observerte er derfor det springende punkt: Å gjøre det subjektive øyet til en suveren gjør relativismen 'naturlig' – og dermed tilsynelatende 'objektiv' og 'sann'; *Seeing* er med andre ord *believing*. Clark (1956) har pekt på at denne nye 'realistiske' representasjonsgenren av landskap også innebar nye elementer av autoritet og kontroll; det var en gjenspeiling av mer generelle samfunnsendringer. Framveksten av det vi kan kalle 'det begrensede rom' – for eksempel administrasjonsheter kalt landskaper, privat eiendomsrett, inngjerding/*enclosure*, statsdannelser – var et faktum. Dette hadde ifølge Clark, sitt utspring i en ny, vitenskapelig måte å betrakte verden på, og altså en stadig sterkere kontroll av den jordiske natur (ibid.). Dette ble demonstrert i kap. 5. Det lineære perspektiv fungerte som legitimering av en slik kontroll. Det lineære perspektiv ble altså ikke bare betraktet som en teknikk, men som sannheten selv; "... the discovery of an objective property of space rather than solely vision" (Cosgrove 1997:327). Å sidestille det lineære perspektiv med statsdannelser, fast eiendom og andre territorielt baserte organisasjoner, la ifølge Cosgrove (ibid.) grunnlaget for elitenes kontroll i samfunnet. Illusjonen om orden og kontroll som ble frambragt gjennom den abstrakte, geometriske og distanserte organiseringen av rommet bekreftet på mange måter jordeiernes reelle kontroll over gårder og jord. Denne kontrollen kom altså til uttrykk i kunsten fordi landskap som begrenset 'maktrom' ble materialisert i de nye landskapsmaleriene. Makten og kontrollen ble derfor samlet i *posisjonen*: "... the spectator controlled the spatial organization of a composition" (Rose 1993:90). Poenget er at *posisjonen* er både sosialt og teknisk perspektivistisk. Illusjonen fungerte derfor som en bekreftelse på forhold som av elitene var betraktet som 'naturlige' (se for eksempel Williamson 1995) – det som allerede var til stede. Med andre ord forveksles illusjonen med virkeligheten, og dette

---

¹³ For en mer detaljert diskusjon, se for eksempel Gombrich (1969) og Edgerton (1975).

har grunnleggende sosiale og politiske konsekvenser. Det vi ser er altså en semiotisk endring: Landskapsbegrepet knyttes ikke lenger først og fremst til landskapsmaleriet (illusjonen), men heller til det fysiske miljøet (virkeligheten) (se Olwig 2000). En høyst aktuell illustrasjon på en slik forveksling er når Statens landbruksforvaltning (foreløpig utgave:14) i forbindelse med et pågående miljøplanarbeid oppfordrer dagens bønder til følgende: “Ta gjerne bilder når du er ute og registrerer, det øker verdien av registreringene. ‘Før- og etter-bilder’ gjør det også lettere å vurdere om tiltak som blir satt i verk er vellykkede. Bilder kan fortelle mer enn mange ord, og er viktig historisk dokumentasjon”. *Seeing er med andre ord believing!* En annen, men tilsvarende måte å forholde seg til landskapet på er å representere det skjematisk og objektivt gjennom kartlegging, slik fig. 6.3. viser. Figuren viser hvordan *posisjonen* nøytraliseres, og den billedlige representasjonen (kartet) framstår som en nøytral og naturlig *avbildning* av *virkeligheten*. Representasjonen *er med andre ord virkeligheten*. Her demonstreres igjen et svært vesentlig poeng: “It is not that the map is right or wrong (it is not a question of accuracy), *but that it takes a stand while pretending to be neutral on an issue over which people are divided*” (Wood 1992:106, kursiv i originalen).

I den historiske, semiotiske dreiningen blir den materielle, fysiske natur mer eller mindre diskursivt borte (dette så vi også i kap. 5). Dette endrer synet på den jordiske natur og den overnaturlige virkelighet: “The vertical dimension was being displaced by the horizontal; cosmos was giving way to a flat nonrotary segment of nature called landscape” (Tuan 1974:129). Landskapet blir således å forstå som en scene der det menneskelige drama utspiller seg. Landskapet er med andre ord en nøytral bakgrunn, og konsekvensen er at landskapet og kulissen (eller teateret, sceneriet) knyttes sammen i denne diskursive endringen. Tuan peker imidlertid på at forskjellen på et landskap og en kulisse, er at landskapet i sin opprinnelige form refererte til den ‘virkelige’ verden, og ikke til en ‘illusorisk’ virkelighet;

Scenery and landscape are now nearly synonymous. The slight differences in meaning they retain reflect their dissimilar origin. Scenery has traditionally been associated with the world of illusion, which is the theater. The expression ‘behind the scenes’ reveals the unreality of scenes. We are not bidden to look ‘behind the landscape’, although a landscaped garden can be as contrived as a stage scene, and as little enmeshed with the life of the owner as the stage paraphernalia with the life of the actor. The difference is that landscape, in its original sense, referred to the real world, not to the world of art and make-believe. ... Landscape came to mean a prospect seen from a specific standpoint. Then it was the artistic

representation of the prospect. Landscape was also the background of an official portrait; the 'scene' of a 'pose'. As such it became fully integrated with the world of make-believe (ibid.:133).¹⁴

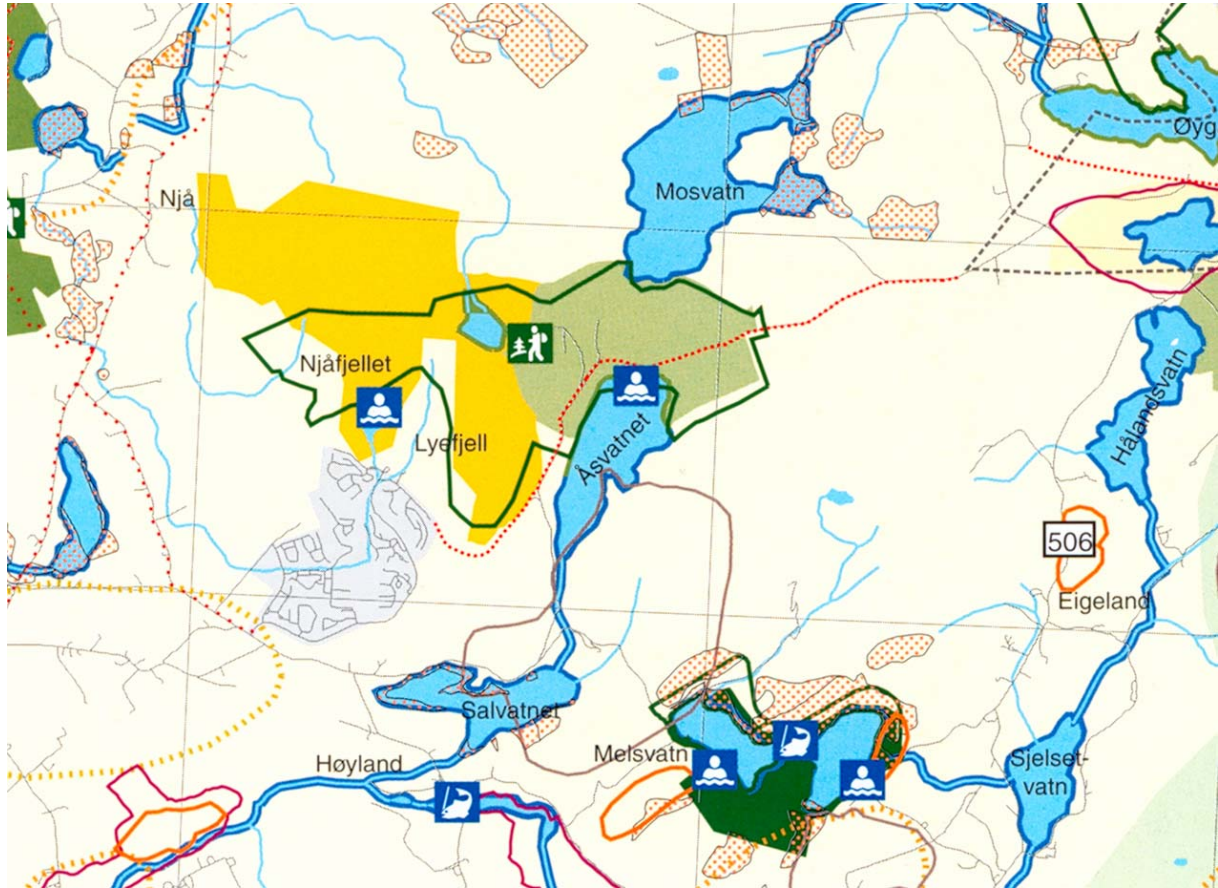

Fig. 6.3 Landskaps- og friluftsv verdier i Figgjovassdraget. Kartet viser et utsnitt av landskaps- og friluftslivsverdier i tilknytning til Figgjovassdraget på Jæren (M: 1:60 000. Aksjon Jærvassdrag, kartbok. Fylkesmannen i Rogaland, Time kommune, Klepp kommune, Gjesdal kommune, Sandnes kommune, Sola kommune, Hå kommune og Rogaland Fylkeskommune 1998).

Denne semiotiske dreiningen hadde grunnleggende sosiale, økonomiske og geografiske konsekvenser. Vi møtte noen av disse konsekvensene i kapittel 5, bl.a. uttrykt som dualismer (abstrakt-konkret, kvinner-menn, materielt-immaterielt, *country-city*). En like viktig konsekvens er hvordan en insider-outsider-dikotomi oppstår i kjølvannet av disse prosessene (se for eksempel Cosgrove 1984; Barrell 1993; Rose 1993. Jfr. kap. 2). Olwig (2000:40. Se også Mitchell 2000) har pekt på dette:

The viewing of a prospect from a particular standpoint thus creates, almost

¹⁴ Det synes som Tuan og Olwig (foregående side), og dermed også denne forfatteren, motsier hverandre i en diskusjon om hva landskapsbegrepet opprinnelig refererte til. Poenget er imidlertid at tidsperspektivene er forskjellige. Olwig viser til det sceniske landskapsbegrepet med røtter i den italienske renessansen. Tuan viser til det landskapsbegrepet som diskuteres i kap. 6.4 – Landskapet som territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap.

automatically, a polarized insider/outsider structure in which the perspective of the external, individual, commanding gaze is privileged over the place gazed upon, and the work of the community which has created it.

Dette har i tillegg til i kartografiske framstillinger særlig kommet til uttrykk i landskapsmaleriet knyttet til dette sceniske perspektivet på landskap. Den engelske maleren Thomas Gainsboroughs berømte dobbelportrett *Mr and Mrs Andrews* (1748-49) er for mange geografer blitt en slags favorittillustrasjon når bl.a. det sceniske landskapets sosiale, økonomiske og kjønnede dimensjoner skal demonstreres (se fig. 6.4. Se for eksempel Prince 1988; Rose 1993; Olwig 1997, 2000; Daugstad 2000; Mitchell 2000; Setten 2000; Seymour 2000. Se også Berger 1972). Gillian Rose har på en overbevisende måte demonstrert hvordan relasjonene mellom paret er uttrykk for *Mr Andrews* eiende og maskuline 'blikk' – "The bourgeois, white masculine owner of land" (2000:893). Hans blikk refererer således bl.a. til den 'feminine natur' – *Mrs Andrews* (jfr. kap. 5 og femininiseringen av natur). Rose (1993:91-93) tolker dette på følgende måte:

They are given rather different relationships to the land around them. If Mr Andrews seems at any moment able to stride off into the vista, Mrs Andrews looks planted to the spot. Moreover, the shadow of the oak tree over her refers to the family tree she was expected to propagate and nurture; like the fields she sits beside, her role was to reproduce, and this role is itself naturalised by the references to trees and fields.

Imidlertid, ikke bare den femininiserte natur er svært tilstede. Også illusjonen om en 'naturlig natur' betraktet som et scenisk landskap finnes i perspektiv bak *the Andrews*. Vi ser en kultivert natur – åker og eng – som er representanter for 1700-tallets temmede naturidealer. Hva vi derimot *ikke* ser er menneskene som har formet dette landskapet – 'det anonymiserte kollektiv'. Landskap er således også et spørsmål om klasserelasjoner og eiendomsforhold, og ikke minst et syn på manuelt arbeid (jfr. kap. 5). Det sceniske landskapet kan derfor i forlengelsen av det maskuline blikket betraktes som et uttrykk for en elitisk representasjon av 'virkeligheten': "The idea of landscape is seen and understood from the social and visual position of the landowner" (Setten 2000:150). Rose (1993:90) framholder at "... writers agree and emphasize the erasure of the waged labour relation in landscape painting". Ikke bare er manuelt arbeid 'offer' for en usynliggjøring. I landskapsmalerier fra 1700-tallets England er også arbeiderne "... in these images denied full humanity" (ibid.). Dette er derfor også moralske spørsmål (se kap. 7). Landeierens sosiale og visuelle posisjon er dessuten et uttrykk for det kapitalistiske system som vokste fram med det moderne: "... it denies the social relations of waged

labour under capitalism” (ibid.:91). Noen av de kompliserte samfunnsprosesser som kan leses ut av Gainsboroughs maleri sammenfattes av Rose (ibid.) på følgende måte:

Mr and Mrs Andrews, then, is an image on which geographers are agreed: it is a symptom of the capitalist property relations that legitimate and are sanctioned by the visual sweep of a landscape prospect.¹⁵

Fig. 6.4 *Mr and Mrs Andrews* (Thomas Gainsborough).

Med forbehold om at (alle) geografer vil være enige i dette, har Rose unektelig et poeng når hun peker på sammenhengene mellom framveksten av det sceniske landskapsbegrepet, den sentraliserte staten, et stadig mer kapitalorientert samfunn, og andre grunnleggende politiske og sosiale samfunnsendringer som fulgte i kjølvannet av dette (jfr. kap. 5). Sammenholdes dette med at perspektiv, kontroll og makt også henger sammen, kan dette forklare maleriets skinn av *statisk* ‘opptreden’ og nærmest udødelighet. (Dette er også det idemessige grunnlaget for all kartografisk framstilling). Det sceniske landskapet legger med andre ord sin beskyttende hånd over elitenes ‘naturlige’ dominans på alle samfunnets områder.

Estetikk var ett av de begreper som var sentralt under intervjuene med bøndene (kap. 4.2.6). Estetikk betraktes som “knowledge derived from the senses” (Porteous 1996:19). Estetikk er således våre persepsjoner – visuelt, audiovisuelt, gjennom lukt og

---

¹⁵ Se for eksempel Rose (1993) for andre tolkninger av Gainsboroughs maleri.

berøring – av materielle objekter. Imidlertid er modernismens estetikkbegrep i stor grad et visuelt begrep – “Sight is valued above all the other senses” (Tuan 1993:96. Se også Rose 2001). Porteous (ibid.) viser hvordan det visuelle perspektivet på estetikk er knyttet til nettopp de samfunnsendringer som kan spores til renessansen.¹⁶ Han hevder at “[w]ith the Renaissance ... aesthetics was resurrected as one of the normative disciplines, namely ethics, logic, and aesthetics, or goodness, truth, and beauty ...” (s. 19). Dette estetikkbegrepet var knyttet til en lovsøkende og teknisk estetikk, og det var i kunsten (og kartografien) at estetikken hadde sin plass. ‘Den estetiske holdning’ innebar således en ‘ytre’ persepsjon: “... the aesthetician is not motivated by advantage, but attends to the perceptual object ‘for its own sake’” (s. 20). Den estetiske opplevelse ‘i seg selv’ forutsetter imidlertid at “... sight is coupled with insight” (Tuan 1993:96). Estetisk opplevelse er derfor, som Tuan peker på, en intellektuell øvelse – forbeholdt elitene. Igjen møter vi et begrep som i svært stor grad er en beskrivelse løsrevet fra de prosesser som skaper det man betrakter gjennom en ‘estetiserende holdning’. Det er en holdning som framstår som ‘naturlig’ og upartisk. Donna Haraways ‘god-trick’ virker utvilsomt relevant igjen: Ved å forstå estetikk som et fenomen som har en verdifri, ‘ytre’ logikk, gjør man seg samtidig usynlig i forhold til den posisjon man faktisk inntar. Dermed kan man påberope seg å se alle andre (eller de eller det man *vil* se) slik de ‘virkelig’ eller *naturligvis er*.

Det er på tide med en mer eksplisitt kommentar til sammenhengene mellom et slikt scenisk perspektiv på landskap, og slik landbruksforvaltningen gir til kjenne et landskapssyn som kan knyttes nettopp til det sceniske. Det er helt klart at forvaltningen er en svært sentral aktør i landskapet. Det viktigste og kanskje mest virkningsfulle med den sentrale forvaltningens rolle i landskapet er dens tilsynelatende nøytrale posisjon. Med dette følger – like viktig – en nøytralisering av landskapet. Forvaltningens metodologiske tilnærminger legger grunnlaget for i det hele tatt å kunne innta en slik posisjon, og det er altså med framveksten av den sentraliserte staten i renessansens Europa at det idemessige grunnlaget for dette ble lagt. Forutsetningen for å kunne utøve kontroll over statens territorium og dets innbyggere lå i utviklingen av kartografi og statistikk, fordi det var måten samfunnet og territoriet kunne gjøres *synlig* for den sentrale forvaltningen på. Kartografi og statistikk som “vizualising devices” (Häkli 2001:413) i forvaltningen har dessuten en annen, og minst like viktig kvalitet: “Inscribing social space on paper fixed it as a representation and made it movable across

---

¹⁶ Det må imidlertid understrekes at både Platon og Aristoteles forfektet ideer om estetikk. Også i middelalderen arbeidet man med estetiske spørsmål, og disse var i stor grad et teologisk anliggende (jfr. middelalderens

time and space” (ibid.:414). Akkurat slik vi har sett at jordeiere kan bruke landskapsmaleriet for å nøytralisere både tid og sted, bruker altså forvaltningen tilsvarende representasjoner med tilsvarende effekt. Det viktige poenget er imidlertid at representasjonene ivaretar observatørens tilsynelatende objektivitet. Det er dette jeg har forsøkt å sannsynliggjøre gjennom det foregående.

De to landskapsbegrepene, eller perspektivene på landskap vi har møtt så langt i dette kapitlet er både teoretisk og empirisk å betrakte som *contested terrain*. De framstilles ofte som uforenlige (Duncan 1980; Rowntree 1996; Muir 1998; Seymour 2000), selv om de bl.a. på det sentrale punktet visualitet dypest sett henger sammen. Begge berører også sentrale spørsmål om materialitet og realitet. Mens det sauerianske perspektivet blir beskyldt for i altfor stor grad å fokusere på det materielle, reelle og deskriptive, beskyldes den ‘nye’ kulturgeografien tvert imot for ikke å ta hensyn til noen form for materialitet og realitet. Duncan & Duncan (2001:398) har åpenbart hatt behov for å klargjøre sitt syn på dette. De sier bl.a.

As evidenced by continuing debates in the geographic literature ..., all too often, any position which focuses attention on ideas, discourses, texts, myths and imaginings is misunderstood (sometimes disingeniously) as idealist or relativist. ... We see these ideas as very real, in the sense that they have material effects and are manifested in material landscapes.¹⁷

Alle representasjoner vil med andre ord ha sin form for materialitet. Jeg vil allikevel hevde at fokuset på en viss type (billedlig) representasjon knyttet til den ‘kulturelle dreiningen’ estetiserer landskapet på en måte som ikke gir tilstrekkelig innsikt i de landskaper og den natur bøndene i dette prosjektet formidler. Den insider-outsider-dikotomi som vokser ut av det sceniske skygger dessuten for alternative forståelser, og tenderer således til et statisk perspektiv på landskap (se Bourdieu 1977; Olwig 2000; Setten 2000, 2001b; Duncan & Duncan 2001). Å overfokusere det materielle i form av et generaliserende (superorganisk) og evolusjonært (kultur)landskapsbegrep, gir heller ikke den innsikt som er nødvendig hvis en skal forstå de prosesser som er i sving i produksjonen av det jærsk landskapet. Det er derfor nødvendig å identifisere ytterligere et perspektiv.

---

naturesyn i kap. 5). Se for eksempel Porteous (1996:19-21).

¹⁷ Spørsmål om materialitet synes for øvrig igjen å bli stadig mer aktuelle innenfor disiplinen. Dette må kunne tolkes som en reaksjon på det sterke fokuset på for eksempel symboler, ideer og tekst som har preget mye geografisk forskning de siste knappe 20 årene. Se for eksempel Kong 1997; Jackson 2000; Philo 2000.

6.4 Landskapet som territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap

Bøndene synes umiddelbart å gi uttrykk for et scenisk landskapsbegrep. Imidlertid, hva er det de ser? De ser et kultivert jordbrukslandskap. Landskap er derfor ikke bare en 'grenseløs', distansert utsikt løsrevet fra tid og sted. Sanser ut over det visuelle mobiliseres fordi et helhetlig sanseapparat er nødvendig for å produsere det landskapet de ser. Landskap kan derfor også være et gårdsbruk, eller Jæren som landbruksområde. Estetikk-begrepet følger de samme prinsipper. De jordbrukslandskaper bøndene produserer gjennom sin praksis har et estetisk uttrykk som rommer mer enn det visuelle. Territorielt befestede agrare, kulturelle og sosiale prosesser er derfor avgjørende for hvordan landskapet konstitueres, og således for hvordan natur og kultur bindes sammen.

Det er det germanske *Landschaft* (slik det også var for Sauer) som er utgangspunkt for et tredje, konkurrerende landskapsbegrep. Det er imidlertid behov for å betrakte landskapet som mer enn dets former, eller morfologiske kvaliteter. Det er også behov for å dra landskapet ut av det sceniske, nøytralisierende grepet – 'som en måte å se på'. Målet er å komme på 'innsiden' av landskapet. Dette gjorde Yi-Fu Tuan allerede tidlig på 1970-tallet. Med sitt humanistiske perspektiv var han en av de første til å stille grunnleggende spørsmål ved det sceniske landskapsbegrepet:

In its native Dutch, 'landschap' designated such commonplaces as 'a collection of farms or fenced fields, sometimes a small domain or administrative unit'. Only when it was transplanted to English toward the end of the sixteenth century did the word shed its earthbound roots and acquire the precious meaning of art (1974:133).

Landskapet er altså summen av dets former, og den kulturelle og sosiale aktivitet som utspiller seg i – og former – landskapet. Disse kulturelle og sosiale aktivitetene har imidlertid sitt territorielle uttrykk. Territorium og territorialitet er derfor sentrale begreper i det følgende: "Territoriality for humans is a powerful geographic strategy to control people and things by controlling area" (Sack 1986:5). Mer spesifikt er det et forsøk "by an individual or group to affect, influence, or control people, phenomena, and relationships, by delimiting and asserting control over a geographic area" (ibid.:19). Det går imidlertid et viktig skille mellom territorium og territorialitet: Et territorium er et avgrenset landområde som kontrolleres av for eksempel en person, en gruppe eller en stat. Territorialitet er *strategien* som disse bruker for å markere og kontrollere

territoriet. Territorium og territorialitet spiller derfor i de to foregående landskapsbegrepene også en vesentlig rolle: Vi har sett at staten kontrollerer sitt territorium gjennom bl.a. å gjøre det kartografisk, billedmessig og statistisk *synlig* som grunnlag for sin kontroll og styring. Betraktes landskapet morfologisk kan natur- og kulturlandskapets territorielle uttrykk ha konsekvenser for kontroll og forvaltning av landareal. Begge disse forutsetter kartlegging og observasjon for å sikre en objektiv (i betydningen nøytral) og generaliserende kvalitet ved kontrollen. Kartleggingen blir med andre ord et *perspektiv* på landskapet (og samfunnet for øvrig). Jeg har tidligere pekt på at jeg finner disse ‘utenfra-perspektivene’ både problematiske og forenklende. Oppgaven i det følgende er derfor å løfte fram det tredje landskapsbegrepet: Landskapet som territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap slik det konstitueres innenfra.

Kenneth Olwig er kanskje den som med mest styrke og innflytelse har argumentert for at et slikt historisk perspektiv har særlig relevans innenfor den nordiske landskapsforskningen (for eksempel 1984, 1992, 1996a, b, 2000, 2001. Se også Jones 1977; Porsmose 1994).¹⁸ Etter hvert har også andre identifisert et nordisk perspektiv, som i tillegg til de andre perspektivene kan bidra med ytterligere dimensjoner i en forståelse av landskap (se for eksempel Lehtinen 1991, 2000; Arntz 1999; Setten 2000, 2001b; Jones & Olwig forthcoming. Se også Hägerstrand 1995; Cosgrove 1998). Hva er det så som kjennetegner dette perspektivet? Igjen skal vi bruke Tuan (1974:236) som utgangspunkt:

A scene may be of a place but the scene itself is not a place. It lacks stability: it is in the nature of a scene to shift with every change of perspective. A scene is defined by its perspective whereas this is not true of place: it is in the nature of place to appear to have a stable existence independent of the perceiver.¹⁹

Ifølge Olwig (2000:40) innebærer Tuans analyse at landskaper som sceniske fenomener er å betrakte som “... mere coordinates in the lines of perspective of an external viewer”. Olwig (ibid.) har imidlertid vist at gjennom den nord-europeiske historien kan det identifiseres en rekke eksempler på hvordan landskaper som territorielle uttrykk er svært sentrale for menneskers eksistens, ikke minst moralsk og rettslig: “... there are territorial constitutions which give the population a greater right to self-determination and to participate in the judicial process in the government”. Disse territoriene hadde sine sedvanerettslige lover og regler, og det er disse som er avgjørende for den sosiale og kulturelle praksis som vokser ut av lokale ideer om rettigheter og rettferdighet i

---

¹⁸ Kenneth Olwig var for øvrig Yi-Fu Tuans student.

landskapet, altså i skjæringen mellom natur og kultur. Sedvane eller ‘custom’ må forstås som et alltid tilstedeværende “living, negotiated issue of practices which are continually being adapted to new ecological and social circumstances” (Scott 1998:34). Sedvaner er således innskrevet i landskapet (Thompson 1993), og sedvanene er kjernen i den primære, etymologiske betydningen av landskap, nemlig som territorium med sine dertilhørende ‘retningslinjer’ for sosial og kulturell aktivitet. Den lokale identitet som derfor vokser ut av en slik forståelse av landskap er det ultimate uttrykk for de prosesser som knytter ‘liv og land’ sammen.²⁰ Et landskap er således et territorium for handling “rather than a ‘vista’” (Olwig 2000:45), og det er et landskap som derfor må forstås innenfra. Ved å forstå det innenfra kan man også forstå det foranderlige ved landskapet slik det fortøner seg for dem som former det. Like viktig er at det også kaster et høyst nødvendig lys over landskapet ‘utenfra’, for eksempel fra forvaltningens ståsted.

Vi har nå hoppet rett inn i ytterligere et komplekst landskapsbegrep. Også dette begrepet har sine helt konkrete i tillegg til symbolske konsekvenser for forholdet natur-kultur, og dermed for hvordan sosiale og kulturelle fellesskap organiseres og uttrykkes i landskapet. Ytterligere en parallell kan identifiseres mellom det sceniske landskapsbegrepet, og landskapet som territorielt befestet kulturelt og sosialt fellesskap – de solide røttene i kunst og litteratur. Men nettopp på dette området synes de også å skille seg vesentlig fra hverandre:

Mid-sixteenth century Dutch ‘landscape’ painting, which gave its name to the genre, takes a different course from the Italian and may thus also depart from those qualities of the ‘Italianate’ tradition ... Italian heroism and abstraction – people working on nature – were challenged by a more ‘realistic’ approach – people working with nature. The variety in day-to-day life was to be of increasing concern (Setten 2000:151).

Ifølge Ellenius (1992) kan det mot slutten av 1500-tallet identifiseres en mer ‘intim’ og realistisk tilnærming til landskap i det nordlige Europa. Ellenius framholder at dette henger sammen med ett av de mest karakteristiske trekkene ved nederlandsk kunst, nemlig tilstedeværelsen av aktivt handlende mennesker. Jeg har valgt den nederlandske maleren Pieter Bruegels maleri *Haymaking* (1565) som illustrasjon på nettopp dette (fig. 6.5). Maleriet er del av en serie – *the Seasons* – som består av seks malerier som illustrerer årets arbeidssykluser (jfr. den organiske og prosessuelle naturoppfattelsen

---

¹⁹ Selv om Tuan her bruker begrepet ‘place’, vil jeg argumentere for at hans resonnement har relevans for både Sauers morfologiske begrep, og for dette tredje landskapsbegrepet.

knyttet til antikkens Hellas). *Haymaking* symboliserer juni og juli. Lassaigue & Delevoy (1958:54) hevder at *the Seasons* "... as seen by typically sixteenth century eyes, represent a new conception of landscape [in Dutch painting], 'sensitized, individualised', and no longer relegated to a transcendent immobility". *Haymaking* viser arbeidende mennesker der både kvinner og menn deltar aktivt i et landskap som formes av en syklisk prosess. Dette viser både menneskenes og naturens forgjengelighet (Setten 2000). Olwig (2000:49) hevder dessuten at "[t]hey are literally laying custom upon the land, both in terms of their work and their play". De prosesser vi kan identifisere i *Haymaking* er derfor på mange måter et kondensert uttrykk for et 'nordisk perspektiv' på landskap.

Fig. 6.5 *Haymaking* (Tegning basert på Pieter Bruegels original. Gjengitt med tillatelse av Kenneth R. Olwig).

Perspektiver på landskap med røtter i henholdsvis Sør- og Nord-Europa er i stor grad resultat av en 'geografisk dialog' mellom Norden og Syden. Kunsthistorikeren Svetlana Alpers (1983) har pekt nettopp på de forskjeller som kan identifiseres mellom

²⁰ Her er det særlig viktig å understreke at 'liv og land' – 'blood and soil' – ikke er å betrakte som en *naturlig enhet*. Et slikt perspektiv har imidlertid vært plagsomt til stede i den geografisk faghistorien (se for eksempel

malerkunsten i det nordlige og sørlige Europa på 1600-tallet. Hun hevder at italienerne tok rasjonell autoritet og makt for gitt (med andre ord som *naturlig*), og ingen andre enn Michelangelo (1475-1564) skal ha framført følgende kritikk av malerkunsten i 'Nord':

Flemish painting ... will ... please the devout better than any painting of Italy. It will appeal to women, especially to the very old and the very young, and also to monks and nuns and to certain noblemen who have no sense of true harmony. In Flanders they paint with a view to external exactness or such things as may cheer you and of which you cannot speak ill, as for example saints and prophets. They paint stuffs and masonry, the green grass of the fields, the shadow of trees, and rivers and bridges, which they call landscapes, with many figures on this side and many figures on that. And all this, though it pleases some persons, is done without reason or art, without symmetry of proportion, without skilful choice or boldness and, finally, without substance or vigour (ibid.:xxiii).

Michelangelos kritikk kan imidlertid ikke betraktes isolert som kritikk av en kunstgenre. Hans kritikk er i like stor grad et utfall mot det Barrell (1993:83) har kalt "accidents in nature" – 'vanlige' menneskers daglige liv. Williams (1973:120) har gjort en lignende observasjon: "A working country is hardly ever a landscape". Også Cosgrove (1984:26-27, min uthevning) poengterer noe tilsvarende i sin vurdering av malerkunstens representasjon av landskap:

... when humans are represented in landscape paintings they are more often than not either at repose or, if at work, distant and scarcely noticeable figures. Their position is determined by the pictorial structure and for the most part human figures seem to be *in* but not *of* their surroundings. If they become too dominant the work ceases to be a landscape.

Dette er heller ikke bare en estetisk vurdering av landskapet. Her berøres også grunnleggende forhold ved samfunnsorganiseringen generelt, og jeg minner kort om det visuelle ofte avvæpnende effekt. Vi har imidlertid sett, eksemplifisert ved Bruegels *Haymaking*, at også kunsten kan representere et landskap der mennesker synes å være mer "... *of* their surroundings" (ibid.:26). Spørsmålet nå er hvor dette fører oss hen med tanke på hvordan vi kan forstå de prosesser som er identifisert på Jæren i denne avhandlingens første del?

6.4.1 Landskapet som praktisert habitus

Det er et nært forhold mellom bonden og jorda. Det som binder dem sammen er deres

---

Livingstone 1995).

kroppsliggjorte forståelse av, og kunnskap om det territorielt befestede forholdet mellom natur og kultur. Denne forståelsen kommer til uttrykk gjennom deres daglige praksis som bønder. Et landskap er derfor et levde fenomen. Den lokale agrare kultur, som er et komplekst historisk produkt, konstitutterer et landskap som alltid er i endring (som potensialitet), men som samtidig er bærer av 'historiens langsomhet'.

Bøndene synes å forstå, tolke og ta stilling til naturen og landskapet på bakgrunn av sin territorielt befestede og syklisk baserte praksis: Vi så i avhandlingens del 1 hvordan bøndene setter både mentale og fysiske grenser for sin landskapsforståelse. Hvordan kan man så fra et vitenskapsteoretisk ståsted gripe den praksisbaserte nærheten mellom bonden og jorda som bl.a. grensesettingen må sees i lys av? Med andre ord, *hva* er det som binder bøndene som levende individer og landskapet sammen? Jeg mener, slik Casey gjør (2001:409), at det er behov for “a third term common to both, a term that brings them together and keeps them together”. Det er behov for en mellomposisjon, og en slik mellomposisjon finnes i Bourdieus habitus-begrep (1977).²¹

Ett av sosiologen Pierre Bourdieus sentrale bidrag til både humaniora og samfunnsvitenskapelig forskning er nettopp hans habitus-begrep (se for eksempel relevante studier av Gerber 1997; Hanssen 1998). Habitus er definert som “the human capacity for structured improvisations” (Thrift 2000a:329) gjennom handling. Bourdieus utgangspunkt er at det er det levde, dynamiske livet som konstituerer samfunnet. Det er altså gjennom habitus at dette skjer – våre foranderlige, men samtidig strukturerte tilbøyeligheter til handling i ulike situasjoner. Til forskjell fra den høyst strukturerte forvaltningsdiskursen,²² framstår det levde livet som langt mer dynamisk i den forstand at det har sitt utgangspunkt i en territorielt befestet foranderlighet der andre regler og strukturer gjelder. Bourdieu (1977:2) har gjort følgende interessante observasjon om forholdet mellom det levde livet ‘i seg selv’, og geometriens representasjoner av dette:

It is significant that ‘culture’ is sometimes described as a *map*; it is the analogy which occurs to an outsider who has to find his way around in a foreign landscape and who compensates for his lack of practical mastery, the prerogative of the native by the use of a model of all possible routes. The gulf between this potential, abstract space, devoid of landmarks or any privileged centre – like genealogies, in which the ego is as unreal as the starting-point in a Cartesian space – and the

---

²¹ Selv om Casey (2001:409) bruker habitus som “the mediatrix of place and self”, har habitus utstrakt relevans for en dypere forståelse av landskap.

²² Jeg minner igjen om at det er forvaltningsdiskursen jeg beskjeftiger meg med, og ikke den individuelle forvalters eller planleggers habitus.

practical space of the journeys actually being made, can be seen from the difficulty we have in recognizing familiar routes on a map or town-plan until we are able to bring together the axes of the field of potentialities and the ‘system of axes linked unalterably to our bodies, and carried about with us wherever we go’, as Poincaré puts it, which structures practical space into right and left, up and down, in front and behind.

Først og fremst søker habitus å fange en ytterst sentral individuell eller kollektiv ‘tilbøyelighet’ der man unngår valget mellom dikotomier (se for eksempel Gerber 1997; Hanssen 1998). Nettopp dette forholdet har bidratt til at habitus har hatt utstrakt appell blant forskere som har inntatt en kritisk holdning til dualismenes utilstrekkelighet i å forklare komplekse samfunnsspørsmål. Habitus har på bakgrunn av dette blitt benyttet på særlig tre måter innenfor geografien. For det første: Tidlig på 1980-tallet var habitus et kjærkomment redskap for de som ønsket et alternativ til debatten om struktur og ‘agency’ – habitus sørget for å bygge bro mellom dem. Så selv om handlinger alltid vil være strukturerte, vil de aldri kunne reduseres til strukturer. For det andre: Ved overgangen til 1990-tallet ble habitus særlig benyttet i studier av klasserelasjoner og forbruk (og spørsmål om muligheter og begrensninger). For det tredje: Mot slutten av 1990-tallet aktualiseres habitus som redskap for å forstå kroppsliggjort kunnskap (Thrift 2000a). Det er denne ‘siste’ tillempningen av habitus som er særlig relevant i denne avhandlingen.

Generelt sett søkte Bourdieu altså en mellomposisjon, og ifølge Casey (2001:409) fungerer habitus nettopp som “a figure of the between”. Jeg skal i det følgende argumentere for at det er habitus som mellomposisjon som knytter bøndene, deres kroppsliggjorte praksis og landskapet sammen.

Bourdieu (1977:72-78) beskriver habitus som et system av “durable, transposable dispositions ... the durably installed generative principle of regulated improvisations”. Bourdieu framholder at slike tilbøyeligheter, eller *dispositions*, ikke er resultat av regler, de er derfor heller ikke lovsøkende. Habitus er således en beskrivelse av vårt alltid tilstedeværende “[customary] relationship to the world shown through our embodied expressions, understandings and actions” (Setten 2000:154). Habitus er derfor ikke kun rutine – habitus er “improvisational and open to innovation” (Casey 2001:409), og er, ifølge Hanssen (1998:22), “a mode of development for an individual through time, or from one generation to the next”. Habitus representerer derfor individets fleksible forhandlingsposisjon gjennom praksis. En slik forhandlingsposisjon finner sted mellom individer eller grupper, og samfunnet som helhet. Habitus forutsetter derfor dialoger,

eller forhandlinger for å kunne realiseres. Fra kap. 4 husker vi nettopp bøndernes utpregede behov for å forhandle om sin egen 'posisjon' i forholdet mellom natur og kultur. Fra dette er det mulig å slutte at habitus er individuelt, men også sosialt. Habitus er stabilt, men også dynamisk. Fremfor alt er det en mellomposisjon mellom natur og kultur. Det er gjennom fokuset på praksis at man kan rive dualismene natur-kultur, subjektivt-objektivt, materielt-immaterielt, abstrakt-konkret over ende (Bourdieu 1977; Gerber 1997; Hanssen 1998). Sagt på en annen måte, det er i praksis at disse møtes, for i praksis mobiliseres alle våre ressurser, ikke bare de kroppslige, men også våre kulturelle, sosiale, intellektuelle og emosjonelle ressurser (Casey 2001).

Habitus er altså det som knytter landskap og bønder sammen. Selv om habitus 'i seg selv' synes å overkomme dualismene, kan habitus allikevel tolkes som en *tilstand* (jfr. ovenfor). Jeg mener derfor, i likhet med Casey (ibid.), at handling og aktivitet (*action*) må være del av et habitus-begrep, fordi habitus er "action through time" (Setten forthcoming). Casey (ibid.:412) sier da også at "a habitus is something we continually put into action" når vi produserer, konstruerer og holder fast ved ulike landskaper.²³ Fordi vi produserer landskaper gjennom kroppsliggjort forståelse av forholdet natur-kultur, finnes landskapet så å si innenfor vår aksjonsradius, dvs. innenfor rekkevidden av vår kroppsliggjorte forståelse. (Den tidsdimensjon som implisitt reises her, diskuteres i kap. 8.) Levd erfaring og intensjonalitet (selv om våre handlinger svært ofte er ubevisste), er derfor sentrale elementer ved en slik mellomposisjon som habitus beskriver og forklarer.

Praksis er således ikke mulig uten kropp – "... that these schemes are able to be both structuring and improvisatory is due, in large part, to the capacities of the body" (Thrift 2000a:329).²⁴ Kroppen er derfor mer enn en maskin (materialisert som 'kjøtt og blod') – vår bevissthet muliggjør våre kapasiteter som politiske, kulturelle og sosiale produsenter av mentale og materielle landskaper. Kroppen er således det 'framkomstmiddel' vi har til rådighet når det er nødvendig å ta seg fram i ulike landskaper. Som mentalt og materielt framkomstmiddel sørger kroppen for både langsom og hurtig transport gjennom de sosiale, kulturelle og politiske prosessene som

---

²³ Her peker Casey (2001:412) på det sentrale forholdet mellom habitus og habitation. Ifølge Casey, "in the word *habitation* ... we hear not only living somewhere and not just the concretization of habitus but, more particularly, the active root of *habitation* itself, namely, *habere*, Latin for 'to have, to hold'. Both of these root verbs are performative and transitive in character and thus adumbrate the ongoing engagement that is always at stake in the place/self cycle, especially in its habitational modes".

²⁴ Kropp har for samfunnsgeografer (og andre samfunnsvitere) blitt et eget forskningsfelt. Det finnes en stor mengde litteratur også på dette området (se for eksempel nye (kultur)studier redigert av Nast & Pile 1998 og Teather 1999) – Simonsen (2000:7) snakker til og med om en "body craze". For denne avhandlingen er det ikke kropp i seg selv som er fokus, men hvordan bønderne gir uttrykk for at landskap og natur produseres gjennom en praksis som av nødvendighet er basert på kroppsliggjort kunnskap. Jeg har derfor ikke til hensikt å gå inn i en omfattende og komplisert debatt om kropp som forskningsfelt.

er del av denne landskapsproduksjonen. På den måten evner vi å reise sakte nok til å gripe de (underbevisste) “store og kontinuerte sandheder” (Hastrup 1988:224, jfr. kap. 1.4), men også så hurtig at vår (bevisste) beredskap for forandring alltid er tilstedeværende. For bøndene på Jæren er en av de store sannheter knyttet til historien om det progressive landbruket. Beredskapen for endring slår derfor ut når denne ‘store sannheten’ utfordres av landbruksforvaltningens miljøfokus. Casey (2001:414-416) gjør et tilsvarende skille mellom kropp som “outgoing” og “incoming”. Om *outgoing* sier Casey at “the lived body goes out to meet the place-world”, hvor vi bl.a. identifiseres på bakgrunn av kjønn, klasse og/eller hudfarge. Vår identitet er med andre ord kroppslig, samtidig som identitet skapes av de og det vi står ovenfor. Kroppen bærer imidlertid også med seg “the traces of places it has known”, og dette er kroppen som *ingoing*. Casey mener denne antar en todelt form. For det første gjennom “tenacity”, eller det som i kap. 1.4 benevnes som ‘historiens langsomhet’. Landskaper vi har vært i bærer vi med oss, og dette gjør vi pga. vår tilstedeværelse. For det andre er vi “subject to place”. Selv mange år etter vår tilstedeværelse er landskaper fremdeles med oss (riktig nok noen mer enn andre). Thrift (2000a) har derfor ‘rett’ når han peker på kroppens fleksible, men allikevel ‘faste’ egenskaper for å kunne manøvrere i landskaper og natur.

6.5 Oppsummering

Vi har nå fulgt tre landskapsbegreper: Det morfologiske og det sceniske som landskaper sett utenfra, og landskapet som territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap sett innenfra. Jeg har identifisert et scenisk begrep i forvaltningen, men der også landskapets form er sentral. Også for bøndene er landskapets form viktig. Det vi derfor samlet sett kan si er at landskapets morfologi kommer til uttrykk på to ulike måter – som sceneri og som territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap.

Med kap. 5 som et idehistorisk rammeverk, har jeg i kap. 6 villet vise hvordan dagens oppfatninger av landskap og natur blant bøndene og i forvaltningen er historisk fundamenterte. Disse oppfatningene er nåtidens uttrykk for historiske prosesser – de forsøkes tilpasset de miljømessige utfordringer som vi i dag strever med å håndtere. Fordi bøndene og forvaltningen oppfatter og re-presenterer landskapet og naturen forskjellig, oppfatter de utfordringene på ulike måter, og de søker ofte ulike løsninger på dem. De historier vi har fulgt handler derfor bl.a. om å hevde sine oppfatninger av verden, for så å få dem til og gjelde fordi “... their authority gains in strength with the extent of their reach” (Smith 2000:11). Dermed kan man bedre sikre seg retten til å

definere utfordringene. Et grunnleggende forhold ved å hevde sine oppfatninger er at man bedømmer andres oppfatninger som for eksempel 'dårlige', utilstrekkelige, snevre og 'unaturlige'. Til de landskaps- og naturbegrepene vi nå kan knytte til henholdsvis bøndene og forvaltningen, knytter det seg slike moralske vurderinger. Tema for neste kapittel er derfor hvordan landskapet og naturen blir nettopp moralske redskaper for å hevde seg overfor andre mennesker, grupper og systemer med det mål å kunne ha retten til å definere utfordringene i landskapet.

7 Landskapet og naturen som moralske handlingsrom

... few ideas have been recycled as often as the belief that the 'Is' of nature must become the 'Ought' of man. ¹

Bevegelser i synet på forholdet natur-kultur er bevegelser i verdivurderinger. De landskaps- og natursyn som er identifisert i denne avhandlingen er derfor også verdivurderinger. Disse vurderingene er basert på kunnskap om natur og landskap, hvordan kunnskapene skaffes til veie, og til sist hvordan man velger å (re)presentere naturen nettopp på bakgrunn av disse kunnskapene. Moralske problemstillinger produseres i kjølvannet av dette fordi vi reagerer både positivt, negativt eller med likegyldighet på andres vurderinger og kunnskaper. Våre reaksjoner er således en respons på hvordan andre handler og snakker på vegne av naturen og landskapet.

Dette kapitlet handler om hvordan de natur- og landskapssyn som kan identifiseres henholdsvis blant bøndene og i landbruksforvaltningen produserer oppfatninger av hva man kan tillate seg i forhold til det man faktisk oppfatter som natur og landskap. Min inngang til dette går gjennom såkalt 'moral geography', og kapitlet starter med noen betraktninger om hvordan moralske og normative spørsmål har vært mer eller mindre sentrale for den samfunnsgeografiske debatt.

7.1 Moral mellom relativisme og universalisme

Jeg vil innledningsvis understreke at det innenfor rammene av denne avhandlingen er umulig å yte omfattende og kompliserte debatter om etikk og moral rettferdighet. Spørsmål om etikk og moral tilhører også de 'store' problemkomplekser som alltid synes å ha utfordret oss som mennesker, både intellektuelt og praktisk. Jeg kan derfor i det følgende forholde meg til en veldig liten del av et slikt kompleks.

Geografers arbeid vil alltid inneholde elementer av normativitet og moral. George Perkins Marsh, som vi også møtte i kap. 5.4, hevdet allerede på 1860-tallet at

No other [realm] has so many visible points of contact with the material interests of human life, no other deals with subjects whose practical importance is so constantly forced upon our notice, no other so essentially consists in the investigation of the relations of action and re-action between man and the medium

he inhabits. [Not dependent on] accuracy of measurement or minute quantities, [free from] forbidding nomenclature [geography] appeals to the widest circle of thinking men, its special phenomena are facts of hourly and universal observation, its intimate connection with the well-being and social progress of all the tribes of man ... entitles it to a high place among ... the Moral Sciences (sitert i og bearbeidet av Lowenthal 2000b:19).

Vårt eksplisitte fokus på og problematisering av moralske, etiske og normative spørsmål må allikevel kunne betraktes som å være av relativt ny dato (se for eksempel Driver 1988; Matless 1994, 1995, 1997; Livingstone 1995; Lowe *et al.* 1997; Sack 1997, 2001; Smith 1997, 2000, 2001; Proctor 1998b, 1999; Setten forthcoming). Smith (2000) vektlegger særlig tidsperioden og fagretningene etter positivismen og det kvantitative hegemoniet som sentrale for vår normative faghistorie. Det moralske fokus ble mot slutten av 1960-tallet først og fremst rettet mot romlig ulikhet, sosial (u)rettferdighet, utbytting av den tredje verden og stadig tiltagende miljøproblemer. Humanistiske perspektiver slår som tidligere nevnt etter hvert gjennom i disiplinen, og individers livsverden i en historisk og sosial kontekst blir en måte å forstå slike verdivurderinger på (se for eksempel Proctor 1998b). Tidlig på 1970-tallet betraktes derfor normative spørsmål langt på vei som et forhold mellom subjektivitet (relativisme) og objektivitet (universalisme).

Selv om 1970-tallets humanistiske perspektiver tok høyde for individers og gruppers kontekstualitet, var det ifølge David M. Smith (2000:4), Yi-Fu Tuan som ut over på 1980-tallet i størst utstrekning rettet søkelyset mot det kontekstuelles betydning for moralske spørsmål: "He recognised that the meaning of the good life varies greatly among cultures, as well as among individuals in complex modern societies". Gjennom 1980-tallet og videre på 1990-tallet kan det således i forlengelsen av Tuans arbeid identifiseres et fokus på de marginaliserte 'andre' (*otherness*), basert på perspektiver på for eksempel etnisitet, rase, funksjonshemming og kjønn. Dette må også sees i sammenheng med den tidligere omtalte 'kulturelle dreiningen' (se kap. 6.2.1). Med denne 'dreiningen' har det kontekstuelle inntatt en nærmest hegemonisk stilling innenfor disiplinen.² Det viktige fokuset på forskjellighet må kunne betraktes som en

---

¹ Worster 1977:335.

² Robert Sack har en omfattende, og innflytelsesrik vitenskapelig produksjon om moralske spørsmål bak seg. Hans moralbegrep representerer imidlertid i stor grad en motpol til det kontekstuelle da han forfekter et rasjonelt syn på mennesket, og også i stor grad et universelt moralbilde (bl.a. er *Homo Geographicus* (1997) å betrakte som en 'grand theory'). Sack (1997:6) hevder for eksempel følgende: "A moral position must be justified to others on the basis of a less partial or impartial reason, not on self-interest, custom, or practice". For Sack er moral et perspektiv på det konkrete og det abstrakte. Vår evne til abstrahering øker med alderen – jo eldre vi blir

direkte reaksjon på essensialiseringen som er arvegods fra renessanse og opplysningstid, og som ble ført videre med bl.a. positivismen (Smith 2000).³ Essensialisering – søken etter homogenitet, (universell) orden, mønster og rasjonalitet – overskygger den kontekst som individer og handlinger befinner seg i. Forvaltningens normaliserende perspektiv på bruken av natur og landskap illustrerer nettopp hvordan det lokalt konstituerende og kontekstuelle er vanskelig å håndtere. På den annen side opplever vi i dag at konteksten kan overskygge det vi måtte ha til felles, og veien til relativisme og nihilisme er kort.⁴ Vi trenger derfor en middelvei der kontekst må tas i betraktning, samtidig som vi må kunne anta at vi som individer deler etiske vurderinger som basis for vår praksis: "... we do share things in common: certain experiences of heightened feeling and consciousness involving relations with others are surely transcultural" (Smith 2000:4. Se også Tuan 1986). Det ligger derfor en utfordring i å gjøre mer overordnede moralske vurderinger sensitive overfor det kontekstuelle.

Jeg mener at en fruktbar vei kan gå gjennom såkalt relasjonell etikk, eller relasjonell moral. Det ser ut til at begreper som for eksempel brutalitet, ærlighet, lojalitet og godhet inngår i alle språk (Smith 1999). Tilstedeværelsen av slike begreper er et tegn på at vi alle har oppfatninger av hva som er riktig eller galt. Vi har altså et begrepsapparat som reflekterer dette, og som derfor fungerer som en moralsk beredskap. Dette må imidlertid ikke forveksles med universalisme, fordi poenget er at begrepenes innhold har vært, og er kodet forskjellig; godhet i ett samfunn, eller blant noen mennesker er nødvendigvis ikke forstått på samme måte blant andre mennesker i andre samfunn. Det er altså behov for å ta høyde for konteksten dette språket forholder seg til. Ifølge Smith (ibid.) er det her geografene kan spille en viktig rolle i moralske spørsmål. Smith (1997:587) foretar følgende resonnement:

This kind of distinction points to an important role for the geographer. This is to take up where most philosophers leave off: to examine the contextual thickening of moral concepts in the particular (local) circumstances of differentiated human being. And this requires neither the abandonment of the entire Enlightenment philosophical heritage, nor the complete embrace of postmodernism.

Smiths resonnement har to viktige konsekvenser. For det første, han peker på sentrale

---

og jo mer vi erfarer, desto større evne har vi til å heve oss over det lokale, partikulære og nære. Dette er jeg ikke uenig i. Sack sier imidlertid samtidig at dette gjør oss til bedre mennesker. Dette kan jeg ikke forutsetningsløst slutte meg til. Sack forutsetter det rasjonelt gode, uselvviske individ, bare vi evner å tenke geografisk. All erfaring tilsier at dette ikke kan holdes som en universell.

³ Smith (2000) peker på at det stadig større fokuset på moral innenfor geografien må sees i lys av en normativ dreining innenfor samfunnsvitenskapelig teori mer generelt. Dette vil imidlertid ikke bli drøftet videre her.

⁴ For eksempel mangel på felles moralbegreper.

vitenskapsfilosofiske konsekvenser av et slikt perspektiv. Geografer bør derfor til en viss grad engasjere seg moralfilosofisk. På den annen side mener Smith at det 'strengt' moralfilosofiske bør overlates nettopp til filosofene. For det andre, og svært sentrale, han bringer oss til betydningen av det lokale og hverdagslige. Ett av geografenes viktige bidrag i en større debatt om moral og etikk er derfor å reise spørsmål basert på "... a grounded, contextualised and often concrete perspective, which is quite unlike the style of much philosophical literature" (Proctor 1998b:11).⁵ Det er dette jeg etter hvert skal gjøre. Først vil jeg imidlertid understreke at også geografer har, som Smith peker på, behov for moralfilosofiske begreper.⁶

Moral handler om verdier – ønskelige aspekter ved våre liv, noe som vi knytter verdi til og som vi betrakter som godt. Det gjøres ofte et skille mellom moralske verdier som godt og dårlig, og ikke-moralske verdier som skjønnhet og sannhet (Hanssen 1998; Smith 2000). At det ikke skulle knytte seg moral til skjønnhet og sannhet kan tolkes som at det ikke kan identifiseres moralske dimensjoner ved for eksempel estetiske eller vitenskapelige vurderinger. Det kan imidlertid ikke være tvil om at skjønnhet og sannhet er vurderinger som er moralske (og dette skal jeg komme tilbake til). Hvordan kan vi i forlengelsen av slike verdivurderinger forstå moral? Etikk og moral brukes om hverandre i det daglige språket (Smith 2000). Innenfor den samfunnsgeografiske diskurs kan det imidlertid identifiseres to betydninger av etikk: For det første, våre etiske betraktninger om vår rolle som forskere (se kap. 10). For det andre, etikk som moralfilosofi, "[t]hus, ethics is the same as moral philosophy, or the conscious reflection on our moral beliefs ... Morality is what people actually believe and do, or the rules they follow" (ibid.:10).⁷ Hvis en kan uttale seg generelt, synes derfor dagens moraldebatt blant geografer å vie oppmerksomheten til hvorfor vi gjør og tror som vi faktisk gjør i ulike sammenhenger og på ulike steder. 'Moral geographies' har derfor

... focused on the ways in which the conduct of particular groups or individuals in

---

⁵ Også Sack (1997:21) drar vår oppmerksomhet mot det lokale eller stedlige: "... it may be impossible to know what is an instance of something as complex as a moral or immoral act without examining the details of its occurrence in a place". Allikevel hevder han altså et universalistisk og rasjonelt syn på selvet som konstitueres i det lokale og stedlige.

⁶ Smith (2000) peker for øvrig på at geografer har mye arbeid igjen før en kan snakke om et moralfilosofisk fundament innenfor disiplinen.

⁷ I norsk samfunnsgeografisk forskning foreligger det lite arbeid der etiske og moralske spørsmål drøftes innenfor rammene av ulike filosofier om etikk og moral. I sin avhandling drøfter imidlertid Bjørg Lien Hanssen (1998) interessante etiske spørsmål knyttet til verdsetting av landskap. Hanssen (1998:93-94) gjør her et skille mellom etikk og moral: "These two concepts are often misleadingly used as though they have the same content. Morality emphasises the individual autonomy, while ethics stress the communal interplay in creating, maintaining, rejecting and proposing an ethical basis". Hun sier imidlertid videre at "..., ethics is the theory or principles, while morals are experiences and practices" (ibid.:96). Slik sett er ikke Hanssens bruk av etikk og moral vesentlig forskjellig fra den definisjon som Smith (2000) bruker.

particular spaces may be judged appropriate or inappropriate, and the ways in which assumptions about the relationship between people and their environments may both reflect and produce moral judgements (Matless 2000a:522. Se også Smith 2000:9-20).

Vi knytter således moral til handlinger som gir mening, og som derfor er konstituerende for våre liv. Mening må imidlertid ikke betraktes som sannhet. Det er derfor ingen teoretisk sannhet i moralske spørsmål, bare en (intersubjektiv) forståelse av hvordan ting *bør* være, for så å bli 'riktige' (se også Hanssen 1998). Det er slik vi må forstå de moralske vurderinger som bøndene og forvaltningen foretar, bevisst og ubevisst. Før vi går nærmere inn på hvordan deres vurderinger kan være moralske, skal jeg imidlertid kort skissere en historisk geografi om moral og etikk.

7.2 En kort historisk geografi om moral og etikk

I kap. 5 og 6 fulgte vi historier om bevegelser i forholdet natur-kultur, og hvordan landskapet blir både et uttrykk for, og et redskap i et slikt forhold. I disse historiene ligger det også bevegelser i moralbegreper: "Changes in moralities and ethics reflect changing understandings of human life, and especially of responsibility to others" (Smith 2000:26). Starter vi igjen i den greske antikken vil vi finne at "[t]he eventual decline of the Greek *polis* and the rise of the large-scale state had important consequences for the history of moral philosophy" (ibid.:26-28). Dette har, med MacIntyres (1967:100) begreper, følgende bakgrunn:

The milieu of moral life is transformed; it now becomes a matter not of the evaluations of men living in the forms of immediate community in which the interrelated character of moral and political evaluation is a matter of daily experience, but of the evaluations of men often governed from far off, living private lives in communities which are politically powerless.

Det moralbegrep som kan knyttes til et organisk natursyn er derfor bygget på nærhet mellom mennesker. Dette er en forutsetning for at man sosialt kan observere, korrigere og bidra til å forme andre menneskers 'tilbøyeligheter' knyttet til deres habitus (jfr. kap. 6.4.1). Med kristendommen følger et skille mellom individet og staten, og med det en dreining fra en lokalt fundert identitet til en moralsk individualisering: "... individual choice, or moral sovereignty, increasingly detached from particular social roles but guided by extra-terrestrial authority" (Smith 2000:29). Med framveksten av den sentraliserte staten blir derfor situasjonen den at "... the individual finds his moral

environment in his place in the universe rather than in any social or political framework” (ibid.). Individets ‘kontekst’, sett med den sentraldirigerte staten, var med andre ord *cosmos*, og ikke lokalsamfunnet (eller *polis*). Allikevel var nok de fleste menneskers identitet og moral sterkt knyttet til et lokalsamfunn der man arvet sin plass i et sosialt system, for ifølge den ‘offisielle’ moralhistorien var de sosialt organiserende prinsipper fundamentert på det lokale fram til den moderne tidsalder (MacIntyre 1967). Dette er helt analogt med den dominerende oppfatningen av forholdet mellom kultur og natur, slik vi har sett i kap. 5 og 6. Ikke særlig overraskende fortsetter derfor den ‘offisielle’ moralhistorien som følger: Med det modernes søken etter universalisme fordres det endringer i måten man tenker om moral: “Now, people had to devise ways of living with much more distant others, with whom there might be little intimacy” (Smith 2000:31). Et eksempel på dette ble nevnt helt innledningsvis i denne avhandlingen: Med oppbyggingen av nasjonen Norge var det behov for desentraliserte subjekter som symboler på ‘det norske’. Norges innbyggere ble derfor underlagt formelle, universelle regler (gjeldende innenfor det norske territoriet) for riktig og galt. Den daglige, sedvanlige korreksjonen i lokalsamfunnet ble altså ideelt sett erstattet med en formell jurisdiksjon med universelle overtoner. Dette betydde, forenklet sagt, en overgang til en regelbundet moral som ofte går på tvers av lokale, sosialt organiserende prinsipper: “Individuals following rules do not need to know much about other individuals, presumed to be following the same rules” (ibid.:32). Det er således den offentlige, økonomisk produserende sfære (med den industrielle framveksten) med sine etiske vurderinger som blir den dominerende. Hovedpoenget er imidlertid at “... the triumph of universal justice over sympathy, or reason over feeling, meant that moral sentiments were increasingly ‘displaced’ (literally) from moral life” (ibid.).

Framveksten av den regelbundne moralen kan også knyttes til den tiltagende urbaniseringen (i kap. 6 sett som forholdet mellom *country* og *city*), og den tyske sosiologen Ferdinand Tönnies’ begreper *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* (se for eksempel Olwig 1996b; Smith 2000). Et *Gemeinschaft* er et samfunn basert på slektskap, fellesskap og territoriell tilhørighet – ofte knyttet til *the country*. Et *Gesellschaft* derimot, er et samfunn der upersonlige relasjoner er basert på formelle kontrakter – ofte knyttet til *the city*. Moralsk sett innebærer dette en overgang fra “... a communitarian identity and morality of partiality to an autonomous identity and impartial morality” (Smith 2000:33). Denne overgangen innebar også et moralsk skille mellom fornuft (*reason*) og følelser. Fornuften tilhørte kulturen, mens følelsene tilhørte naturen.⁸

---

⁸ Her kan vi kjenne igjen et kjønnert syn på natur – kvinner, natur og følelser/menn, kultur og fornuft (jfr. kap.

Fornuftsmessig var det derfor moralsk riktig å betrakte naturen som en eksternalitet, og således som noe mennesker kunne behandle etter eget forgodtbefinnende. Til sist, betrakter man modernismens urbanisering, eller endringene i forholdet mellom byen og landet som geografisk mobilitet, kan man med Smiths (ibid.) begreper se på den 'moderne' moralhistorien som "... a history of movement of European peoples out of confining communal place into the open space of modern society".⁹

Vi kan utvilsomt kjenne oss igjen i en slik (forenklet) moralsk historie. I våre daglige liv styres vi i stor grad av formaliserte regler som ideelt sett gjelder alle, både som for eksempel nordmenn, men også som medlemmer av et internasjonalt samfunn med dertilhørende ansvar og forpliktelser. Samtidig styres vi av lokalt funderte verdier, moralbegreper og regler for hvordan vi bør handle i gitte situasjoner. I vitenskapsteoretisk sammenheng er det postmodernismen, og det sterke fokuset på forskjellighet som krediteres det 'nye', lokalt konstituerende perspektivet. Moralsk forskjellighet er imidlertid ikke noe nytt – det er som vi har sett 'før-moderne'. Akkurat slik som naturen forstått som økologi rommer ideer om et organisk natursyn, kan vi kjenne igjen noe av den moral som knyttes til det organiske natursynet i dagens vitenskapelige fokus på (moralsk) forskjellighet. Imidlertid, på samme måte som postmoderne perspektiver ikke kan gi de forklaringer jeg mener vi må søke for og forstå bøndernes produksjon av landskap og natur, mener jeg at det postmodernes fokus på forskjellighet heller ikke på en tilfredsstillende måte kan bidra til å forklare de moralske aspekter som bøndernes natur- og landskapsforståelse innebærer. For forvaltningen derimot, synes det å stille seg noe annerledes. Utgangspunktet for å føre en diskusjon om dette er å gå nærmere inn på hvordan den kunnskap forvaltningen og bøndene har om naturen og landskapet reiser moralske problemstillinger.

7.3 Våre kunnskaper om naturen og landskapet avgjør vår moralske praksis

Bøndernes praksis er en måte å 'ordne' naturen på. Bøndene ordner naturen og landskapet på basis av sine kunnskaper. Disse sosialt funderte kunnskapene er del av en territorielt befestet lokal kultur, og det er samspillet mellom kunnskapsproduksjonen og denne kulturen som sanksjonerer hva som kan passere som moralsk forsvarlig i forhold til natur og landskap. De regler som ligger til grunn for sanksjonene er del av en

---

5.3). Disse dualismene har altså også sitt moralske uttrykk. (Se for eksempel Plumwood 1993.)

⁹ Smith (2000:33) peker på at for mange virket dette befriende fordi det innebar retten til "... to find one's place rather than to know one's place".

taus kunnskap. Reglene tas dermed i stor grad for gitt, og er således i tilsvarende liten grad gjenstand for diskusjon.

Forvaltningen er ofte kritisk til det den lokale kulturen tillater. Forvaltningen forsøker derfor å styre bøndernes sosialt og kulturelt funderte praksis i en mer positiv retning, fordi den har et annet syn på hvordan naturen bør ordnes. Forvaltningen benytter sitt til enhver tid gjeldende virkemiddelapparat til dette. Disse virkemidlene er bl.a. basert på formaljuridiske prinsipper, og vil 'av natur' være universelle og generaliserende.

Både bøndernes og forvaltningens praksis reiser således moralske problemstillinger fordi de innebærer oppfatninger av hva som er godt og dårlig for naturen. Dermed uttrykker de også oppfatninger av hva som er godt og dårlig for kulturen. Sagt på en annen måte, moral handler om hva som hører til, og hva som ikke hører til i naturen og kulturen. Dypest sett er begge praksis således uttrykk for både fysisk og symbolsk makt.

7.3.1 Den (tilsynelatende) objektive og distanserte forvaltningskunnskapen

Det sceniske landskapsbegrepet knyttet til forvaltningen legger en bestemt type moralske føringer fordi lokal kunnskap i stor grad blir erstattet med standardiserte, upersonlige ekspertsystemer. Vi lærer ofte at forvaltningens kunnskaper og kunnskapsproduksjon (generelt) er betraktet og presentert som objektiv, nøytral og distansert faktakunnskap (se for eksempel Nagel 1986; Ingold 1993; Hanssen 1998, 2000; Hillier 1998; Scott 1998; Kaarhus 1999; Krogh 1999; Tsouvalis *et al.* 2000; Demeritt 2001; Håkli 2001). Det er derfor altså rimelig å slutte at ekspertisen i forvaltningen – *som profesjonelle planleggere* – kjenner naturen og landskapet i stor grad gjennom kart, planer og statistikk. Disse er således i neste omgang *representasjoner* av naturen og landskapet (slik fig. 6.3 er et eksempel på). Det er vesentlig å understreke at selv om forvaltning, byråkratier og organisasjoner består av arbeidende mennesker som vil sette sitt preg på de holdninger som forfektes, og som dermed foretar sin 'personlige' produksjon av natur og landskap, viser altså (norske og internasjonale) studier allikevel at forvaltningsansattes kunnskapsproduksjon framstår nettopp som nøytral og objektiv (se for eksempel Nenseth 1996; Krogh 1999; Emmelin & Kleven 1999; Aasetre 2000). Jeg skal se nærmere på særlig tre forhold som bygger opp under dette.

For det første, de metoder som benyttes for og framskaffe den informasjon forvaltningen benytter som grunnlag for sine beslutninger. Ifølge Ingold (1993:154-155)

er, som tidligere påpekt, en planleggers oppgave "... to take instrumental measurements from a considerable number of places, and to combine these data to produce a single picture which is *independent* of any point of observation". Ingold er noe for bastant, men han reiser likevel fundamentale spørsmål om hvordan kunnskap produseres. Her er det nyttig å se direkte på det empiriske grunnlaget for denne avhandlingen.

I kap. 2 så vi at i løpet av etterkrigstiden har det norske landbruksbyråkratiet vært i stor vekst. I takt med en slik byråkratisk ekspansjon har jordbruksproduksjonen blitt underlagt stadig sterkere regulering. Som vi også så i kap. 2 førte reformen av norsk landbrukspolitik i 1992 til en dreining i fokus innenfor næringen: Den ensidige satsingen på matproduksjon er til en viss grad blitt forlatt til fordel for produksjon av bredere miljø- og kulturverdier knyttet til det agrare landskapet (se Rønningen 1999; Kallbekken 2002). Bl.a. ble overproduksjon og subsidiert dumping innenfor det vestlige jordbruket så belastende for næringen at det ble behov for alternativ 'produksjon'. Dette har ført til en diskusjon om – svært forenklet sagt – bønder bør 'tvinges' til å produsere landskaper og ikke mat. Landskapet innenfor en slik kontekst blir ikke dermed bare et estetisk biprodukt av 'tradisjonell' landbruksdrift – det blir selve produktet. Dette impliserer at betydningen og forståelsen av hva landskap *er* blir særlig viktig for hva slags landbruk som skal, kan og bør drives. Denne dreiningen i fokus blir derfor svært sentral for hvordan man kan forstå moralske problemstillinger innenfor den norske landbrukssektoren i dag. Min argumentasjon er basert på at en dreining i fokus innenfor landbruksforvaltningen altså må forstås innenfor rammen av renessansens ideer om det sceniske landskapet, dvs. et landskap produsert gjennom en 'ytre' persepsjon der observatørens posisjon nøytraliseres:

When planners act upon the world they shape the environment in ways which reflect their professional culturally accepted philosophies, myths and stereotypes. Based in the legacy of Enlightenment modernist principles ..., planners have erroneously defined themselves as objective and value-neutral (Hillier 1998:79).

Planleggere forfekter (feilaktig) en nøytralitet som fritar dem fra å identifisere forholdet mellom 'fornuft og følelser' som vil inngå i all argumentasjon og retorikk (se Myerson & Rydin 1996; Hillier 1998). Verdivurderinger er ikke mulig å verifisere, og vil i denne sammenhengen derfor til en viss grad være meningsløse fordi de forstyrrer fakta – fakta frembrakt gjennom 'objektiv' kartlegging. Foucault (1997) vil hevde at dette tilslører forholdet mellom kunnskap og makt, eller som Thrift (2000b:36) sier: "Maps are their own practitioners, in other words". Hvem bærer da det moralske ansvaret som allikevel vil inngå i all form for planlegging? Jo, det er politikerne, fordi planleggere er forventet å

foreta nøytrale tolkninger av lover, regler og reguleringer (jfr. kap. 2).

Dette må, for det andre, sees i sammenheng med at planlegging i stor utstrekning er basert på tekniske og naturvitenskapelige prinsipper, og det som flere studier av norsk landbruks-, miljø- og naturforvaltning viser, nemlig at det er en overvekt av naturvitere innenfor disse forvaltningssektorene som pretenderer til objektivitet og verdifri presentasjon av fakta (se for eksempel Nenseth 1996; Emmelin & Kleven 1999; Krogh 1999; Aasetre 2000). Nøytral presentasjon er imidlertid ikke bare et internt produkt av en forvaltningskultur. Kanskje like viktig, det foreligger en offentlig *forventning* om nøytralitet som igjen er basert på en ide om bl.a. rettferdig behandling og likhet for loven. Nøytralitet blir derfor en strategi "... for overcoming the ... distrust which characterize personal experience and communication" (Häkli 2001:413). Hillier (1998:86) hevder således at "scientists [generally] vociferously tend to reaffirm and defend a public image of neutrality". Som forskere/planleggere/forvaltere skiller vi (også samfunnsvitere) gjerne klart mellom våre profesjonelle og personlige synspunkter, fordi det foreligger (nokså diffuse) forventninger om dette.¹⁰ Dette skaper det inntrykk at våre profesjonelle synspunkter derfor må være nøytrale, uten innslag av subjektive vurderinger og særinteresser. Dette må vi knytte til hvordan landbruksforvaltningen formidler sitt syn på landskap og natur gjennom kartlegging, plandokumenter, statistikk og høyst visuelle informasjonsskriv:

Understanding, in the age of information technology and advanced computers, has become a matter of mathematical calculation and scientific extrapolation. Competences are delegated to machines ..., and 'orgies of mathematic and science'... The consequences of such 'advances', ..., are that it is a limited group of experts who define the key problems, which assess the urgency of one problem vis-a-vis other possible problems, and who implicitly often conceptualize the solutions to the problems they put forward (Hillier 1998:86).

Forvaltningen er med andre ord i stand til både å definere problemene, og å finne gode løsninger på dem. Dette kan i seg selv være moralsk (og etisk) problematisk, og det er blitt demonstrert at bøndene som skal iverksette forvaltningens løsninger ofte stiller spørsmål ved både problemformuleringen og løsningsforslagene. Et annet (potensielt) problem er imidlertid at pga. forskningens og ekspertenes hvertfall symbolske integritet, innbyr forskningsresultater ofte til tillit. Når forvaltningen således på 'nøytralt' grunnlag definerer problemområder som trenger løsninger, virker derfor problemene reelle, troverdige og fremfor alt 'naturlige' – kartet og terrenget er to sider av samme

---

¹⁰ Dette berører også den metodiske debatten jeg reiser i kap. 10.

sak. Forvaltningen har med andre ord greid å sannsynliggjøre og overbevise oss om at slik *er* verden, uten at den enkelte planlegger eller forvalter må stå personlig til ansvar for dette.

Det tredje, og kanskje mest kompliserte forholdet er knyttet til det virkemiddelapparat forvaltningen disponerer. (Dette tredje forholdet springer imidlertid ut av de to foregående.) I kap. 2.5.1 betraktet jeg bl.a. landbruksforvaltningens juridiske og økonomiske virkemidler som retorikk: Virkemiddelbruken er de redskaper landbruksforvaltningen benytter når den skal overbevise om, og sannsynliggjøre at naturen 'er' sånn som den 'er'.¹¹ Dette kan forvaltningen gjøre på bakgrunn av sitt sceniske syn på landskap – et syn som tenderer til et tilsynelatende verdifritt og nøytraliserende utenfra-perspektiv på landskapet. Dette er en verdivurdering som følger av forestillinger om at denne naturen må tas vare på nettopp slik den 'er'. Skal vi greie dette må det benyttes virkemidler som er tilpasset slike verdivurderinger. De viktigste virkemidlene som benyttes i dag ble drøftet i kap. 2.5. Et svært sentralt forhold jeg derimot ikke har drøftet er knyttet til den sosiale og kulturelle respons et slikt virkemiddelapparat forutsetter. Skal virkemiddelbruken være vellykket kreves det en viss konformitet i handlinger og strategier. Virkemidlene må altså være retorisk av karakter – de representerer det vi tror vi må ha “by making it appear that there is no choice” (Smith 1996:4, jfr. kap. 2.6). Virkemidlene er utformet med dette for øyet: De produserer handlinger etter mål-middel-rasjonalitet (se Krogh 1994; Aasetre 2000). Ett av forvaltningens mål er derfor “... finding and producing regularities (the obedience to rules) in people’s practices – as if they were laws” (Setten forthcoming). Poenget er imidlertid at “[r]egularities suggest a social order presented as a natural order” (ibid.). Dette betyr at moral forstås som regelbundne handlinger, altså basert på en regelbundet moral. Den 'naturlige orden' dette innebærer, blir av Benveniste (1973:379-380) betraktet på følgende måte:

Order is one of the cardinal notions of the legal world ... [Order] governs also the orderliness of the universe, the movement of the stars, the regularity of the seasons and the years; and further the relations of gods and men to one another. Nothing which concerns man or the world, falls outside the realm of 'Order'. It is thus the foundation, both religious and moral, of every society.

'Order' slik det her beskrives har en klar sammenheng med Bourdieus beskrivelse av regler (se også Matless 2000b). Ifølge Bourdieu (1977:19) er en regel et uttrykk for “...

---

¹¹ Dette gjelder all offentlig forvaltning. I naturforvaltningen generelt foreligger det derfor en grunnleggende tro på at det faktisk er mulig å vite hvordan naturen 'er' (se Aasetre 2000).

the language of grammar, morality, and law, to express a social practice that in fact obeys quite different principles”. Videre sier Bourdieu (ibid.:27) at regler

most often [are] used in the sense of a social *norm* expressly stated and explicitly recognized, like moral or juridical law, sometimes in the sense of a *theoretical model*, a construct devised by science in order to account for practices.

Slike regler er altså av en type som ikke gir særlig valgfrihet. Hobsbawm (1983) kaller slike regler for tradisjoner. Begrepet tradisjon betyr “... to hand over or deliver” (Williams 1988:318). Tradisjoner er del av vårt daglige språk, og vi bruker ofte begrepet når vi skal forklare og rettferdiggjøre våre handlinger overfor andre, særlig når vi gjør det vi ‘alltid’ har gjort. Hobsbawm (1983:1) peker imidlertid på at tradisjoner på ett eller annet tidspunkt er oppfunnet. Han sier også at

‘Invented tradition’ is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past. In fact, where possible, they normally attempt to establish continuity with a suitable historic past.

Formålet og kjennetegnet med tradisjoner hevdes derfor å være deres (regelbundne) uforanderlighet.¹² Fortiden som tradisjonene *alltid* refererer til tvinger ofte fram standardiserte (og vanligvis formaliserte) former for praksis, slik som for eksempel repetitive eller rutiniserte handlinger. Hobsbawm (ibid.:3) gjør i forlengelsen av sin definisjon av tradisjoner en høyst interessant og relevant kobling til byråkratiers evne til, og beredskap overfor endring (eller rettere mangel på sådan):

... [traditions] require invariance, which may get in the way of the other necessary requirement of practice, the capacity to deal with unforeseen or inhabitual contingencies. This is a well-known weakness of routinization or bureaucratization, particularly at the subaltern levels where invariant performance is generally considered the most efficient.

Forvaltningskulturer har således en tendens til å favorisere det statiske og sekvensielle. Repetisjon og rutiner sikrer effektivitet internt i planlegging og administrasjon, men også ikke minst eksternt. Dette sikres bl.a. gjennom de juridiske og økonomiske virkemidler landbruksforvaltningen til enhver tid har til disposisjon (jfr. kap. 2.5 og 2.6). Disse virkemidlene tvinger fram handlinger av typen *må gjøres* fordi virkemidlene alltid

---

¹² Hobsbawm (1983:2) bruker begrepene “invariance” og “invariant” for å peke på ett av de sentrale trekk ved tradisjoner. I Merriam-Webster (1995) heter det om *invariant*: “CONSTANT, UNCHANGING; *specifically*: unchanged by specified mathematical or physical operations or transformations”. Hvorvidt tradisjoner ikke er foranderlige er for øvrig en komplisert faglig debatt. Se for eksempel Mitchell (2000:41) hvor han henviser til

vil være av typen forbud, påbud eller konsesjons- og dispensasjonsordninger. Selv om økonomiske virkemidler ikke vil være direkte formaljuridiske, vil de allikevel være sterke sanksjonerende redskaper: Forvaltningen kan holde økonomiske tilskudd tilbake med mindre kravene til tilskuddene innfris. Den tredje typen virkemidler, veiledning, informasjon og forskning, bidrar ofte til å bygge opp under de juridiske og økonomiske virkemidlene.

I kap. 2 ble det demonstrert at i løpet av etterkrigstiden har den norske landbrukspolitikken endret seg betraktelig. Hvordan kan disse endringene forstås på bakgrunn av virkemiddelapparatets statiske karakter? I et juridisk system vil det alltid være saker til behandling som utfordrer det formelle juridiske apparatet (se for eksempel Rysstad 2000). Disse sakene er de som fører til endringer i skrevne lover og regler. Imidlertid vil det være slik at enhver gjeldende lov – om det er jordloven, jordskifteloven eller odelsloven – er det styrende redskapet helt til det vil foreligge endringer i eksisterende lovgivning, eller en ny lov. Den gjeldende loven vil således være et uttrykk for en gitt situasjon på et gitt tidspunkt, og denne 'situasjonen' vil gjelde for alle, fordi den skaper presedens.¹³ Juridiske virkemidler er derfor universelle og generaliserende av natur, selv om de vil gjenspeile ulike verdivurderinger til ulike tider.

Jeg har i dette underkapitlet søkt å demonstrere grunnlaget for å gjøre en kobling mellom det jeg identifiserer som dagens praksis innenfor landbruksforvaltningen, og det moralbegrep som vokser ut av ideen om den sentrale staten, dets byråkrati og de universelle styringsprinsipper som ligger til grunn for 'moderne' statsstyring.

Før vi ser nærmere på hvordan landskap og natur 'i seg selv' blir moralske redskaper innenfor en slik forvaltningspraksis, skal vi se at landskapet og naturen synes å arte seg moralsk annerledes for bøndene.

7.3.2 Den tause, kroppsliggjorte kunnskapen

Fordi landskapet, i betydningen territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap, så å si har overlevd 'modernismen', har de moralbegreper som kan knyttes til en slik landskapsforståelse også vist seg overlevelsedyktig. Den universelle moralen har derfor fremdeles en konkurrent i det lokalt sedvanlige. Hvis bøndenes moralske perspektiver skal gi mening må dette landskapet altså være grunnlaget for dette. Thrift (2000b) har, som tidligere nevnt, pekt på betydningen av å fange våre ikke-kognitive vurderinger for og forstå nettopp våre kognitive vurderinger. Kroppsliggjort kunnskap aktualiserer

---

Raymond Williams for en diskusjon om dette.

¹³ Presedens etableres når en juridisk kjennelse brukes som norm for senere avgjørelser.

således betydningen av 'taus', eller ikke-kognitiv kunnskap. Krogh (1994:56-57) sier om taus kunnskap at den "... omfatter former for kunnskap som vanligvis ikke uttrykkes i ord, som ikke er spesielt egnet for å bli uttrykt i ord eller som er mer eller mindre ubevisst og underforstått". Denne typen kunnskap er svært viktig for vår væren: "... what is essential *goes without saying because it comes without saying*" (Bourdieu 1977:167). Bourdieu (ibid.:159-171) benevner forholdet mellom uartikulert og artikulert kunnskap som *doxa* og *opinion*. Doxa er det underforståtte, tatt-for-gitte og 'naturlige' ved enhver kultur. Opinion er til gjengjeld det som åpent debatteres og drøftes. Alle samfunn og samfunnsområder vil være mer og mindre preget av taus kunnskap. Også i forvaltningsdiskursen er det identifisert taus kunnskap – sentral forvaltningsretorikk blir i liten grad gjenstand for debatt (jfr. kap. 2). Allikevel vil jeg hevde at bøndene i dette prosjektet demonstrerer en type taus kunnskap som antar en annen form, og det er denne kunnskapen som utfordrer den formaljuridiske og reglemoralske kunnskapen, samtidig som den også ofte er grunnlag nettopp for det formaljuridiske (dvs. skrevne lover og regler, eller *common law*).

Krogh (1994:57-58) bruker den nyttige termen "kunnskap i handling" som en måte å forstå taus kunnskap på – "[k]unnskapen er klebet til de handlinger som utføres i konkrete sammenhenger". Bøndene har i dette prosjektet demonstrert sitt værende forhold til landskapet og naturen. Landskapet og naturen *blir* således det som bøndenes praksis tillater. Her kjenner vi igjen et prosessuelt og *potensielt* naturbegrep som ble diskutert i kap. 5.2. Det sentrale (moralske) poenget er at det som tillates i stor grad er uttrykk for uartikulerte kunnskaper og strategier som har sitt helt spesielle, lokale uttrykk. Det er i grensefeltet mellom Bourdieus termer *opinion* og *doxa* at de udiskutable sannheter sanksjoneres – det kulturelle blir naturlig. Det er også her vår væren, eller vår habitus, kommer til syne. Det er derfor også her at bøndenes landskap og natur produseres. Et helt grunnleggende forhold i kjølvanet av disse mellomposisjonene er at det foreligger en kulturell og sosial *aksept* for den tause kunnskapen som synes å styre store deler av jærbøndenes praksis. Dette betyr at kunnskapen må virke meningsfull i gitte sammenhenger, på gitte steder og til gitte tider. Like viktig er imidlertid at slik kunnskap bæres videre, både individuelt og kollektivt. Her møter vi altså på nytt 'historiens langsomhet'. Imidlertid, når kunnskap prøves i nye, lokale sammenhenger endres den. Noe nytt kommer til, samtidig som (mye av) det gamle – 'de store sannheter' – altså ivaretas. Dette impliserer videre at det også her må være snakk om visse 'regler' for den kunnskapsproduksjon og -overføring som finner sted. Til forskjell fra den formaliserte og sentraliserte forvaltningskunnskapen

skapes de regler som er relevante i en lokal kontekst. Imidlertid vil også disse reglene ha et slags formalisert uttrykk, nemlig gjennom det sedvanlige. Om slike regler sier Bourdieu (1977:27) at:

... the word [rule] is also, more rarely, used in the sense of a *scheme* (or principle) immanent in practice, which should be called implicit rather than unconscious, simply to indicate that it exists in a practical state in agents' practice and not in their consciousness, or rather, their discourse.

De handlinger som springer ut av det sedvanlige med sine dertilhørende regler, vil være av typen *kan gjøres*. Slike regler er derfor potensielle (i motsetning til forvaltningens regler som allerede *er* der); de aktualiserer for det første de tilbøyeligheter som vår habitus innebærer (se kap. 6.4.1), og for det andre, det syklisk potensielle som er sentralt i en organisk forståelse av natur (se kap. 5.2). Disse reglene kommer altså til syne i nok en mellomposisjon – i det sedvanlige: “At the interface between law and agrarian practice we find custom. Custom itself *is* the interface, since it may be considered both as praxis and as law” (Thompson 1993:97). Hobsbawm (1983:2) framholder at “... customary or common law” derfor ikke kan tillate seg tradisjonenes uforanderlighet, for som han sier, til og med i ‘tradisjonelle’ samfunn er livet foranderlig.¹⁴ Selv om sedvanerettslige prinsipper vanligvis altså knyttes til såkalt ‘tradisjonelle’ samfunn, viser Thompson (1993) at sedvaner spiller en vesentlig rolle også i ‘avanserte’ samfunn, for eksempel i det moderne Storbritannia. Sedvane ligger derfor svært ofte til grunn for det formaljuridiske. Det formaljuridiske vil slik sett *per se* oppheve det sedvanerettslige, fordi det som folk vanligvis gjør blir formalisert (eller kodifisert, som er en type formalisering).

Til det formaljuridiske knyttes det, som vi har sett, juridisk bindende sanksjoner. Også til sedvaner knyttes det sanksjoner. Disse vil imidlertid ikke være grunnet i formaljuridisk, men nettopp i det som folk vanligvis *gjør*. Sanksjonene er derfor alt overveiende av sosial og kulturell karakter. Slike sanksjoner er imidlertid ikke mindre virkningsfulle av den grunn: Med en svært omfattende landbruksforvaltning skulle en kanskje tro at det sedvanlige er helt marginalisert, og mer eller mindre opphevet. Sagt på en annen måte, bøndernes liv er i sin helhet styrt av formell lovgivning. Det viser seg altså i denne studien fra Jæren at lokalt, sosialt konstituerende regler for riktig og galt utfordrer, eller til og med bryter det formaljuridiske på ulike måter. Ingvar, en av

---

¹⁴ Hobsbawm (1983:2-3) gir følgende eksempel på forskjellen mellom *custom* og *tradition*: “‘Custom’ is what judges do; ‘tradition’ ... is the wig, robe and other formal paraphernalia and ritualized practices surrounding their substantial action. The decline of ‘custom’ inevitably changes the ‘tradition’ with which it is habitually intertwined”.

bøndene på Jæren, demonstrerte dette: Han rettfærdiggjorde å slippe silosaft ut i bekken på 1970-tallet fordi han i den daglige driften ikke la strategier som var betinget av statens ulike tilskuddsordninger. Dette er en komplisert sammenblanding av argumenter. Det er like fullt et eksempel på at det fantes en (taus) aksept for å utfordre og bryte med 'systemet'. Et annet interessant eksempel på forholdet mellom det sedvanlige og det formaljuridiske er den tidligere omtalte odels- og åseteslovgivningen (se spesielt kap. 2.5.1 og 4.4.2). Odelslovgivningen hører til den formaljuridiske sfære. Bøndene har vist at denne tas for gitt som en garanti for å føre både jord og mentaliteter videre innenfor nær familie – bøndene har med andre ord et 'naturlig' og internalisert forhold til lovgivningen.¹⁵ Imidlertid, når rammebetingelsene for næringen endres, endres også premissene for å overdra landbrukseiendommer; i kjølvannet av bl.a. synkende lønnsomhet kommer viktige spørsmål om rekruttering. Bøndene i dette prosjektet har vist at de er villige til å overdra gårdsbruket til det barnet som kan tenke seg og overta, og ikke nødvendigvis til den som har beste odelsrett. Her fungerer det formaljuridiske som en mulighet for tilpasning både i tid og rom. Så når det i 2000 forelå endringer i odels- og åseteslovgivningen, var det svært mange innenfor landbruksnæringen som var negative til dette fordi det stilles spørsmål ved 'garantisten'. Bøndene viser nemlig at de er i stand til lokale tilpasninger *uten* at det formaljuridiske endres.¹⁶

Fordi *customs* er lokalt fundert (*lex loci*) og praktisert, vil den tause kunnskapen knyttet til *customs* produsere en moral som skiller seg fra forvaltningsdiskursens moral. Etymologisk stammer begrepet moral nettopp fra det latinske ordet for sedvane.¹⁷ Den moral som kan knyttes til et organisk syn på natur er også den moral som begrepet opprinnelig søkte å beskrive. I motsetning til planleggerne bærer bøndene det moralske ansvaret med kroppen. Kroppen er bøndenes moralske redskap, de personifiserer derfor moralen. Man kan argumentere for at dette er en høyst subjektiv moral. Vi har imidlertid sett hvordan det jærsk konstitueres av jærbøndene som individer. Ut av en individuelt båret moral vokser derfor en kollektiv forestilling om hva som er det beste for det jærsk landskapet og den jærsk naturen, og dermed også til beste for jærbøndene.

---

¹⁵ Lovgivningen er imidlertid i seg selv ikke en garanti, men det oppfattes altså i stor grad slik. Familiære forhold vil i stor grad være det avgjørende for hvorvidt et gårdsbruk overdras innenfor en familie.

¹⁶ Imidlertid angår odels- og åseteslovgivningen samfunnet som helhet. Bøndene ser derimot ut til å behandle denne lovgivningen som et særannliggende, og ser derfor i mindre grad hvordan en slik eksklusiv rettighet har konsekvenser langt ut over spørsmål knyttet til overdragelse av landbrukseiendommer blant nære familiemedlemmer. Se for eksempel Rysstad (2000).

¹⁷ *Mores*: [Lat., pl. of *mor-*, *mos* custom] (Merriam-Webster 1996); 1) the fixed customs or folkways of a particular group that are morally binding upon all members of the group and necessary to its welfare and preservation; 2) moral attitudes; 3) habits, manners (Merriam-Webster 1986). Se også Proctor 1999.

Denne, ofte ubevisste, forestillingen er således utgangspunktet for bøndernes praksis, og i neste omgang hvordan landskapet og naturen 'i seg selv' antar en moralsk form.

7.4 Landskapet og naturen som moralske redskaper

*Norske kuer er lykkelige kuer.*¹⁸

Ifølge Matless (2000c:524) er "moral landscapes ... the association of particular landscapes with schemes of moral value". Sagt på en annen måte: Moralens relevans i denne avhandlingen dreier seg om hvilke verdier i landskapet og naturen vi *bør* identifisere. Med dette tilskriver vi naturen og landskapet normative egenskaper som vi kan bruke for å styre 'feil' praksis mot naturen mot noe som er bedre, fordi vi da mener at vi får det bedre selv:

The very concept of environmental problems presupposes some normative state of nature. To speak of an ecological problem is to make an ethical judgement that society would be better off without it. For this reason the environmental debate is frequently, at base, a debate about what constitutes the good life. Indeed, the very labels environmentalists use are frequently moral categories. To describe something as being polluted, for example, is to make both a physical and a moral evaluation (Livingstone 1995:370-371).

Livingstone peker her på noe svært vesentlig for å forstå jærbondeenes moralske vurderinger – moralske og etiske spørsmål handler ikke kun om forholdet mennesker imellom. Også menneskers forhold til den fysiske natur inngår i dette problemkomplekset. Dette gir bl.a. jærbondeene automatisk etiske og moralske ansvarsområder ut over det sosialt og kulturelt konstruerte. Det reiser også fundamentale spørsmål om riktig og gal, naturlig og unaturlig praksis i forhold til natur og landskap (se for eksempel Tuan 1989; Matless 1994, 1995, 1997; Livingstone 1995; Smith 2000; Setten 2001a, b). Som Livingstone også peker på, dette skaper en slags dobbel moral – vi vurderer både naturen og de som (re)presenterer den. Slike vurderinger kan vi spore tilbake til renessansens vektlegging av motsetningene mellom natur og kultur, og motsetningens sosiale konsekvenser.

Resten av dette kapitlet skal således vies til en diskusjon om hvordan landskap og natur brukes som moralske redskaper i en dialog der det er en målsetting å oppnå et

---

¹⁸ Landbruksdepartementet & Samferdselsdepartementet 2001:8.

fornuftig og, tidligere diskutert, mer balansert forhold mellom natur og kultur. Det er de regler som ligger i vår kunnskap om natur og landskap som er grunnlaget for dette.

7.4.1 Landskapet som estetisert moral

Til grunn for landbruksforvaltningens virkemiddelbruk ligger et natursyn som tar opp i seg økologiske og organiske ideer. Landbruksforvaltningen forfekter ideer om økologi og miljø hvor et harmonisk og balansert forhold mellom natur og kultur er det riktige. En slik målsetting muliggjøres hvis man kan forhindre at mange av bøndernes lokalt konstituerte strategier omsettes i praksis. Virkemiddelbruken kan derfor betraktes som et uttrykk for et statlig byråkratis regelstyring av hva som hører til, og hva som ikke hører til i naturen. Dette er en forenkling av en kompleks virkelighet. Slike forenklinger har en tendens til å favorisere (estetiserte) stereotypier om 'det gode liv på landet'.

Ideene knyttet til forholdet *country* og *city* (se kap. 5.3.) skal løftes fram igjen i dette delkapitlet. Fredelig, uskyldig og tradisjonelt er i mange sammenhenger positive karakteristikkene. Det er derimot i mindre grad gammeldags, ensporet og ignorant. Disse er imidlertid alle forestillinger om *the country*, og de som lever sine liv på landsbygda (Williams 1973). Riktig nok er karakteristikkene fra en annen tid, men det synes som de kan tilføre dagens debatt om jordbrukslandskaper og naturforståelse innenfor landbruksforvaltningen viktige dimensjoner. Særlig er de interessante fordi de forutsetter bestemte typer handlinger for å kunne operasjonaliseres. De har derfor klare normerende funksjoner:

Landscape images create and transform or reconstitute space to suit human ideas of order, truth, beauty, harmony, fear, and so on. In this sense landscapes have a moral dimension, they speak to notions of how the world *should* be, or more accurately how it should *appear* to be (Cosgrove 1989:104-105).¹⁹

Denis Cosgrove har som tidligere nevnt vært en av de mest markante teoretikere innenfor 'den sceniske landskapsdiskursen' (se kap. 6.3). Cosgrove har i liten grad problematisert moralske aspekter ved landskap, men heller satt fokus på maktrelasjoner knyttet til *representasjoner* av landskap. Dette henger imidlertid sammen: I sitatet ovenfor knytter han det moralske til det estetiske, og dette vil i neste omgang kunne si noe om hvilke maktrelasjoner som av nødvendighet er til stede i enhver vurdering av et landskap. Relevansen av Cosgroves perspektiv for denne avhandlingen kan således

---

¹⁹ Det normerende ved representasjoner av landskap og natur diskuteres også i kap. 10.

formuleres i følgende spørsmål: Hvordan oppfører man seg mot og i en natur og et landskap som betraktes som et uttrykk for en estetisert moral? Utgangspunktet for å kunne svare på et slikt spørsmål må ligge i komplekse dimensjoner ved å *representere* natur og landskap – hvem kan gjøre det, og hvordan? Jeg har i de foregående kapitlene gitt noen indirekte betraktninger om dette. I dette kapitlet skal jeg drøfte spørsmålene mer eksplisitt, og min inngang til en slik drøfting ligger i koblingen mellom det sceniske landskapsbegrepet som kan identifiseres i landbruksforvaltningen, og Jürgen Habermas' diskurs-etikk.²⁰

Habermas' diskurs-etikk er en kommunikasjonsteori som søker å beskrive hvordan *alle* kommunikativt kompetente samfunnsmedlemmer ideelt sett kan delta i beslutningsprosesser. Til grunn for en slik etikk ligger et mål-middel-rasjonelt syn på mennesket. Diskurs-etikk legger altså ideelt sett til rette for at alle mennesker kan foreta prinsipielle moralske vurderinger. Forutsetningen for slike vurderinger ligger i våre kommunikative handlinger. Kommunikasjon er derfor det springende punkt for å kunne skape et 'riktig' grunnlag for rettfærdige og demokratiske avgjørelser i ethvert samfunn, eller innenfor ethvert politisk demokrati (Hanssen 1998). Dette innebærer at alle samfunnsmedlemmer høres i enhver situasjon: "There is simply no theoretical room for paternalism because the ideal communication community is made up of all those who are potentially affected by any proposed norm" (Eckersley 1999:26). Individene representerer imidlertid ikke seg selv *per se*, men forventes å utvikle egen argumentasjon sammen med andre. Dette vil ideelt sett føre til en generelt akseptabel forståelse av det som måtte stå på spill: "It is precisely this egalitarian reciprocity which provides the standpoint of impartiality from which common and generalisable interests may be determined ..." (ibid.:26-27).²¹

Kommunikasjon er imidlertid ikke et entydig begrep. Habermas forstår kommunikasjon som diskurs: "Habermas uses the concept [discourse] to show and explain the aspects of reaching (intersubjective) agreements on the basis of an ideal form of argumentation" (Hanssen 1998:70).²² Hans oppfatning av moral er således at kun kommunikativt kompetente subjekter er i stand til å foreta moralske vurderinger. I tillegg til at en slik posisjon av nødvendighet utelukker hele den ikke-menneskelige

---

²⁰ Se for eksempel Habermas 1993; Hanssen 1998; Eckersley 1999.

²¹ Her kan vi kjenne igjen perspektiver fra Robert Sacks moralbegrep – vi forventes (med økende alder) å heve oss over det partielle og nærsynte, og på den måten erverve en god og riktig moralsk beredskap overfor spørsmål som (ofte) går langt ut over våre individuelle preferanser.

²² Habermas' diskursbegrep skiller seg for eksempel fra Foucault's oppfatning av diskurs: "... Foucault's use of the term is more to ask how people interact and why they interact as they do" (Hanssen 1998:70. Se også Setten 1999; Rose 2001). Se for øvrig kap. 10 for en videre diskusjon av diskurs.

verden, har Habermas' diskurs-etikk særlig to grunnleggende sosiale konsekvenser relevante for denne avhandlingen.

For det første er diskurs-etikk altså en beskrivelse av en ideell situasjon, for i praksis kan ikke alle høres. Derfor må noen representere hver enkelt av oss i ulike sammenhenger – i globale miljøspørsmål så vel som i ofte mer lokale spørsmål knyttet til for eksempel hytteutbygging eller landskapsvern. Det er således noen få som representerer mange i spørsmål som er viktige i konstitueringen av våre liv i det lokale. Men fordi et demokrati *per se* er demokratisk (og rettferdig), betyr dette at vi gjennom for eksempel demokratiske valg overfører vår individuelle rett til å høres til noen som kan representere oss på en 'god' måte. Diskurs-etikk forutsetter slik sett rasjonelle individer som kommuniserer sine bevisste valg innenfor det politiske systemet. To forhold synes å komplisere dette idealet. Først, den tause, kroppsliggjorte kunnskapen, eller alle våre 'tatt-for-gitt-heter'. De har ingen plass i en diskurs-etikk. Vår tause kunnskap har vi i beste fall gitt fra oss til de som representerer oss. Dernest, ved å overføre vår selvrepresentasjon til noen som kan representere oss, skjer det samtidig en overføring fra det nære og konkrete til det distanserte og abstrakte. Dette har sin begrunnelse i, som nevnt ovenfor, at noen få representerer mange. Dette produserer av nødvendighet generaliseringer og universeller.

For det andre, Habermas forfekter et syn på kommunikasjon som ene og alene et kulturelt fenomen. Kulturen er derfor skilt fra naturen. Habermas har med andre ord ikke noe naturbegrep – eller han er ikke villig til å tilskrive naturen moralsk relevans. Siden naturen ikke kan snakke – den er altså ingen kommunikativ partner – kan vi ikke vite hva naturen vil.²³ Dette er derfor et spørsmål om representasjon og språk, for vi snakker, representerer, og tar avgjørelser på vegne av naturen hele tiden, *som om vi vet hva den vil*, og dermed hvordan den *er*.²⁴ Dette er derfor det springende punkt – hvordan *kan* vi snakke på vegne av, eller representere naturen, og hvem er best skikket til å gjøre det? Dette har sin parallell i den 'menneskelige' naturen – hvordan har en urban elite vært i stand til å fremme et syn på landsbygda som tilbakestående og enfoldig, men også harmonisk, fredelig og 'det gode livs vugge'? Igjen må vi vende tilbake til hvordan vi kjenner naturen og landskapet. En grunnleggende premiss for diskusjonen videre er at ingen kan snakke på vegne av naturen 'i seg selv'. Herfra er det imidlertid etter mitt skjønn, to mulige måter å forstå hvordan landskap og natur blir gjenstand for vår

---

²³ Vi kan heller ikke vite om naturen 'kan ville'. Dessuten ekskluderer Habermas også mange *mennesker* med sitt syn på kommunikasjon og moral – ikke alle er såkalt kommunikativt kompetente, i betydningen lingvistisk kompetente.

²⁴ Akkurat slik vi snakker på vegne av kommunikativt 'inkompetente' mennesker.

moralske manøvrering.

Vi skal nå ved å returnere til hvilke moralske landskaper som produseres når man aksepterer et scenisk perspektiv på landskap og natur, se nærmere på den første. (Den andre omtales i kap. 7.4.2.) Med Habermas' kommunikative moralbegrep *in mente*, vil jeg argumentere for at dette begrepet muliggjør bare én form for moralsk relevant 'handling', nemlig den lingvistiske. Naturen er altså noe vi snakker *om*, og ser *på*. Habermas sier således at "We 'know' it [nature] only in so far as we can control it by an objectifying science. To approach it otherwise is to regress back to premodern ... understandings of the natural world" (Eckersley 1999:35). Dette er en instrumentell forståelse av natur, og her møter vi igjen det profesjonelle ekspertspråket som dominerer forvaltningens virkemiddelbruk (jfr. kap. 2) – gjennom kart, planer, statistikk og andre tilsynelatende objektive beskrivelser, bokstavelig talt plassert innenfor rammene av det sceniske landskapet. Den lingvistiske handling er derfor en forenkling, og ikke minst nøytralisering av virkeligheten. Med de siste ti års dreining i fokus mot produksjon av miljøgoder, der estetikk mange steder er blitt selve produktet, er det en idyllisert 'virkelighet' forvaltningen søker. I *Norske nytelser og opplevelser* (Landbruksdepartementet & Samferdselsdepartementet 2001) tas vi med på en estetisk togreise rundt i bl.a. norsk matproduksjon og det norske jordbrukslandskapet. En rimelig tolkning er at dette bl.a. er en høyst romantisk reise etter 'tapte' verdier. Dette er imidlertid også retoriske grep i et forsøk på å overbevise oss om at det er mulig og gjenopprette et forhold mellom bøndene og jorda, der bøndene igjen personifiserer "the countryside ideal" (Bunce 1994), slik det oppfattes og konstrueres fra distanse. Dette er imidlertid mulig bare hvis bøndene forholder seg til et regelverk som er utformet med dette for øyet. Siden regelverket, som tidligere nevnt, er av typen forbud, påbud eller dispensasjonsordninger, signaliserer de enten 'ikke-handling' (forbud), eller *visse* handlinger (påbud eller dispensasjon). All planlegging er imidlertid implementerende, og bidrar derfor til den materielle produksjonen av landskap og natur. Planleggingen landbruksforvaltningen foretar favoriserer imidlertid en materialitet som er et produkt av det en ikke gjør noe med – som noe man bare ser på – eller holder på et visst nivå. Her er noen eksempler på dette:

Eksisterende bekker skal ikke kanaliseres eller lukkes; Jordbruksarealer skal ikke planeres; Eksisterende ferdselsårer skal ikke stenges; Kantvegetasjon og åkerholmer skal ikke sprøytes med mindre dette er ledd i skjøtselen av jordbrukslandskapet (Landbruksdepartementet 1992a:9). Fremme tilgjengelighet, opplevelseskvalitet og landskapsbilde i, eller i tilknytning til, jordbrukslandskapet;

Bevare kulturminner og kulturmiljøer i inn- eller utmark ved skjøtsel og vedlikehold (Landbruksdepartementet 1999:1).

Aasetre (2000) og Hanssen (1998) har i sine avhandlingsarbeider vist at naturforvaltningen og landbruks- og miljøforvaltningen har problemer med å håndtere den sosiale og kulturelle dynamikken i et landskap. Den er til og med i mange sammenhenger og *kulturlandskaper* uønsket (ibid.). Forvaltningen søker således å nøytralisere kulturen i naturen. Dette leder til virkemidler som er statiske av karakter - "The result is ... that it tends to compartmentalise and hence simplify a fuzzy and cluttered reality" (Setten forthcoming). Den moral som produseres er derfor estetisert: Bøndenes praksis må være 'enkel' og så skånsom som mulig, fordi naturen er så komplisert. Dette reduserer imidlertid landskapet til et scenisk fenomen, og de ofte motstridende interessene i landskapet er der tilsynelatende ikke lenger.

7.4.2 Landskapet som kroppsliggjort moral

Det jærsk landskapet er i stor grad det som de lokalt konstituerte sedvaner tillater. Den sedvanlige, kroppsliggjorte praksis er ofte taus, og er derfor i liten grad gjenstand for debatt. En kroppsliggjort praksis produserer en taus lojalitet overfor det lokale. Dette viderefører 'store sannheter' om det jærsk jordbruket, noe som tenderer til å videreføre tiltroen til bl.a. teknologi, produksjon og progresjon. Landbruksforvaltningens arbeid er rettet mot å 'bryte tausheten' ved og forstyrre de lokale 'sannhetene' om jordbruket på Jæren.

Vi skal nå se på den andre måten landskap og natur blir gjenstand for vår moralske manøvrering: "The most obvious expression of the association of locality and morality is in the notion of a community" (Smith 2000:77).²⁵ Ifølge Smith (ibid.) er det tre forhold som karakteriserer et lokalsamfunn: Sosiale bånd, sosial samhandling og territorium. Et lokalsamfunn vil således produsere en moral som er lokalt og territorielt befestet, både kontekstuell og narrativt – i motsetning til en som er formell og abstrakt og vil gjelde 'over alt'. En kontekstuell og narrativ moral strekker seg ut over den lingvistiske, estetiserte moralen. Den kan derfor ikke forklares eller forstås innenfor rammene av Habermas' diskurs-etikk, da en slik diskurs-etikk verken er laget for, eller egnet til å håndtere kroppsliggjort og taus kunnskap om natur. Imidlertid foreligger det ingen 'ferdige' teorier om dette som det er mulig å vende seg til. Det følgende må derfor

---

²⁵ Jeg bruker ikke begrepet *community*/lokalsamfunn i betydningen det ideologiske kommunitarisme. Allikevel vil elementer av kommunitarismen være relevante for min bruk av lokalsamfunn (se Smith 2000,

betraktes som et eksplorativt forsøk på å tenke (nytt) om taus, kroppsliggjort kunnskap, praksis, moral, og natur og landskap.

Utgangspunktet for det resonnement som skal føres er at hvis vi skal forstå hvordan natur og landskap antar en kroppsliggjort og taus moral, må taus kunnskap i praksis anerkjennes som moralsk relevant handling. Dessuten må natur og landskap tilskrives materielle og territorielle egenskaper. Jeg skal starte med og gi noen eksempler på taus kunnskap i handling: Å drive jordbruk krever både øvelse og erfaring. Tidspunkter for onnearbeid og innhøsting er i stor grad noe bønder 'vet', det kjenner og ser de for eksempel gjennom turer på jordene om våren og høsten. De vet det gjennom den erfaring man tilegner seg gjennom handling. Jeg har tidligere drøftet eiendomsforhold bl.a. på basis av kontinuitet, generasjonsskifter og rekruttering (kap. 4.4.2). Innebygget i vurderingene av eiendomsforhold ligger bl.a. en forpliktelse til å overdra gården i bedre stand enn den var da man selv overtok. Dette er en taus, moralsk vurdering.²⁶ Også Lowe *et al.* (1997:126-127, min utheving) peker på dette: "... 'in a better condition' would mean, namely 'without any damage and still in a healthy and farmable state, leaving nothing that the next generation would have to work hard at *to put right*". Dette har sin 'enkle' forklaring i at "No farmer is going to do something that is going to ruin his own property and his own livelihood" (ibid.) – som også er en taus, moralsk vurdering basert på hva man gjør. Et tredje eksempel, i forlengelsen av det foregående, er hvordan odels- og åseteslovgivningen tas for gitt som en sikkerhet for faktisk å kunne føre bl.a. taus kunnskap om hvordan en landbrukseiendom bør og må forvaltes, videre. Igjen altså, det som faktisk gjøres.²⁷ Hva slags natur og hvilke landskaper produseres i kjølvannet av slik kunnskap og handling? Sagt på en annen måte, hvilken moralsk rolle spiller landskap og natur for kunnskap i handling?

Jeg mener dette kan betraktes bl.a. i lys av hvilke motiver man legger til grunn for landbruket som næring (se også kap. 2). Thrift (2000b:35) foreslår at natur kan betraktes som "a background of expectation" om den form naturen antar i forhold til våre handlinger. Dette passiviserer imidlertid naturen – ikke ulik den mekaniske naturen som er produkt av renessansen. En mulighet er derfor "... to foreground the background" (ibid.:49). Dette betyr at naturen aktiviseres i større grad, styrkeforholdet mellom natur

---

særlig sidene 77-82).

²⁶ Jeg mener at dette er en taus vurdering fordi det formidles i stor grad gjennom handling. I den grad man 'hører' en slik vurdering kan det være nyttig å spørre hvem som faktisk formidler den muntlig – er det de som observerer den, eller de som praktiserer den?

²⁷ Se antropologene Ingold & Kurttilas (2000) arbeid fra Finland om hvordan lokal, handlingsbasert kunnskap konstituerer den samiske befolkningens persepsjon av deres fysiske miljø. John Gray (1999:440. Se også 2000), også antropolog, har i sine studier vist hvordan "... the practice of going around the hill" konstituerer skotske

og kultur endres, og vi får så å si 'mer' natur. Forvaltningens fokus på skjøtsel av landskap og produksjon av miljøgoder kan sees i lys av dette: 'To foreground the background' vil bokstavelig talt bety mer natur for pengene – altså forvaltningens motivasjon. Dette er imidlertid å kommodifisere og politisere naturen som eksternalitet. Bøndene har i denne avhandlingen demonstrert at deres motivasjon primært er å bidra til norsk matproduksjon, og det er gjennom matproduksjonen at de er i stand til å ivareta forvaltningens fokus på miljøgoder. Det kan derfor argumenteres for at bøndenes syn på natur befinner seg i Thrift's 'background'. Å betrakte naturen som bakgrunn kaster imidlertid ikke lys over bøndenes også levde forhold til natur og landskap. Landskap og natur må derfor forstås både som bakgrunn og forgrunn, altså må det på nytt søkes en mellomposisjon.

Det jærsk landskapet blir altså det som det jærsk, sedvanlige tillater (sammen med politiske og forvaltningsmessige føringer). (Dette så vi særlig i kap. 3 og 4). Den motivasjon som er identifisert ovenfor må derfor plasseres i det lokale. Vi har sett at det produseres sedvanlige regler for handling blant bøndene. Disse antar både en individuell og kollektiv form. Reglene som har høyst lokale uttrykk, produserer utvilsomt også visse regler for lojalitet overfor det sedvanlige. Spørsmål om lojalitet berører dimensjoner ved det normerende ved et (lokal)samfunn, og med hvilken moralsk autoritet et (lokal)samfunn 'snakker'. Dessuten, igjen berøres dimensjoner ved begrepsparene nærhet og distanse, *insider* og *outsider*. Dette skal jeg derfor se nærmere på.

Kvaliteten på det lokalt normerende og moralsk autoritative er avhengig av en rekke egenskaper ved et lokalsamfunn:

... historicity (interpersonal bonds fashioned in a shared history and culture), identity (a sense of community manifest in loyalty, piety and a distinctive identity²⁸), mutuality (relations of interdependence and reciprocity), plurality (persons engaging in intermediate associations and group attachments), autonomy (the flourishing of unique and responsible persons), participation (in different roles and aspects of a society) and integration (via political, legal and cultural institutions) (Smith 2000:78).

Først og fremst beskriver disse egenskapene eller kvalitetene vekselspillet mellom individet og fellesskapet, og hvordan disse konstituerer hverandre. Imidlertid konstitueres også naturen i et slikt vekselspill fordi disse kvalitetene vil være avgjørende for hvilke handlinger overfor naturen som kan forsvares på bakgrunn av

---

bønders kunnskaper om sted, landskap og natur. Se også Okely (2001).

²⁸ Identitet brukes her for å definere identitet. Dette er uheldig, men jeg skal ikke kommentere dette nærmere.

egenskapene ved det lokalt sosiale og kulturelle. Spørsmålet er om vi kan kjenne igjen disse egenskapene som kvaliteter ved det jærsk?

Historicity. Historiene om det progressive, jærsk jordbruket binder bøndene sammen, både individuelt og kollektivt. *Identity*. Historiene er derfor sentrale for den jærsk bondens identitet som hardt arbeidende og innovativ. *Mutuality*. Forutsetningen for at historiene holdes oppe er en kollektiv identifisering med historienes innhold – bøndene er gjensidig avhengig av hverandre. *Plurality*. Bøndene er derfor innenfor større og mindre sosiale fellesskap (for eksempel familie og nabolag) deltakere i, og medlemmer av også et historisk fellesskap. *Autonomy*. Historisk har vi sett at sentrale personer har hatt grunnleggende innflytelse på utviklingen av det jærsk agrarsamfunnet. Innflytelsesrike personer finnes fortsatt – for eksempel lokale ledere i bondelag og bondekvinnelag, men også personer som på mer uformelle måter er viktige for de historier som skaper mening om og i det lokale (for eksempel deltakere i studiesirkler, medlemmer av forsøksringen og bondelaget). *Participation*. Disse, og alle som identifiserer seg med historiene, er derfor deltakere både i et lokalsamfunn og i et større samfunn – som velgere, som aktører i et arbeidsmarked, eller som medlemmer av frivillige organisasjoner. På disse arenaene kommuniseres historiene både horisontalt og vertikalt. *Integration*. Dette betyr at historiene om det jærsk integreres i både politiske og formaljuridiske institusjoner. For eksempel kan jærsk identitet beskyttes gjennom landskapsvernområdene på Høg-Jæren.

Dette resonnementet demonstrerer hvor sentral historien som ide, men også som realitet er for konstitueringen av det 'naturlige' i det lokale sosiale og kulturelle. Det demonstrerer også hvor sentrale ulike mellomposisjoner er. Det er imidlertid én kritisk egenskap som ikke er nevnt, men som ligger under de øvrige, nemlig *tilstedeværelse*, eller *presence*. Dette berører forholdet mellom nærhet og distanse på en direkte måte. Det berører derfor også hvordan en kan forstå et landskap 'innenfra'. For å forstå hvordan historier om det jærsk jordbruket og landskapet føres videre, er det derfor til tilstedeværelsen en må søke. 'Å være til stede' eller 'være nær' fremmer, som tidligere nevnt, lojalitet. Lojalitet i denne sammenhengen innebærer således – noe filosofisk sagt – å kjenne tilstedeværelsen på kroppen (bl.a. gjennom hardt fysisk arbeid som lokalt ideal). Derfor, det som er nært oss og skaper mening i det daglige, er også det vi primært er lojale overfor. Dette gjelder også naturen og landskapet. Forvaltningens arbeid med å gjenopprette en forestilling om en balanse mellom natur og kultur lar seg således vanskelig integrere i et slikt resonnement. Dette er fordi bøndene aldri har *forlatt* sitt ansvar overfor naturen og landskapet – de har alltid vært til stede – og de er fremdeles

bindeleddet mellom natur og kultur ved sin tilstedeværelse, og ved å føre den gode historien om det jærsk jordbruket videre. Spørsmål knyttet til representasjon, slik representasjon er forstått i Habermas' syn på individer som lingvistisk kompetente, lar seg heller ikke så lett integrere. Bøndene representerer jo naturen selv. Det er derfor vanskelig å være lojal overfor normer som kommer utenfra. Disse normene representerer andre prinsipper, og har sitt utgangspunkt i generelle og normaliserende ideer og idealer som ofte går på tvers av, og dermed søker å rokke ved det lokalt konstituerende.

7.5 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg villet vise naturens normerende dimensjoner, både idemessig og praktisk. De ofte nokså ulike oppfatninger av landskap og natur som kan identifiseres blant henholdsvis bønder og landbruksforvaltning, produserer også ulike moralske vurderinger om sosial og kulturell handling. Disse vurderingene nedfelles i ulike regler for hva som betraktes som godt og dårlig for landskapet og naturen, og således for kulturen. Landskap og natur blir derfor viktige redskaper for å endre, eller videreføre visse handlingsvalg i det lokale.

Tilstedeværelse som sentral dimensjon ved moralske vurderinger er også et komplisert uttrykk for tid. Jeg har flere steder i denne avhandlingen pekt på at ulike oppfatninger av tid produseres i kjølvannet av en rekke prosesser som er drøftet. I kap. 8 skal jeg derfor endelig drøfte de komplekse perspektivene på tid som går som en rød tråd gjennom bøndenes og landbruksforvaltningens natur- og landskapssyn.

8 Naturen som tid – tiden som natur

*The prime function of memory ... is not preserve the past but to adapt it
so as to enrich and manipulate the present.*¹

Det er blitt argumentert for at narrativer er våre ledestjerner gjennom livet, ikke minst moralsk betraktet (Cronon 1992). Et narrativ er en historie som først og fremst forteller noe fortidig og samtidig om oss. Et narrativ er imidlertid ingen tilfeldig historie – den krever utvalg, struktur og evaluering fordi den har et poeng, eller et perspektiv. Slik sett er denne avhandlingen et narrativ. Også framtiden vil være del av et narrativ – framtiden tenkes og praktiseres på bakgrunn av fortiden og samtiden. Narrativets rolle var åpenbar i intervjuene med bøndene. Også i forvaltningsdokumentene fortelles det historier. Vi har bl.a. sett hvordan landbruksforvaltningens retorikk er basert på hvordan den nokså destruktive samtiden bør ta moralsk lærdom av den tilsynelatende langt mer bærekraftige fortiden. Hvordan vi forholder oss til og kjenner fortiden, og hvilken rolle fortiden spiller for nåtidens og framtidens moralske vurderinger er derfor tema i dette siste kapittelet i del 2. I koblingen mellom (for)tid og moral finner vi også ett av de andre sentrale temaer i denne avhandlingen, nemlig praksis: Ulike praksiser “are determined by the past conditions which have produced the principle of their production, that is, by the actual outcome of identical or interchangeable past practices ...” (Bourdieu 1977:72-73). ‘Her’ finner vi også naturen og landskapet: “... the landscape is always in the nature of ‘work in progress’” (Ingold 1993:162).

Mitt perspektiv på tid vil i bred forstand baseres på samfunnsvitenskapelig (også geografisk) og humanistisk teori, for som Adam (1988:198) hevder: “The study of time destroys the sanctity of disciplinary boundaries”. Tid skal dessuten (og kanskje derfor) betraktes som et resultat av, men også en forutsetning for fortid, nåtid og framtid, og vår produksjon av minner. Aller først skal jeg imidlertid forsøke å si noe om hva tid kan være, og hvordan den kan komme til uttrykk.

8.1 Hva er tid?

Tiden – den flyr, går og står stille. Den er imidlertid ikke synlig, og vi kan ikke ta på

---

¹ Lowenthal 1985:210.

den. Tiden lukter heller ikke, og ikke hører vi den.² Allikevel er tid ett av de mest konstituerende fenomener for våre liv. Hva *er* da dette som er så sentralt for oss, men samtidig så grunnleggende flyktig, og nærmest ubegripelig?³

En grunnleggende premiss for å forstå tiden er at den er relasjonell. Tiden må reflekteres i noe for å bli begripelig. Den må altså vise seg “i konkrete fenomener om man skal forstå noe av den” (Eriksen 1999:23. Se også Hornbeck *et al.* 1996). Dette ble tydelig demonstrert av bøndene – ‘dette dyrket vi det året traktoren ble kjøpt’, eller ‘da tilskuddet til nydyrking forsvant, forsvant også våre muligheter til å dyrke mer’. Dette er altså uttrykk for en høyst relasjonell forståelse av tid. Også i landbruksforvaltningen posisjoneres dagens utvikling i forhold til for eksempel en fortid og en historie. Allikevel er det snakk om ulike måter å forstå og uttrykke tid på. Spørsmålet som først skal reises er derfor hvordan vi kan sette den tidsforståelsen som bøndene og landbruksforvaltningen uttrykker i sammenheng med hvordan tiden historisk sett har ‘vist seg’?

8.1.1 Den ‘førmoderne’ tiden

Bøndene ‘ordner’ naturen bl.a. gjennom sitt konstante forhold til jorda. Deres kunnskaper om naturen og landskapet produseres i stor grad gjennom deres daglige, ukentlige, månedlige og årlige praksis. Bøndene er således sterkt influert av et syklisk perspektiv på tid. Dette binder bøndene og jorda. Den sykliske tiden er dessuten sosialt bindende – den binder generasjonene og det agrare samfunnet. Fortiden er med andre ord sosialt svært til stede i nåtiden. Men også naturen er tilstedeværende – den fortidige naturen slår seg så å si fram i nåtiden. Dette har en grunnleggende konsekvens for nåtiden: Med den sykliske tiden produseres virkeligheten her og nå.

Mange tenkere om tid gjør et skille mellom ‘moderne’ og ‘førmoderne’/‘tradisjonell’ tid (se for eksempel Adam 1988; Frykman & Löfgren 1994; Macnaghten & Urry 1998; Eriksen 1999), og dette må betraktes som grunnleggende for skillet mellom tradisjonelt og moderne i så å si alle samfunnets bestanddeler. Dette gjør også historikeren Aaron Gurevich (1976:231):

---

² Vel, vi kan både høre, se og ta på den mekaniske tidens *uttrykk* når for eksempel armbåndsuret tikker eller vekkerklokka ringer. Vi kan også lukte en middag, og dermed vite at det er *tid* for mat. Dette vil imidlertid også være et *uttrykk* for tid.

³ Ved å befatte meg med nok et stort(!) spørsmål, må jeg kapitulere i forhold til store deler av en omfattende diskusjon om hva tid kan være. Allikevel er det slik at de landskaps- og natursyn som er identifisert synes å produsere nokså distinkte perspektiver på tid som mange tenkere om tid, om enn noe ulikt, forholder seg til (se for eksempel Gurevich 1976; Adam 1988; Ingold 1993; Frykman & Löfgren 1994; Hornbeck *et al.* 1996;

In the consciousness of the men of primitive societies, time appears not in the form of neutral co-ordinates but as powerful, mysterious force governing everything, the life of man and the existence of the gods alike.⁴

Den 'tradisjonelle' tidens struktur er svært forskjellig fra hvordan de fleste av oss i dag praktiserer og konseptualiserer tid, fordi denne tiden gjenspeiler samfunnets og naturens behov. Den tradisjonelle tiden har derfor en moralsk dimensjon: "... it can be good or bad, favourable to certain forms of activity and fatal to others..." (ibid.). I et slikt samfunn er ikke tiden lineær, i den forstand at tiden viser seg som strukket ut mellom fortid og framtid. Den dominerende tiden er heller syklisk, eller fiksert (*immobile*): "That which has already been returns at fixed intervals" (ibid.). Dette sykliske perspektivet er et syn på tid hvor mennesket lever i og med naturens sykluser (jfr. kap. 5.2). Om dette sier Gurevich (ibid.) at "[t]he rhythm of social life is governed by the alternation of the seasons and of the corresponding production cycles". Menneskets handlinger i nåtiden gjenspeiler derfor forfedrenes handlinger. Forfedrene fødes således igjen i sine etterkommere. Dette fører, også ifølge Gurevich (ibid.), til at det førmoderne mennesket ikke er særlig interessert i endring, men søker heller å finne det gamle i det nye. Dette kan forklare hvorfor framtiden kan oppfattes som ikke særlig forskjellig fra fortiden.⁵

Dette perspektivet på tid er også et perspektiv på mennesket eller kulturen. Det gis åpenbart lite rom for originalitet og uavhengighet. I et slikt samfunn er mulighetene for endring derfor begrenset, fordi fortiden så å si aldri opphører. Hva betyr dette for framtiden? Framtiden er forutsigbar, og den kan derfor påvirkes i samtiden. Slik tiden viser seg her har den ingen abstrakt varighet. Tiden er selve livet, og den endres med livet. Tiden knytter derfor generasjonene og samfunnet sammen, og blir like virkelig som resten av verden. Dette gir tiden en ubevisst dimensjon; den er direkte erfart snarere enn bevisstgjørende, og dette er et viktig poeng for å forstå denne avhandlingens empiri.

Med den lineære tiden blir det på en mer eksplisitt måte mulig å skille fortiden, nåtiden og framtiden. Lineær tid knyttes ofte til det såkalt 'moderne'. Både Gurevich (1976) og idehistorikeren Trond Berg Eriksen (1999) viser imidlertid hvordan syklisk tid får en konkurrent i den lineære lenge før det moderne bryter gjennom, og bl.a. blir en etablert periodisering av tidsepoker. Med den lineære tiden kommer ideen om at tiden

---

Macnaghten & Urry 1998; Eriksen 1999).

⁴ Jeg vil i stor grad bygge det følgende på Aaron Gurevichs argumentasjon om perspektiver på såkalt førmoderne tid.

⁵ Her møter vi igjen den problematiske opposisjonen mellom tradisjonelt og moderne. Ett av mine argumenter i denne avhandlingen er at det såkalt tradisjonelle ofte, og i altfor stor grad tilskrives statiske og uforanderlige egenskaper. Dette forenkler våre forestillinger om det 'førmoderne' på uheldige måter (jfr. fotnotene 10 og 13 i kap. 5), og det får oss samtidig til å overvurdere det moderne. Dette argumentet står imidlertid ikke i motsetning

strekkes ut – fra fortid til framtid. Dette er den evolusjonære tiden. Som i kapitlene 5-7, kommer det kristne religiøse på to måter til å spille en sentral rolle også for hvordan tiden viser seg lineært. For det første, kristendommen markerte et brudd med hedningenes sykliske tidsoppfattelse. Den kristne tiden antar en (tidsavgrenset) terrestrisk, og en 'evig' form (Gud er evigheten). Den kristnes mål er derfor å greie overgangen fra terrestrisk til evig tid. For det andre, før og etter Kristus blir den strukturerende tidsregning, både kvalitativt og kvantitativt: Man skal leve sitt tidsavgrensede liv på jorden på en slik måte at man er sikret evig liv i det hinsidige (Gurevich 1976). Med kristendommen vokser derfor en dualistisk tidsforståelse fram. "... life on earth and the whole of history are an arena where good and evil meet in conflict" (ibid.:235). Det gode og det onde møtes i det enkelte individ, og gir mening bare i forhold til den sakrale historie og frelsen av mennesket (i framtiden). Den kristne tiden er derfor rettet mot et mål som er forutbestemt. Ifølge Gurevich forklarer dette hvorfor fortiden og framtiden tillegges større verdi enn den flytende nåtiden. Muligens kan dette også forklare at "truth is not linked to time, and does not change with it" (ibid.:237) – sannheten ligger altså i evigheten.

Selv om kristendommen fører et annet syn på fortid, nåtid og framtid med seg, er det ikke slik at den sykliske tiden forsvinner. Det eksisterer derfor flere tider *samtidig* – forenklet sagt, den sykliske ofte knyttet til det agrare samfunnet, og den supernaturlige, mer abstrakte. Allikevel er det slik at det er den guddommelige tiden som styrer den jordiske, fordi samfunnet ikke kan fungere uten en viss form for tidsmessig koordinering.⁶ Utfordringen var å balansere den jordiske og guddommelige tiden. Igjen møter vi altså det konkrete og det abstrakte, og behovet for å balansere disse. Fra kap. 5 husker vi at den jordiske natur ble nedvurdert til fordel for en guddommelig verdensorden (jfr. også kap. 6-7). Og igjen kan vi vende oss til malerkunsten for å finne både et konkret og et idemessig uttrykk for en slik dualisme: Gurevich (ibid.:238) peker på at "... the portrait was long neglected in mediaeval painting". Dette var fordi malere ønsket, etter datidens idealer, å gjengi det generelle (abstrakte), og ikke det spesielle (konkrete): "... the supra-sensible rather than the actual features of the individual". Middelalderens mangel på portrettmalerier hadde imidlertid også med fokuset på de evige sannheter og verdier å gjøre. Her ser vi en direkte sammenheng med synet på tid og kirkens dominans, akkurat slik vi har sett kirkens dominerende rolle forut for det modernes gjennombrudd.

---

til at fortid og framtid kan betraktes som ikke så forskjellige.

⁶ Dette gjorde kirken bl.a. gjennom å ringe til messe, ved å holde søndagen hellig (dvs. fri for arbeid), og ved å

Kirkens dominerende rolle må imidlertid kunne betraktes som det første tegn på at individet 'mister' sin egen tid – den sosiale tiden må vike mer og mer for den abstrakte.⁷ Det er imidlertid et vesentlig poeng at den sykliske, sosiale tiden er høyst tilstedeværende så lenge samfunn hovedsakelig er agrarsamfunn. Når urbaniseringen tiltar, og byene vokser fram fordres imidlertid en annen type måling av tid. Håndverkeres produksjonssykluser var i langt mindre grad bestemt av årstidsvariasjonene – i motsetning til selve jordbruksproduksjonen: "The development of the urban population, with its new, more rationalist style of thought, began to modify the traditional perception of nature" (Gurevich 1976:240). Vi er altså igjen i ferd med å entre det moderne – i motsetning til det førmoderne – de 'avgjørende' 14-1500-tallene.

8.1.2 Den 'moderne' tiden

Landbruksforvaltningens generaliserende og tilsynelatende nøytrale perspektiv på natur og landskap kommer til uttrykk gjennom bl.a. kart, statistikk og plandokumenter. Disse representerer glimtvisse tilstander av en gitt virkelighet uten i særlig grad å referere til de sosiale og kulturelle praksiser som har skapt virkeligheten. Nye kart og nytt tallmateriale representerer således nye glimt uten å kunne si noe kvalitativt om årsakene til endringer. Dette er en ikke-kontekstuell tid som betyr at virkeligheten kan manipuleres. Virkeligheten er altså ikke nødvendigvis her og nå fordi tiden kan skrues fram og tilbake.

Fra kap. 5 husker vi at framveksten av det 'moderne' Europa sammenfaller med et syn på natur der naturen flytter mer og mer ut av det sosiale og kulturelle livet. Mennesket så etter hvert på seg selv som frigjort fra naturen – og naturen underlegges kulturen. Den mekaniske naturen uttrykt bl.a. gjennom urbanisering, teknologisk endring og handel, betinget et tidsmessig alternativ til den sosiale tiden. Fordi det med kapitalismen ble satt fokus på produsert mengde innenfor gitte tidsrom, måtte også tiden mekaniseres. Den mekaniske klokken som var det logiske resultatet av de behov som vokste fram, ble utviklet mot slutten av 1200-tallet. Denne klokken var unøyaktig, men symboliserte allikevel et brudd med kirkens tid, samtidig som den var ytterligere et disiplinerende og 'asosialt' element. Klokketiden slik vi mer eller mindre kjenner den i dag, får sitt gjennombrudd i Europa på 1400-tallet.⁸ Fra da av har tiden strømmet som

---

overholde fasten.

⁷ Gurevich mener dette kan forklare klassemotsetningene i middelalderen – motstanden mot de herskende klassene er et uttrykk for motstand mot kirkens kontroll over den individuelle tiden.

⁸ Se for eksempel Eriksens kap. VI om 'Maskinen som forandret verden' (1999:108-132).

presise, kvantitative enheter i en regulær og forutsigbar hastighet, og “[m]an for the first time discovered that time, whose passing he had noted only in relation to events, did not cease even in the absence of events” (Gurevich 1976:242). Tid fikk derfor en alternativ verdi – den kunne spares, og dermed kommodifiseres. Med framveksten av den industrielle kapitalisme kan man således tenke seg at også menneskers forhold til naturen endres på en tidsmessig måte – fra “task” til “time” (Macnaghten & Urry 1998:136. Se også Frykman & Löfgren 1994). Dette er en forenkling av de kompliserte endringer som finner sted. Sett i sammenheng med kap. 5-7 gir overgangen fra sosial (*task*) til mekanisk (*time*) tid allikevel mening. Når urverket blir mer og mer utbredt disiplineres individene som arbeidskraft i en stadig voksende industri og handel. Tidsavhengige endringer i sosial struktur bidrar til at *fritiden* som fenomen oppstår. Ikke minst, Greenwich Mean Time etablerer en matematisk forståelse av tid som marginaliserer den sosialt etablerte tiden.⁹ Macnaghten & Urry (1998:141) hevder til og med at Greenwich Mean Time “[is] a mathematical fiction signalling the total disembedding of time from social activity ...”. Dette er viktig, for med den mekaniske klokketiden mister tiden sin kontekstualitet: “Such absolute time is invariant, infinitely divisible into space-like units, measurable in length, expressible as a number and crucially reversible. It is time seen as two-dimensional space...” (ibid.:144. Se også Lowenthal 1985; Hornbeck *et al.* 1996).¹⁰ En svært sentral dimensjon ved den mekaniske, ikke-kontekstuelle tiden er altså at den kan *skrus både fram og tilbake*. Fordi denne tiden ikke er befestet i noe, kan den manipuleres. Tiden har her en instrumentell funksjon, og antar således en ‘utenfor-dimensjon’. ‘Sommertid’ er et eksempel på, og uttrykk for en slik instrumentell tid. To ganger i året flytter vi den mekaniske klokken – én time fram og én time tilbake. Dette påvirker oss i liten grad biologisk og praktisk. Det viser imidlertid at ‘virkeligheten’ kan manipuleres – den finner ikke nødvendigvis sted her og nå fordi vi kan flytte den fram og tilbake. Her kan vi kjenne igjen det mekaniske (og statiske) natursynet og det sceniske landskapet – symboler på generaliserende abstraksjoner, ikke befestet i natur, territorium, sosialt og kulturelt liv. Dette er svært viktig i forhold til å forstå forholdet mellom mekanisk og sosial tid fordi den sosiale tiden *ikke* kan manipuleres. Dette er også viktig i forhold til hvordan samfunnsvitenskapene har beskjeftiget seg med tid. Akkurat slik som samfunnsvitenskapene med store vanskeligheter har tatt opp i seg et positivistisk naturbegrep (jfr. kap. 5.1), har, ifølge Macnaghten og Urry (1998:134), “...most social

---

⁹ Se for eksempel Sobel & Andrewes (1998) om Greenwich Mean Time.

¹⁰ Her kan vi kjenne igjen det kantianske perspektivet på absolutt rom.

scientific accounts ... presumed that time is in some sense social and hence separate from and opposed to the realm of nature". Samfunnsvitenskapene har derfor tatt for gitt at naturen og kulturen har sine respektive tider, og at det ikke er noen forbindelse mellom dem. Den grunnleggende forutsetningen for å tenke slik om tid er at naturen og kulturen er skilt fra hverandre. Dikotomien muliggjør for eksempel følgende antagelse: "... there is little doubt that time in modern societies is not so structured in terms of social activities which appear to be necessitated by 'nature'" (ibid.:135-136). Motsetningen mellom natur og kultur kan også forklare at naturens og kulturens tid ofte betraktes på to måter. For det første, hendelser betraktes som usammenhengende og sekvensielle – den (moderne) mekaniske tiden. For det andre, tiden henger sammen. Dette er den (førmoderne) sosiale og kontekstuelle tiden (se for eksempel Adam 1988; Macnaghten & Urry 1998). Samfunnsvitenskapene har således, paradoksalt nok, forsøkt å tillempe en naturvitenskapelig tid til samfunnsvitenskapelige fenomener nettopp ved å 'distansere' seg fra naturen og det naturvitenskapelige.

Denne avhandlingens empiri viser imidlertid at begge perspektivene på tid eksisterer samtidig, både blant bøndene og i forvaltningen. Derfor er det nødvendig også å snakke om det jeg benevner 'økologisk tid', fordi den synes å ta opp i seg både den førmoderne og den moderne tiden. Akkurat som i kap. 5.4, hvor vi møtte naturens politiske uttrykk – økologien – skal vi her møte økologien som tid.

8.1.3 Den 'økologiske' tiden

Landbruksforvaltningen søker å kombinere et scenisk natursyn med økologiske og organiske ideer. Innenfor et slikt natursyn er det en etablert sannhet at naturen har sine begrensninger. Bøndene, som bl.a. er naturforvaltere, må derfor begrense sin praksis i henhold til naturens egne begrensninger. Aller helst må de søke tilbake til en tid da jordbruket hadde et mer bærekraftig forhold til naturen. Tiden kan med andre ord skrus tilbake, og landbruksforvaltningen vil ideelt sett tilbake til 1950-tallet.

Bøndene er fremdeles grunnleggende avhengig av naturens sykliske prosesser. Den sosiale tiden er derfor høyst tilstedeværende. Samtidig er den mekaniske klokketiden bestemmende for deres praksis. Dette betyr at en syklisk tid også uttrykker en linearitet. Imidlertid, fordi bøndene i stor grad har en kroppsliggjort (og sosial) kunnskap om naturen og landskapet synes det ikke mulig å skru tiden tilbake.

Tidligere i denne avhandlingen ble de store endringene som har funnet sted innenfor jærsk og norsk landbruk over en 200-årsperiode demonstrert. De problemer som en slik

utvikling har skapt for naturen ble altså for alvor et offentlig anliggende ut over på 1970-tallet. Med å rette oppmerksomheten mot natur- og miljøproblematikken i landbruket, rettet man samtidig fokuset mot den kulturelle praksis som forårsaket problemene. Dette nye fokuset var basert på en økende bevissthet om, og identifisering av at kulturen på mange måter er grunnleggende forstyrrende, og til og med ødeleggende for naturen. I dette ligger verdivurderinger om at naturen representerer verdier det er sentralt for oss å ivareta og videreføre. Aller helst bør vi som representerer kulturen *øke* naturens verdi ved om mulig å tilbakeføre noe av det vi har 'stjålet'. Dette gjør vi for eksempel ved å gjenskape habitater (jfr. for eksempel 'Prosjekt åkerrikse' på Jæren), re-introdusere arter, eller re-vegetere avskogede områder. Disse er alle eksempler på en mer overordnet ide om re-naturering, eller sagt på en annen måte, å føre noe tilbake til 'en tidligere tilstand'. Det synes derfor rimelig å hevde at det fokuset som har vokst fram har sine røtter i en tapsideologi (jfr. kap. 5.4.1). 'Den økologiske tiden' kan således betraktes som 'tapets tid', eller mer positivt, som en tid for kompensasjon. En slik ideologi er i hovedsak basert på et nokså negativt syn på samtiden, og et tilsvarende romantiserende (og estetiserende) syn på fortiden. Framtiden – som vi ikke kan vite noe om, men som uvilkårlig går gjennom fortiden – er avhengig av hvorvidt man evner å 'snu' en uønsket utvikling. Dette kan gjøres på to måter, enten ved å gå 'tilbake' til det man oppfatter som en tidligere virkelighet, eller ved å rekonstruere fortiden i nåtiden. Et slikt syn på tid har bl.a. fått sitt politiske uttrykk i en såkalt 'bærekraftig utvikling':

Bærekraftig utvikling er utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov. Den omfatter to nøkkelmomenter

- det å dekke behov, spesielt grunnbehovene til verdens fattige, som bør gis førsteprioritet
- ideen om begrensningene som dagens teknologi og sosiale organisering legger på miljøets muligheter til å imøtekomme dagens og framtidens behov (Verdenskommisjonen for miljø og utvikling 1987:42).¹¹

En bærekraftig utvikling er en høyst framtidsrettet ideologi. Det er allikevel – nokså overraskende – et eksplisitt fravær av fortid i definisjonen over. Imidlertid, det er fortiden som har ført fram til erkjennelsen av at det er behov for en bærekraftig utvikling, og det er innenfor rammene av en slik tidsoppfattelse at vi kan forstå

---

¹¹ Jeg skal ikke gå inn i en omfattende diskusjon av bærekraftig utvikling som sådan. Jeg nøyer meg med å løfte bærekraftig utvikling fram som et bilde på hvordan en kan tenke seg at tiden henger sammen, men der en

landbruksforvaltningens strategier.

Utgangspunktet for å forstå landbruksforvaltningens 'økologiske tid' er altså at den forsøker å føre den førmoderne og den moderne tiden sammen: Tiden henger (sosialt og kulturelt) sammen, samtidig som den kan skrues (mekanisk) tilbake. Spørsmålet er imidlertid hvordan man kan operasjonalisere et så komplekst syn på tid. Før vi ser nærmere på dette skal vi ta en nødvendig omvei om nåtidens sterke fokus på det fortidige – hvorfor fortiden er så viktig, og hvordan måtene vi kjenner fortiden på påvirker våre vurderinger av den.

8.2 Plikten til en fortid

*... samtidens verste vandaler.*¹²

Hva er fortiden? Dette er igjen et svært vanskelig spørsmål. Fortiden kan allikevel karakteriseres som *alt* som går forut for nåtiden.¹³ Ifølge Eriksen (1995:37) er fortiden "forgangen tid. Den er tapt, ikke tilgjengelig annet enn gjennom erindring, fortolkninger og fortellinger". Fortid og historie betraktes ofte som to ulike fenomener. Historie er "allmenn fortidsbevissthet, knyttet til individuell eller kollektiv bevissthet. Fortiden er historiens emne og referansepunkt, mens historie på sin side er fortolkning av og bevissthet om fortiden" (ibid.). Fordi historien bl.a. er bevissthet, har den en annen struktur eller rekkefølge enn fortiden. Historien, som oftest praktisert gjennom historiefaget, antar således en slags oppsummerende form, den forenkler og 'rydder opp', og er den offisielle, skrevne (og mer håndterbare) kortversjonen av fortiden. Dette betyr at historien ofte er et korrektiv til allmennforestillingene. Dette skillet mellom fortid og historie er et viktig skille, og jeg skal komme tilbake til hvordan det kan bidra til å kaste lys over avhandlingens empiri (se også Lowenthal 1985). Vel så viktig kan det imidlertid være å belyse historien og fortiden ved å spørre *hvorfor* fortiden er så viktig? Med andre ord, hvilke funksjoner kan fortiden ha?

"Det er en alminnelig sannhet at historie [og fortid] er viktig, både på individ-, og samfunnsnivå", hevder Eriksen (1995:34). Dette moralske standpunktet begrunnes som oftest på følgende måter: For det første, fortiden innbyr til det velkjente:

---

allikevel finner sine politiske, økonomiske og sosiale løsninger i det mekanisk modernistiske.

¹² Stavanger Aftenblad 25.4.1995. Dette er filosofen Arild Haalands vurdering av bøndene som rev et verneverdig jærhus på Varhaug (Hå kommune) i april 1995. Se også Thu (1996), og Dag og Tid 8.1.1998.

¹³ I prinsippet strekker således fortiden seg fra gårsdagen tilbake til 'tidens morgen'. Jeg bruker imidlertid fortiden på en relasjonell måte. Fortiden er derfor et kontekstuellet produkt, og vil således kunne anta ulike former (se også Lowenthal 1985).

Its [the past's] traces on the ground and in our minds let us make sense of the present. Without habit and the memory of past experience, no sight or sound would mean anything; we can perceive only what we are accustomed to (Lowenthal 1985:39).

Det er med andre ord bare gjennom 'å venns til' noe over tid, at man kan forstå hva man omgis av.¹⁴ Dette gjør gjenkjennelse til ett av de mest sentrale trekk ved fortiden. Lowenthal (ibid:40) peker videre på at det er den nære fortid som er mest avgjørende: "The further back in time, the fewer traces that survive, the more they have altered, and the less they anchor us to contemporary reality". For det andre, "[t]he past validates present attitudes and actions by affirming their resemblance to former ones" (ibid.). Fortiden fungerer som legitimerende i forhold til de valg vi gjør i dag. Fortiden bekrefter derfor ofte at det som var riktig tidligere også er riktig i dag – og omvendt. Fortiden kan derfor fungere som sanksjonerende i forhold til dagens fokus på bevaring (for eksempel fredning av eldre bygninger), og på gjenoppretting eller kompensasjon (for eksempel re-naturering). For det tredje, fortiden har en sentral plass for vår følelse av identitet og tilhørighet (Lowenthal 1985; Eriksen 1995): For å vite hvem vi er, må vi vite hvem vi var. Fortiden representerer derfor mening, hensikt og verdi. Identitet består både av en personlig og mer abstrakt meningsdannelse. Ikke bare det kjente og nære former vår identitet. Vi er alle del av større og mindre sosiale og kulturelle fellesskap – for eksempel på arbeidsplassen, i nabolaget og som statsborgere. Det er dialogen mellom bl.a. disse nivåene i fortid og nåtid som personliggjøres i hver enkelt av oss, og som altså utgjør vår identitet. For det fjerde, fortiden leder oss både i samtiden og i det vi tenker oss som framtiden. 'Brent barn skyr ilden', heter det – ideelt sett. Lowenthal (1985:46) peker på at historiens betydning som 'læremester' er like gammel som den skrevne historien: "The Greeks thought history a useful guide because the rhythm of its changes implied the regular repetition of events. Study of the past might enable men to foretell, if not to forestall, the future". Med det modernes gjennombrudd endres imidlertid fortidens betydning – fortiden blir så lik samtiden at fortiden representerer evige sannheter og verdier. I dag synes ikke samtiden å ligne på fortiden – vi sier for eksempel at ingen ting varer evig. Allikevel benyttes ofte fortidens løsninger på det som oppfattes som våre problemer i dag, for eksempel mht. miljøproblematikk. For det femte, fortiden beriker samtiden. Særlig berikes vi av den sammenheng fortiden kan skape mellom oss og våre

---

¹⁴ Lowenthal (1985:39) bruker begrepet "habituation" som forutsetning for å forstå våre omgivelser. Her kjenner vi igjen begreper som *habitus* – det værende (jfr. kap. 6.3.1), og *inhabit* – det beboelige. Disse er alle beskrivelser bl.a. på det nære, og det lokalt konstituerende for hvordan vi kan begripe for eksempel fortidens betydning for nåtiden.

liv i dag, og tidligere mennesker og hendelser. For det sjette, fortiden representerer en flukt fra en samtid vi ikke liker: “In yesterday we find what we miss today. And yesterday is a time for which we have no responsibility and when no one can answer back” (ibid.:49). Summen av disse seks argumentene forteller oss at fortiden er overveldende sentral for vår væren i nåtiden. Imidlertid, fortiden *er* ikke bare, den *brukes* bl.a. moralsk – både som fortid og som historie, og i forhold til det *innhold* vi gir fortiden og historien. Det er imidlertid i stor grad *historien* som oppfattes som en strategi for å skape kritisk bevissthet om kollektiv identitet og selvforståelse, sammenheng, helhet og toleranse, fordi historien forlanger bevissthet. Fortiden derimot, er ikke basert på det samme bevissthetsnivået. Fortiden kan tvert imot være ubevisst, og dermed taus. Dette er et særlig viktig poeng i de videre betraktningene av hvordan bøndene produserer oppfatninger av natur og landskap (se kap. 8.4.2).

Historien slik den skaper identitet og mening, er ifølge Eriksen (1995) et såkalt demokratisk historiesyn. Blant norske historikere benevnes et slikt historiesyn som “retten til en fortid” (ibid.:34). Et demokratisk historiesyn vil imidlertid ha en politisk slagside – “historiske undersøkelser og historieskriving [blir] til politisk aktivitet, fordi den historiske bevissthet tenkes å føre til politisk bevissthet” (ibid). Med andre ord, vi har ikke bare en rett, men også en (moralisk) plikt til historien. Skillet mellom fortid og historie, ubevisst og bevisst, kompliserer imidlertid denne plikten. Vi skal derfor tilbake til Jæren.

“Den nye Jæren er til å leve av, den gamle er til å dø av. Så enkelt”, sa altså Ingvar, en av intervjupersonene (se kap. 4.2). Jærbøndene er blitt beskyldt for å være både historie- og kulturløse (se for eksempel Thu 1996). De personifiserer med andre ord den historiske bevissthets motsats. ‘Historieløshet’ er en beskyldning basert på moralsk forargelse, og forbindes med “mangel på identitet, tilhørighet, sosial synlighet og sosiale og politiske rettigheter” (Eriksen 1995:34). De ‘historieløse’ mangler ansvarsfølelse, forpliktelse og ankerfeste, altså det vi kan kalle ‘plikten til en fortid’. Dette er sterke (moraliserende) påstander, og de bygger bl.a. på troen om at historien har *ett*, sant uttrykk. Det er derfor vanskelig å oppfatte plikten til en fortid som et demokratisk historiesyn. I tillegg er en underliggende vurdering at et slikt historiebegrep er ‘naturlig’, samtidig som begrepet er svært verdiladet. ‘Naturlighet’ og verdiladning må imidlertid ikke betraktes som motsetninger. I enhver oppfatning av hva som betraktes som ‘naturlig’ eller ‘unaturlig’, vil det nettopp ligge verdivurderinger. Et viktig og nødvendig prinsipielt spørsmål å stille er derfor *hvorfor* kan historie gi tilhørighet og identitet – eller hva består historiens ‘naturlighet’ i? Dette ga jeg et svar på ovenfor, men

i tillegg kommer mer overordnet at å snakke og skrive om historie er en synliggjøring av fortidige kulturelle og sosiale prosesser og disses ulike uttrykk. Dette bidrar i en viss grad til at disse prosessene 'finnes' og 'ser ut' som beskrevet. Dette er i neste omgang et spørsmål om makt, dominans og kontroll. Hva synliggjøres som historie, og på hvilke måter? Blant historikere har dette vært en debatt om "hvilke kilder som skal anerkjennes, hvilke tolkninger som skal gjøres og hvilke stemmer som skal få komme til uttrykk" (Eriksen 1995:35). Dette er viktig også for å forstå hvorfor bøndene på Jæren har forarget så mange. Det avgjørende spørsmålet er derfor hvordan vi kan kjenne fortiden.

8.3 Hvordan kan vi kjenne fortiden?

Først, fortiden 'finnes' ikke, det er fortidens *uttrykk* i nåtiden som 'finnes'. Det er imidlertid rimelig å anta at fortiden fantes, ellers ville den ikke ha sine uttrykk i nåtiden. Svært få mennesker ville for eksempel ta hensyn til konsekvensene av sine handlinger hvis det ikke 'fantes' en fortid (Lowenthal 1985). Det sentrale poenget er imidlertid at uttrykkene er selektive, og de endres over tid. For å tenke om fortiden er derfor det sentrale utgangspunktet at ingen innehar *sannheten* om det som har vært. Gjennom minner, historier og levninger er vi derfor prisgitt våre tolkninger av, og verdivurderinger om en fortid. Fortiden kan derfor manipuleres. Vårt neste utgangspunkt er at vår kjennskap til fortiden er basert på vår evne til å huske:

... we remember things, read or hear stories and chronicles, and live among relics from previous times. The past surrounds us and saturates us; every scene, every statement, every action retains residual content from earlier times. All present awareness is grounded on past perceptions and acts; we recognize a person, a tree, a breakfast, an errand because we have seen or done it before. And pastness is also integral to our own being: We are at any moment the sum of all our moments, the product of all our experiences (Lowenthal 1985:185).

Vi er stort sett ubevisste om hvor våre handlinger og fysiske omgivelser kommer fra, de 'er der bare' som en *naturlig* del av nåtiden. Det krever derfor en viss kognitiv innsats for å gjenkjenne fortiden i nåtiden. Det er nettopp vårt kognitive arbeid som skiller fortiden fra nåtiden – "thinking about our memories, about history, about the age of things around us" (ibid.:186). Vi gjenkjenner ofte fortiden som historie, minne og levninger, og det er disse uttrykkene for fortid som skal drøftes videre her. For ordens skyld – historie og minneproduksjon kan betraktes som prosesser. Levninger er ikke

prosesser, men de materielle resultatene som mange av prosessene kommer til uttrykk i. Dessuten, det følgende diskriminerer ikke i forhold til avhandlingens empiri.

Vårt forhold til fortiden er, for det første, basert på minner. Minner kan være både materielle og immaterielle. Som en form for bevissthet er de først og fremst personlige (Connerton 1989). Samtidig er de sosiale og kollektive fordi vi trenger andres minner for at våre egne skal bekreftes, evt. avkreftes, og for at de skal ha en varighet. Dessuten fungerer andres minner som supplement til våre egne. Selv om Connerton benevner dette som “personal memory” (ibid.:22), vil altså det personlige og subjektive være i en konstant sosial (og dermed kollektiv) dialog. “Cognitive memory” (ibid.), eller “memorized semantic learning”, som Lowenthal (1985:201) benevner det, er et slags fakta-minne; “... we may be said to remember the meaning of words, or lines of verse, ..., or truths of logic, or facts about the future” (Connerton 1989:22). Et slikt minne vil skille seg fra den første typen fordi vi ikke er avhengig av en fortidig kontekst for å anvende minnet. Den tredje typen minne – “habit-memory” (ibid.:23) – er den mest flyktige typen minne, og den minneproduksjon som er viet minst oppmerksomhet av forskere. Connerton forklarer dette bl.a. med at i forskningen verdsettes evnen til selvrefleksjon høyere enn ubevisst handling. Det er altså et ujevnt styrkeforhold mellom artikulert og uartikulert (eller taus) kunnskap (jfr. Thrift 2000b). Dessuten, hvordan kan vi forklare og dokumentere slike ubevisste minner? Connerton (1989:22) beskriver ‘habit-memory’ som “... our having the capacity to reproduce a certain performance”. Dette er ikke å betrakte som rutinisert mål-middel-rasjonalitet – minneproduksjon er som nevnt prosessuell. Vi kan heller ikke betrakte ‘habit-memory’ som frikoblet fra det personlige og kollektive minnet: “... collective memory is continually revised to suit present purposes. Because we continually reinvent the past in our living memories...” (Hutton 1993:7) – fordi fortiden har relevans i nåtiden. Dessuten, å huske blir ofte omtalt som en ren mental ferdighet (jfr. de to første typene minner) (Connerton 1989). Denne tredje typen minneproduksjon viser imidlertid at vi også lagrer minner i kroppen – vi ‘husker med kroppen’, eller vi *er* tiden gjennom handling. Her er vi altså ved kjernen av en kobling mellom minneproduksjon som ‘habit-memory’, og landskapet som et territorielt befestet sosialt og kulturelt fellesskap (jfr. kap. 6.4), og denne koblingen skal tas med videre i drøftingen.

Fortiden er, for det andre historie: “History extends and elaborates memory by interpreting relics and synthesizing reports from past eyewitnesses” (Lowenthal 1985:210). Forholdet mellom minner og historie er imidlertid svært komplekst, og jeg skal i det følgende støtte meg til Lowenthal for om mulig å kunne peke på skillelinjer

som viser seg sentrale for denne avhandlingens empiriske fundament.

Lowenthal benevner minner som førstehånds kjennskap til fortiden. Historie er derimot annenhånds fortid. Begge forutsetter imidlertid hverandre: Våre personlige erfaringer er både resultat av, men også forutsetning for historie. Forholdet mellom det individuelle og det kollektive er derfor sentralt: Historie er *per definisjon* kollektivt: "... historical awareness implies group activity" (Lowenthal *ibid.*:213). Historien bevarer således den kollektive bevissthet (riktig nok basert på et *utvalg* annenhånds fortid). Historiens statiske og stabile karakter kan derfor, i prinsippet, bevare den kollektive bevissthet til evig tid:

History is ... less open to alteration than memory: memories continually change to conform with present needs, but the historical record to some extent resists deformation. To be sure, history is continually revised to take account of subsequent events and to be comprehensible to new generations, but printing preserves source materials virtually as they were (*ibid.*:214).¹⁵

Siden historien tenderer til stabilitet kan man betrakte den som 'mindre' enn fortiden – den evner ikke, og kan heller ikke fange alles fortid. En historikers oppgave er da også – for kommunikasjonens skyld – å tilby samfunnet som sådan "a discriminating memory" (*ibid.*:237). På den annen side er historien 'større' enn fortiden: Historien forteller ofte ting om fortiden som de som levde på den tiden ikke visste (*ibid.*). Vi er i dag tvunget til å forstå for eksempel effektene av statens tilrettelegging for et mer effektivt og strukturrasjonelt landbruk i etterkrigsårene annerledes enn man gjorde i 1960. Ikke bare foreligger det mye ny kunnskap om og perspektiver på selve politikken, men også fordi politikken hadde andre konsekvenser som vi mange år senere erfarer, for eksempel fiskedød som resultat av forurensning av elver og vassdrag.

Historien har dessuten en tendens til kronologi og linearitet – hendelser følger etter hverandre i et mønster som arter seg som lineær tid. Dette tingliggjør både historien og tiden:

Like other synthetic constructs, such as 'the Middle Ages' or 'the Renaissance', calendric stereotypy hardens and reifies thought about the past, the nineteenth century or the 1930s becoming a 'thing' like a battle or a birthplace, and the cause of causes (Lowenthal 1985:221).

Historiens linearitet begrenser derfor den historiske forståelse, eller sagt på en annen måte, fortiden forenkles. Fortiden består imidlertid, slik som vist gjennom

---

¹⁵ Forholdet mellom historie og minneproduksjon har således likheter med forholdet mellom tradisjon og sedvane.

avhandlingens empiri, av et mylder av sosiale og kulturelle omstendigheter som ikke nødvendigvis har et lineært uttrykk.

Levninger er den tredje veien til fortiden. Levninger er håndgripelige, fysiske bevis på at fortiden har 'eksistert'. Slike bevis er både av 'naturlig' og 'kulturell' art, og "[a]wareness of such relics enhances knowledge gained through memory and history" (Lowenthal 1985:238). Levninger er imidlertid av en annen karakter enn historier og minner. De er bl.a. gjenstand for større fysisk slitasje – "..., physical relics are continually worn away" (ibid.:239). Siden de materielle sporene etter fortid og historie antar en ufattelig kvantitet, aksepterer vi til en viss grad dette. Imidlertid, noen spor vil alltid stå fram som mer sentrale for hvordan vi kan kjenne det som har vært. På Jæren har fokuset i etterkrigstiden særlig vært rettet mot steingjerdene, torvmyra og jærhuset (jfr. kap. 2-4 og fig. 8.1. Se også Thu 1996; Måseidvåg 2001; Setten 2001a, b). Dette er levninger som er blitt mer og mer marginalisert i takt med at det progressive landbruket har vokst fram, fordi de i den lokale kontekst har mistet mange av sine opprinnelige funksjoner. For landbruks-, kultur- og miljøvernmyndigheter er de imidlertid blitt symboler på en verdifull historie:

... relics once abandoned or forgotten may become more treasured than those in continued use; the discontinuity in their history focuses attention on them, particularly if scarcity or fragility threatens their imminent extinction. Artifacts of initially transient and diminishing value that fall into the limbo of rubbish are often later resurrected as highly valued relics (Lowenthal 1985:240).

Her kan vi kjenne igjen en form for 'progress' som bryter med 'moderne progress' – "What was once enhancement is now adjudged degradation" (Lowenthal 2001:87), eller sagt på en annen måte – "What once signalled lack of modernity may now be the very symbol of modernisation and sustainability" (Setten forthcoming). Dette finner vi demonstrert i fig. 8.1 (og fotnote 16).

Levninger er også statiske – "most tangible survivals yield only arrested moments" (Lowenthal 1985:243). Levninger har dessuten, og dette er vesentlig, en visualitet som skiller dem klart fra minner og historier. Lowenthal mener dette bidrar til at vi overdriver og overvurderer fortidens stabilitet. Dette har sin parallell i den effekt billedmateriale har på hvordan vi evner å vurdere forholdet mellom virkeligheten og den billedlige representasjonen av virkeligheten (noe vi har sett tidligere i denne avhandlingen. Se også Mitchell 2000). Imidlertid er levninger mer troverdige beviser på fortid enn minner og historier er. De er derfor stabile i den forstand at deres fysiske bestandighet ivaretar forbindelsen mellom fortid og nåtid. På den annen side, levninger

er *tause* vitner om fortiden. De må derfor være gjenstand for vår samtidige, og ofte motstridende tolkninger.

Fig. 8.1 'Tradisjonell' gård på Jæren (Miljøstatus i Rogaland 2002).¹⁶

Alle disse tre veiene til fortiden betinger hverandre for at fortiden skal bli troverdig. Vi skal derfor ta alle med oss i den videre argumentasjonen. Troverdighet som *sannhet* er imidlertid det springende punkt her. Fordi det kun er vår samtid vi kan kjenne og vite noe om, er utfordringen å sannsynliggjøre at den fortid *vi* tross alt kjenner, er sann. Med andre ord, retorikken i tolkningen av våre veier til fortiden er avgjørende for samtiden og framtiden. Dette skal vi derfor se nærmere på.

8.4 Å kjenne fortidens landskap og natur

Vi har i det foregående sett at fortiden viser seg i nåtiden som historier, minner og levninger. Disse er gjensidig avhengig av hverandre, og de former fortiden for oss alle. Vi skal igjen vende blikket mot Jæren, og forsøke å sammenstille disse perspektivene på fortiden med de natur- og landskapssyn som er identifisert, samt de moralske betraktningene fra det foregående kapitlet. Det er derfor nødvendig å hente fram igjen forholdet mellom nærhet og distanse, tilstedeværelse og (av nødvendighet) fravær. Jeg

---

¹⁶ På Miljøstatus i Rogaland (2002) sine nettsider heter det at: "Denne tradisjonelle jærgarden finst på Serigstad i Time kommune. Kontrasten til den effektive, moderne garden er stor: jærhuset og den låge løa med skutar i begge endar, steingardane som framleis skil gardsveg og innmark, vestlandshesten. Eigaren av garden fekk i 1998 Time sin pris for verdifullt kulturarbeid". (Foto: Geir Sveen.)

har tidligere (kap. 7.4.2) pekt på hvor viktig tilstedeværelse er for å forstå hvor komplekst landskapet kan fortone seg innenfra. Dette gjelder også for hvordan en kan forstå tiden som 'innenfra-dimensjon'. Eriksen (1999:17-18) sier noe nyttig om dette:

Den viktigste forskjellen mellom den dagligdagse erfaringens og fysikkens tid, er at den siste ikke kjenner til erindring og forventning. Erfaringssubjektet står inne i tiden, mens den mekaniske tidsmåleren står utenfor. En nøyaktig tidsmåler har hverken hukommelse eller forventninger. En utvendig betraktning kan ordne naturens prosesser i rekker av årsaker og virkninger og sikrer på den måten orden og retning i hendelsene. For den som befinner seg inne i tiden, er forholdet mellom det som har vært, det som er og det som skal komme, noe mer innviklet.

Det er ikke uten videre mulig å plassere bøndene i 'den dagligdagse erfaringens tid', og landbruksforvaltningen i 'fysikkens tid'. Som tidligere nevnt består landbruksforvaltningen av arbeidende mennesker med sine dagligdagse erfaringer og levde tidsforståelse. Bøndene vil også utvilsomt være styrt av den mekaniske klokketiden. Imidlertid, tatt i betraktning de resonnementer som er ført tidligere i del 2 av denne avhandlingen, er det mulig å argumentere for at disse gruppenes natur- og landskapssyn produserer tidsperspektiver som vil kunne identifiseres med henholdsvis syklisk, sosial tid (eller 'den dagligdagse erfaringens tid'), og lineær, mekanisk tid ('fysikkens tid'). Det er dette som skal sannsynliggjøres i det resterende av kapitlet.

8.4.1 Historisk rekonstruksjon – eller å huske gjennom objekter

*Only as memories have been enshrined in material form
can historians know them.*¹⁷

I kap. 2.6 analyserte jeg et utvalg forvaltningsmateriale med tanke på å kunne identifisere perspektiver på landskap og natur. Vi skal rekapitulere følgende sitat fra *Kulturlandskap i Rogalandsjordbruket* (Fylkesmannen i Rogaland 1997:9):

I det moderne jordbrukslandskapet i Rogaland, finn vi vanlegvis berre spor etter gammel kulturmark. Slike levande kulturminne er svært krevjande å ta vare på, avdi dei treng spesiell skjøtsel for ikkje å endra karakter

Forvaltningen legger her et komplisert resonnement for dagen: Det 'moderne' skilles fra det 'ikke-moderne', det statiske fra det dynamiske, og kontinuitet og endring er motstridende prosesser. Hva slags tidsmessige perspektiver på landskap er det

---

¹⁷ Hutton 1993:8.

forvaltningen produserer her? Og hvordan kan vi vitenskapsteoretisk forstå dette?

Forvaltningen har en tilbøyelighet til også å objektifisere fortiden (slik som landskapet og naturen). Den grunnleggende premiss for dette er at fortiden skiller seg vesentlig fra nåtiden. Fortiden er, med Lowenthals (1985) begreper, “a foreign country”. Dette har vi sett gjennom hele denne avhandlingen: Dagens fokus på landskaps-, miljø- og ressursvern må betraktes som en vei tilbake til noe som oppfattes som bedre, men som vi allikevel ikke *kjenner*. Man kan også tenke seg at dette er en måte å rekonstruere fortiden i nåtiden. For forvaltningen er det uansett de *historiske levningene* som utgjør bindemiddelet mellom fortid og nåtid (og framtid):

What the historian [or the outsider] deals with are traces: that is to say the marks, perceptible to the senses, which some phenomenon, in itself inaccessible, has left behind. Just to apprehend such marks as traces of something, as evidence, is already to have gone beyond the stage of merely making statements about the marks themselves; to count something as evidence is to make a statement about something else, namely, about that for which it is taken as evidence (Connerton 1989:13).

Bevis på tidligere aktivitet på Jæren kan altså være steingjerder og jærhus. Forvaltere, og mange av oss andre som utenforstående, vil i stor grad vurdere disse elementene som objektive bevis på tidligere jordbruksaktivitet. Disse objektene søkes i dag vernet, i stor grad løsrevet fra den praksis som faktisk har skapt objektene. De er med andre ord objekter valgt som *representasjoner* på en bestemt tidsperiode, kanskje uten tilknytning til bøndernes virkelighet i dag. Den historiske rekonstruksjon får oss derfor til å tro at tiden kan skrues tilbake, nettopp fordi tiden synes å henge sammen *gjennom* disse statiske objektene: Objektene er jo her fremdeles, de *er* fortiden i nåtiden. Slike objekter kan derfor tolkes som symboler på stabilitet. Stabilitetens bevis ligger i disse objektens varighet, og ikke minst i det faktum at de kan lokaliseres (se for eksempel Macnaghten & Urry 1998). Objekter kan lokaliseres gjennom kartlegging, og vi kan derfor følge deres *kvantitative* endring over tid – for eksempel statistisk framstilt. Et godt eksempel på dette er den norske riksantikvarens kartlegging av gjenværende jærhus (Måseidvåg 2001). Teknisk betraktet har kartleggingen sitt historiske fundament i endringer i landmålingens metoder: “Printing, aerial photography, and mathematical cartography” (Lowenthal 1985:257) har i sentral forvaltningssammenheng overflødiggjort behovet for kroppsliggjort kjennskap til naturen – “... we now trace boundaries on an abstract grid and reproduce them mechanically, obviating the need either to recall or to retain old physical features” (ibid.). Imidlertid: “The past we reconstruct is more coherent than the

past was when it happened” (ibid.:234). Objektene, eller levningene, begrenser og romantiserer derfor på mange måter fortiden, med andre ord, vi essensialiserer. Dette har to årsaker: For det første, vi har mer eller mindre nærhet til vår egen samtid. Vi kjenner først og fremst det som konstituerer våre liv i det daglige. For det andre,

As time distances events beyond personal recall, memory within any society gives way to history, and relics gain renewed significance. Once great events pass beyond the realm of memory and oral verification, they take on a different look (ibid.:256).

Med økende distanse, både i tid og rom, antar fortiden med andre ord en annen form – den går fra å være minneproduksjon til og bli historie. Ikke bare er denne fortiden enklere å manipulere, dens visualitet vil også forsterkes: “...‘official memories’, within societies ... can silence alternative memories of particular places and may involve particular senses, especially sight” (Macnaghten & Urry 1998:166). Historien og samtiden framstår derfor som nøytraliserte og ‘naturlige’ glimt av en virkelighet som er og var langt mer kompleks og motsetningsfull. Fortiden, som abstrahert historie, kjenner vi derfor igjen på følgende måte: “Particular landscapes or particular buildings and monuments are often taken to stand for or represent the nation in ways which undermine alternative memories of other groups...” (ibid.). Betrakter vi dette tidsmessig, kan altså tiden stoppes. En parallell til en slik abstraksjon kan vi finne innenfor den norske (kultur)landskapsforvaltningen: Det synes som det offisielle ideallandskapet er et landskap tilsvarende det vi kunne finne på 1950-tallet (Grue pers. med. 1999; Gjørberg 2000). I den geografiske litteraturen er dette et velkjent perspektiv på tid, nemlig “[to] slice up time” (Hornbeck *et al.* 1996:50). Hornbeck *et al.* (ibid.) sier videre:

Proponents of this method adopt a slicing procedure that reveals a series of static landscapes that have reached their apogees, their moments of historical fluorescence. This series of static slices is then put into motion, creating a cinematic portrait of landscape change. This motion, however, is more illusory than real for the simple reason that this sampling procedure obscures transitions and all of the confusions and complexities that attend them.

Landbruksmyndighetene sier da også at vi må holde visse ønskverdige prosesser på et visst nivå, altså et 1950-tallsnivå (se Gjørberg 2000). Dette synes å utelukke endring, og er derfor ‘naturstridig’ når naturen oppfattes som prosessuell. Dette synet på tid viderefører dermed motsetningen mellom natur og kultur. Hvordan påvirker så dette historiesynet i neste omgang den lokale minneproduksjonen? Sagt på en annen måte, er det slik at den mekaniske, lineære tiden er den utenforståendes eneste tilgang til den lokale fortid? Jeg mener at svaret langt på vei er ja,

... because of the distance to the actual practices creating the objects and hence creating moral judgements disconnected from the practices that have shaped the objects they are essentially seeking to protect (Setten forthcoming).

Forvaltningens preferanser for fortidige landskaper fungerer derfor som en sanksjon. Bourdieu (1977:78) sier om praksis og sanksjoner at "... practices are always liable to incur sanctions when the environment with which they are actually confronted is too distant from that which they are objectively fitted". Den negative sanksjoneringen av nåtidens landskaper demonstrerer bl.a. planleggingens moralske makt. Dette er viktig for å forstå hvordan bøndene produserer minner om det landskapet de bor og lever i – bøndene oppfatter ofte forvaltningens historiesyn som en negativ sanksjonering av deres daglige praksis. Dette er derfor tema for det følgende avsnittet.

8.4.2 Det sosiale minnet – eller å huske med kroppen

Time is inextricably bound up with the body. People do not so much think real time but actually live it sensuously and qualitatively. ... Memory thus can never be a simple representation of the past, but should rather be viewed temporally (Macnaghten & Urry 1998:164).

I det følgende skal således en annen vei til fortiden sannsynliggjøres – en fortid som er 'a familiar country'. Igjen skal det søkes en mellomposisjon som kan si oss noe om hvordan og hvorfor bøndene produserer et landskap innenfra:

To perceive the landscape is ... to carry out an act of remembrance, and remembering is not so much a matter of calling up an internal image, stored in the mind, as of engaging perceptually with an environment that is itself pregnant with the past (Ingold 1993:152-153).

Landskapet produseres med andre ord gjennom våre umiddelbare erfaringer, fordi vi *er i* det – landskapet produseres i fortid, nåtid og framtid *samtidig*, fordi vi er til stede. (Jeg minner om at tilstedeværelse ble pekt på som en grunnleggende faktor for de moralske problemstillinger som ble drøftet i kap. 7). Dette skiller seg fra planleggerens oppgave, som er å *representere* landskapet, og derfor ikke å *være i* det. En planlegger kan derfor betrakte landskapet som et bilde av verden "... as it could be directly apprehended only by a consciousness capable of being everywhere at once and nowhere in particular" (ibid.:155).

På Jæren har vi sett at den kollektive bevissthet om den produktive og dyktige bonden er høy. Denne bevisstheten er basert på betraktninger om en vellykket fortid. Vi har også sett at samspillet mellom de individuelle og de kollektive nivåer er sentralt – de

er gjensidig avhengig av hverandre. Det sosiale minnet er derfor høyst levende. Det er god grunn til å se det sosiale minnet i sammenheng med eiendomsforholdene som er institusjonalisert i odels- og åseteslovgivningen. I Norge overdras altså ca. 90% av alle landbrukseiendommer gjennom arv innenfor nær familie. Den stabilitet dette tenderer til å skape i rurale samfunn er sentral for å forstå kraften i den sosiale minneproduksjonen. Odelsloven som rettsinstitutt bør imidlertid ikke romantiseres. De arveregler som odels- og åseteslovgivningen representerer kan oppfattes som et høyst udemokratisk system. Dette rettsinstituttet synes allikevel å bidra til og skape (lokale) sosiale fellesskap som produserer sine egne måter å betrakte fortiden på.

Nære sosiale forbindelser forsterker det sosiale minnet, og kraften i den kroppsliggjorte kunnskapen. Den progressive bonden har en 'naturlig' plass i det jærsk landskapet. Dette tilsier at aksepten for det som betraktes som 'naturlig' praksis på Jæren er stor. Dette er sentralt for bøndenes forhold til fortiden, og dermed for hvilke strategier de velger i sitt daglige arbeid som bønder. Bøndenes arbeid i dag er forenklet sagt, en mental videreføring av tidligere praksis. Den sedvanlige praksisen er imidlertid forskjellig, fordi fortiden har sitt uttrykk i nåtiden. For å forstå sammenhengen mellom fortid, nåtid og framtid må fokuset derfor rettes mot selve handlingene, og i mindre grad mot objektene eller levningene, slik at *praksisen* i landskapet blir veien til fortiden. For som Ingold & Kurttila (2000:192) hevder, "... people remember as they go along. In so doing, they follow a 'way of life' in the sense not of acting out a script received from predecessors, but of literally negotiating a path through the world". Det er med andre ord ingen motsetning mellom kontinuitet og endring, fortid og nåtid:

... what is possessed ... cannot be managed by leading a life independently of the specific demands of what is possessed. And ... what is possessed is not independent of the past context in which it was acquired (Connerton 1989:87).

Ifølge bøndene kan ikke objektene (for eksempel steingjerdene, torvmyrene og jærhusene) leve sitt eget liv som historiske (superorganiske) argumenter. Ved å arve både landskap og mentalitet som de fleste av disse bøndene gjør, oppfattes fortiden som svært lik nåtiden. De aktiviserer altså fortiden gjennom egen praksis. Slik praksis må betraktes som et konstant vekselspill mellom kultur og natur basert på de politiske, kulturelle og sedvanerettslige prinsipper som til enhver tid gjelder. Rent faktisk betyr dette at de er i stand til å opprettholde bevisstheten om Jærens sentrale posisjon som et progressivt landbruksområde i Norge.

Jeg skal avslutningsvis knytte noen kommentarer til et svært grunnleggende trekk ved all minneproduksjon, nemlig evnen til å glemme. For at bøndenes gode historie om

Jæren skal gi mening må også mulighetene for å glemme være til stede – “[they] must forget most of what [they] have seen” (Lowenthal 1985:204).

8.5 Fortiden som proteksjonisme – den ‘moralske’ tiden

*... only forgetting enables us to classify and bring chaos into order.*¹⁸

For at minner skal gi mening er det minst like viktig å evne og glemme som å huske. Dette har gyldighet både på individuelt og kollektivt nivå. Enhver historie er derfor et utdrag av det som ‘virkelig’ skjedde. Historien blir imidlertid en god historie først når man identifiserer seg med den. Da blir det som ‘virkelig’ skjedde mindre viktig. Ikke bare organiserer vi fortiden gjennom å sjonglere forholdet mellom å huske og å glemme. Historier er lokale, territorielt befestede narrativer. Historier produserer derfor en form for moralske grenser, både i tid og rom. Grensene er imidlertid uklare, og ofte vanskelig å få øye på. Innenfor det norske territoriet identifiserer vi oss alle mer og mindre med historien om at landbruket i etterkrigstiden har ført grunnleggende miljøproblemer med seg. Dette er en ‘sannhet’ som vil ha sine ulike lokale uttrykk – man produserer sine egne historier og minner om miljøproblemene basert på egen kontekst. Vi har i denne avhandlingen sett at bøndene i stor grad identifiserer seg med historien om den progressive jærbonden. Den progressive jærbonden er kjernen i en historie som gir mening og identitet til et område som kan begrenses i tid og rom – de siste 170 års utvikling på Jæren. Denne historien synes, som vi har sett, å produsere sin egen praksis. Det kollektive minnet om denne utviklingen beskytter derfor det gode i historien ved å ‘glemme’ forurensningsproblemene, tapet av biologisk mangfold og rivingen av jærhusene. Dessuten legger denne historien sin beskyttende hånd over et liv som var slitsomt og tungvint. Flere av bøndene uttrykte jo at de kunne huske en tid de ikke *vil* tilbake til. Vi kan derfor konkludere med at (for)tiden antar en moralsk form, fordi den brukes til å beskytte former for praksis som for eksempel landbruksforvaltningen forsøker å rokke ved. Tiden er derfor *i* naturen, og naturen blir tid i et samspill mellom kultur og natur der bonden med sine kroppsliggjorte kunnskaper er den moralske praktikereren. Dette bringer oss til slutt tilbake til landskapet forstått som ‘custom’ og levd erfaring:

[The] conception of memory as a repetition of archetypal events is based on a

---

¹⁸ Lowenthal 1985:205.

profound respect for custom. Memory in oral [and embodied] tradition is identified primarily with habit; its authority is derived from the felt need to reiterate the wisdom bequeathed by the past. Custom gives testimony to the enduring power of the past without revealing the specific nature of heritage. The paradox is that the past is continually being updated as new realities present themselves. But improvisation is slow enough to be incorporated into custom imperceptibly, accomodating change under the guise of changelessness. In oral [and embodied] tradition, collective memory is the ... frame of reference by which to judge the past, which recedes into oblivion at the edge of living memory. The problem of origins, therefore, does not enter its considerations. For the ancients, time immemorial was a past beyond memory but one that continued to live in the present insofar as it was identified with customs and traditions in use (Hutton 1993:17).

Dette avslutter del 2 av denne avhandlingen. Det er tid for å samle trådene, og det er i kap. 9 (del 3) at dette skal gjøres.

DEL 3

I det første kapitlet presenterte jeg tre problemstillinger. De to første problemstillingene har vært gjenstand for diskusjon i kap. 2-4. Den tredje problemstillingen har så langt vært drøftet nokså indirekte. Jeg skal derfor i dette avsluttende kapitlet søke en poengtert drøfting av: Hvilke forvaltningsmessige konsekvenser kan de konstruksjoner av landskap og natur, som i det foregående har kommet til syne, ha?

Dessuten, allerede i det første kapitlet i denne avhandlingen identifiserte jeg flere paradokser som dette prosjektet måtte komme til å befatte seg med. Dette siste kapitlet skal derfor drøfte noen av dem, og om mulig forsøke å si noe om i hvilken grad og evt. på hvilke måter jeg mener det er mulig å rokke ved grunnleggende teoretiske og anvendte dilemmaer som kommer til syne i et prosjekt som dette.

9 Bonden, naturen og landskapet

Denne avhandlingen har vært et forsøk på å identifisere hvordan et utvalg bønder på Jæren tenker om, produserer og tar stilling til den natur og det landskap som de produserer – som matprodusenter, naturforvaltere og symboler på forbindelsen mellom natur og kultur. Jeg har gjennom denne avhandlingens foregående kapitler sammenstilt empiriske og vitenskapsteoretiske historier som har kretset rundt natur, landskap, praksis og moral, både som begreper og virkeligheter. Jeg skal først i dette avsluttende kapitlet kort sammenstille det empiriske materialet og det analytiske rammeverket. Denne sammenstillingen er basert på følgende tre problemstillinger:

- Hvordan produserer bøndene oppfatninger av landskap og natur?
- Hvordan produserer aktører i den sentrale landbruksforvaltningen oppfatninger av landskap og natur?
- Hvilke forvaltningsmessige konsekvenser kan disse oppfatningene av landskap og natur ha?

Det grunnleggende utgangspunkt for disse spørsmålene er altså at jeg betrakter landskapet som resultat av menneskers territorielt befestede praksis. Natur og kultur er derfor ikke separate enheter. Dette er en forståelse av landskap som kan identifiseres med et perspektiv på landskapet sett innenfra, som mål og middel for menneskers geografiske, juridiske og sosiale organisering over tid. I skjæringspunktet mellom disse kulturelle og sosiale faktorene og naturen produseres de landskapelige identiteter som er så sentrale for å forstå samspillet mellom natur og kultur. Disse har altså et territorielt uttrykk. Fordi strategier for hvordan landskapelige identiteter innebærer markering av både fysiske og mentale grenser, kan landskaper med andre ord tilskrives en kulturell og sosialt betinget 'boundedness'. Dette har sin bakgrunn i det følgende:

9.1 Historier om natursyn, praksis og moral i det jærske landskapet

Jæren har de siste 150 år vært Norges ledende jordbruksdistrikt, både kvalitativt og kvantitativt. Bevisstheten om dette står sterkt blant bøndene som er intervjuet i dette prosjektet. Jæren var imidlertid fram til andre halvdel av 1800-tallet et relativt ukjent stykke Norge. Lokale bønder som gjennom årtier hadde drevet et fattigslig jordbruk hadde et nært forhold til det, men ikke før i 1880- og 90-årene ble Jæren 'oppdaget', og for alvor kjent for andre deler av befolkningen. Bl.a. ble Jæren et yndet motiv for malere og forfattere mot slutten av 1800-tallet. Åpningen av jernbanen i 1878 var en av

hovedårsakene til dette. Den industrielle revolusjon, i all sin kompleksitet, gjorde seg sterkt gjeldende på Jæren i andre halvdel av 1800-tallet. De redskapsbedriftene som ble etablert nettopp i andre halvdel av 1800-tallet har hatt avgjørende innflytelse på utviklingen helt fram til i dag. Tidlig på 1900-tallet var den intensive nydyrkingen uvanlig i norsk målestokk. Omfattende drenering av myrområder, og uttapping av større og mindre vann sørget for at jordbruksarealet økte. Med slik virksomhet greide man bl.a. å begrense utvandringen til Amerika. Dette var viktig lokalt fordi det var et mål å holde på så mye arbeidskraft som mulig slik at landbruket kunne bygges opp. Det var dessuten viktig i et nasjonalt prosjekt: Den norske bonden ble brukt som symbol i nasjonsbyggingen. Ekspansjon og oppbygging betydde at bruken av kunstgjødsel og kraftfôr økte. Moderne meieri-industri utviklet seg. Enkelt sagt, entreprenørånd har de siste 150 år blitt betraktet som et sentralt karaktertrekk ved bøndene, særlig med tanke på evnen og viljen til å utvikle teknologi og mekanikk for og øke jordbruksproduksjonen.

I kjølvannet av oppbyggingen av et svært intensivt landbruk har miljøproblemene blitt stadig mer omfattende. Imidlertid, allerede på slutten av 1800-tallet uttrykte den kulturelle elite bekymring for de landskaps- og naturendringer som på bakgrunn av tiltagende industrialisering og mekanisering i landbruket fant sted. Det skulle gå nesten 100 år før en politisk bevissthet om dette ble institusjonalisert: Ikke før på midten av 1970-tallet ble sammenhengene mellom miljøproblematikk og landbruk satt på den politiske dagsorden i Norge. Med andre ord, hva slags landbruk (og dermed hvilke agrare praksiser) som ble betraktet som 'naturlig' var i ferd med å endre seg. I dag er et overordnet miljøperspektiv en integrert del av norsk landbrukspolitikk, slik det er for andre sektorer i det norske samfunnet. Selv om miljøfokuset har blitt sterkere i løpet av de siste 25 år, synes bøndene på Jæren fremdeles å ha et 'forbedringsperspektiv' på landskap og natur. Dagens landskap er således et *temporært* uttrykk for disse bøndenes årelange arbeid med å kultivere jorda. Entreprenørskap og 'modern progress' kan imidlertid bare til en viss grad forklare hvorfor bøndene har funnet det 'naturlig' å endre landskapet. Det er i prosesser knyttet til bøndenes kjennskap til, og kunnskaper om landskapet og naturen at vi må vende blikket.

9.1.1 Hvordan produserer bøndene oppfatninger av landskap og natur?

Bøndene kjenner landskapet og naturen gjennom sin praksis. Den praksis de utøver er basert på deres kroppsliggjorte kunnskaper. Gjennom å rette fokuset mot bøndenes praksis får man også kunnskaper om hvordan de rettferdiggjør sine handlinger og strategivalg. Til syvende og sist gir dette kunnskap om hvordan moralske dimensjoner

kommer til uttrykk nettopp gjennom praksis.

I denne kvalitative studien startet jeg intervjuene med bøndene med en befaring, eller en markvandring. Bøndene forklarte bl.a. hvordan landskapet hadde endret seg, hvordan de oppfattet endringene, hvorfor endringene hadde funnet sted, og om de oppfattet deler av eiendommen som mer 'naturlig' enn andre deler. På disse turene ga bøndene på to ulike nivåer uttrykk for en nærhet til naturen og landskapet. For det første, de fleste hadde relativt detaljerte kunnskaper om år og måneder da det fysiske landskapet hadde endret seg. De viste en relasjonell forståelse av landskapsendringene: Dette jordstykket ble dyrket 'det året jeg kjøpte traktoren' eller 'den yngste dattera ble født'. Deres kunnskaper og minner er derfor primært konstruert omkring gården, og den lokale kontekst gården må settes i. For det andre, de gir uttrykk for en kjennskap til den praksis som i et langt tidsperspektiv har endret landskapet og naturen. Dette gjør de ved å vise til både levende og døde slektningers praksis. Dette er praksis de selv ikke har et direkte kroppslig forhold til, men som heller må betraktes som del av både et familiært, men også regionalt, narrativ. De kroppsliggjør imidlertid denne praksisen ved å stadig sammenligne egen praksis med tidligere praksis. Dette betyr ikke at det ikke skjer endringer. Tvert imot. En genealogisk overføring (mellom slektninger) må alltid sees i sammenheng med det miljø denne overføringen finner sted i. Dette endrer steder og landskaper, og hvordan vi oppfatter våre omgivelser. Ingold & Kurttila (2000:193) sier det på følgende måte: "... people develop their own way of doing things, but in environmental contexts structured by the presence and activities of predecessors".

I den andre delen av intervjuet ble bøndene bedt om å reflektere over ulike begreper som er sentrale i både en politisk og en akademisk debatt om menneskers forhold til natur og landskap. Disse begrepene var landskap, natur, biologisk mangfold, miljø, økologi og estetikk. Samlet sett kan man si at bøndene i stor grad forhandler om begrepene innhold og betydning. Målet med disse forhandlingene er å gi begrepene et innhold basert på egne konstruksjoner av landbruket, mao. hva rollen som bonde innebærer og hvilke praksiser som vokser 'naturlig' ut av denne rollen. Konsekvensene av dette er at begrepene oppfattes som relative, flyktige, relasjonelle og i stor grad bærere av moralske prinsipper.

I tillegg til å reflektere over disse begrepene diskuterte vi bl.a. betydningen av landbrukspolitik, eiendomsforhold og lokalsamfunn for den daglige driften. Også her kommer en forhandlingsposisjon til syne. Den lokale konteksten og deres personlige narrativer mobiliseres for å kunne plassere både seg selv og gårdsdriften innenfor en politisk ramme som muliggjør et 'bra' landbruk. Odels- og åseteslovgivningen er sentral

for hvordan bøndene ser for seg at fortiden, nåtiden og framtiden henger sammen og kommer til syne nettopp i det 'gode' landbruket. Tiden henger bokstavelig talt sammen gjennom praksis.

Intervjuenes 'tredje del' besto av en diskusjon over to visuelle representasjoner av det jærsk landskapet. For det første et maleri fra 1904 (fig. 4.2), og for det andre et fotografi av det moderne jordbrukslandskapet på Jæren (fig. 4.3). Også her er bøndenes fokus på praksis framtreddende. De identifiserer seg i liten grad med maleriet – det er et symbol på en svunnen tid som i dag vanskelig lar seg integrere i det aktive landbruket de ønsker å drive. De uttrykker imidlertid beundring for det tunge *arbeidet* som ble nedlagt i torvskjæringen. Med den effekt som bl.a. odels- og åseteslovgivningen har på sosial og kulturell kontinuitet og stabilitet innenfor næringen, og den teknologiske utvikling som bl.a. maskinindustrien på Jæren har ført med seg, ser de at den 'enkle' torvskjæringen har muliggjort det 'kompliserte' landskapet som bildet av det 'nye' jordbrukslandskapet representerer. Dette betrakter de i stor grad som en god utvikling.

9.1.2 Hvordan produserer aktører i den sentrale landbruksforvaltningen oppfatninger av landskap og natur?

Landbruksbyråkratiet tilnærming til, og kunnskaper om landskap og natur står ofte i motsetning til bøndenes perspektiver. Det byråkratiske landskapet kan karakteriseres som objektivt, distansert og nøytraliserende i forhold til de lokalt konstituerte landskapsproduserende prosesser (se for eksempel Scott 1998; Hanssen 1998; Krogh 1999). En scenisk oppfatning av landskap kan sies å dominere planapparatet. Dette er også en type praksis, men den følger andre prinsipper:

The surveyor's [planners] job ... is to take instrumental measurements from a considerable number of places, and to combine these data to produce a single picture which is *independent* of any point of observation (Ingold 1993:154-155).

Bønder og forvaltere konstruerer med andre ord mening om landskapet og naturen på svært ulike måter. Min studie viser at forvaltningen har vanskelig for å håndtere bøndenes narrativer som er lokalt funderte. I en studie av en nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Norge viser også Hanssen (1998) at menneskers aktive påvirkning på landskapet alt overveiende ble oppfattet som forstyrrende. Hanssen framholder at menneskelig påvirkning på landskapet *alltid* blir vurdert negativt. Hvordan for eksempel menneskers tolkning av diversitet i kulturlandskapet gjøres, blir i det nasjonale prosjektet i liten grad tatt opp til vurdering. En får også det inntrykk at den lokale befolkningens holdninger og handlinger er for vanskelige til å integreres i et

prosjekt lik den nasjonale landskapsregistreringen. Det (natur)vitenskapelige hegemoniet innen forvaltningen bidrar til at påvirkning av mer kvalitativ art vanskelig lar seg integrere i slike landskapsevalueringer, selv om de utvalgte landskapene nettopp er resultat av menneskelig aktivitet. Ett av Ingolds (1993:162) poenger går rett inn i kjernen av dette paradokset: Han sier at “the landscape is never complete”. De aktivitetene som former landskapet tar med andre ord aldri slutt. I forvaltningens strategi kan man imidlertid identifisere et syn på landskap som sluttprodukt – i stor grad et statisk, visuelt estetisk uttrykk – som står i kontrast til bøndenes kroppsliggjorte handlingsperspektiv. Dette betyr bl.a. at tid som dimensjon er svært viktig for å forstå hvorfor to så ulike oppfatninger av landskap oppstår. Bøndene kjenner og konstruerer altså landskapet gjennom sitt kroppsliggjorte engasjement som bønder. Dette gjør de daglig, månedlig, årlig. Deres tidsoppfattelse er med andre ord syklisk. Landskap og natur har derfor også en utpreget syklisk dimensjon, landskapet og naturen står aldri stille.

Kjennskap til natur og landskap er også en vesentlig del av reguleringen av landbrukssektoren. Byråkratiet er imidlertid ikke direkte engasjert i landskapet slik bøndene er. De inntar ofte et distansert og tilsynelatende nøytralt ståsted som utenforstående, og deres arbeid preges av en teknisk naturvitenskapelig strategi som materialiseres i kart, statistikk og plandokumenter. Kart og planer bygger på romlige, geometriske prinsipper, og er bare én representasjon av en gitt virkelighet på et gitt tidspunkt, ofte uten i særlig grad å gjenspeile, i dette tilfellet, bøndenes levde praksis og liv (se for eksempel Bourdieu 1977). Ved å lage nye planer og kart, legges nye fikserte representasjoner oppå de allerede eksisterende, og tidsdimensjonen antar i stor grad en lineær form.

Begge måtene å kjenne landskapet og naturen på involverer oppfatninger av fortiden og historien. Cronon (1992) argumenterer for at narrativer langt på vei er våre ledestjerner gjennom livet, ikke minst moralsk. Narrativets rolle var åpenbar hos bøndene fordi de insisterte på å referere til fortiden når de skulle forklare og rettferdiggjøre sine valg i nåtiden. Også i forvaltningens strategier ligger det et svært viktig tidsperspektiv. Det er derfor nødvendig å vurdere betydningen av tid.

9.1.3 Landskapet og naturen – fortiden og historien

Ingold (1993:152-153) hevder at

to perceive the landscape is ... to carry out an act of remembrance, and remembering is not so much a matter of calling up an internal image, stored in

the mind, as of engaging perceptually with an environment that is itself pregnant with the past.

Fortiden kan grovt sett oppfattes på to ulike måter. For det første, gjennom objekter, eller det man kan kalle historisk rekonstruksjon. For det andre, som kroppsliggjort kunnskap, eller sosialt minne (Connerton 1989).

Den historiske rekonstruksjon

En objektifisering av fortiden kan sies å karakterisere den byråkratiske diskursen. Et fundamentalt utgangspunkt for dette er at fortiden betraktes som forskjellig fra nåtiden. Fortiden er altså “a foreign country” (Lowenthal 1985). Connerton (1989:13) sier følgende:

What the historian [or the outsider] deals with are traces: that is to say the marks, perceptible to the senses, which some phenomenon, in itself inaccessible, has left behind. Just to apprehend such marks as traces of something, as evidence, is already to have gone beyond the stage of merely making statements about the marks themselves; to count something as evidence is to make a statement about something else, namely, about that for which it is taken as evidence.

Bevis på tidligere aktivitet på Jæren vil for eksempel være steingjerder, torvmyrer og hus bygget i lokal byggeskikk. Forvaltere og andre utenforstående vil i stor grad vurdere disse elementene som objektive bevis på tidligere jordbruksdrift. Disse objektene søkes i dag vernet, ofte løsrevet fra den praksis som faktisk har skapt objektene. De er med andre ord objekter valgt som representasjoner på en bestemt tidsperiode uten særlig tilknytning til bøndernes virkelighet i dag. Bøndene oppfatter forvaltningens preferanser for den objektive fortid som en sanksjon. Bourdieu (1977:78) sier følgende om sanksjoner: “..., practices are always liable to incur sanctions when the environment with which they are actually confronted is too distant from that to which they are objectively fitted”. Sanksjonering av dagens landskap ved å preferere den objektive fortid demonstrerer bl.a. planleggingens moralske makt.

Det sosiale minne

En alternativ vei til fortiden er at fortiden ikke er nevneverdig forskjellig fra nåtiden. Fortiden er med andre ord ‘a familiar country’, og dette beskriver grovt sett bøndernes forhold til det som har vært. I Norge overdras ca. 90% av alle landbrukseiendommer gjennom arv innenfor nær familie. Dette tenderer til å skape stabile rurale samfunn, og nære forbindelser mellom familiemedlemmer, og mellom bønder og jorda de forvalter.

Nære sosiale forbindelser forsterker det sosiale minnet, og kraften i den kroppsliggjorte kunnskapen. Aksepten for det som betraktes som 'naturlig' praksis på Jæren er stor. Dette er sentralt for bøndenes forhold til fortiden, og dermed for hvilke strategier de velger overfor landskapet i nåtiden. Bøndenes arbeid i dag er noe forenklet sagt, en mental videreføring av tidligere praksis – men den er forskjellig fra tidligere. Dette fører fokuset over på selve handlingene, bort fra objektene, slik at praksisen i seg selv blir symbolet på fortiden. For som Ingold & Kurttila (2000:192) hevder, "... people remember as they go along. In so doing, they follow a 'way of life' in the sense not of acting out a script received from predecessors, but of literally negotiating a path through the world". Det er med andre ord ingen motsetning mellom kontinuitet og endring.

Materielle objekter er svært sentrale for 'tapsideologien' som forvaltningen demonstrerer.¹ Her demonstreres nettopp motsetningen mellom kontinuitet og endring. Ifølge bøndene kan imidlertid ikke objektene leve sitt eget liv som historiske argumenter. Ved å arve både jord og mentalitet som de fleste av disse bøndene gjør, oppfattes fortiden som svært lik nåtiden. De aktiviserer altså fortiden gjennom egen praksis. Slik praksis må betraktes som et konstant vekselspill mellom kultur og natur basert på de politiske, kulturelle og sedvanerettslige prinsipper som til enhver tid gjelder. Rent faktisk betyr dette at de er i stand til å opprettholde bevisstheten om Jærens sentrale posisjon som et progressivt landbruksområde i Norge.

Jeg har søkt å beskrive to måter og kjenne landskapet og naturen på. Det er utvilsomt spenninger mellom to så ulike tilnærminger, de produserer ulike moralske standarder. De komplekse tidsdimensjonene er svært sentrale for å forstå bønders materielle praksis og moralske standarder. Planleggingens lineære tidsdimensjon bryter inn og forstyrrer bønders hverdagsliv. Den bryter også med landskapet forstått som prosessuell natur. Planleggingens 'virkelige' konsekvens er sanksjoneringen av den alltid tilstedeværende lokale praksis. Kroppsliggjort praksis er imidlertid ikke bare noe du ser, det er noe du gjør. Å redusere landskapet til et visuelt fenomen slår beina under landskapets ikke-visuelle dimensjoner. For bøndene er dette svært sentralt. De betrakter Jæren som resultat av evigvarende, territorielt befestede handlinger. Denne oppfatningen av landskap ligger nært opp til en forståelse av natur hvor jordbruket fremdeles er bindeleddet mellom natur og kultur. Planapparatet befinner seg imidlertid langt nærmere et scenisk perspektiv på natur som landskap. Dette har, som denne avhandlingen har vist, konsekvenser for forvaltningen av landskapet og naturen.

9.2 Forvaltning av natur, kultur, praksis og moral

Denne avhandlingen har vekslet mellom ulike ide- og virkelighetsnivåer. Hva som er ide, og hva som er virkelighet er avhengig av hvem og hva man omtaler, hvor og når. Det er en kontinuerlig utfordring å forsøke og få et grep om de komplekse prosesser som disse spørsmålene utgjør, og de kontekster de kan være en del av. I det første kapitlet betraktet jeg dette bl.a. som en språklig utfordring, og kanskje til og med som et problem. Språk som skriftlighet, som i denne avhandlingen er det primære språket, kan ha sine begrensninger i et forsøk på å fange bøndernes levde liv som produsenter av landskap og natur. Imidlertid, det samfunnsvitenskapelige forskerspråket er i stadig utvikling, for om mulig nettopp å kunne finne begreper som faktisk evner å yte det levde livet rettferdighet. I denne avhandlingen har Bourdieus habitus-begrep, som en beskrivelse av bøndernes mellomposisjoner som har vært helt nødvendige å fange, virket rettferdiggjørende, vel og merke i den kontekst det har blitt benyttet. Akkurat slik som de prosesser vi studerer må kontekstualiseres, må også våre analytiske redskaper – begrepene – settes i de perspektiv som best mulig belyser nettopp de aktuelle prosessene. Dette har jeg forsøkt å gjøre i denne avhandlingen.

Det skriftlige språket synes imidlertid i større grad å være tilpasset landbruksforvaltningens veier til ulike natur- og landskapssyn. Det har da heller ikke vært de språklige utfordringene som har preget mitt arbeid med å forstå noen av landbruksforvaltningens perspektiver på natur og landskap. Jeg står imidlertid i fare for å underslå at forvaltere og planleggere også inntar mellomposisjoner, eller har sine habitus. De er også produsenter av sine ulike landskaps- og natursyn. Som jeg også har påpekt tidligere i denne avhandlingen består ethvert byråkrati og enhver organisasjon av arbeidende mennesker. Det er imidlertid ikke den individuelle planlegger jeg har ønsket å fokusere på i denne avhandlingen. Jeg har rettet fokuset mot et utvalg bønders stillingtagen til landskap og natur, og hvordan en planleggings*diskurs* setter rammer og legger føringer for dette. Det kan i kjølvannet av dette også argumenteres for at bøndene i dette prosjektet har 'kommet godt ut av det'. Jeg har tidligere pekt på at bøndernes lojalitet til det lokale og nære bidrar til å holde oppe historiene om jærbøndene som progressive og innovative. Dette betyr at de i relativt liten grad synes å være opptatt av for eksempel natur- og landskapsvern *slik det defineres fra politisk og forvaltningsmessig hold*. Jeg har i denne avhandlingen forsøkt å bidra til en forståelse av hvorfor. Forholdet *insider-outsider* aktualiseres utvilsomt igjen. Det man er nært og

---

¹ Termen 'tapsideologi' er hentet fra Evans (1996:6), som bruker uttrykket "the politics of loss".

kjent med er man mer lojal overfor, enn det som er fjernere og mindre kjent. Jeg har i dette prosjektet altså valgt å være nærmere bøndene enn forvalterne. Jeg har til og med studert forvaltningen ut fra deres retorikk uttrykt i bl.a. ord og bilder, og ikke gjennom den enkelte planleggers muntlige språk. Forholdet *insider-outsider* har derfor tre uttrykk i denne avhandlingen – bøndene og landbruksforvaltningen, bøndene og meg, og landbruksforvaltningen og meg. Dette kan bety at jeg har mistet noe av forståelsen for forvaltningens strategier. James Scott (1998:35) har sagt noe viktig som kan illustrere dette:

..., local land tenure practice is perfectly legible to all who live within it from day to day. Its details may often be contested and far from satisfactory to all its practitioners, but it is completely familiar; local residents have no difficulty in grasping its subtleties and using its flexible provisions for their own purposes. State officials, on the other hand, cannot be expected to decipher and apply a new set of property hieroglyphs for each jurisdiction. Indeed, the very concept of the modern state presupposes a vastly simplified and uniform property regime that is legible and hence manipulable from the center.

Det kan spores to underliggende moralske antagelser her: For det første, at den lokale forståelse og praksis er 'best', selv om den skaper motsetninger. For det andre, for å forstå hva som 'foregår', må man være lokal, eller 'innenfor'. Scotts andre poeng er vesentlig: Det er ikke mulig for forvaltere og planleggere å gripe alle lokale regler for praksis, og det er heller ikke mulig å tilpasse forvaltningens virkemidler til alle tenkelige situasjoner. Dette kan derfor synes som en grunnleggende 'stillingskrig'. Jeg tror således at det kan være nyttig å heve blikket en siste gang i denne avhandlingen.

Det er tidligere i avhandlingen blitt hevdet at all naturforvaltning i 'realiteten' er forvaltning av kultur. Dette er en påstand som på mange måter er blitt bekreftet. Jeg finner det imidlertid relevant å foreta følgende avsluttende resonnement: Tatt i betraktning de landskaps- og natursyn som er identifisert i denne avhandlingen, synes det som det kan identifiseres ulike syn på *hva* som betraktes som naturens og landskapets kompleksitet og rolle i en forvaltningssammenheng. Landbruksforvaltningen formidler et syn på natur som noe uhyre komplekst, nærmest ubegripelig, og vi er best tjent med at naturen i størst mulig utstrekning får være 'herre i eget hus'. Fordi også kultiverte landbruksområder er natur, vil dette i dag være mulig innenfor et landbruk tilsvarende det man drev på 1950-tallet. Dette landbruket produserte et landskap og en natur som pr. i dag, estetisk betraktet, er mer variert og småskala, og der miljøproblemer på langt nær var så framtrepende som de vi i dag

forsøker å håndtere. Det var med andre ord en periode der balansen og harmonien mellom natur og kultur, sett med nåtidens øyne, var mer akseptabel. Den økonomiske og juridiske styring av næringen som forvaltningen og politikerne i dag foretar, retter seg derfor direkte mot å styre bøndenes praksis i en retning der en i størst mulig grad kan nærme seg det 1950-talls-ideal man har identifisert. Landbrukforvaltningen retter seg derfor ikke primært mot naturen – det er jærbøndenes aksept av en produksjonskultur forvaltningen må styre. Forvaltningen må derfor rokke ved den tause kunnskapen og den ‘naturlighet’ bøndene knytter til sin forvaltning av natur og landskap. Forvaltningen må så å si bryte tausheten om bøndenes tatt-for-gitt-heter i forhold til landskap og natur.

For bøndene synes det som om det i mindre grad er kulturen som bør være gjenstand for forvaltning. Det er heller naturen som må styres og håndteres fordi bøndene fremdeles betrakter seg som et bindeledd mellom natur og kultur. Det gjør de fordi de betrakter sin egen rolle som ivaretagere av et ‘naturlig’ overskudd som de er i stand til å framskaffe og kontrollere gjennom sitt arbeid som bønder. Fordi bøndene ikke på samme måte som forvaltningen identifiserer, og derfor i mindre grad erkjenner, et brudd mellom natur og kultur – bl.a. uttrykt gjennom forurensningsproblemer og tap av kulturminner og biologisk mangfold – erkjenner de i mindre grad også behovet for forvaltning av kulturen. Forvaltningens ide om forholdet natur-kultur er således ikke særlig framtrædende i bøndenes virkelighetsforståelse. Den praksis forvaltningen søker å frambringe er derfor gjenstand for kritisk vurdering fra bøndenes side.

Forvaltningsmessig representerer disse to perspektivene åpenbart store utfordringer. Dette er særlig utfordringer knyttet til *kommunikasjon* – hvordan kan man kommunisere sine respektive perspektiver på landskap og natur slik at de gir mening, og dermed påvirker praksis?; *gjensidig forståelse og respekt* – kan bedret kommunikasjon bidra til større forståelse og respekt for hverandres verdigrunnlag og virksomhetsområder, og dermed større smidighet i praksis?; og mer grunnleggende, *motivasjonen for næringsaktiviteten som sådan* – kan bedre kommunikasjon og gjensidig forståelse og respekt bidra til at motivasjonen for næringen tilpasses begges interesser og verdivurderinger? Dette er potensielle veier til et felles mål som imidlertid allerede er der: Å ‘naturliggjøre’ praksis. Å finne mulige veier til dette målet har i denne avhandlingen tvunget meg til empirisk og analytisk å stoppe på både komplekse og mindre komplekse steder. Mange av bøndenes steder er imidlertid ikke å finne på noe kart – ‘virkelige’ steder er ofte ikke det. Jeg betrakter det derfor som forvaltningens plikt å forvalte også det lokale landskapet som territorielt befestet historisk produkt. Også

når forvaltningen ikke liker 'landskapet'. Samtidig er det bøndernes moralske plikt å heve blikket, og dermed vise sin miljømessige ansvarlighet i praksis.

VEDLEGG

Denne avhandlingen er skrevet på bakgrunn av en målsetting om å identifisere og forklare sammenhenger mellom mentale forestillinger, meningsdannelse og praksis i jærlandskapet. Gjennom en sammenstilling av tekster og visuelt materiale – både andres og mine egne – har jeg i de foregående kapitlene presentert de historier jeg finner relevante for problemstillingene som ble reist i avhandlingens første kapittel. Et vesentlig spørsmål ved historiene gjenstår imidlertid å diskutere: Hvordan er de blitt til? Dette komplekse metodiske (men også vitenskapsteoretiske) spørsmålet skal derfor diskuteres i denne avhandlingens siste kapittel.

10 Å forske på og forstå landskapet innenfra

Bøndenes oppfatninger av landskap og natur er geografisk og historisk fundamenterte – de er resultat av territorielt befestede prosesser over tid. Gjennom disse oppfatningene formidles deres forståelse av en stillingtagen til politiske, kulturelle og sosiale endringer. I disse ligger nøkkelen til hvordan landskap og natur konstrueres og produseres. Ett av dette prosjektets mål har vært å forstå noen menneskers levde erfaringer, fordi det er gjennom deres praksis at landskap og natur produseres og reproduseres. Et sentralt metodisk spørsmål er derfor å overveie på hvilke måter det er mulig og nærme seg bøndenes erfaringer og praksis i landskapet.

I dette kapitlet skal jeg presentere noen av de sentrale metodiske og vitenskapsteoretiske tilnærminger innenfor (historisk geografisk) landskapsforskning. Videre skal jeg reflektere over *mine* metodiske valg. Det er nødvendig å diskutere på hvilke måter mine valg lar seg relatere til andre tilnærminger. Mine valg vil fungere både som et supplement til, og som en kritikk av andre(s) perspektiver. Det er slik sett viktig å understreke at metodologiske valg ikke kan sees isolert fra epistemologiske spørsmål. Dette kapitlet er derfor dypest sett en diskusjon om hvordan denne studiens håndverksmessige grep, og de vitenskapsteoretiske perspektivene betinger hverandre.

10.1 Historisk geografi og metodisk refleksjon

Denne avhandlingen om et utvalg jærbønders stillingtagen til landskap og natur kan betraktes som en historisk landskapsgeografisk studie. Det er en studie av hvordan bønder på Jæren gjennom generasjoner har formet et landskap og en natur gjennom sin praksis. Dette har de gjort innenfor skiftende sosiale, kulturelle og politiske rammer. I de foregående kapitlene har jeg presentert historier om hvordan dette kan forstås, både på en konkret og mer abstrakt måte. I dette siste kapitlet skal jeg redegjøre for, og diskutere det metodiske grunnlaget som var nødvendig for å skrive disse historiene.

Det er et vesentlig poeng at innenfor den historisk geografiske landskapsforskningen fant mange praktikere, særlig fram til 1990-tallet, det relativt lite sentralt å reflektere eksplisitt over sine metodologiske strategier.¹ Ifølge John Langton

---

¹ Her er det imidlertid viktig å understreke at Carl Sauers *The Morphology of Landscape* (1925) er like mye en metodisk som en vitenskapsteoretisk begrunnelse for landskapsstudier. På den annen side må følgende påstand kunne forsvares: Det metodologiske grunnlaget Sauer la ble mer eller mindre tatt for gitt. Først mot slutten av 1970-tallet ble det altså reist en grunnleggende debatt om Sauers kulturlandskapsbegrep. Denne debatten var først og fremst av vitenskapsteoretisk karakter, men det metodiske og det teoretiske kan, som tidligere

(1988) hadde dette sin begrunnelse i den historiske geografis og 'tradisjonelle' regionalgeografis forhold til disiplinen som sådan (se for eksempel Butlin (1987), Williams (1989) og Muir (1998) for lignende argumentasjon).² Langton (1988:17) hevder at:

A considerable literature exists in which historical geography is treated not simply as the geographical study of phenomena which happen to have existed in the past, but as a distinct entity in which is in some sense different from both history and geography.

Langtons hovedanliggende er å diskutere hvilke metodiske konsekvenser dette synet på historisk geografi og landskapsgeografi fører med seg – ideen om at historisk geografi er en disiplin 'i seg selv' som ikke har noe med samfunnsgeografien for øvrig å gjøre. Denne ideen forutsetter at geografien som disiplin er en systematisk, romlig disiplin, og ikke en regional (humanistisk orientert) disiplin om steder og landskaper. Historisk geografi som systematisk subdisiplin kan derfor bare anta en romlig dimensjon, nemlig som "... 'spatial science', concerned with explaining patterns of distribution, each systematic branch with its own separate theories and methods drawn from its complementary social science" (ibid.:18). Hovedpoenget for Langton er imidlertid at historisk geografi og landskapsgeografi er, og må betraktes som en del av samfunnsgeografien som sådan: Historisk geografi er derfor "... simply human geography that happened to exist in the past rather than the present" (ibid.:20). Langton slutter at med det følger at geografien er en disiplin hvis fokus er sted, landskap og region i dens 'tradisjonelle' forstand:

It is about place, not space. Its purpose – indeed its *raison d'être* – is integrative or ecological, concerned with the relationships between human societies and the natural environments in which they live rather than the spatial patterns displayed by particular phenomena (ibid.).

Langton framholder at dette 'tradisjonelle' regionalgeografiske perspektivet er et humanistisk orientert perspektiv der det er "... problematics – the substantive topics about which questions are being asked – which structure the pursuit of knowledge" (ibid. Se Olwig (1980) og Sack (2001) som eksempler på dette). Problemfokuseringen (og ikke

---

understreket, ikke betraktes som separate aktiviteter. Det er samtidig et poeng at for eksempel H. C. Darby både på 1950- og 60-tallet reflekterte metodisk, men at disse refleksjonene ikke hadde sin plass i 'selve' studiene. Michael Jones (pers. med.) har gjort meg oppmerksom på at normen i geografiske studier fram til ut på 1980-tallet var å gjøre et skille nettopp mellom det metodiske og det epistemologiske. Selv om det derfor ble reflektert metodisk, kan vi i liten grad finne disse i publisert form. Jones' bokkapittel fra 1984 er således på mange måter forut for sin tid, sett i lys av den metodiske debatt som er blitt reist siden den gang (Jones 1984).

² Det er helt klart at det kan identifiseres nære forbindelser mellom de to 'bindestreksgeografiene' (se for eksempel Gregory 2000b). Forholdet mellom regionalgeografi og landskapsgeografi vil imidlertid ikke bli gjenstand for nærmere diskusjon.

løsningsfokusering), slik Langton ser det, overflødiggjør behovet for intradisiplinære (romlige) grenser. Grensene mellom disiplinene er heller ikke relevante annet enn i den grad de representerer ulike sett av tilnærminger til et aktuelt problemkompleks. Innenfor denne tradisjonen har begreper som region, kulturlandskap og humanøkologi altså fungert som limet i disiplinen, og det er den franske regionalgeografiske skole som danner det fagteoretiske utgangspunktet for disse studiene:

In the regional monographs written by the French geographer Paul Vidal de la Blache at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, for example, the regions (*pays*) of France owed their identity (or 'personality') to the local cultures that impressed themselves on the local landscapes ... and to their connections with other places within the larger system of the French nation ... (Gregory 2000b:687).

Vidal de la Blache forutsatte at det kunne identifiseres et nært forhold mellom kultur, landskap og region. Vidal advarte således mot å betrakte "the earth as 'the scene on which the activity of man unfolds itself, without reflecting that this scene is itself living'" (Sauer 1925:25). (Dette har vært ett av hovedpoengene i denne avhandlingen.) Vi har sett at Berkeley-skolens landskapsstudier på ulike måter har preget geografers perspektiver på landskap (og kultur) gjennom hele 1900-tallet (se særlig kap. 6). Imidlertid, med etableringen av disiplinen som 'spatial science' har de siste 60 årenes fagteoretiske og metodiske diskusjoner, forenklet sagt, vært diskusjoner om det som ofte betraktes som motsetningene mellom den 'tradisjonelle' regional- og landskapsgeografien, og geografien som romlig disiplin. I disse diskusjonene var det i det store og hele den romlig-positivistiske tradisjonen som dominerte (Butlin 1987), og den historiske geografien måtte finne seg i å spille 'andrefiolin'. Denne 'tradisjonelle' (beskrivende) historiske landskaps- og regionalgeografien ble ikke betraktet som et egnet perspektiv på samfunn i sosial, kulturell og teknologisk endring. Geografer burde heller bruke sin intellektuelle kapasitet på å forklare fenomeners romlige utbredelse. Slike forklaringer fant seg etter hvert godt til rette innenfor et romlig positivistisk vitenskapssyn.³

Forholdet mellom *forklaring* og *beskrivelse* er viktige stikkord for å forstå en slik vitenskapsteoretisk utvikling. Det som i stor grad er blitt oppfattet som den 'tradisjonelle' historiske geografis hovedmål er nemlig "... to describe the full complexity of the relationships which are observed to exist than it is to 'explain'

---

³ Det er imidlertid viktig å understreke at historisk geografi også var en del av den såkalte 'spatial science' (se Butlin 1987).

anything” (Langton 1988:19). Den historiske geografis og regionalstudienes deskriptive, underteoretiserte ‘natur’ – problemfokusering heller enn løsningsfokusering – er en av de mest hardnakkete og overlevelsesdyktige innvendingene mot denne geografien, og jeg henviser til den foregående del 2 av denne avhandlingen for en (kritisk) teoretisk diskusjon av dette. Her skal jeg nøye meg med å si at kritikernes poeng har vært å peke på at siden det ikke har vært behov for teoretisering, har det heller ikke vært behov for metodisk refleksjon. De siste 30 årenes disiplinære og transdisiplinære utvikling har rokket ved dette:

Increasing reaction against an explicit or tacit attachment to the theory and methodology of the natural sciences, on the grounds that they offer models which are unhelpful or harmful to the social sciences and humanities, has been well under way since the early 1970’s, though warning anti-positivist shots were fired very much earlier (Butlin 1987:27).

‘Moderne’ eller ‘ny’ historisk geografi har derfor i stor grad utvidet både sine metodologiske og teoretiske perspektiver i takt med at samfunnsgeografien for øvrig på grunnleggende måter er endret (se for eksempel Graham & Nash (2000) for en samling ‘moderne’ historisk geografi). Nash & Graham (2000:4) peker i innledningen til *Modern Historical Geographies* imidlertid på et svært vesentlig poeng ved både disiplinens og subdisiplinens utvikling;

... neither is it [the edited volume] a dramatic call for a ‘new historical geography’, a label which would diminish what historical geography is and has been. An instructive analogy is provided by the limitations of the term, ‘new cultural geography’, which became popular in the early 1990s. While marking a sense of departure and new direction, this has also relied on over-simplifying the nature of the ‘old’ while overlooking continuities between these traditions.⁴

Den historiske geografis påståtte teoretiske og metodiske fattigdom skal derfor behandles med noe kritisk sans. Samtidig er det klart at det har vært en nokså mangelfull *eksplisitt* diskusjon og refleksjon, særlig over metodiske spørsmål.

Når det gjelder de metodiske redskapene har de altså, i takt med den teoretiske utviklingen, antatt både nye og flere former, samtidig som velkjente historisk-geografiske metoder fremdeles står sterkt. Dette gjelder for eksempel den utstrakte bruken av arkivmateriale som er og har vært sentrale kilder (se for eksempel Hoskins

---

⁴ Nash & Graham fortsetter: “In naming the ‘fathers’ to be killed, an exclusive genealogy of key figures, institutions and their academic descendants is reinforced, a process which edits out other trajectories of influence and other traditions ... By setting up the key figures or approaches that are being left behind, an exclusive and

1955; Jones 1977; Olwig 1984; Lowenthal 1985; Butlin 1987; Butlin & Dodgshon 1998). Skjønnlitteratur, kunst, reiseskildringer og offentlige dokumenter (både tallmateriale og mer kvalitativt materiale) har også både i dag og tidligere hatt en vesentlig kildemessig plass (se for eksempel Jones 1977; Olwig 1981; Lowenthal 1985; Hamshere 1987; Daugstad 2000). Videre har feltundersøkelser og registreringer av 'selve landskapet' – ofte betraktet som (den fysiske) virkeligheten – spilt en svært viktig rolle, og dette er en metodisk og kildemessig tradisjon som kan knyttes direkte til Berkeley-skolens studier av landskap. De feltundersøkelser som lå til grunn for disse landskapsstudiene besto av registreringer av et områdes, eller landskaps fysiske og kulturmessige bestanddeler. Carl Sauers landskapsbegrep var altså et morfologisk landskapsbegrep (se. kap. 6.2) der det sentrale var å avdekke de lag eller former – fra natur- til kulturlandskap – landskapet besto av (Sauer 1925). Metodologisk måtte en derfor beherske både naturvitenskapelige og samfunnsvitenskapelige redskaper. Dette er et metodisk perspektiv som fremdeles har sine historisk-geografiske praktikere. Det har dessuten blitt et dominerende metodisk paradigme i økologiske landskapsstudier, der den naturvitenskapelige tilnærmingen dominerer. Også i praktisk arealplanlegging har et 'økologisk-morfologisk' perspektiv blitt mer og mer sentralt. Bl.a. kan vi i Nordisk Ministerråds miljørapport fra 1987 finne dette som selve grunnlaget for det perspektiv på landskap i arealplanlegging som inntas. Denne tilnærmingen kan fremstilles skjematisk, slik det er vist i fig. 6.1.

Disse metodiske redskapene kan på mange måter betraktes som 'utenfra-perspektiver' på landskaper og steder. De gjenspeiler ofte 'eksperters' og observatørens *representasjoner*, oppfatninger og framstillinger av fenomener, og de har i stor grad blitt betraktet som nøytrale, eller objektive kilder til informasjon. I dette prosjektet er det like viktig at som kilder gir de oss ofte ikke en tilfredsstillende forståelse av de mennesker som former landskaper og steder sine perspektiver. Kildene fungerer derfor ofte som nøytraliserende fordi de ikke belyser, ofte konkurrerende og motstridende interessers ulike uttrykk. Dette gjelder særlig hvordan taus kunnskap kommer til uttrykk gjennom praksis. Med de siste 30 års teoretiske utvikling har det på den annen side fulgt en åpning for nye og andre perspektiver på velkjent kildemateriale. At for eksempel ulike skriftlige kilder og det fysiske landskapet derfor sees på med nye øyne har således lært oss langt mer om hva landskaper kan være, og hvordan de blir til. Vi har derfor på mange måter kommet nærmere et 'innenfra-perspektiv' gjennom

---

hierarchical disciplinary historiography is created" (ibid:4-5). Samtidig er det unektelig vanskelig å unngå 'personfokusering' og 'merkelapper' når fagretninger søkes identifisert og karakterisert.

‘tradisjonell’ kildebruk, for eksempel ved å betrakte reiseskildringer som forfatterens, eller den reisendes, personlige dokument. Allikevel vil slike kilder ofte kunne være beskrivelser ført i pennen av ‘uvanlige’ mennesker som observerer kuriøse kulturer og samfunn (se for eksempel Daugstad 2000, særlig kap. 7).

Det kildetilfang som er nevnt ovenfor representerer en samling svært komplekse metodiske veier til en forståelse av bl.a. landskaper. Hovedtendensen har imidlertid vært at man har rendyrket sine metodiske perspektiver. Dette må sees i sammenheng med at også de teoretiske perspektivene ofte rendyrkes (se særlig kap. 6). Dessuten, det relative fraværet av refleksjon over hvordan man bruker sine kilder innenfor historisk geografiske studier er nokså påfallende. Jeg er tilbøyelig til å være enig med Langton når han forklarer dette med den ‘tradisjonelle’ regionalgeografiens og den historiske geografiens liv ‘på siden’ av disiplinen for øvrig. Det har imidlertid de siste 30 årene vært en akselererende teoretisering av landskaper. Dette har altså i langt mindre grad vært tilfelle mht. metodisk refleksjon. I forhold til denne avhandlingens tema har dette en viss ironisk relevans. Ett av mine hovedanliggender har vært å peke på noen av konsekvensene av forvaltningens tilsynelatende distanserte, nøytraliserende og ‘naturaliserende’ *posisjon* i produksjonen av landskaper og natur. Jeg, og andre, finner en slik posisjon problematisk. Imidlertid, en tilsvarende type kritikk kan rettes mot svært mange av den historiske landskapsgeografiens praktikere, og deres metodiske usynlighet og nøytralitet.⁵ Det er derfor en klar sammenheng mellom metodiske og vitenskapsteoretiske spørsmål. Jeg skal videre i dette kapitlet således reflektere over hvordan mine metodiske valg har vært svært betingende for mine teoretiske perspektiver på det datamateriale denne avhandlingen bygger på.

10.2 Landskapet innenfra

Mitchell (2000:103) peker på at “Those who study landscape representations – such as landscape paintings, photographs, and gardens – are repeatedly struck by how effectively they erase or neutralize images of work”. Dette faktum har vært svært vesentlig for denne studiens metodologiske grep. Fordi det har vært et mål å forstå og forklare kroppsliggjort kunnskap og praksis, har det vært nødvendig å få en førstehånds kjennskap til praktikernes hverdag. *Samtidig* som ulike representasjoner av landskap og natur er en nødvendig del av konteksten som praksisen nettopp utspiller seg i. Det

---

⁵ Når det er sagt er det viktig å understreke at en forskers (eller andre produsenter av tekster) synlighet og metodiske refleksjon kan komme til uttrykk på ulike måter. I prinsippet er alle tekster *forfatternes* syn på en sak.

følgende avsnittet handler således om hvordan en kombinasjon av kilder er en forutsetning for de historier som denne avhandlingen forteller.

10.2.1 Avhandlingens datamateriale

Ulike former for kvalitative intervjuer har blitt en svært vanlig – for ikke å si dominerende – måte å forsøke og forstå hvordan for eksempel landskaper formes og produseres av mennesker ‘på innsiden’ av ulike fenomener.⁶ Dette må altså sees i sammenheng med stadig større interesse for hvordan ‘vanlige’ mennesker former og lever sine liv – et resultat av de siste 30 års teoretiske utvikling og endring.⁷ Denne studien er således en kvalitativ studie, og den er i stor grad basert på *kvalitative informantintervjuer*⁸ med 30 bønder på 20 gårdsbruk i de tre jær-kommunene Hå, Klepp og Time.⁹ Antall informanter er et evig åpent spørsmål. En god tommelfingerregel kan være at “når forskeren opplever at det dukker opp lite nytt i forhold til de problemstillinger som har utkrystallisert seg, da er det vanligvis på tide å trekke seg tilbake” (Repstad 1993:49). Det vil imidlertid alltid være vanskelig å avgjøre på hvilket tidspunkt sannsynligheten er minst for at det skal dukke opp nye innfallsvinkler. Bøndene som er intervjuet i dette prosjektet er aldersmessig spredt (25-86 år på intervjutidspunktet), de er fordelt på kjønn (13 kvinner og 17 menn), og det er nokså store ulikheter i driftsoppleggene (ulik produksjon) og størrelsen på driftsenhetene. Noen driver bruket alene, mens andre driver sammen med ektefelle, foreldre eller innleid arbeidskraft. Jeg intervjuet brukerne sammen (far/datter, ektefeller, og far/svigerfar), eller brukeren alene. Intervjuene hadde en varighet fra omtrent 1½ time til knapt fire timer. Jeg kom i kontakt med bøndene i kommunene Klepp og Hå gjennom landbrukskontorene i de respektive kommunene. I Time kommunes tilfelle var det det lokale bondelaget som opprettet den første kontakten.¹⁰

Informantintervjuet er altså en svært viktig metodisk tilnærming i denne studien. Mine informantintervjuer besto imidlertid av ulike ‘deler’, eller komponenter (jfr. kap. 4). Disse bidrar til å utvide det metodiske spekteret, samtidig som en unngår en

---

⁶ Den landskapsforskning som de siste 25 årene er blitt utført ved det institutt jeg selv tilhører, har i svært stor grad vært basert på innhenting av kvalitativt intervjumateriale.

⁷ En slik demokratisering har bl.a. også betydd at kvinners ulike roller i fortiden har blitt et sentralt forskningsfelt blant historisk orienterte geografer. Det har også betydd en større fokusering på for eksempel barn og unge, arbeiderklasseideologier og post-koloniale samfunn. Det er for øvrig i stor grad feminister og humanistisk orienterte forskere som har ledet an i en slik utvikling.

⁸ Et informantintervju er et kvalitativt intervju der hovedfokus rettes mot det en informant snakker om. Den informasjon en informant gir er imidlertid aldri frikoblet fra informantens selv. Informasjonen er med andre ord relasjonell, situert og kroppsliggjort. (Se for eksempel Repstad 1993).

⁹ Perioden for feltarbeidet var februar og mars 1999.

rendyrking som jeg oppfatter som begrensende for min forståelse av det jærskelandskapet. Komponentene besto for det første av en markvandring, for det andre en diskusjon av begreper og sentrale sosiale, kulturelle og politiske rammefaktorer for bøndenes daglige praksis, og for det tredje en tolkning av et maleri og et fotografi.¹¹ Behovet for å kombinere flere metodiske grep hadde sin primære begrunnelse i målet om å få kunnskaper om og forståelse av landskapet 'innenfra'.

Intervjuene startet altså med en markvandring. Markvandringen hadde flere hensikter. Hovedmålet med dette prosjektet har vært å få kunnskap om bøndenes forhold til jorda, naturen og landskapet. Mitt utgangspunkt var at dette forholdet er svært komplekst. Ved å bokstavelig talt bevege oss – vandre – rundt i det bøndene betrakter som landskap og natur, hadde jeg en formening om at dette ville bidra til å kaste lys over denne kompleksiteten (se for øvrig kap. 4). Valget av en markvandring var således å velge et møte på bondens banehalvdel. Dette har vært av uvurderlig betydning for prosjektet. Gjennom markvandringen ga bøndene meg innblikk i hvordan de på ulike måter, og på mange plan identifiserer seg med gården, jorda og Jæren. Ved å identifisere seg med gården og jorda, ga de uttrykk for et historisert selvbylde som jærbønder. Disse aspektene ble knyttet sammen gjennom vektleggingen av praksis. En vesentlig del av å *være* jærbonde er å arbeide hardt. Arbeid er dessuten bevegelse, der bevegelsen og den kroppsliggjorte kunnskapen knyttes sammen. Å bevege seg rundt i landskapet, enten til fots eller for eksempel på en traktor, er en sentral del av livet som bonde. Det er en måte å kjenne og identifisere seg med jorda på. Det er også en sentral del av ens selvbylde som bonde. Forståelsen av dette i utgangspunktet høyst personlige forholdet til jorda, har vært en forutsetning for å kunne heve blikket mitt mot det jærskelandskapet, og siden mot den samfunnssektor som jordbruket *per se* representerer. Dette ledet i sin tur fram til avhandlingens analytiske apparat.

Det kan synes som at en kombinasjon av intervjuing og feltregistrering eller observasjon i landskapet, har vært en lite brukt metodisk strategi i geografisk landskapsforskning.¹² Feltregistreringene er som tidligere påpekt en velkjent metodisk tilnærming i landskapsforskningen. Intervjuingen i felt er det derimot i stor grad sosialantropologer som har drevet: "The emphasis on engagement and practical activities

---

¹⁰ Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjenestes regler for konsesjonspliktige forskningsprosjekter er bakgrunnen for dette.

¹¹ Å snakke om 'deler' er imidlertid noe misvisende – og paradoksalt. 'Delene' henger sammen, men jeg *omtaler* dem som komponenter av en helhetlig tilnærming for framstillingens skyld.

¹² Her er det nyttig å minne om fotnote 1. Fordi mange tidligere studier ikke behandler metodiske spørsmål, finnes det liten *dokumentasjon* på at denne typen metodiske grep ble benyttet. En kan nok imidlertid anta at det ikke var en *uvanlig* metodisk tilnærming.

is ... closely intertwined with anthropological field practice” (Okely 2001:104. Se også Gray 2000; Ingold & Kurttila 2000). Selv om jeg ikke deltok i selve arbeidet fikk jeg en forståelse av hvor grunnleggende viktig det er å forstå landskapet innenfra, for om mulig å forstå det utenfra. Dette var altså et nødvendig metodisk grep, for som også Okely sier (ibid.), “[t]o look at the landscape as detached outsider risks not seeing it as lived, worked and sensed by its inhabitants”. Det er dette del 2 av denne avhandlingen dypest sett har handlet om. En markvandring handler dessuten ikke bare om å ‘se’ landskapet sammen med de eller den som produserer landskapet. Minst like viktig er å artikulere *hva* man ser, og *hvorfor* – altså hvordan bøndene ‘gjør’ landskapet.

Den andre ‘delen’ av intervjuet var en direkte oppfølging av markvandringen.¹³ Fordi jeg nå hadde erfart (naturligvis på en svært begrenset måte) hvordan bøndene kunne produsere historier om endringer i kulturen, naturen og landskapet, hadde jeg noen konkrete ‘knagger’ å henge de påfølgende diskusjonene på. I begrepsdiskusjonen (se kap. 4.1) var det derfor mulig å henvise direkte til bestemte deler av eiendommen for å illustrere for eksempel biologisk mangfold og estetikk. Det viste seg også svært nyttig i forhold til diskusjoner som vi hadde om produksjonstilskudd, tilskudd til skjøtsel av kulturlandskap, kvoteordninger for husdyrhold, forholdet til landbruksbyråkratiet, og betydningen av jordbrukspolitikken mer generelt. Temaene for disse diskusjonene var for øvrig formulert i en intervjuguide som besto av ustrukturerte spørsmål.

Den tredje og siste ‘delen’ av intervjuene hadde to visuelle representasjoner av det jærsk landskapet som hovedfokus.¹⁴ (Maleriet og fotografiet er reproduisert i kap. 4, se figurene 4.2 og 4.3). Formålet med denne visuelle øvelsen var å evt. frambringe refleksjoner over hvorvidt – i mine ord – et maleri/fotografi er uttrykk for noe mer enn en todimensjonalt framstilt ‘virkelighet’. Bøndernes refleksjoner over dette husker vi fra kap. 4.

Bruken av kunst og fotografier som kilder er som tidligere nevnt innenfor den historiske geografien en vanlig måte å forstå for eksempel en tidligere ‘virkelighet’ på (se for eksempel Meinig 1979; Olwig 1981, 1984; Daugstad 2000). Malerier kan si oss noe om oppfatninger av ulike mennesker og steder på ulike tidspunkt, men ingen enkeltbilder er *objektive beviser* for hvordan menneskene, stedene eller landskapene virkelig var. Metodisk peker dette mot ikonografien – å avdekke ulike representasjoners skjulte meningsinnhold og symbolverdi (se kap. 6.3). Dette reiser sentrale og ‘store’

---

¹³ Siden markvandringen ikke ble festet til lydbånd, var det behov for å ta opp igjen elementer – direkte og mer indirekte – av det vi hadde diskutert utendørs. Resten av intervjuet foregikk for øvrig innendørs, og ble altså tatt opp på bånd.

¹⁴ Disse var fargekopier i A4-størrelse.

epistemologiske spørsmål. For eksempel blir det visuelle, teoretisk sett, betraktet som et karaktertrekk ved det såkalt 'moderne' og 'postmoderne' (se for eksempel Rose 2001). Med overgangen fra det 'moderne' til det 'postmoderne' brytes imidlertid forbindelsen mellom "... seeing and true knowing..." (ibid.:8). Jean Baudrillard har således argumentert for at med postmodernismen oppheves skillet mellom det virkelige og det uvirkelige: "... images had become detached from any certain relation to a real world with the result that we now live in a scopic regime dominated by simulations ..." (ibid.). På et abstrakt nivå kan Baudrillard ha 'rett'. I kap. 4.2 så vi imidlertid at bøndene knyttet høyst konkrete, og for dem virkelige refleksjoner til disse visuelle representasjonene av jærlandskapet. De er med andre ord representasjoner med praktiske konsekvenser – de har en sosial funksjon i den forstand at de virker sosialt produserende og reproduserende. Det bøndene viser er derfor at landskap bl.a. er en måte å se på (se Berger 1972; Cosgrove 1984; Rose 2001). De ser deler av sitt eget liv i disse visuelle uttrykkene, en helhetlig tilværelse i det lokale slik den har kommet til syne i fortiden, men også i nåtiden og muligens i framtiden.

Som utgangspunkt for historiene om det jærsk landskapet benytter jeg både kunst og skjønnlitteratur (og poesi) (se kap. 3.2). Bruken av skjønnlitteratur som kilde kan betraktes på samme måte som kunst – også skjønnlitteraturen kan være sosialt produktiv og reprodusert. Olwig (1981:47) peker på et vesentlig poeng i så måte: "... literature's social function in envisioning reality as it *is not* but *ought to be*". Skjønnlitteratur kan altså (potensielt sett) påvirke endringsprosesser, og innebærer således en moralsk produktivitet. Som kilder til landskapsforståelse er skjønnlitteratur derfor på ingen måte nøytrale tekster. De hører tvert imot hjemme i en uendelighet av normerende sammenhenger og tolkninger. Rollen som forsker innebærer således å identifisere slike relevante sammenhenger og tolkninger, og hvorfor de har karakter av å være normerende. Dette har vi sett tidligere i denne avhandlingen.

Jeg har også søkt å kunne si noe om natursyn i landbruksforvaltningen – det sentrale 'ytre' rammeverket for bøndenes praksis. I tillegg til intervjuene med bøndene har jeg derfor gjennomført tre kvalitative nøkkelintervjuer.¹⁵ Disse intervjuene har i hovedsak fungert som saksopplysende. I tillegg har de hatt en viktig funksjon som perspektiverende på intervjuene med bøndene. Mht. den forvaltningsmessige siden av avhandlingen har imidlertid offentlige dokumenter, både av politisk og

---

¹⁵ Et nøkkelintervju er et intervju med en person som i kraft av sin stilling er særlig kvalifisert til å uttale seg om en gitt sak. De tre nøkkelintervjuene var med departementsråd i Landbruksdepartementet, Per Harald Grue (14.10.1999), tidligere assisterende generalsekretær i Norges Bondelag, Leif Forsell (15.10.1999), og ringleder i Jæren Forsøksring, Geir Paulsen (30.6.2000).

forvaltningsmessig karakter, utgjort den sentrale delen av datatilfanget (materiale fra statlige og regionale forvaltningsnivåer og -organer). I tillegg har jeg lest og delvis analysert to årganger (medio 1999 - medio 2001) av bøndernes fagblad på Sør-Vestlandet, *Bondevennen*, og brosjyre- og informasjonsmaterieell fra både landbruksforvaltningen på fylkesnivå, sentral landbruksforvaltning og Norges Bondelag. I kap. 2 fokuserte jeg bl.a. på materialets høyst normerende karakter. Olwig (1981:49) har altså pekt på én av dimensjonene ved forholdet mellom skjønnlitteratur og sosialt liv - "It is reality not as it is, but as it *ought to be*". Relevansen av en slik vurdering synes også svært vesentlig for det forvaltningsmessige og politiske materialet som ligger til grunn for dette avhandlingsarbeidet. De (subjektive) retoriske grepene har som formål å appellere til verdier og normer som mange av oss bør ha felles.

Noe som ofte ikke gjøres til gjenstand for metodisk refleksjon er lesningen og tolkningen av andre forskeres tekster. Til grunn for alt vitenskapelig arbeid vil det som regel ligge omfattende lesning og tolkning av slike tekster. Slik er det også med denne avhandlingen. På samme måte som med bruken av skjønnlitteratur og kunst, kan heller ikke bruken av fagtekster betraktes som en nøytral og tilfeldig akademisk øvelse. Også slikt materiale vil, om det er vellykket, produsere og reprodusere virkeligheter, både innenfor ulike 'forskingsamfunn' og i samfunnet for øvrig.

Samlet sett utgjør alt materiale som ligger til grunn for denne avhandlingen ingredienser i ulike diskurser. Diskurser refererer til

... groups of statements which structure the way a thing is thought, and the way we act on the basis of that thinking. In other words, discourse is a particular knowledge about the world which shapes how the world is understood and how things are done in it (Rose 2001:136).

For å forstå diskursers 'natur', har det materialet som er samlet og benyttet derfor vært gjenstand for diskursanalyse.¹⁶ Diskursanalyse innebærer at diskursive felter søkes identifisert. Michel Foucault (1995) bruker betegnelsen *diskursive felt* om konkurrerende diskurser innenfor en felles ramme. Hovedmålet med en diskursanalyse

---

¹⁶ Min forståelse av diskurs er som følger: Diskurser har både materielle og immaterielle uttrykk, og det materielle og det immaterielle må alltid forstås som gjensidig avhengig av hverandre. Dette er diskurs slik for eksempel Foucault forstår det. Tekst og diskurs oppfattes ofte som to sider av samme sak. En slik sidestilling betinger et altomfattende tekstbegrep. Jeg stiller meg imidlertid kritisk til mye av den metaforiske bruk av tekst innenfor 'ny' landskapsforskning som har blitt dominerende i løpet av 1980- og 90-tallet (Setten 1999). Et slikt perspektiv har hatt en tendens til å monopolisere tekstmetaforen til å gjelde en bestemt billedlig representasjonsform (Setten 2001a). Jeg har med denne avhandlingen bl.a. villet demonstrere at perspektivene må utvides for å forstå bøndernes komplekse oppfatninger av landskap og natur. "Landskaper er derfor ikke tekster i seg selv, men man kan forstå visse aspekter ved landskap ved å lese dem som tekst" (Setten 1999:68). Diskurser om landskap må derfor reterritorialiseres i den forstand at representasjonen av landskapet (teksten) ikke kan betraktes som løsrevet fra det representerte.

er således å avdekke hva diskursive felter består av, og hvordan de virker i en sosial og kulturell sammenheng. Diskurser kan derfor ikke betraktes uavhengig av maktrelasjoner og retorikk – diskurser vil rettes inn mot å overtale en motpart i gitte sammenhenger. Rent konkret har jeg i dette prosjektet forsøkt å avdekke hvordan og hvorfor bøndene (og i noen grad Norges Bondelag) og landbruksforvaltningen fører til dels ulike og ofte konkurrerende diskurser om kultur, landskap og natur. Det har jeg altså gjort gjennom intervjuing og inngående lesning av et utvalg av landbruksforvaltningens tekster. Disse tekstene inneholder i stor grad visuelle virkemidler som understøtter teksten. Jeg har derfor analysert språkbruk og bildebruk. Disse tekstene vil alltid forholde seg til en større sammenheng – de er altså intertekstuelle. Med intertekstualitet menes “... the way that the meanings of any one discursive image or text depend not only on that one text or image, but also on the meanings carried by other images and texts” (Rose 2001:136). Dette betyr i vid forstand at alle mine kilder i denne avhandlingen vil henge sammen – de er intertekstuelle og de utgjør hverandres *kontekst*.

Tatt i betraktning at det ikke foreligger et omfattende intervjumateriale fra forvaltning og interesseorganisasjoner, kan datamaterialet synes ubalansert. Det er imidlertid gjort interessant forskning om jordbruket på Jæren av andre som jeg har dratt god nytte av (jfr. kap. 3). Dessuten foreligger det et til dels omfattende litteraturtilfang om forvaltningens håndtering av, og strategier for den ‘nye’ miljødebatten (jfr. kap. 1.6 og 2). Denne har jeg også hatt god nytte av, og det kan forklare hvorfor det forvaltningsbaserte *intervjumaterialet* er begrenset.

Jeg skal i det følgende gå videre inn i en metodisk og teoretisk debatt som av historisk orienterte landskapsgeografer ikke har vært viet særlig oppmerksomhet, nemlig hvor skriver jeg mine historier fra? Jeg skal altså forsøke å perspektivere og kontekstualisere datamaterialet og min egen rolle som forsker, og dermed som datainnsamler. Dette har som nevnt i begrenset grad vært betraktet som sentralt innenfor denne typen landskapsforskning, noe jeg altså finner ironisk siden mange av oss i stor utstrekning er grunnleggende kritiske til ‘andres’ usynlighet. Jeg mener med andre ord at vi har noe å lære av metodisk mer refleksive retninger av disiplinen, samtidig som jeg vil peke på særlig to konsekvenser den følgende debatten kan synes å ha – og som jeg finner problematiske: Tendensen til privatisering av forskningen, og at rollen som forsker overdrives.

10.3 Posisjonering, situert kunnskap og refleksivitet

“A basic property of human consciousness is our capacity to see the world from a particular point of view and also to see the world from any number of more distant perspectives that can contain this and the other particular views as special cases” (Sack 1989:142). Sack reiser her grunnleggende spørsmål ved bl.a. vår praksis som forskere – våre evner til å se oss selv og det vi gjør både innenfra og utenfra, både som subjektive og objektive (eg. intersubjektive) aktører. Dette leder rett inn i kjernen av en omtrent 20 år gammel metodisk debatt om posisjonering, situert kunnskap og refleksivitet. Debatten ble reist som en kritikk av den positivistiske forståelse av objektiv, upartisk og verdifri forskning der forskeren inntar rollen som omnipotent ekspert som ensidig ekstraherer informasjon fra et passivt subjekt.¹⁷ Det er først og fremst feminister og post-koloniale røster som har ledet debatten. Vesentlig for den ‘nye’ debatten er å framheve verdien og betydningen av forskerens egne erfaringer, å rette søkelyset mot den ikke-nøytrale forsker, og å fokusere på maktforholdene som er vevd inn i selve forskningsprosessen. (Begrepet *dekonstruksjon* benyttes ofte for å beskrive at forskerens rolle således er mangefasettert.) I dette ligger en erkjennelse av at forskerens tolkning av et datamateriale derfor bare vil være én tolkning av mange mulige, akkurat slik det er for de eller det vi studerer. Begrepet *situert kunnskap* er sentralt i så måte. Situert kunnskap betraktes som refleksjoner over hvilken rolle det mangefasetterte ‘selvet’ spiller for posisjonen forskeren inntar i forhold til de data som samles inn, og den informasjon som kodes som kunnskap (se for eksempel Haraway 1996). (Situering er imidlertid også viktig i forhold til å forstå intervjupersonenes perspektiver.) Det er kanskje særlig begrepsparet *insider* og *outsider* som i svært lang tid har posisjonert forskeren og de utforskede, posisjoneringsdebatten søker å nyansere, eller kanskje til og med komme til livs. Dette er et ordpar som demonstrerer sammenhengen mellom metodologi og epistemologi. Ordparet er særlig sentralt i landskapsforskningen (slik denne avhandlingen har demonstrert), og det tjener derfor to hensikter i denne avhandlingen. Mullings (1999) hevder at metodisk har dette begrepsparet bidratt til å fryse, eller fikse menneskers posisjoner. I virkeligheten er grensene mellom posisjonen som utenfor eller innenfor svært uklare – “No individual can consistently remain an insider and few ever remain complete outsiders” (ibid.:340). Begrepsparet brukes med

---

¹⁷ Det er noe ironisk at det kartografiske begrepet posisjon (uttrykt i tall og grader) brukes for å komme ‘objektivitet’ og ‘verdifrihet’ til livs. Dette kan man like, eller mislike. Debatten synes imidlertid fruktbar og viktig for hvordan kunnskap produseres og kommuniseres. Se for øvrig kap. 6.1. hvor jeg påpeker hvordan et visuelt basert vokabular i stor grad preger det samfunnsvitenskapelige språket.

andre ord enda som kategoriserende redskap – det er faktisk begrepene som betinger at vi kan posisjonere oss! Imidlertid oppfattes det som langt mer fruktbart å snakke om hvordan vi som individer sjonglerer våre identiteter i forhold til personlige markører i bestemte situasjoner. Posisjonering beskriver således perspektiver betinget av individets unike sammensetning av ‘markører’ – for eksempel rase, kjønn, nasjonalitet og alder (se for eksempel Rose 1997; Mullings 1999). Disse markørene påvirker i sterk grad hva slags forskning vi evner å utføre.

Refleksivitet, som er nært knyttet til posisjonering, framheves i allminnelighet som en strategi for situering av kunnskap, “that is, as a means to avoid the false neutrality and universality of so much academic knowledge” (Rose 1997:306). Kunnskap er med andre ord relasjonell, flytende, flyktig og ofte selvmotsigende (se for eksempel Nast 1994; Rose 1997). Dette har blitt demonstrert i denne avhandlingen. Fokuset dreies dermed noe bort fra selve kunnskapen, og over mot den som produserer kunnskap – “... the sort of knowledge made depends on who its makers are” (Rose 1997:306). Det må imidlertid igjen understrekes at selve kunnskapen og produsenten av kunnskap ikke kan skilles fra hverandre. En av konsekvensene av refleksiv aktivitet er derfor at all kunnskap utgjør delvise ‘sannheter’ (se for eksempel Haraway 1996), relevant for en spesifikk kontekst. Kunnskap er med andre ord situert nettopp på bakgrunn av vår posisjonering. Dette oppfatter jeg derfor som relevante forhold som kan bidra til at vi i større grad kan vurdere forskning og forskningsresultater, nettopp fordi posisjonene våre er ulike. Dessuten kan vi bedre vurdere de eller det vi studerer. Og ikke minst er dette nyttig ballast for å evne og forstå hvorfor ulike konflikter ofte oppstår, for eksempel innenfor natur- og landskapsvernet. Jeg skal derfor ta debatten noe videre gjennom et kritisk blikk på den makt som ligger implisitt i all forskning.

Innenfor forskningen er det i stor grad forskeren som er blitt betraktet som maktsenteret, og intervjupersonene som de ‘makteløse’. Det feministiske prosjekt har i så måte vært å argumentere for en åpenhet og et innsyn både ‘i forskeren’ og i forskningen, for om mulig å balansere makten i større grad, jfr. situering, posisjonering og refleksivitet. En relativt ukomplisert begrunnelse for posisjonering vil være å vise grunnlaget for valgene som er tatt i et forskningsprosjekt. Det er imidlertid blitt argumentert for at *alle* ens ‘markører’ (se ovenfor) må gjøres rede for (se for eksempel Katz 1994). Etter mitt skjønn må man vurdere et slikt perspektiv med stor kritisk sans, særlig på bakgrunn av to forhold. For det første, forskningen risikerer privatisering. Et særlig betimelig spørsmål er for eksempel hvorvidt enhver side ved mitt ‘selv’ er relevant for mine dialoger med bøndene? Det er alltid grunn til å forvente at visse posisjoner er

mer vesentlige enn andre, gitt forskningsfelt og forskningsprosjektets karakter. Hvilke maktrelasjoner, begrensninger eller posisjoner som til enhver tid gjelder er ikke mulig å forutsi. I 'etterkant' kan de dessuten bare delvis gjøres rede for. Dette reiser viktige problemstillinger knyttet til mulighetene for å balansere makten under et forskningsintervju. Det er derfor god grunn til å reflektere over i hvilken grad den akademiske posisjoneringsdebatten endrer maktforholdet mellom forsker og intervjupersoner. Kan debatten heller betraktes som en 'bekjennelsesprosess' fra forsker til forsker? Hvem og hva vil vi med andre ord ivareta ved å 'legge makten på bordet'? Oss selv, våre kolleger, våre intervjupersoner, forskningens 'gode navn og rykte'? For det andre, man kan lett overdrive sin rolle som forsker. Dette er også et vanskelig spørsmål. Igjen vil forskningsfelt og forskningsprosjektets karakter være svært sentralt for svaret på disse spørsmålene. På den annen side vil det alltid være et element av maktutøvelse når en forsker møter sine intervjupersoner. Vi kan aldri reflektere, situere eller posisjonere oss ut av et slikt dilemma. Det ville for eksempel være naivt å tro at ved og velge befaringen som utgangspunkt for intervjuene med bøndene, var 'maktbalansen' sikret. Bøndene var på hjemmebane, og de sto relativt fritt til å velge hvilke deler av eiendommen vi skulle befare – innenfor rammene av prosjektet. Bøndernes frihet er derfor begrenset, og det vil den alltid være – slik den er for alle intervjupersoner innenfor rammene av forskningen som sådan. Jeg mener derfor at motivasjonen bak en søken etter "the transparent self" (Rose 1997:309) langt på vei er rettet mot den akademiske posisjoneringen.

Hovedårsaken til at jeg allikevel mener at debatten om posisjonering, situering og refleksivitet er viktig, er fordi et positivt resultat av dette kan være at den akademiske kunnskapens autoritet blir utfordret fordi vårt strev etter posisjonering kan gi rom for andre typer kunnskap, akkurat slik jeg søker i denne avhandlingen. Dette kan etter mitt skjønn bidra til å utvide perspektivene våre på det kjente, og det høyner refleksjonsnivået hos forskeren. Det kan imidlertid aldri balansere maktforholdet mellom forsker og informant fullt ut.¹⁸

Derfor er det også slik at selv om problemstillinger og datamaterialets karakter i stor grad vil legge føringer på en tolkningsprosess, kan det ikke være særlig tvil om at det til syvende og sist er jeg som forsker, som har den endelige makten i denne prosessen. Hvordan har jeg så evnet å framstille bøndene og landbruksforvaltningen i avhandlingen? Som forsker har jeg akademisk makt over bøndernes og landbruksforvaltningens oppfatninger av landskap og natur. Dette berører bl.a. min

---

¹⁸ For eksempel erkjenner Rose (1997) at det feministiske prosjekt langt på vei er et umulig prosjekt.

posisjon som forsker. Som en av mange utøvere innenfor den institusjonaliserte kunnskapsproduksjonen vil jeg derfor være situert innenfor et system som forventer at jeg skal følge konvensjonelle prinsipper for god forskning, samtidig som jeg bør utfordre disse konvensjonene for å skaffe ny, og original kunnskap til veie. Jeg har tidligere pekt på den noe begrensede metodiske refleksjonen innenfor den type landskapsforskning jeg 'bekjenner' meg til. Jeg forsøker derfor å utfordre kjente perspektiver ved å få mine argumenter til å gjelde basert bl.a. på følgende:

10.3.1 Hvor kommer mine historier fra?

Refleksjon handler altså om å vurdere forutsetningene for egen aktivitet. Når man reflekterer søker man å fundere over premissene for egen tenkning, observasjon og anvendelse av språket. Kjernen i refleksjonen er derfor hvordan vi sosialt konstruerer oss selv samtidig som vi konstruerer objektene for vår egen forskning (Alvesson & Sköldberg 1994).

Som del av en familie som i generasjoner har vært ansvarlige for å produsere mat, forvalte naturressurser og å videreføre et familiebasert narrativ kom jeg nærmest 'baklengs' inn i avhandlingens problemfelt. Med en slik bakgrunn har jeg derfor en temamessig nærhet til avhandlingens historier. Det sentrale spørsmålet er således hvordan dette kan ha påvirket disse historiene?

Slik jeg ser det angår en av de viktigste metodiske problemstillingene i dette prosjektet produksjonen av stereotypier. Dette er nettopp basert på min temamessige nærhet til bøndene. Noe stereotyp beskriver noe som er ensartet, uten variasjoner eller forskjeller. Ett av mine motiver for dette prosjektet er å bidra til å 'avstereotypisere' bønders tilsynelatende ensartethet i tanke- og handlingsmønstre når det gjelder fokuset på økonomiske forhold og produksjon målt i kvantitet. Det samme er en målsetting i vurderingen av forvaltningens rolle. Gitt min temamessige nærhet til bøndene er det imidlertid en fare for å overidentifisere seg med dem, og dermed miste det nødvendige kritiske perspektivet (se for eksempel Kvale 1994). Å avdekke forskjellighet, og dermed unngå stereotypier, er en forutsetning for god kommunikasjon, noe som er sentralt i et prosjekt som også har et anvendt perspektiv. Det er derfor noe ironisk at jeg er nødt til å reise spørsmålet om jeg faktisk, som en slags *insider*, er mer tilbøyelig til å skape nye, eller opprettholde allerede eksisterende stereotypier? Det er en stor utfordring å vise datamaterialets mangesidighet uten å relativisere. For å yte bøndene full rettferdighet, måtte jeg strengt tatt presentere individuelle eller familiebaserte historier, eller narrativer, for som Scott (1998:300) peker på: "Each family enterprise is, on closer

inspection, a partnership – albeit typically unequal – with its own internal politics”. Denne interne ‘politiske’ organiseringen er en sentral del av bøndernes forhold til naturen og landskapet. Jeg har imidlertid valgt en kategorisering som i større grad tar hensyn til tema heller enn ‘intern orden’. Poenget her er derimot at også kategorisering handler om posisjonering – av selve datamaterialet.¹⁹ Det handler således om å plassere et mangesidig budskap i lys av relevante sosiale, kulturelle og politiske prosesser, mao. demonstrere prosjektets holdbarhet. For som Gullestad (1989:173) sier, “[d]en beste testen på holdbarheten av en fortolkende analyse er ... at andre kjenner seg igjen, at påstandene ‘henger på greip’ og virker rimelige”.²⁰

10.4 Bøndene posisjonerer seg

Ikke bare jeg som forsker forsøkte å plassere meg i et fortolkende ‘landskap’. Bøndene og forvaltningen plasserte meg også. Under et møte med forvaltere på fylkesnivå, ble jeg *positivt* posisjonert som en representant for natur- og kulturverninteressene. Jeg hadde en intensjon om å intervjuere flere generasjoner på samme gårdsbruk. Flere eldre brukere posisjonerte meg imidlertid *negativt* som representant for nettopp kultur- og naturverninteressene – med andre ord som en trussel.

Bøndene posisjonerer imidlertid også seg selv, og her skal vi ta fram igjen den forhandlingsposisjonen som ble diskutert i kap. 4.6. Bøndene inntok sine ‘plasser’ ut fra en rekke avveininger: De posisjonerer seg som forskjellige fra forvaltningen som søker å styre aktiviteten deres; “Jo mer myndighetene har blandet seg inn, jo mer krøkkete er det blitt” (Ingvar). De er forskjellige fra foreldre og slekt; “[Farfar] kunne sitte og kritisere en ung bonde, selv om han var den som hadde gjort minst på egen gård” (Jostein). Motivasjonen i å gjøre det bedre enn forrige generasjon er også en måte å posisjonere seg i forhold til tidligere generasjoner. Bøndene på Høg-Jæren er forskjellig fra de på Låg-Jæren; “Maskinringen vil ikke godta at vi her oppe skal få gjødsle mer. Det er ingen lokale tilpasninger” (Morten). Den konvensjonelle bonden er også forskjellig fra andre bønder; “Økologisk landbruk er vi [jærbøndene] ikke så interessert i” (Magne). Jærbonden skiller seg også fra bønder i utlandet; “Vi vil ikke ha danske tilstander” (Randi). Flere av de kvinnelige intervjupersonene posisjonerer seg også i forhold til sine

---

¹⁹ Jeg erkjenner imidlertid det uoverskuelige antall forbindelser mellom datamateriale, produsentene av materialet, tolkerne av materialet osv.

²⁰ I motsetning til å være *insider*, kan det være riktig å hevde at som *outsider* er man mer ‘objektiv’, uavhengig eller upåvirkelig i sine tolkninger. Det kan også hevdes at man av intervjupersonene posisjoneres som nøytral, og blir derfor gitt informasjon som man som *insider* ikke får (se for eksempel Mullings 1999).

mannlige kolleger: “Jeg er livredd debatten om odelsretten. Jeg er redd jentene taper i dette” (Randi). De er dessuten forskjellige fra ‘andre’ folk; “Bøndene er en hundset gruppe. Vi får ikke betalt for det vi gjør” (Morten).

De posisjonerte seg dessuten som ‘vanlige folk’ eller ‘hverdagsmennesker’, og dette *kan* betraktes som et retorisk grep fra bøndenes side. Temaet for denne avhandlingen er utvilsomt en komplisert materie. Et viktig poeng i denne sammenhengen er imidlertid å peke på at bøndene alt overveiende ‘taklet’ markvandringen bedre enn de to øvrige delene av intervjuet, særlig begrepsdiskusjonene. Det kunne være til dels vanskelig for mange av bøndene å snakke om forholdet sitt til arbeidet på generell basis, hvordan dette former landskapet, hvilke ideer og holdninger som ligger til grunn osv. Thu (1996) mener at dette kan skyldes mangel på retorikk. Arbeidet, gården og hverdagslivet er med andre ord så nært knyttet sammen at det mangler symbolsk ladning. Selv om mange av bøndene fant det vanskelig å *ordlegge* seg om sitt daglige arbeid, er det ikke grunnlag for å hevde at bøndene mangler retoriske grep. Det er imidlertid av stor betydning å reise spørsmålet om bøndene benytter en *annen type* retorikk enn den som synes sentral, bl.a. for landbruks- og miljømyndighetene. Ved å snakke om sin daglige praksis som bønder, posisjonerer de seg som aktivt handlende individer, men også som jær bønder. Deres praksis har altså en lokal forankring og et lokalt uttrykk, og det er det daglige arbeidet i det lokale som har ført fram til ‘det jørske jordbruket’. Hvilke hensikter skal det så tjene å posisjonere seg som ‘vanlige folk’? Rent strategisk vil det som gruppe ‘lønne seg’ å framstå samlet, kanskje særlig i forhold til forvaltningsmyndighetene som regulerer næringen. Dette gir tyngde til den argumentasjon som måtte være nødvendig i gitte situasjoner. I denne sammenhengen er det nyttig å vurdere om dette har hatt konsekvenser for forskningsprosessen? Det er en fare for at intervjupersonene svarer ut fra slike strategiske vurderinger – de svarer det som måtte lønne seg (jfr. posisjonering av meg som aktør i forhold til sentral forvaltning). På den annen side kan det hverdagslige tas *at face value*. Jeg skal derfor avslutningsvis se nærmere på hva hverdagslivet, eller det såkalt ‘vanlige’ kan være, og hvordan det både metodisk og teoretisk har vært sentralt for denne avhandlingen. Det hverdagslige demonstrerer sammenhengene mellom nettopp metode og teori på en svært god måte – mine metodologiske valg har ført direkte til avhandlingens teoretiske perspektiver.

10.5 Å studere hverdagslivet ²¹

Begrepet 'vanlig' kan sidestilles med begrepene ordinært eller alminnelig, og det vi altså ofte betegner som hverdagslig. Williams (1988:225) hevder at i det engelske språk (fra 1400-tallet) ble 'vanlig' (*ordinary*) brukt om mennesker "able to act 'in their own right', in ecclesiastical and legal affairs". Vanlig uttrykker således 'det man vanligvis gjør' ("common or customary usage" (ibid.). Jfr. *sedvane*). Om en gruppe mennesker, er vanlig ofte et uttrykk for 'de andre' (ikke utdannede, ikke 'instruerte'), gjerne i motsetning til byråkratiet eller 'administrasjonen'. Vanlig kan altså representere en negativ sosial holdning. Bøndenes bruk av 'vanlig' kan imidlertid betraktes som ledd i et mer overordnet ideologisk prosjekt, der det i like stor grad er en positiv karakteristikk.

10.5.1 Hva er hverdagslivet?

Eyles (1989:102) sier følgende om hverdagslivet: "It is simply the fundamental reality which creates, maintains and transforms everyone of us as self-aware and self-conscious individuals". Hverdagsliv er altså noe som berører oss alle, det er våre daglige praksiser og hvordan disse uttrykker et 'selv'. Gullestad (1989:17) peker også på poenget om at hverdagslivet angår oss alle: "Alle mennesker har et hverdagsliv, både 'vanlige' mennesker og elitepersoner, kvinner og menn, barn og voksne". Hverdagsliv er en flytende og dynamisk prosess som 'finder sted' i et samspill mellom individer, grupper, politiske, kulturelle og sosiale prosesser. Vi er med andre ord alltid i hverdagslivet. Det er vi fordi vi evner å identifisere prosesser som *bryter* med våre såkalte rutiniserte hverdagsliv. Vi har med andre ord, slik Hastrup (1988) hevder, en beredskap for endring og inngripen (jfr. 1.5). Hverdagsliv er derfor en helhetlig tilstand. Gullestad (1989:17) sier imidlertid videre at

Ettersom voksne, mannlige, elitepersoner i alle fall er sentrale i historieskriving og samfunnsanalyse, blir hverdagslivsperspektiver likevel på en spesiell måte knyttet til kvinner, barn og 'vanlige' mennesker. Å skrive om hverdagslivet er en måte å gi også disse gruppene en plass i samfunnsanalysen og i historien.

---

²¹ Det er gjort lite teoretisk arbeid om hverdagsliv i løpet av 1990-tallet. Jeg støtter meg derfor i hovedsak til antropologen Marianne Gullestads studier (1986, 1989) i diskusjonen av hva hverdagslivet kan være, og hvordan jeg velger å bruke det som analytisk redskap. Fagdisipliner som etnologi, antropologi og sosiologi har for øvrig hatt en særstilling når det gjelder fokus på det hverdagslige. Disipliner som geografi og historie har svakere historiske røtter i slik forskning. Selv om det innenfor en geografisk tradisjon er blitt gjort en rekke studier av såkalte vanlige mennesker, har ikke disse studiene nødvendigvis blitt definert som hverdagslivsforskning. Denne avhandlingen er heller ingen 'hverdagslivsstudie'. Så selv om jeg har et noe ambivalent forhold til begrepet og forskningsfeltet hverdagsliv, synes *termen* hverdagsliv imidlertid å utgjøre et nyttig analytisk redskap.

Som Gullestad peker på er det 'folk flest', i motsetning til 'elitene', som er fokus i studier av hverdagsliv. Hverdagsliv som begrep er derfor først og fremst brukt som et kategoriserende redskap. Det folkelige er imidlertid bare én måte å forstå hverdagslivet på. En annen måte er å betrakte hverdagslivet som en motpol til høytid eller fest. En tredje måte er en forståelse av hverdagsliv som hjemmeliv i betydningen husholdningers og familiers tilpasninger til endringer i samfunnet. Med en slik forståelse står begrepet ikke lenger som en skarp front mot høytiden, men heller som en motsetning til marked og byråkrati. Dette kan betraktes som et resultat av den sterke arbeidsdelingen som vokste fram med det 'moderne' prosjekt. Det hverdagslige og trivielle ble marginalisert i forhold til å sette et vitenskapelig fokus på de mer sofistikerte delene av livet, ofte knyttet til produksjon (kontra reproduksjon). Dette har vi sett tidligere i denne avhandlingen. Hverdagslivet, hvertfall som 'noe annet' enn marked og byråkrati, er derfor et sentralt poeng i denne avhandlingen. På den annen side er det viktig å poengtere paradokset i dette. Bønders oppfatninger av landskap og natur er utvilsomt også en integrert del av marked og byråkrati – og derfor integrert i bøndernes hverdagsliv. I praksis oppheves derfor langt på vei kategoriene.

Det er i forlengelsen av dette særlig to dimensjoner ved hverdagslivet som vektlegges i hverdagslivsforskning. For det første, *den daglige organiseringen av oppgaver og virksomheter*. For det andre, *hverdagslivet som erfaring og livsverden* (Gullestad 1989), og *fortolket virkelighet*. Begge må kunne anses som like sentrale for en dypere forståelse av det hverdagslige livet som sådan. Den daglige organiseringen av oppgaver og virksomheter må imidlertid kunne betraktes som et 'ovenfra'-blikk på det hverdagslige. Fra ståstedet til den konvensjonelle samfunnsvitenskap, eller offentlige forvaltning er hverdagslivet ifølge Gullestad (ibid.:18), "en organisatorisk restkategori". Sosiale nettverk, slektskap, familieliv, uformell organisering, nærmiljø og lokalsamfunn er gråsoner rundt hverdagslivet som ikke så lett fanges i analyser av sammenhengene mellom stat og marked. Denne gråsonen består nettopp av de livsområder som med den såkalte modernitetens framvekst ikke lot seg fange i den rasjonelle og byråkratiske tankegang som har fått dominere siden 1700-tallet (jfr. avhandlingens del 2). Gråsonene der begrepene fungerer som antydninger av hva hverdagslivet innebærer er av diffus karakter, og en samfunnsplanlegging basert på et romlig, diagramatisk paradigme har vanskelig for å fange kategoriene 'mellom trærne'. Dette er også demonstrert i denne avhandlingen.

Sett 'nedenfra' eller innenfra, som erfaring og livsverden, fortøner hverdagslivet seg annerledes. Det er imidlertid en krevende oppgave å få et grep om *hvorfor* det skulle

fortune seg annerledes sett 'nedenfra og opp', eller 'innenfra og ut'. Jeg kan derfor ikke si meg annet enn enig med Gullestad (1989:19) i at "det er en kontinuerlig samfunnsvitenskapelig utfordring å få et reflektert forhold til folkelig tankegang".²² Poenget er imidlertid at det ligger store utfordringer i overføring av vitenskapelige kategorier til et ikke kategorisert, eller annerledes kategorisert hverdagsliv. Dette berører bl.a. problemstillinger knyttet til makt, som er diskutert tidligere i dette kapitlet, og til språk. Allerede i utgangspunktet blir altså spørsmål knyttet til kategorisering problematisk, fordi hverdagslivet er, slik vi evner å snakke om det, i seg selv en kategori som betraktes som motpolen til høytiden, festen, elitepersoners liv, markedet eller byråkratiet. Her kan det dessuten være nyttig å peke på hvordan forskningsintervjuet – som bl.a. brukes for å skaffe til veie kunnskap om det hverdagslige – har betydning for hvordan vi kan behandle og forstå det hverdagslige. Både Hamel *et al.* (1993) og Kvale (1994:276) peker på at "[d]et kvalitative forskningsinterview er ikke videnskabeligt, men afspejler kun common sense". Den sammenstilling som her gjøres – forskningsintervjuets mangel på vitenskapelighet gjør det til en triviell aktivitet, eller 'common sense' betraktes som uvitenskapelig – finner jeg lite givende. Det er jo ofte nettopp 'vanlige' menneskers kunnskap vi som forskere ønsker å tilegne oss. Forskningsintervjuet som aktivitet er derimot en måte å utvikle eller kode dagliglivets språk. Det er med andre ord opp til forskeren å oversette 'sunn fornuft' til vitenskap. 'Common sense' er derfor ikke uvitenskapelig. Dagliglivets språk må heller betraktes som den kontekst hvor de mer spesialiserte vitenskapelige diskusjoner springer ut fra, og vender tilbake til (Kvale 1994). Det siste bør være et mål for alt 'språk' basert på forskningsintervjuet. Her mener jeg at de nyere debattene om posisjonering, situering og refleksivitet har betydning.

Videre innebærer studier av hverdagsliv en mikroorientering. Fokuset på den 'jevne' kvinne og mann, kan overfokuseres. Det er imidlertid helt avgjørende å se det enkelte hverdagsliv i en større sammenheng. Bredere, kontekstuelle perspektiver er derfor en forutsetning for en god studie av ulike hverdagsliv. Nettopp ved å sette hverdagslivet i en institusjonell ramme tar en høyde for sammenhenger hverdagslivet konstitueres i. Dette er bl.a. metodisk sentralt for hvordan vi kan forstå en studie som denne fra Jæren. Dette bidrar i tillegg til å sikre den kollektive dimensjonen som jeg mener er viktig for å forstå det individuelle hverdagslivet, samtidig som motsetningen – som jo finnes – til markedet og byråkratiet tydeliggjøres.

---

²² Selv om vi alle er folkelige i betydningen hverdagslivsmennesker!

10.5.2 Hverdagsliv som territorielt befestet praksis mellom natur og kultur

Gullestad (1986) peker på at som symbol er hverdagslivet tvetydig; det er marginalt i forhold til makten, men sentralt i forhold til å skape mening for folk. Det har vært et vesentlig mål for denne avhandlingen å kunne peke på hvordan mening og 'virkelighet' skapes, og ikke minst *hva* som skaper mening. Den symbolske kraften i det hverdagslige og vanlige, som utgangspunkt for lokal menings- og virkelighetsdannelse, er derfor sentral. Gullestad (ibid.) setter fingeren på noe svært viktig i så måte. Som symbol har hverdagslivet en kraft i forhold til å markere motsetningen til markedet og byråkratiet. I mine intervjuer med bønder på Jæren, kommer bl.a. den romlige dimensjonen i denne motsetningen til uttrykk. Uttalelser som 'inn til Oslo' og 'opp til byråkratene' illustrerer dette. Denne abstrakte distansen er også et *symbol* på motsetningen mellom hverdagslivet og byråkratiet, og hverdagslivet blir sånn sett 'virkeligheten'. For bønderne er denne virkeligheten dessuten den *mest* virkelige av de virkeligheter de forholder seg til (bl.a. marked, byråkrati, andre grupper i samfunnet).

En svakhet ved Gullestads hverdagslivsbegrep er imidlertid at det helt og holdent en kulturell kategori. En vesentlig del av bøndernes virkelighet består altså av konstruksjoner av landskap og natur, der natur også er en fysisk virkelighet som ikke kan begripes. Termen er allikevel et godt begrep for å beskrive hvordan bønderne lever i og av det hverdagslige, eller 'det vanlige', og at det er nettopp det som først og fremst kan knyttes til det hverdagslige *arbeidet* som konstituerer deres produksjon av natur og landskap som fysiske størrelser og virkeligheter. Hverdagslivet som ramme rundt bøndernes habitus bidrar derfor i forståelsen av de posisjoner mellom en materiell og symbolsk virkelighet, individuell og kollektiv praksis, natur og kultur, som det i denne avhandlingen har vært så vesentlig å få et grep om.

Litteraturliste

- Adam, Barbara. 1988. Social versus natural time, a traditional distinction re-examined. In: Young, M. & T. Schuller (eds.) *The Rhythms of Society*. Routledge, London & New York, 198-226.
- Almås, Reidar. 1978. *Hitra-aksjonen, småbønder i skattestreik*. Forlaget Oktober A/S, Oslo.
- Almås, Reidar. 1986. Statleg jordbrukspolitikk og teknologisk utvikling etter 1945. I: *Endringar i jordbruket i etterkrigstida*. Konferanserapport, Rådet for Humanistisk Forskning, NAVF, 18-31.
- Alpers, Svetlana. 1983. *The Art of Describing. Dutch Art in the Seventeenth Century*. University of Chicago Press, Chicago.
- Alvesson, Mats & Kaj Sköldbberg. 1994. *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Studentlitteratur, Lund.
- Andersen, Svanhild Irene L. 1999. *Kulturminner og reiseliv hånd i hånd?* Hovedoppgave, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.
- Arntz, Katharine. 1999. Landscape: a forgotten legacy. Comment. *Area*, 31.3, 297-300.
- Barrell, John. 1993. The public prospect and the private view: the politics of taste in Eighteenth-century Britain. In: Kemal, S. & I. Gaskell (eds.) *Landscape, natural beauty and the arts*. Cambridge University Press, Cambridge, 81-102.
- Baudrillard, Jean. 1981. *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. (Trans. Charles Levin.) Telos Press, St. Lois, Mo.
- Bender, Barbara (ed.) 1992. *Landscape: Politics and perspectives*. Berg, Oxford.
- Benveniste, Emile. 1973. *Indo-European Language and Society*. (Trans. E. Palmer.) Faber & Faber Limited, London.
- Berger, John. 1972. *Ways of Seeing*. British Broadcasting Corporation and Penguin Books, London.
- Blom, Ida. 1986. Mentalitetshistorie og kvinnehistorie. I: Fredriksen, I. & H. Rømer (red.) *Kvinder, mentalitet, arbejde*. Århus, 14-27.
- Bondevennen*. 2000a. Jordvern på dagsorden. nr. 4.
- Bondevennen*. 2000b. Rogaland og Jæren i en særstilling for matproduksjon. nr. 5.
- Bondevennen*. 2001. Nydyrking av jordbruksareal stuper i Rogaland. nr. 7.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a theory of practice*. (Trans. Richard Nice.) Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology, Cambridge University Press, Cambridge.

- Bredahl, Maury, Nils Kristian Nersten & Sjur Spildo Prestegard. 1999. *Multifunctionality: Concepts and Applications to the Cultural Landscape of Norway*. Notat 1999:21, Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning, Oslo.
- Bull, Edvard. 1982. *Norgeshistorien etter 1945*. Cappelenes Almbøker, J.W. Cappelen Forlag AS, Oslo.
- Bunce, Michael. 1994. *The Countryside Ideal. Anglo-American Images of Landscape*. Routledge, London & New York.
- Butlin, Robin A. 1987. Theory and methodology in historical geography. In: Pacione, M. (ed.) *Historical Geography: Progress and Prospect*. Croom Helm, London, 16-45.
- Butlin, Robin A. & Robert A. Dodgshon (eds.) 1998. *An Historical Geography of Europe*. Clarendon Press, Oxford.
- Casey, Edward S. 2001. Body, self and landscape. A geophilosophical inquiry into the place-world. In: Adams, P., S. Hoelscher & K. Till (eds.) *Textures of Place. Exploring humanist geographies*. University of Minnesota Press, Minneapolis & London, 403-425.
- Caspari, Theodor. 1917. *Norsk naturfølelse i det nittende aarhundrede*. Aschehoug & Co., Kristiania.
- Castree, Noel. 1995. The nature of produced nature: materiality and knowledge production in Marxism. *Antipode* 27, 12-48.
- Castree, Noel. 2000. Nature. In: Johnston, R. J. et al. (eds.) *Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 537-540.
- Castree, Noel & Bruce Brown. 1998. The construction of nature and the nature of construction: analytical and political tools for building survivable futures. In: Braun, B. & N. Castree (eds.) *Remaking reality. Nature at the millenium*. Routledge, London & New York, 3-42.
- Christensen, Arne Lie. 2002. *Det norske landskapet. Om landskap og landskapsforståelse i kulturhistorisk perspektiv*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Christophersen, H. O. 1976. Eilert Sundts undersøkelse av bygningsskikken på landet i Norge. I: Sundt, E. 1976. *Om bygnings-skikken på landet i Norge*. Verker i utvalg, 6. Gyldendal, Oslo, vii-ix.
- Clark, Kenneth. 1956 [1949]. *Landscape into Art*. Pelican Books, Edinburgh.
- Claval, Paul. 2001. The geographical study of myths. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography* 55, 3, 138-151.
- Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cosgrove, Denis. 1984. *Social Formation and Symbolic Landscape*. Croom Helm, London & Sydney.

- Cosgrove, Denis. 1985. Prospect, perspective and the evolution of the landscape idea. *Transactions, Institute of British Geographers*, NS 10, 45-62.
- Cosgrove, Denis. 1989. Power and place in the Venetian territories. In: Agnew, J. & J. Duncan (eds.) *The Power of Place. Bringing together geographical and sociological imaginations*. Unwin Hyman, London, 104-123.
- Cosgrove, Denis. 1997. Prospect, perspective and the evolution of the landscape idea. In: Barnes, T. & D. Gregory (eds.) *Reading Human Geography. The poetics and politics of inquiry*. Arnold, London & New York, 324-342.
- Cosgrove, Denis. 1998. Cultural Landscapes. In: Unwin, T. (ed.) *A European Geography*. Longman, Harlow, 65-81.
- Cosgrove, Denis. 2000. Iconography. In: Johnston, R. J. et al. (eds.) *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 366.
- Cosgrove, Denis & Stephen Daniels (eds.) 1988. *The Iconography of Landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cronon, William. 1992. A Place for Stories: Nature, History, and Narrative. *The Journal of American History* 78, 4, 1347-1376.
- Cronon, William (ed.) 1995. *Uncommon Ground: towards reinventing nature*. W. W. Norton, New York.
- Dag og Tid*. 8.1.1998. "Den jæderske stueform".
- Damms Lommeordbøker*. 1987a. Kollektivismen. N. W. Damm & Sønn, Oslo.
- Damms Lommeordbøker*. 1987b. Mentalitet. N. W. Damm & Sønn, Oslo.
- Daniels, Stephen. 1989. Marxism, culture and the duplicity of landscape. In: Peet, R. & N. Thrift (eds.) *New Models in Geography*. Vol. 2. Unwin Hyman, London, 196-220.
- Daugstad, Gunnlaug. 1999. "Det norske gardsbruket" i et skjæringspunkt mellom materielle og immaterielle verdier. *Norsk Antropologisk Tidsskrift* 10, 216-226.
- Daugstad, Karoline. 2000. *Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og virkelighet*. Dr.polit.avhandling, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.
- Daugstad, Karoline & Michael Jones. 1994. *Kulturlandskap i forvaltning. En begrepsutredning*. Geografisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Daugstad, Karoline & Michael Jones. 1998. Kulturlandskapet i forvaltningen – begrepsbruk og verdisyn. I: Framstad, E. & I. B. Lid (red.) *Jordbrukets kulturlandskap. Forvaltning av miljøverdier*. Universitetsforlaget, Oslo, 158-165.
- de Fine, Bendix Christian. 1987 [1745]. *Stavanger Amptes Udførlige Beskrivelse*. Dreyer Bok, Stavanger.

- Demeritt, David. 1994. Ecology, objectivity and critique in writings on nature and human societies. *Journal of Historical Geography* 20, 22-37.
- Demeritt, David. 1998. Science, social constructivism and nature. In: Braun, B. & N. Castree (eds.) *Remaking reality. Nature at the millenium*. Routledge, London & New York, 173-193.
- Demeritt, David. 2001. Scientific forest conservation and the statistical picturing of nature's limits in the progressive-era United States. *Environment and Planning D: Society and Space* 19, 4, 431-459.
- Direktoratet for Naturforvaltning. 1994. *Verdifulle kulturlandskap i Norge*. Del 4. Sluttrapport fra det sentrale utvalget. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap. Trondheim.
- Driver, Felix. 1988. Moral geographies: social science and the urban environment in mid-nineteenth-century England. *Transactions of the Institute of British Geographers* 13, 3, 275-287.
- Duncan, James. 1980. The superorganic in American cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers* 70, 2, 181-198.
- Duncan, James. 1990. *The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Duncan, James. 1997. The Kandyan Kingdom and Me: Or how I discovered the new Cultural Geography in eighteenth-century Ceylon. In: Limstrand, I. (ed.) *The Research Process: The Researcher's Tasks, Roles and Experiences*. Papers from the Department of Geography, University of Trondheim, New Series A, 14, 1-8.
- Duncan, James & Nancy Duncan. 2001. The Aestheticization of the Politics of Landscape Preservation. *Annals of the Association of American Geographers* 91, 2, 387-409.
- Eckersley, Robyn. 1999. The discourse ethic and the problem of representing nature. *Environmental Politics* 8, 2, 24-49.
- Eden, Sally. 2001. Environmental issues: nature versus the environment? *Progress in Human Geography* 25, 1, 79-85.
- Edgerton, Samuel. 1975. *The Renaissance Rediscovery of Linear Perspective*. Basic Books, New York.
- Ellenius, Allan. 1992. *Landskapsbilden. Ur den europeiska naturkänslans historia*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Emmelin, Lars & Terje Kleven. 1999. *A paradigm of environmental bureaucracy? Attitudes, thought styles and world views in the Norwegian environmental administration*. NIBR's Pluss Series 5-99, Norwegian Institute of Urban and Regional Research, Oslo.

- Emmelin, Lars, Michael Jones & Hjørdis Ree. 1990. Kulturlandskapet. I: *Landbrukspolitik og miljø*. Landbruksforlaget, Senter for forskningsoppdrag, del II, 1-32.
- Eriksen, Anne. 1995. Å lytte til historiens sus. Eller: Historie som emne for kulturforskningen. *Kulturella perspektiv* 4, 34-46.
- Eriksen, Trond Berg. 1999. *Tidens Historie*. J. M. Stenersens Forlag AS, Oslo.
- Erland, Sigve. 1991. Drivkreftene bak oppbygginga av jærindustrien. I: *Sjå Jæren*. Årbok for Jærmuseet. Allservice AS, 9-21.
- Espeli, Harald. 1988. Fylkeshistorien om Rogaland. Bokanmeldelse. *Bondevennen*, nr. 22.
- Evans, Paul. 1996. Biodiversity: Nature for nerds? *ECOS* 17, 2, 7-12.
- Eyles, John. 1989. The geography of everyday life. In: Gregory, D. & R. Walford (eds.) *Horizons in Human Geography*. Macmillan, Basingstoke & London, 102-117.
- Fink, Hans. 1994. Kultur og natur. I: *Menneske, Landskab og Biodiversitet*. Oplæg til seminarrække 1993-94. Forskningsrådene, København, 196-212.
- Fitzsimmons, Margaret. 1989. The matter of nature. *Antipode* 21, 106-120.
- Forsell, Leif. 1992. *EFs landbrukspolitik – fra suksess til mareritt*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Fossgard, Eldbjørg. 1996a. *Frå lagnad til val. Kvinneliv på vestnorske gardsbruk 1930-1990*. Jærmuseet, Hå.
- Fossgard, Eldbjørg. 1996b. Minne frå reiskapsindustrien på Jæren. I: *Sjå Jæren*. Årbok for Jærmuseet. Allservice AS, 85-91.
- Foucault, Michel. 1995. *Seksualitetens historie I. Viljen til viten*. (Overs. av Espen Schaaning.) Exil, Gjøvik.
- Foucault, Michel. 1997 [1972]. *The Archaeology of Knowledge*. (Trans. A. M. Sheridan Smith.) Routledge, London.
- Framstad, Erik & Ingunn B. Lid (red.) 1998. *Jordbrukets kulturlandskap. Forvaltning av miljøverdier*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Frykman, Jonas & Orvar Löfgren. 1994 [1979]. *Det kultiverte mennesket*. Pax Forlag, Oslo.
- Frøyen, Anne Jorunn. 2000. *Den driftige jærbonden i etterkrigstida – myte eller realitet?* Hovedoppgave, Historisk institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.

Furre, Berge. 1987. Rogaland – noko for seg. Kven var “Oftedølene”? I: Fossåskaret, E. & B. Furre (red.) *Rogalandskulturen. Mellom religion og politikk. Ei tverrfagleg vandring gjennom 120 år*. Arbeidspapirer fra Høgskolesenteret i Rogaland, nr. 77, Stavanger, 6-27.

Furre, Berge. 1990. *Soga om Lars Oftedal*. Det Norske Samlaget, Oslo.

Fylkesmannen i Rogaland. 1994. *Bruk bondevett – gjødsla rett*. Landbruksavdelinga, Stavanger.

Fylkesmannen i Rogaland. 1996. *Garden – eit vakkert innslag i bygda og ein god stad å bu?* Landbruksavdelinga, Stavanger.

Fylkesmannen i Rogaland. 1997. *Kulturlandskap i Rogalandsjordbruket*. Landbruksavdelinga, Stavanger.

Fylkesmannen i Rogaland, Rogaland Fylkeskommune, Rogaland Bondelag & Rogaland Bonde- og Småbrukarlag. 1997. *Strategi for arbeidet med jordbrukets kulturlandskap i Rogaland 1998-2000*. Stavanger.

Fylkesmannen i Rogaland, Time kommune, Klepp kommune, Gjesdal kommune, Sandnes kommune, Sola kommune, Hå kommune og Rogaland Fylkeskommune. 1998. *Aksjon Jærvassdrag, kartbok*. Bryne Offset, Bryne.

Garborg, Arne. 1980 [1904]. Knudaheibrev. I: Garborg, A. *Reiseskildringar. Kolbotnbrev. Knudaheibrev*. Verk 9, Aschehoug, Oslo, 139-304.

Garborg, Arne. 1998 [1892]. *Fred*. Aschehoug, Oslo.

Gerber, Judith. 1997. Beyond dualism – the social construction of nature and the natural and social construction of human beings. *Progress in Human Geography* 21, 1, 1-17.

Gilje, Nils. 1994. *Hans Nielsen Hauge og kapitalismens ånd*. LOS-senteret, notat 9403, Bergen.

Gjerdåker, Brynjulf. 2001. *Til odel og eige. Odels- og åsetesrettane gjennom eit millenium, med vekt på dei siste 250 åra*. NILF-rapport 2001-15, Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning, Oslo.

Gjølberg, Ole. 2000. Framtidas kulturlandskap i historisk perspektiv: Back to the 50s! *Landbruksøkonomisk Forum* 3, 29-36.

Glacken, Clarence. 1967. *Traces on the Rhodian Shore. Nature and culture in Western thought from ancient times to the end of the eighteenth century*. University of California Press, Berkeley.

Gold, Mick. 1984. A history of nature. In: Massey, D. & J. Allen (eds.) *Geography Matters! A reader*. The Open University, London, 12-33.

Gombrich, Ernst. 1969 [1959]. *Art and Illusion: A Study in the Psychology of Pictorial Representation*. Princeton University Press, Princeton.

- Graham, Brian & Cathrine Nash (eds.) 2000. *Modern Historical Geographies*. Longman, Harlow.
- Gray, John. 1999. Open spaces and dwelling places: being at home on hill farms in the Scottish borders. *American Ethnologist* 26, 2, 440-460.
- Gray, John. 2000. *At Home in the Hills. Sense of Place in the Scottish Borders*. Berghahn Books, New York & Oxford.
- Gregory, Derek. 2000a. Discourse. In: Johnston, R. J. et al. (eds.) *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 180-181.
- Gregory, Derek. 2000b. Regions and regional geography. In: Johnston, R. J. et al. (eds.) *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 687-690.
- Grimstvedt, Målfrid. 2001. Plast i jordbruket. I: Plast i det moderne Norge, *Volund* 1999-2000, Norsk Teknisk Museum, Oslo, 111-154.
- Grude, Joakim. 1970. Litt om Jæren i eldre tid. I: Rogaland Folkemuseum. *Frå bygd og by i Rogaland*. Stavanger, 100-115.
- Grude, Joakim. 1976 [1908]. *Jæderen. Kulturhistoriske Skildringer fra det 19de Aarhundrede*. 2. Del. Stabenfeldt Forlag, Stavanger.
- Gullestad, Marianne. 1986. Hverdagslivet som symbol. En fortolkning av norsk samtidskultur. *Nytt Norsk Tidsskrift* 4, 25-34.
- Gullestad, Marianne. 1989. *Kultur og hverdagsliv*. Det blå bibliotek, Universitetsforlaget, Oslo.
- Gurevich, Aaron J. 1976. Time as a problem of cultural history. In: Gardet, L. et al. *Cultures and Time. At the crossroads of cultures*. The UNESCO Press, Paris, 229-245.
- Habermas, Jürgen. 1993. *Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics*. (Trans. Ciaran Cronon) Polity, Cambridge.
- Hägerstrand, Torsten. 1995. Landscape as Overlapping Neighbourhoods. In: Benko, G. & U. Strohmayer (eds.) *Geography, History and Social Sciences*. GeoJournal Library 27, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 83-96.
- Häkli, Jouni. 2001. In the territory of knowledge: state-centered discourses and the construction of society. *Progress in Human Geography* 25, 3, 403-422.
- Hamel, Jacques, with S. Dufour & D. Fortin. 1993. *Case study methods*. Qualitative Research Methods Series 32, Sage Publications, Newbury Park, London, New Dehli.
- Hamshere, J. D. 1987. Data sources in historical geography. In: Pacione, M. (ed.) *Historical Geography: Progress and Prospect*. Croom Helm, London, 46-69.
- Hansen, Jens Schjerup. 1987. Natursyn og naturforståelse. I: Dansk Byplanlaboratorium. *Sådan ligger landet – en antologi om det åbne land*. Handy Print A/S, Skive, 156-172.

- Hanssen, Bjørg Lien. 1998. *Values, Ideology and Power Relations in Cultural Landscape Evaluations*. Dr.polit.dissertation, Department of Geography, University of Bergen, Bergen.
- Hanssen, Bjørg Lien. 2000. A critical analysis of objective criteria and methods in conflict and land-use mapping. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography* 54, 1, 22-28.
- Haraway, Donna. 1991. *Simians, cyborgs and women – the reinvention of nature*. Free Association Books, London.
- Haraway, Donna. 1996. Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. In: Agnew, J., D. N. Livingstone & A. Rogers (eds.) *Human Geography. An essential anthology*. Blackwell, Oxford & Cambridge, 108-128.
- Harley, J. B. 1988. Maps, knowledge, and power. In: Cosgrove, D. & S. Daniels (eds.) *The Iconography of Landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge University Press, Cambridge, 277-312.
- Hastrup, Kirsten. 1988. Sandhed og synlighed. I: Hastrup, K. & K. Ramløv (red.) *Feltarbejde*. Viborg, 217-225.
- Hastrup, Kirsten. 1990. *Nature and Policy in Iceland 1400-1800. An Anthropological Analysis of History and Mentality*. Clarendon Press, Oxford.
- Hillier, Jean. 1998. Paradise Proclaimed? Towards a theoretical understanding of representations of nature in land use planning decision making. *Ethics, Place and Environment* 1, 1, 77-91.
- Hobsbawm, Eric. 1983. Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, E. & T. Ranger (eds.) *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1-14.
- Holme, Randi. 1997. *Kravet om spreieareal. Tilpassingar og miljøkonsekvensar i Gløppen kommune*. Hovedoppgave, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.
- Hornbeck, David, Carville Earle & Christine M. Rodrigue. 1996. The Way We Were: Deployments (and Redeployments) of Time in Human Geography. In: Earle, C., K. Mathewson & M. Kenzer (eds.) *Concepts in Human Geography*. Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham Maryland, 33-61.
- Hoskins, W. G. 1955. *The Making of the English Landscape*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Hutton, Patrick. 1993. *History as an Art of Memory*. University of Vermont, University Press of New England, Hanover & London.
- Høyland, Svein. 1998. *Stein og stål. Utviklingstrekk av reiskapsindustrien på Jæren , og reiskapsbruken i jordbruket, frå kring 1950-1970*. Hovedoppgave, Historisk institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Ingold, Tim. 1993. The temporality of the landscape. *World Archeology* 25, 2, 152-174.

- Ingold, Tim & Terhi Kurttila. 2000. Perceiving the Environment in Finnish Lapland. *Body & Society* 6, 3-4, 183-196.
- Jackson, Peter. 2000. Rematerialising social and cultural geography. *Social and Cultural Geography* 1, 1, 9-14.
- Johansen, Steinar, Frode Kann, Geir Inge Orderud, Agnar Hegrenes & Ivar Hovland. 1999. *Norwegian Agriculture and Multifunctionality – The Peripheral Dimension*. Notat 1999:16, Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning, Oslo.
- Jones, Michael. 1977. *Finland. Daughter of the Sea*. Studies in Historical Geography, Archon Books, Dawson, Kent.
- Jones, Michael. 1981. Landskapet som ressurs. *Dugnad* 7, 1, 1-15.
- Jones, Michael. 1984. Datakilder, datainnsamling og verdisyn. I: Dale, B., M. Jones & W. Martinussen (red.) *Metode på tvers. Samfunnsvitenskapelige forskningsstrategier som kombinerer metoder og analysenivåer*. Tapir Forlag, Trondheim, 57-84.
- Jones, Michael. 1988. Jordskiftets rolle i utforming av kulturlandskapet. *Nordisk Häfte*. Nordiska Lantmäterikongressen, Tammerfors, Finland, 47-53.
- Jones, Michael. 1991. The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography* 45, 229-244.
- Jones, Michael. 1994. Economy versus ecology – challenges for agriculture in Norway in the light of some West European experiences. *Bebyggelsehistorisk Tidsskrift* 26, 43-64.
- Jones, Michael. 1996a. Forvaltning av biodiversitet og kulturlandskap. I: Langaas, A. (red.) *Innfallsvinkler på biodiversitet*. Rapport fra flerfaglig workshop 7. desember 1995. SMU-Rapport 6/96, 1-11.
- Jones, Michael. 1996b. Perceptions of udal law in Orkney and Shetland. In: Waugh, D. (ed.) *Shetland's Northern Links: Language and History*. Scottish Society for Northern Studies, Edinburgh, 186-204.
- Jones, Michael. 1998. På vei mot en mer miljøvennlig jordbrukspolitikk? I: Framstad, E. & I. B. Lid (red.) *Jordbrukets kulturlandskap. Forvaltning av miljøverdier*. Universitetsforlaget, Oslo, 192-199.
- Jones, Michael & Karoline Daugstad. 1997. Usages of the “cultural landscape” concept in Norwegian and Nordic landscape administration. *Landscape Research* 22 267-281.
- Jones, Michael & Kenneth Olwig (eds.) forthcoming. *Nordscapes. Thinking Landscape and Regional Identity on the Northern Edge of Europe*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Jøssang, Lars Gaute. 1991. Brøyttoppfinnarane i Kolheia. I: *Sjå Jæren*. Årbok for Jærmuseet. Allservice A/S, 25-43.

Kallbekken, Steffen (red.) 2002. *Delprosjekt FOLA-miljø: Betaling for fellesgoder. Forslag til endringer i miljøvirkemidlene i landbruket*. Foreløpig versjon. NILF-rapport 2002-2, Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning, Oslo.

Katz, Cindi. 1994. Playing the field: questions of fieldwork in geography. *Professional Geographer* 46, 1, 67-72.

Kielland, Alexander L. 1955 [1880]. Torvmyr. I: Kielland, A. L. *Samlede Verker*. Bind I. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 305-308.

Klepp, Ingun Grimstad. 1998. *På stier mellom natur og kultur: turgåeres opplevelser av kulturlandskapet og deres synspunkter på vern*. Acta Humaniora 24, Universitetet i Oslo, Universitetsforlaget, Oslo.

Kleppa, Knut S. 1997. *Trekk frå steingjerda si historie*. Hovudoppgåve, Institutt for landskapsplanlegging, Norges Landbrukshøgskole, Ås.

Kong, Lily. 1997. A "new" cultural geography? Debates about invention and reinvention. *Scottish Geographical Magazine* 113, 3, 177-185.

Krogh, Erling. 1994. Taus kunnskap og verdsetting av landskap. *Landbruksøkonomisk Forum* 4, 55-65.

Krogh, Erling. 1999. *Miljøforvaltning – verdier og kommunikasjon*. Upublisert manus.

Krokann, Inge. 1982 [1942] *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*. Det Norske Samlaget, Oslo. (Etterord av Tore Pryser.)

Kvale, Steinar. 1994. *Interview. En introduction til det kvalitative forskningsinterview*. Hans Reitzels Forlag, København.

Kaarhus, Randi. 1999. *Conceiving environmental problems. A comparative study of scientific knowledge construction and policy discourses in Ecuador and Norway*. NIBR's Pluss Series 6-99, Norwegian Institute for Urban and Regional Research, Oslo.

Kverneland Group. 2000. <http://www.kvernelandgroup.com>

Landbruksdepartementet. 1992a. *Statusrapport for kulturlandskapsarbeidet i Landbruksdepartementet til og med 1991*. Arealkontoret 14.5.1992, Oslo.

Landbruksdepartementet. 1992b. *Forskrift om tilskudd til Spesielle Tiltak i Jordbrukets Kulturlandskap*. Landbruksdepartementet 20.03.1992, Oslo.

Landbruksdepartementet. 1999. *Spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap med freda og verneverdige bygninger*. Forskrift av 26. februar 1999, med kommentarer. Oslo.

Landbruksdepartementet & Samferdselsdepartementet. 2001. *Norske nytelser og opplevelser*. Oslo.

Landbrukssamvirkets Felleskontor. 2001. <http://www.landbruk.no/statistikk/>

Langhelle, Svein Ivar. 1983. *Soga om Sola og Madla*. Bind III. Sola kommune.

- Langhelle, Svein Ivar. 1987. Jordbruket i utvikling. Hamskiftet tar til. I: Hovland, E. & H. E. Næss (red.) *Fra Vistehola til Ekofisk. Rogaland gjennom tidene*. Bind I. Universitetsforlaget, Oslo, 358-382.
- Langhelle, Svein Ivar. 2002. Religiøst svar på samfunnsmessige utfordringer? Det kulturelle og religiøse normskiftet i Nord-Rogaland 1820-1850. *Historisk Tidsskrift* 81, 5-25.
- Langton, John. 1988. The two traditions of geography, historical geography and the study of landscape. *Geografiska Annaler* 70B, 1, 17-25.
- Langaas, Anne. 1996. *Biodiversitet – et flerfaglig tema. Begreper, problemstillinger og litteratur*. SMU-Rapport 7/96, Senter for Miljø og Utvikling, Trondheim.
- Larsson, Bo (red.) 1994. Bondens självbild och natursyn. *Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 6, Nordiska Museet, Stockholm.
- Lassaigne, Jacques & Robert L. Delevoy. 1958. *Flemish Painting. From Bosch to Rubens*. (Trans. Stuart Gilbert.) Albert Skira Publisher, Lausanne.
- Le Goff, Jaques. 1978. Mentaliteterna, en tvetydig historia. I: Le Goff, J. & P. Nora. *Att skriva historia. Nya infallsvinklar och objekt*. (Utvalg og innledning av Birgitta Odén.) Kontrakurs. Bokförlaget PAN/Nordstedts, Stockholm, 244-262.
- Lehtinen, Ari A. 1991. Northern Natures. A study of the forest question emerging within the timber-line conflict in Finland. *Fennia* 196:1, 57-169.
- Lehtinen, Ari A. 2000. Mires as mirrors. Peatlands – hybrid landscapes of the North. *Fennia* 178:1, 125-137.
- Leiss, William. 1972. *The Domination of Nature*. Bacon Press, Boston.
- Leopold, Aldo. 1989 [1949]. *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*. (Introduction by Robert Finch.) Oxford University Press, New York & Oxford.
- Ley, David. 2000. Postmodernism. Postmodernity. In: Johnston, R. J. et al. (eds.) *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 620-623.
- Lidtveit, Aslak. 1979. *Jordbruket i Noreg, 1914-1974. Tiltak under Landbruksdepartementet*. Oslo.
- Lippard, Lucy. 1997. *The lure of the local. Senses of place in a multicentered society*. The New Press, New York.
- Livingstone, David. 1992. *The Geographical Tradition*. Blackwell, Oxford & Cambridge.
- Livingstone, David. 1995. The polity of nature: representation, virtue, strategy. *Ecumene* 2, 4, 353-376.

- Livingstone, David. 2000a. Ecology and the environment. In: Ferngren, G. B. (ed.) *The History of Science and Religion in the Western Tradition. An Encyclopedia*. Garland Reference Library of the Humanities (vol. 1833). Garland Publishing, Inc. New York & London, 429-434.
- Livingstone, David. 2000b. Environmental determinism. In: Johnston, R. J. et al. (eds.) *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA , 212-215.
- Lowe, Philip, Judy Clark, Susanne Seymour & Neil Ward. 1997. *Moralizing the Environment. Countryside change, farming and pollution*. UCL Press, London.
- Lowenthal, David. 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Lowenthal, David. 1999. From landscapes of the future to landscapes of the past. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography* 53, 2-3, 139-144.
- Lowenthal, David. 2000a. *George Perkins Marsh: Prophet of Conservation*. University of Seattle Press, Seattle.
- Lowenthal, David. 2000b. Nature and morality from George Perkins Marsh to the millennium. *Journal of Historical Geography* 26, 1, 3-23.
- Lowenthal, David. 2001. Making a pet of nature. In: Adams, P., S. Hoelscher & K. Till (eds.) *Textures of Place. Exploring Human Geographies*. University of Minnesota Press, Minneapolis & London, 84-92.
- Löfgren, Orvar. 1986. På jakt efter den borgerlige kulturen. I: Kvium, C. & B. Wåhlin (red.) *Mentalitetsförändringar. Studier i historisk metode* 14, 106-123.
- Løwold, Oluf A. 1888. *Fra Jæderen. Gammelt og Nyt*. Stavanger.
- McHenry, Helen. 1997. Wild flowers in the wrong fields are weeds! Examining farmers' constructions of conservation. *Environment and Planning A* 29, 1039-1053.
- MacIntyre, Alisdair. 1967. *A Short History of Ethics*. Routledge & Kegan Paul, London.
- McManus, Phil. 2000. Ecology. In: Johnston, R. J. et al. (eds.) *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 193-195.
- Macnaghten, Phil & John Urry. 1998. *Contested Natures*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Dehli.
- Marsh, George Perkins. 1965 [1864] *Man and Nature; or, Physical Geography as Modified by Human Action*, reprint. Lowenthal, D. (ed.) Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Mathewson, Kent. 1996. High/Low, Back/Center: Culture's Stages in Human Geography. In: Earle, C., K. Mathewson & M. Kenzer (eds.) *Concepts in Human Geography*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, Maryland, 97-125.
- Matless, David. 1994. Moral geographies in Broadland. *Ecumene* 1, 2, 27-56.

- Matless, David. 1995. 'The art of right living'. Landscape and citizenship, 1918-39. In: Pile, S. & N. Thrift (eds.) *Mapping the Subject. Geographies of cultural transformation*. Routledge, London, 93-122.
- Matless, David. 1997. Moral Geographies of English Landscape. *Landscape Research* 22, 2, 141-155.
- Matless, David. 2000a. Moral Geographies. In: Johnston, R. J. *et al.* (eds.) *Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 522-524.
- Matless, David. 2000b. Moral Order. In: Johnston, R. J. *et al.* (eds.) *Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 524-525.
- Matless, David. 2000c. Moral Landscapes. In: Johnston, R. J. *et al.* (eds.) *Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 524.
- Meinig, Donald W. 1979 (ed.) *The Interpretation of Ordinary Landscapes. Geographical Essays*. Oxford University Press, New York & Oxford.
- Merchant, Carolyn. 1980. *The death of nature: women, ecology and the scientific revolution*. Harper & Row, New York.
- Merriam-Webster. 1986. *Webster's Third New International Dictionary*. Encyclopædia Britannica, Inc., Made in the USA.
- Merriam-Webster. 1995. *Merriam Webster Online*.
- Merriam-Webster. 1996. *Collegiate Dictionary*. 10th ed. Springfield, MA.
- Meyer, John M. 1999. Interpreting nature and politics in the history of Western thought: The environmentalist challenge. *Environmental Politics* 8, 2, 1-23.
- Miljøstatus i Rogaland. 1998a. *Vern og bruk av biologisk mangfold*. <http://www.fylkesmannen-rog.no/miljostatus/vern.html>
- Miljøstatus i Rogaland. 1998b. *Kulturminne og kulturmiljø*. <http://www.fylkesmannen-rog.no/miljostatus/kulturminne.html>
- Miljøstatus i Rogaland. 2002. *Kulturminne og kulturmiljø*. http://www.miljostatus.no/fylker/MVARO/tema/kulturminner_og_kulturmiljoer/index.htm
- Mitchell, Don. 2000. *Cultural Geography. A Critical Introduction*. Blackwell Publishers, Oxford, UK.
- Muir, Richard. 1998. Landscape: a wasted legacy? *Area* 30.3, 263-271.
- Mullings, Beverley. 1999. Insider or outsider, both or neither: some dilemmas of interviewing in a cross-cultural setting. *Geoforum* 30, 337-350.

- Murdoch, Jonathan. 1997. Inhuman/nonhuman/human: actor-network theory and the prospects for a nondualistic and symmetrical perspective on nature and society. *Environment and Planning D: Society and Space* 15, 731-756.
- Myerson, George & Yvonne Rydin. 1996. *The Language of Environment. A new rhetoric*. UCL Press, London.
- Måseidvåg, Torunn. 2001. *Rapport frå registrering av jærhus i kommunane Randaberg, Stavanger, Sola, Sandnes, Klepp, Time, Gjesdal, Hå*. Rogaland Fylkeskommune, Randaberg kommune, Stavanger kommune, Sola kommune, Sandnes kommune, Klepp kommune, Time kommune, Gjesdal kommune, Hå kommune.
- Nagel, Tomas. 1986. *The View from Nowhere*. Oxford University Press, Oxford.
- Nash, Cathrine. 1996. Reclaiming vision: looking at landscape and the body. *Gender, Place and Culture* 3, 149-170.
- Nash, Cathrine & Brian Graham. 2000. Introduction. The making of modern historical geographies. In: Graham, B. & C. Nash (eds.) *Modern Historical Geographies*. Prentice Hall, Harlow, 1-9.
- Nash, Roderick. 1989. *The Rights of Nature: A history of environmental ethics*. University of Wisconsin Press, Madison.
- Nast, Heidi. 1994. Opening Remarks on "Women in the Field". *Professional Geographer* 46, 1, 54-66.
- Nast, Heidi & Steve Pile (eds.) 1998. *Places through the body*. Routledge, London & New York.
- Nenseth, Vibeke. 1996. *Kunnskap og miljøvern. En undersøkelse av kunnskapspraksis og problemløsninger i miljøforvaltningen*. Rapport 1996:10. Norsk Institutt for By- og Regionforskning, Oslo.
- Nerbøvik, Jostein. 1986. *Norsk historie 1870-1905*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Nordisk Ministerråd. 1987. *Natur- og kulturlandskapet i arealplanleggingen. 2: Forvaltning av ressurser og verdier*. Nordisk Ministerråd, Miljørapport, 3.
- Norges Bondelag. 1990. *Dyreliv i jordbrukslandskapet – med gode råd for å fremme eit variert dyreliv*. Oslo.
- Norges Bondelag. 1995a. *Miljø- og ressursplan i landbruket*. Landbruksforlaget, Oslo.
- Norges Bondelag. 1995b. *Mellom vern og utnytting*. Landbruksforlaget, Oslo.
- Norges Bondelag. 1998. *Våtmarker i kulturlandskapet*. Oslo.
- Norges Bondelag. 1999. *De eldste sporene i jordbrukslandskapet*. Oslo.
- Norges Offentlige Utredninger. 1991. *Norsk landbrukspolitik. utfordringer, mål og virkemidler*. Hovedinnstilling. NOU 1991:2B. Statens Forvaltningstjeneste, Oslo.

Norsk Landbruk. 1938, 19, 268-269.

Obrestad, Tor. 1991. *Arne Garborg: Ein biografi*. Gyldendal, Oslo.

Obrestad, Tor. 1996. *Sannhetens pris. Alexander Kielland. En beretning*. J. W. Cappelens Forlag AS, Oslo.

Okely, Judith. 2001. Visualism and landscape: looking and seeing in Normandy. *Ethnos* 66:1, 99-120.

Olsson, Gunilla A. & Katrina Rønningen. 1999. Miljøverdier i jordbrukets kulturlandskap i Norge. *Landbruksøkonomisk Forum* 4, 27-38.

Olwig, Kenneth R. 1980. Historical geography and the society/nature 'problematic': the perspective of J. F. Schouw, G. P. Marsh and E. Reclus. *Journal of Historical Geography* 6, 1, 29-45.

Olwig, Kenneth R. 1981. Literature and 'reality': the transformation of the Jutland heath. In: Pocock, D. C. D. (ed.) *Humanistic Geography and Literature. Essays in the experience of place*. Croom Helm, London, 47-65.

Olwig, Kenneth R. 1984. *Nature's Ideological Landscape. A Literary and Geographic Perspective on its Development and Preservation on Denmark's Jutland Heath*. George Allen & Unwin, London.

Olwig, Kenneth. 1992. Den europeiska nationens nordiska natur. I: Karlsson, S. (red.) *Frihetens källa. Nordens betydelse för Europa*. Nordiska Rådet, Stockholm, 158-182.

Olwig, Kenneth R. 1996a. Recovering the substantive nature of landscape. *Annals of the Association of American Geographers* 86, 4, 630-653.

Olwig, Kenneth. 1996b. Nature – Mapping the ghostly traces of a concept. In: Earle, C., K. Mathewson & M. Kenzer (eds.) *Concepts in Human Geography*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, Maryland, 63-96.

Olwig, Kenneth R. 1997. The "Natural" landscape and Agricultural Values. I: Brendalsmo, J., M. Jones, K. R. Olwig & M. Widgren. *Landskapet som historie*. NIKU Temahefte 4, Norsk Institutt for Kulturminneforskning, Oslo, 24-31.

Olwig, Kenneth R. 2000. The Place Ecology of Landscape. In: Skärbeck, E. *et al. Planering för Landskap*. Stad & Land 166, Movium, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp, 37-55.

Olwig, Kenneth R. 2001. Landscape as a Contested Topos of Place, Community and Self. In: Adams, P., S. Hoelscher & K. Till (eds.) *Textures of Place. Exploring humanist geographies*. University of Minnesota Press, Minneapolis & London, 95-117.

Olwig, Kenneth R. 2002. *Landscape, Nature, and the Body Politic. From Britain's Renaissance to America's New World*. The University of Wisconsin Press, Madison.

Pepper, David. 1996. *Modern environmentalism. An introduction*. Routledge, London & New York.

Philo, Chris. 2000. More words, more worlds. Reflections on the 'cultural turn' and human geography. In: Cook, I. *et al.* (eds.) *Cultural Turns/Geographical Turns*. Prentice Hall, Pearson Education, Harlow, 26-53.

Plumwood, Val. 1993. *Feminism and the Mastery of Nature*. Routledge, London.

Porsmose, Erland. 1994. Bonden og territoriet igennem tiden – en skidse. I: Tonboe, J. (red.) *Territorialitet. Rumlig, historiske og kulturelle perspektiver*. Odense Universitetsforlag, Odense, 81-96.

Porteous, J. Douglas. 1996. *Environmental Aesthetics. Ideas, politics and planning*. Routledge, London & New York.

Prince, Hugh. 1988. Art and agrarian change, 1710-1815. In: Cosgrove, D. & S. Daniels (eds.) *The Iconography of Landscape: essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge University Press, Cambridge, 98-118.

Proctor, James D. 1998a. The social construction of nature: Relativist accusations, pragmatist and critical realist responses. *Annals of the Association of American Geographers* 88, 3, 352-376.

Proctor, James D. 1998b. Ethics in geography: giving moral form to the geographical imagination. *Area* 30.1, 8-18.

Proctor, James D. 1999. Introduction. Overlapping terrains. In: Proctor, J. D. & D. M. Smith (eds.) *Geography and Ethics. Journeys in a moral terrain*. Routledge, London & New York, 1-16.

Pryser, Tore. 1982. Etterord. I: Krokann, I. [1942] *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*. Det Norske Samlaget, Oslo, 120-143.

Ree, Hjørdis. 1992. *Landbrukspolitik og kulturlandskap. Landbrukspolitikens betydning for jordbrukslandskapets utvikling på Jæren og Romerike*. Hovedoppgave i geografi, Universitetet i Trondheim, Trondheim.

Repstad, Pål. 1993. *Mellom nærhet og distanse*. Universitetsforlagets Metodebibliotek, Oslo.

Rogaland Fylkeskommune. 2001. *Fylkesdelplan for langsiktig byutvikling på Jæren*. Stavanger.

Rose, Gillian. 1993. *Feminism and Geography. The limits of geographical knowledge*. Polity Press, Cambridge.

Rose, Gillian. 1997. Situating knowledges: positionality, reflexivities and other tactics. *Progress in Human Geography* 21, 3, 305-320.

Rose, Gillian. 2000. Vision and visibility. In: Johnston, R. J. *et al.* (eds.) *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 892-893.

Rose, Gillian. 2001. *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. Sage Publications, London.

- Rowntree, Lester B. 1996. The cultural landscape concept in American human geography. In: Earle, C., K. Mathewson & M. Kenzer (eds.) *Concepts in Human Geography*. Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, Maryland, 127-159.
- Russell, Colin A. 2000. Views of nature. In: Ferngren, G. B. (ed.) *The History of Science and Religion in the Western Tradition. An Encyclopedia*. Garland Reference Library of the Humanities (vol. 1833). Garland Publishing, Inc. New York & London, 38-44.
- Rustad, Mona. 2000. *Landbrukets kulturlandskap – børs eller katedral? Konkurrerende syn på kulturminners menings- og verdiinnhold*. Hovedoppgave, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.
- Rysstad, Sigurd. 1988. *Agrar struktur og økonomisk utvikling. Strukturelle endringer og deres betydning for landbrukets økonomiske utvikling. Eksempler fra norsk agrarhistorie – 17. til 20. århundre*. Dr.scient.avhandling, Institutt for landbruksøkonomi og Institutt for jordskifte og arealplanlegging, Norges Landbrukshøgskole, Ås.
- Rysstad, Sigurd. 2000. Ærverdige tradisjoner? Om odels-, åsetes- og konsesjonslovgivninga. *Landbruksøkonomisk Forum* 3, 5-17.
- Rønneseth, Ottar. 1974. "Gard" und Einfriedigung: Entwicklungsphasen der Agrarlandschaft Jærens. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, nr. 29, Stockholm.
- Rønneseth, Ottar. 1978. Den jærske garden. Framvekst, vidareutvikling og oppløysing. I: Lye, K. A. (red.) *Jærboka. Kulturhistoria*. Bind III, Norsk Oikos AS, 99-124.
- Rønneseth, Ottar. 2001. *Gard og gjerde. Faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap*. Erling Sjalgsønselskapet, Hafrsfjord.
- Rønningen, Katrina. 1994. *Multifunctional agriculture in Europe's playground? Policies and measures for the cultural landscape. The greening of land use planning and agricultural policies in Switzerland*. Department of Geography, University of Trondheim, Trondheim.
- Rønningen, Katrina. 1999. *Agricultural policies and countryside management. A comparative European study*. Dr.polit.thesis, Department of Geography, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.
- Sack, Robert D. 1986. *Human Territoriality. Its theory and history*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Sack, Robert D. 1989. *The Nature, in Light of the Present*. In: Entrikin, J.N. & S. Brunn (eds.) *Reflections on Richard Hartshorne's The Nature of Geography*. Occasional Publications of the AAG, Washington DC, 141-162.
- Sack, Robert D. 1990. The Realm of Meaning: The Inadequacy of Human-Nature Theory and the View of Mass Consumption. In: Turner, B. L., C. Clark, R. Kates, J. Richards, J. Mathews & W. Meyer (eds.) *The Earth as Transformed by Human Action. Global and Regional Changes in the Biosphere over the Past 300 Years*. Cambridge University Press, New York, 659-671.

- Sack, Robert D. 1997. *Homo Geographicus. A framework for action, awareness and moral concern*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore & London.
- Sack, Robert D. 2001. The geographic problematic: moral issues. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography* 55, 3, 117-125.
- Saltzman, Katarina. 2001. *Inget landskap är en ö*. Nordic Academic Press, Lund.
- Sauer, Carl. 1925. *The Morphology of Landscape*. University of California Publications in Geography 2, 2, 19-54.
- Schein, Richard. 1997. The place of landscape: a conceptual framework for interpreting an American scene. *Annals of the Association of American Geographers* 87, 660-680.
- Scott, James C. 1998. *Seeing Like a State. How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press, New Haven & London.
- Selvik, Kristin. 1999. *Biologisk mangfold og moderne skogbruk. En analyse av begrepet biologisk mangfold og dets betydning innenfor norsk skogforvaltning*. Hovedoppgave, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.
- Setten, Gunhild. 1999. Den 'nye' kulturgeografiens landskapsbegrep. *Nordisk Samhällsgeografisk Tidsskrift* 29, 55-71.
- Setten, Gunhild. 2000. Gendered Landscapes: The relevance of a gendered nature-culture dualism in Norwegian farming practices. In: Szczygiel, B., J. Carubia & L. Dowler (eds.) *Gendered Landscapes. An Interdisciplinary Exploration of Past Space and Place*. Center for Studies in Landscape History, The Pennsylvania State University, Penn State, 149-156.
- Setten, Gunhild. 2001a. Landskapet: Fetisj, erindringselement eller realitet? *Nordisk Samhällsgeografisk Tidsskrift* 32, 67-79.
- Setten, Gunhild. 2001b. Farmers, Planners and the Moral Message of Landscape and Nature. *Ethics, Place and Environment* 4, 3, 220-225.
- Setten, Gunhild. Forthcoming. The *habitus*, the rule and the moral landscape. *Cultural Geographies*.
- Sevatdal, Hans. 1980. Klyngetun og utflytting. *Fortidsvern* 2, 7-10.
- Sevatdal, Hans. 1986. Arealbruk, eideomsforhold og jordskifte. I: Olsen, A. & A. Selfors (red.) *Fysisk planlegging*. Fagskoleforlaget, Oslo, 147-160.
- Sevatdal, Hans. 1991. Jordfelleskap og klyngetun. *Jord og gjerning*. Årbok for Norsk Landbruksmuseum, Ås, 54-65.
- Sevatdal, Hans. 1997. Kulturlandskap og jordskifte. I: Geelmuyden, A. K., D. Rogstad, H. Sevatdal & P. K. Sky. *Kulturlandskap, Eideomsforhold og Planlegging*. Institutt for landskapsplanlegging, Norges Landbrukshøgskole, Ås, 6-33.

- Seymour, Susanne. 2000. Historical geographies of landscape. In: Graham, B. & C. Nash (eds.) *Modern Historical Geographies*. Prentice Hall, Harlow, 193-217.
- Shoard, Marion. 1980. *The Theft of the Countryside*. Temple Smith, London.
- Simonsen, Kirsten. 2000. Editorial: The body as battlefield. *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 25, 7-9.
- Skage, Olav R. 1967. *Landsbygd i utvikling. Ei gransking av landskapsutviklinga i Klepp kommune på Jæren etter 1800*. By- og regionforskningen, rapport 5, Oslo.
- Sletten, Vegard. 1943. *Fram stig Rogaland*. Stabenfeldt, Stavanger.
- Smith, David M. 1997. Geography and ethics: a moral turn? *Progress in Human Geography* 21, 4, 583-590.
- Smith, David M. 1999. Conclusion. Towards a context-sensitive ethics. In: Proctor, J. & D. Smith (eds.) *Geography and Ethics. Journeys in a moral terrain*. Routledge, London and New York, 275-290.
- Smith, David M. 2000. *Moral Geographies. Ethics in a world of difference*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Smith, David M. 2001. Geography and ethics: progress, or more of the same? *Progress in Human Geography* 25, 2, 261-268.
- Smith, Jonathan M. 1996. Geographical Rhetoric. Modes and Tropes of Appeal. *Annals of the Association of American Geographers* 86, 1, 1-20.
- Smith, Neil. 1984. *Uneven Development. Nature, Capital and the Production of Space*. Blackwell, Oxford, New York.
- Smith, Neil. 1989. Geography as Museum: Private History and Conservative Idealism in *The Nature of Geography*. In: Entrikin, J. N. & S. D. Brunn (eds.) *Reflections on Richard Hartshorne's The Nature of Geography*. Occasional Publications of the Association of American Geographers. Washington, 91-120.
- Smith, Neil & Phil O'Keefe. 1996. Geography, Marx and the concept of nature. In: Agnew, J., D. Livingstone & A. Rogers (eds.) *Human Geography. An essential anthology*. Blackwell, Oxford, 282-295.
- Sobel, Dava & William Andrewes. 1998. *The Illustrated Longitude*. Fourth Estate, London.
- Statens fagtjeneste for landbruket. 1990a. *Flerbruk. Norsk jordbruk mer enn mat*. Ås.
- Statens fagtjeneste for landbruket. 1990b. *Skjøtsel av kulturlandskap. Praktisk veileder*. Ås.
- Statens fagtjeneste for landbruket. 1990c. *Gårdsmiljø. Tilpassing av gammelt og nytt*. Ås.

Statens Landbruksforvaltning. Foreløpig utgave. *Miljøplan, jordbruk og hagebruk*. Trinn 2. Oslo.

Stavanger Aftenblad. 25.4.1995. Statsstøttet vandalisme på Varhaug.

Stavanger Aftenblad. 18.3.1999. Slår hull på myten om jærbonden.

Stenseke, Marie. 1997. *Bonden och landskapet. Ägares och brukares relationer till markerna och fötsetningarna för en uthållig markanvändning*. Lund University Press, Lund.

Stigen, Anfinn. 1986. *Tenkningens historie*. Bind 1. 3. opplag. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.

Stortingsmelding nr. 64. 1963-64. *Om jordbrukspolitikken*. Landbruksdepartementet, Oslo.

Stortingsmelding nr. 14. 1976-77. *Om landbrukspolitikken*. Landbruksdepartementet, Oslo.

Stortingsmelding nr. 13. 1992-93. *Om FN-konferansen om miljø og utvikling i Rio de Janeiro*. Miljøverndepartementet, Oslo.

Stortingsmelding nr. 19. 1999-2000. *Om norsk landbruk og matproduksjon*. Det Kongelige Landbruksdepartement, Oslo.

Stortingsproposisjon nr. 8. 1992-93. *Landbruk i utvikling*. Landbruksdepartementet, Oslo.

Strumse, Einar & Jørund Aasetre. 1994. Preferanser for jord- og skogbrukslandskaper. I: Direktoratet for Naturforvaltning. *Friluftsliv, effekter og goder. Referat fra forskningskonferanse*. DN-notat 1994-7, Trondheim, 192-208.

Strömberg, Lars. 1994. Lantbrukarens syn på natur och kulturmiljö. I: Larsson, B. (red.) Bondens självbild och natursyn. *Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria* 6, Nordiska Museet, Stockholm, 95-102.

Sundt, Eilert. 1976 [1862]. *Om bygnings-skikken på landet i Norge*. Verker i utvalg, 6. Gyldendal, Oslo.

Sødal, Dag Petter & Arild Vatn. 1990. *Landbrukspolitik og miljø*, Del I. Landbruksforlaget, Oslo, 13-86.

Sømme, Axel. 1936. *Jæren, Egersund og Sørlandsbanen. En trafikk-geografisk undersøkelse*. H. Aschehoug & Co., Oslo.

Sørby, Hild. 1983. *Jærmaleriet: fra landskap til visjon*. Universitetsforlaget, Oslo.

Sørby, Hild. 1997. *Nicolai Ulfsten*. Messel Forlag AS, Oslo.

Sörlin, Sverker. 1991. *Naturkontraktet. Om naturumgängets idéhistoria*. Carlssons Bokförlag, Stockholm.

- Teather, Elizabeth Kenworthy (ed.) 1999. *Embodied Geographies. Spaces, bodies and rites of passage*. Routledge, London & New York.
- Terjesen, Marianne. 1999. *Kitty Kielland: et portrett*. Gyldendal, Oslo.
- Thompson, E. P. 1993. *Customs in Common*. Penguin, London.
- Thorsen, Liv Emma. 1993. *Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne 1920-1985*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Thrift, Nigel. 2000a. Habitus. In: Johnston *et al.* (eds.) *The Dictionary of Human Geography*. 4th ed. Blackwell, Malden, MA, 329.
- Thrift, Nigel. 2000b. Still life in nearly present time: the object of nature. *Body & Society* 6, 4-3, 34-57.
- Thu, Ragnhild. 1996. *Vår nye bondekultur – når det moderne vert tradisjon. Ein etnologisk studie frå Jæren*. Hovedoppgave i etnologi, Institutt for kulturstudier og kunsthistorie, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Time, Einar K. 1993. Heradsagronomen. Ein trufast tenar i norsk jordbruk gjennom 75 år. I: *Sjå Jæren*. Årbok for Jærmuseet. Allservice A/S, 51-59.
- Tsouvalis, Judith, Susanne Seymour & Charles Watkins. 2000. Exploring knowledge-cultures: precision farming, yield mapping, and the expert-farmer interface. *Environment and Planning A* 32, 909-924.
- Tuan, Yi-Fu. 1970. Our treatment of the environment in ideal and actuality. *American Scientist* 58, 244-249.
- Tuan, Yi-Fu. 1974. *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes and values*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Tuan, Yi-Fu. 1986. *The Good Life*. The University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin.
- Tuan, Yi-Fu. 1989. *Morality and Imagination: Paradoxes of Progress*. The University of Wisconsin Press, Madison, WI.
- Tuan, Yi-Fu. 1993. *Passing Strange and Wonderful. Aesthetics, Nature, and Culture*. Island Press, Shearwater Books, Washington D.C. & Covelo, California.
- Tveite, Stein. 1975. *Norsk landbrukshistorie 1750-1914*. Utvalgte emner. Norges Landbrukshøgskole, Ås.
- Tveite, Stein. 1982. Den driftige jærbo - myte eller realitet? *Stavanger Museums Årbok*, 92. årg. Gjøstein, Stavanger, 45-51.
- Valen-Sendstad, Fartein. 1964. *Norske Landbruksredskaper. 1800-1850-årene*. De Sandvigske Samlinger, Lillehammer.

- Vatn, Arild. 1984. *Teknologi og politikk. Om framveksten av viktige styringstiltak i norsk jordbruk 1920-1980*. Landbruksforlaget, Oslo.
- Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. 1987. *Vår felles framtid*. Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Widerberg, Karin. 2001. *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Widgren, Mats. 1997. Landskap eller objekt: Kring kulturminnevårdens problem att hantera landskapets historia. I: Brendalmo, J., M. Jones, K. Olwig & M. Widgren. *Landskapet som historie*. Temahefte 4, Norsk Institutt for Kulturminneforskning, Oslo, 5-16.
- Williams, Michael. 1989. Historical geography and the concept of landscape. *Journal of Historical Geography* 15, 1, 92-104.
- Williams, Michael. 1994. The relations of environmental history and historical geography. *Journal of Historical Geography* 20, 1, 3-21.
- Williams, Michael. 1998. The ambiguity of nature. *Antipode* 30, 1, 26-35.
- Williams, Raymond. 1967. Literature and Rural Society. *The Listener*, 16.11.1967, 630-632.
- Williams, Raymond. 1973. *The Country and the City*. Cambridge University Press, New York.
- Williams, Raymond. 1980. *Problems of materialism and culture*. Verso, London.
- Williams, Raymond. 1988 [1976]. *Keywords. A vocabulary of culture and society*. Fontana Press, London.
- Williamson, Tom. 1995. *Polite Landscapes. Gardens and society in eighteenth-century England*. Sutton Publishing, Phoenix Mill.
- Witoszek, Nina. 1998. *Norske naturmytologier. Fra Edda til økofilosofi*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Wollan, Gjermund. 1999. *Kultur, turisme og samfunn. Kultur som romlig produksjonsfaktor i det post-tradisjonelle samfunn. Om grunnlaget for heritage-turismens framvekst*. Dr.philos.avhandling, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.
- Wood, Denis. 1992. *The Power of Maps*. The Guilford Press, New York & London. With John Fels.
- Worster, Donald. 1977. *Nature's Economy. A History of Ecological Ideas*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Aareskjold, Solveig. 2001. *Garborg som bortkomen fader*. Kronikk i Dagbladet 26.5.2001.

Aasetre, Jørund. 2000. *Holdninger og kultur i norsk naturforvaltning*. Dr.polit.avhandling, Geografisk institutt, NTNU, Trondheim.

Muntlige kilder:

Forsell, Leif. Daværende assisterende generalsekretær i Norges Bondelag. (Intervjuet 15.10.1999.)

Grue, Per Harald. Departementsråd i Landbruksdepartementet. (Intervjuet 14.10.1999).

Paulsen, Geir. Ringleder i Jæren forsøksring. (Intervjuet 30.6.2000).

Uformelle samtaler med ansatte ved landbrukskontorene i Klepp og Hå. (Februar og mars 1999).

30 bønder i kommunene Hå, Klepp og Time, Jæren. (Intervjuet februar og mars 1999).

English summary

The summary is based on the following article:

Setten, Gunhild. 2001. Farmers, planners and the moral message of landscape and nature. *Ethics, Place and Environment* 4, 3, 220-225.

Introduction

A culture-nature relationship can be considered on two different levels. First, there is physical nature, but all we know about this nature is culturally shaped and socially constructed. Second, different people and groups know and conceptualise nature differently because we have differing interests and approaches. Shaping cultural meanings of nature tends to produce powerful moral judgements as to who is 'right' or who is 'wrong', 'good' or 'bad', 'natural' or 'unnatural'.

The word 'moral' is related to custom (see e.g. Proctor 1999), and morals can be said to derive, to some extent, from custom. Custom is inscribed in the land (Thompson 1993), it is the unspoken part of practice present at any time, and is the core of landscape conceived as territory, in which territory is the material manifestation of a polity and its body of custom (Olwig 1996). In this sense of landscape nature is implicated in terms of an evolving process. The notion of nature as process was, during the Renaissance, transformed into an understanding of landscape as a visual phenomenon. The scenic conception of landscape involves a particular approach to framing space and positioning the viewer, which tends to distance the viewer from other modes of sensory experience. Landscape, as a visual phenomenon has tended to downplay the importance of landscape as custom and lived experience.

The thesis aims to illuminate a dialogue between some farmers and a planning apparatus over the moral relevance of both ways of perceiving landscapes – as scenery or as people's territorial practices. The thesis is based on a study of farmers in the Jæren district on the south-western coast of Norway. The aim is to illustrate how perceptions of landscape and nature influence understandings of moral issues prevalent in Norwegian agriculture today.

The Jæren landscape

Jæren was until the second half of the 19th century a hidden landscape, known more or less only to local farmers who for centuries had led a rather poor life working the land. In the 1880s and 1890s the area was 'discovered' by outsiders and it was the opening of the railway-line in 1878 that served as a major precondition for the increasing awareness of Jæren. Already then the cultural elite expressed their concern over the negative changes of landscape and nature caused by the industrial and, more specifically, agricultural revolutions. Even so, for 100 years to come, this area served as

more or less a national model in terms of advances within the agricultural sector. In the early 1900s the intensive cultivation of land was unusual by Norwegian standards (Tveite 1982:46). In order to prevent an increasing number of people from emigrating to America, intensive draining of lakes and bogs in order to gain more agricultural land was initiated. The use of artificial fertilisers and fodder concentrates increased. A modern dairy industry developed. The increase in improved pasture was highest in Jæren compared with the rest of the country. Entrepreneurship has since been one of the main characteristics of the people in the area, especially regarding developing technical and mechanical tools for improving agricultural production. Indeed the company Kverneland, which started out as a local smithy 150 years ago, is today the world's largest producer and distributor of agricultural implements (Kverneland Group 2000). In short, the forces that 100 years ago cleared the way for intensive land-use have played a crucial role throughout the 20th century.

With agricultural advances, the farmers faced serious environmental problems, raised as public issues for the first time in the mid-1970s. In other words, what kind of agriculture was deemed 'natural' was changing. The environmental downsides of a prosperous agriculture have been subject to increasing awareness over the last 25 years, and are now an integrated part of Norwegian agricultural policies in general. Even so, the farming community is still very much dominated by an 'improving' attitude towards nature and landscape. For many of the farmers, the present landscape is, for the time being, the happy conclusion of a struggle of improvement and consequently transformation. Entrepreneurship and modern progress can, however, only to a limited extent explain why the farmers have to such an extent found it 'natural' to alter the land. There is a need to investigate in more detail how they find moral justifications for their practices based on their knowledge of the land.

Some Jæren farmers, landscape and nature

Farmers' basic knowledge about nature and landscape are gained through a constant engagement with the land through their agricultural practices.¹ Through investigations

---

¹ In this context it is important to bear in mind the structure of landownership in Norway, institutionalised through the allodial privilege and incorporated into the agricultural policy, when considering the farmers' constructions of landscape and nature. The allodial system or privilege has roots as far back as the 11th century. The system's aim is to secure that agricultural property over a certain size remains within families who own land. The system prevents land from going to the free market. Land is subject to certain rights held within a family. The system was a privilege of the oldest son. The law was, however, altered in 1974, giving allodial privilege to the oldest child, thus also including daughters. The new law included everyone born after January 1st

of farmers' practices one gets to know how they find justifications for their conduct. Consequently, we also get to know how moral dimensions are expressed through practices.

The qualitative interviews with the farmers started out with a *befaring*, i.e. a tour of the farm. I asked her/him/them to show me how, to their knowledge, the landscape had been changed, who had undertaken the changes, why these changes had taken place, how they themselves perceived them, and whether they perceived parts of the farmland as more 'natural' than other parts.

During the walks, they expressed a relationship to the land at two different levels, both of which are constructed around being *close* to the land. First, most farmers showed a detailed memory of months and years of physical alterations of the farmland. Second, as a backdrop to remembering specific months and years, they express a long-term 'memory' of the practices shaping the land. They do this by referring to the practices of both living and dead ancestors, drawing on stories they have been told, which they cannot 'remember' literally speaking, and experiences of which they have a direct memory and bodily experience. They are embodying past practices, both their own practices and their ancestors' practices, and they are more or less constantly measuring their own strategies against strategies made by other family members and other farmers in the local community.

The second part of the interviews comprised a more traditional in-depth interview approach. The farmers were asked to explain their perceptions of the concepts of landscape and nature, environment, ecology, bio-diversity and aesthetics. These concepts were chosen because they are central to the academic debate on culture and nature, and they appear to be crucial among planners and administrators seeking to operationalise a nature-culture relationship. The concepts are also a fundamental part of farming at present.

The farmers negotiate the concepts to make them fit their constructions of farming. Consequently, the concepts are relative and relational, they are morally laden and they are 'on the move'. This very much contests that nature and landscape, and the concepts associated with them, have a universal valence. For example, most of the

---

1965. Today, about 90% of the farmland is within this system. A landowner who has bought the farm will after 20 years of land-ownership gain this right. There is, however, some confusion between allodial rights and *åsetesretten*, which is the right of the eldest to take over the farm intact. Allodial rights in the Norwegian context are a form of ownership whereby members of a family have the right to redeem (repurchase) a farm if it is sold outside the family, since 1974 within 2 years of the sale. *Åsetesrett* concerns inheritance rights, and gives the first in line (i.e. male before 1974, since then male and female) the right to inherit the farm intact in payment to the other heirs. It is thus a modified form of primogeniture. (See Jones 1996.)

farmers see external influence, particularly regulations affecting production, mainly as a threat to a continuous narrative, which has been carefully built up through generations of farmers. When a new scheme or grant is introduced, the farmer's way of remembering and knowing is being questioned and doubted. In other words, their family and communal history 'packed' with moral judgements are being challenged by alternative moral judgements, based on quite different principles. As a response to such a threat, they question what is being 'forced upon' them, and so begins a process of negotiation regarding their practices and their perceptions of good farming.

A contrast to how the farmers engage with and know nature is found among planners and administrators.

Bureaucratic landscape and nature

Bureaucratic knowledge can be characterised as objectified, neutralised and distanced (see e.g. Scott 1998), and a scenic view on nature and landscape can be said to dominate the planning apparatus. In short, this means that, very much in contrast to the farmers:

The surveyor's [planners] job ... is to take instrumental measurements from a considerable number of places, and to combine these data to produce a single picture which is *independent* of any point of observation (Ingold, 1993:154-155, italics in original).

The farmers' ongoing four-dimensional engagement with the land, i.e. their practices as farmers, is erased by the planners' two-dimensional approach to landscape. It should hence be clear that farmers and planners interact with nature and landscape in very different ways. This point can be illustrated by looking briefly at Hanssen's (1998) findings from a study of a nation-wide project on landscape evaluation in Norway (*Valuable cultural landscapes in Norway*), run by the Ministry of the Environment (MoE). She found that "human impact was always looked upon as negative and disturbing to the traditional landscapes of preference" (ibid.:267). Hanssen holds that a (natural) scientific hegemony within the planning bureaucracy makes it "often problematical to consider other aspects of landscape values which have quite different approaches" (ibid.:265). Even though the preferred landscapes are the result of human activity, planners erased the actual shaping of the land by taking a scenic stand in the project. This brings me to one of Ingold's (1993:162) crucial points: "the landscape is never complete" because the activities that comprise the landscape are unending. In the MoE project, there is a preference for cultural landscapes frozen at some point in the

1950's. This suggests that the time dimension is crucial to fully understand two such differing approaches to nature. Farmers know nature through an ongoing embodied engagement with the land. Their knowledge of nature and the land is hence the result of their environmental practice throughout a day, a week, a year or a lifetime. Their notion of time is cyclical, and consequently, views on nature are based on a cyclical principle or movement.

Knowledge about nature is also a key component of planning and regulation of the agricultural sector. The planners' knowledge is, however, not the result of engaging with the land itself. It is rather based on a distanced, objectified 'view' from the outside represented through maps, plans and statistics. Such representations are based on a rational geometric space and are but one image of 'reality' at a fixed point in time and without responding to the dynamism of lived lives (see e.g. Bourdieu 1977). By making new plans, fixed images are added through time and time becomes a linear dimension.

Both ways of knowing nature involves views on the past. Cronon (1992) argues that narratives are our main compasses through life, not the least morally. The role of narrative was apparent in the interviews with the farmers; they insist on referring to the past when explaining present practices. This leads to considerations of how we relate to and know the past and its consequences for present moral judgements.

Remembering the past

According to Ingold (1993:152-153)

... to perceive the landscape is ... to carry out an act of remembrance, and remembering is not so much a matter of calling up an internal image, stored in the mind, as of engaging perceptually with an environment that is itself pregnant with the past.

The past might be approached in two different ways. First, the past can be remembered through objects, or what might be described as historical reconstruction. Second, the past can be remembered through the body, or as social memory (Connerton 1989).

Historical reconstruction or remembering through objects

Approaching the past through objects can be said to characterise a planning discourse. The fundamental stand for such an approach is that the present is seen as different from the past. The past is, hence, in Lowenthal's words "a foreign country" (1985). According to Connerton (1989:13):

What the historian [or the outsider] deals with are traces: that is to say the marks, perceptible to the senses, which some phenomenon, in itself inaccessible, has left behind. Just to apprehend such marks as traces of something, as evidence, is already to have gone beyond the stage of merely making statements about the marks themselves; to count something as evidence is to make a statement about something else, namely, about that for which it is taken as evidence.

Evidence of past activity in the Jæren area would be, for example, dry-stone walls, peat-bogs and old houses built in the local building style. Outsiders mainly view these pieces of former agricultural activities as objects and evidence of such an activity. Stone walls and a local building style are taken as evidence of *rules*: “the language of grammar, morality, and law, to express a social practice that in fact obeys quite different principles” (Bourdieu 1977:19). The objects the planners are seeking to protect are in other words disconnected from the practices that have in fact shaped the objects. They are objects, chosen as representations of a certain period of time — out of touch with the farmers’ reality. For the farmers, the planners’ preference for past landscapes seen as objects work as a sanction. Bourdieu (ibid.:78) says the following about sanctioning: “... practices are always liable to incur sanctions when the environment with which they are actually confronted is too distant from that to which they are objectively fitted”. Sanctioning present landscapes through a preference for the past demonstrates the moral power of planning.

Social memory, or remembering through the body

A quite different approach is that the present is no different from the past. This suggests that the past is ‘a familiar country’ and describes the farmers’ views on the past. In Norway, the rights in the property and farmland are transmitted through inheritance between close kin. This tends to create stable rural communities and a close relationship within farming families and between farmers and the land. Close social relationships reinforce social memory and the power of remembering through/with the body. This is crucial for the farmers’ views of the past, hence affecting their present management and views of the landscape. The farmers are basically working the same land as their ancestors, and by reproducing the ancestors’ practices they remember the past and keep it alive. The practices then are the symbols of the past and add strength to present strategies. The point is, however, that these practices cannot be objectified. The practices

are possessed within the subjective body and “what is possessed ... cannot be managed by leading a life independently of the specific demands of what is possessed. And ... what is possessed is not independent of the past context in which it was acquired” (Connerton 1989:87).

Material objects is very much the focus of a ‘discourse of loss’ and associated with a planning discourse. According to the farmers, material objects are not arguments in their own right in order to preserve the past as such. Inheriting both land and mentality, as most of these farmers do, means that the past is in principal very much like the present. It therefore gives no profound meaning to preserve it as material objects such as houses or dry-stone walls. The farmers are, in other words, creating a narrative continuity by *acting* out the past in the present; they ‘recycle’ former practices in the present and these practices must be seen as a culture’s constant response to the land based on political, customary and cultural issues present at any time.

A moral message of landscape and nature?

I have sought to describe two ways of remembering and knowing nature based on views on the past and the perception of time. Undoubtedly, there is a tension between the discourses, they produce different moral standards. The rhythm of a personal history will be different from the historian’s history, first and foremost because time is perceived as fundamentally different. According to Bourdieu (1977:8) “science has a time which is not that of practice”. The complex interaction between cyclical and linear time are crucial for understanding farmers’ material practices and moral judgements. Undoubtedly, the dominating linear time-dimension of planning and planners intervenes and disrupts the everyday life of farmers. Its real consequence is the sanctioning and moral condemnation of local practice. Practice is, however, not something you merely see, it is something you do. Reducing landscape to something visual tends to drain it of its non-visible dimensions. I have sought to demonstrate the moral implications of stripping the landscape of its practical dimension. For the farmers the latter is crucial. They see Jæren as the result of unending territorially based practices. Landscape in this sense lies close to a notion of nature where agricultural activity is what bounds the culture-nature relationship. The planning apparatus, however, finds itself much closer to a scenic perspective on nature as landscape. Undoubtedly, there is a need for a higher degree of common understanding when managing nature and landscapes. The question is thus, can this understanding be based on the farmers’ territorially constituted

practices rather than the top-down omnipotent gaze of the planner? I believe the major (moral) challenge for both groups is to identify the subject of practice – nature, culture or both? Consequently one might be able to establish a common ground for *how* to practice.

References

Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology, Cambridge University Press.

Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cronon, William. 1992. A Place for Stories: Nature, History, and Narrative, *The Journal of American History* 78, 4, 1347-1376.

Hanssen, Bjørg Lien. 1998. *Values, Ideology and Power Relations in Cultural Landscape Evaluations*, Bergen: Dissertation for the Dr. Polit. degree, Department of Geography, University of Bergen.

Ingold, Tim. 1993. The temporality of the landscape, *World Archeology* 25, 2, 152-174.

Jones, Michael R. H. 1996. Perceptions of udal law in Orkney and Shetland, in: Waugh D. J. (ed.) *Shetland's Northern Links: Language and History*, Edinburgh: Scottish Society for Northern Studies, 186-204.

Kverneland Group. 2000. About Kverneland Group (<http://www.kvernelandgroup.com/>).

Lowenthal, David. 1985. *The Past is a Foreign Country*, Cambridge: Cambridge University Press.

Olwig, Kenneth. R. 1996. Recovering the Substantive Nature of Landscape, *Annals of the Association of American Geographers* 86 (4), 630-653.

Proctor, James D. 1999. Introduction. Overlapping terrains, in: Proctor, J. D. and D. M. Smith (eds.) *Geography and Ethics. Journeys in a moral terrain*, London and New York: Routledge, 1-16.

Scott, James C. 1998. *Seeing Like a State. How certain schemes to improve the human condition have failed*, New Haven and London: Yale University Press.

Thompson, E. P. 1993. *Customs in Common*, London: Penguin.

Tveite, Stein. 1982. Den driftige jærbu – myte eller realitet? *Årbok for Stavanger Museum*, 92, Stavanger: Gjøstein, 45-51.